

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
พฤษภาคม 2558

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย

พฤษภาคม 2558

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
พฤษภาคม 2558

สุวิภา จำปาวัลย์. (2558). **การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา**. ปรินูญานิพนธ์ ศศ.ด.

(ศิลปวัฒนธรรมวิจัย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อาจารย์ที่ปรึกษาปรินูญานิพนธ์: รองศาสตราจารย์ อำนาจ เย็นสบาย,

ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ, รองศาสตราจารย์ ดร.วรลักษณ์ บุญยสุรัตน์.

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์ ที่ความ
ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนา
และเพื่อศึกษารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา ตลอดจนความสัมพันธ์ใน
เชิงสัญลักษณ์ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

พระธาตุในสังคมล้านนามีความหมายทั้งพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุเจดีย์ จากการศึกษา
พระธาตุเจดีย์สำคัญประจำเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่าน จำนวน 8 องค์ พบว่าพระ
ธาตุเจดีย์เหล่านี้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและแหล่งท่องเที่ยวเรียนรู้เชิง
วัฒนธรรมที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องและสัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม
วัฒนธรรมล้านนา การอธิบายผลการศึกษาด้วยแนวคิดพุทธศาสนจักรสามารถอธิบายปรากฏการณ์
พระธาตุในรัฐจารีตถึงรัฐชาติ โดยพบว่าในสังคมรัฐจารีตพระธาตุสร้างขึ้นเพื่อสร้างความเจริญแก่
บ้านเมืองภายใต้การนำของกษัตริย์ การเชื่อมโยงกับศรีลังกา พม่า สุโขทัยด้วยการแต่งตั้งตำนานพระธาตุ
รองรับในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ต่อมาในสังคมรัฐชาติพระธาตุกลายเป็นสิ่งที่ต่อรองอำนาจระหว่าง
ล้านนาและสยามภายใต้แนวคิดจอมเจดีย์ 8 แห่งของราชอาณาจักรสยามที่แสดงถึงอาณาเขตในเชิง
รูปธรรม ส่วนแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดของชาวล้านนา ได้แสดงอาณาเขตในอุดมคติที่เชื่อมโยงไป
ยังรัฐใกล้เคียง รวมถึงพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสรวงสวรรค์ การอธิบายผลการศึกษาพระธาตุล้านนาใน
สังคมโลกาภิวัตน์ พบว่าพระธาตุล้านนาเปลี่ยนไปตามแนวคิดโลกียานุวัตรและแนวคิดระบบทุนนิยม
ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นกลายเป็นสินค้า และแนวคิดการเกิดประเพณีประดิษฐ์ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว
ในสังคม 2 ลักษณะ คือ การอนุรักษ์ และการท่องเที่ยว ที่นำเสนอเรื่องราวและประเพณีของพระธาตุใน
สังคมรัฐจารีตอีกครั้ง

รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนาเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้า
มีความสำคัญเสมือนการบูชาพระองค์ ในการออกแบบพระธาตุเจดีย์พบว่ามีคติไตรภูมิจักรวาลเป็น
หลักโดยประดิษฐานเป็นศูนย์กลางของจักรวาลในระดับผังเมืองและผังวัดทั้งกลางเมืองและบนที่สูง
ส่วนการวิเคราะห์รูปแบบของพระธาตุเจดีย์ล้านนาทั้งทรงกลม และทรงปราสาทพบว่ามีวิวัฒนาการมา
จากพระธาตุเจดีย์แบบพม่า สุโขทัย เป็นผลงานเชิงสัญลักษณ์ที่มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรม

A STUDY OF PHRA THAT IN THE LAN NA SOCIETY

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the

Doctor of Arts degree in Arts and Culture Research

at Srinakharinwirot University

November 2015

Suwipa Champawan. (2015). **A Study of Phra That in the Lan Na Society**. Dissertation, D.A.(Arts and Culture Research). Bangkok: Graduate School, Srinakarinwirot University. Advisor Committee: Assoc. Prof. Amnard Yensabai, Professor Dr.Wiroon Tungcharoen, Assoc. Prof. Dr.Woralun Boonyasurat.

A study of the relic-enshrining pagoda in Lan Na society was made to analyze and interpret the relationship between the relics and the changes in society, economy, politics and culture in Lan Na society, and to study the patterns of arts and architecture of the relic-enshrining pagodas in Lan Na society, including symbolic relationships and rituals.

The relics in Lan Na society include both the relic itself and the relic-enshrining pagoda. From this study it was found that there are currently eight important symbolic pagodas in Chiang Mai, Lamphun, Lampang, Chiang Rai, Phrae, and Nan. These relic-enshrining pagodas are considered historical evidence, religious symbols, and cultural tourist attractions, which have developed continuously in respect to politics, government, economy, society and culture of the Lan Na Region.

The debating of the study results under the concept of Buddhist domain was able to explain inclusively the relic phenomena beginning from the traditional state through the nation-state that in the society of traditional state the relic/pagoda was constructed to initiate the development of the kingdom under the leadership of the monarchs. And the linkage to Sri Lanka, Burma, and Sukhothai was mobilized through composing the legendary story of the relics in order to support such events occurred during the 20th and 21st Buddhist centuries. Afterwards in the nation-state society the relic/pagoda had become a bargaining power between the kingdom of Lan Na and Siam under the concept of the eight significant pagodas of the kingdom of Siam illustrating its tangible territory, while the concept of the relic/pagoda symbolic of the year of birth of the Lan Na people portrayed the territory of the Utopian state which was linked to the neighboring states including Phra That Ket Kaeo Chulamani pagoda in heaven. The debating of the study results of Lan Na relic/pagodas in the globalized society pointed out that the Lan Na relic/pagodas changed in accordance with the secular concept and the concept of capitalism, which made local culture to become an item of the trades, and the tradition-inventing concept gave rise to social movements in

the two forms, that is to say, conservation and tourism which presented once again the tales and traditions of the relic/pagodas in the society of traditional state.

The form of arts and architecture of the relic/pagodas in Lan Na society symbolized the Buddha, which was considered important in the same manner as worshipping the Buddha in person. In designing the relic-enshrining pagoda, it was found that an idea of the Trai Bhumi or three-domain cosmos was held as principal structural form of inventing the pagoda as a center of the universe at level of the city planning and monastery layout, both in the middle of the city and on the highland. But the analysis of the Lan Na relic/pagoda forms, both the rounded one and the *prasat* style, was believed to have evolved from those of Burma and Sukhothai, which was seen as symbolic artworks having some connection with the rituals.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา
ของ
สุวิภา จำปาวัลย์

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... รักษาการแทนคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.ดุขฎิ โยเหลา)
วันที่..... เดือน พฤศจิกายน พ.ศ.2558

อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ที่ปรึกษาหลัก ประธาน
(รองศาสตราจารย์ อำนาจ เย็นสบาย) (รองศาสตราจารย์ ดร.สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง)

.....ที่ปรึกษาร่วม กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ) (รองศาสตราจารย์ อำนาจ เย็นสบาย)

.....ที่ปรึกษาร่วม กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรลักษณ์ บุญยสุรัตน์) (ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรลักษณ์ บุญยสุรัตน์)

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ สุกัญญา สุขฉายา)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์เรื่องการศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา มีวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์ ตีความ ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และ วัฒนธรรมล้านนา และเพื่อศึกษารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา ความสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ พิธีกรรม เนื่องจากการความก้าวหน้าทางการศึกษาในปัจจุบันได้ตั้งคำถามต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ รวมทั้งศาสนาและปรัชญาที่ได้รับการยอมรับในสังคมด้วยความศรัทธาที่แสดงออกผ่านผลงานพุทธศิลป์ทั้งวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ผ่านประเพณีพิธีกรรมที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อกล่อมเกลาระดับจิตใจของให้สูงขึ้น

การตั้งคำถามเกิดขึ้นเมื่อเกิดความรู้และข้อสงสัยที่มาจากต่างวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดที่อาศัยเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ในสมัยใหม่ และแนวคิดหลังสมัยใหม่เมื่อสังคมเข้าสู่โลกาภิวัตน์ การแสดงออกของงานศิลปกรรมและพิธีกรรมมิได้สนองต่อความเชื่อความศรัทธาเพียงอย่างเดียว กลับนำไปใช้เพื่อประโยชน์ทางธุรกิจการลอกเลียนแบบเพื่อทำเป็นสินค้า ปรากฏการณ์เหล่านี้ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อการอธิบายให้เกิดความเข้าใจในสังคมตั้งแต่สมัยรัฐจารีตถึงสังคมปัจจุบันดังผลการศึกษาในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของ ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ รองศาสตราจารย์ อำนาจ เย็นสบาย และรองศาสตราจารย์ ดร.วรลักษณ์ บุญยสุรัตน์ คณะกรรมการที่ปรึกษาเป็นอย่างสูงที่ท่านได้สละเวลาให้ความรู้และข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการดำเนินงานครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ สุกัญญา สุกฉายา และ รองศาสตราจารย์ ดร.สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง เป็นอย่างสูงที่ท่านได้กรุณารับเป็นคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ และประธานในการสอบปากเปล่า และกรุณาให้คำแนะนำตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ด้วยความเอาใจใส่ กราบขอพระคุณ รองศาสตราจารย์ สมหมาย เปรมจิตต์ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาและภาษาศาสตร์ท่านได้กรุณาแปลบทคัดย่อด้วยความอุตสาหะ รองศาสตราจารย์ พุทธิ ศุภเศรษฐศิริ รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย สิงห์ยะบุตร รองศาสตราจารย์ ลักษมี วรชัย ครูผู้มอบความเมตตาให้ความรู้แก่ศิษย์ และไต่ถามถึงความก้าวหน้าทางวิชาการและวิชาชีพเสมอมา

ด้วยความระลึกถึงพระคุณของครูอาจารย์ผู้ถ่ายทอดความรู้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รองศาสตราจารย์ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล ครูผู้วางรากฐานด้านการวิจัย อาจารย์วิถี พานิชพันธ์ ครูผู้ชี้แนะให้เห็นคุณค่าของงานศิลปกรรมท้องถิ่น ขอขอบพระคุณกัลยาณมิตรผู้ประกอบไปด้วย กัลยาณมิตร ธรรม 7 อาจารย์เกริก อัครชินโรต ดร.ชัชนะ ปิ่นเงิน คุณนเรนทร์ ปัญญาภู คุณธัญยา พรหมบุรมย์

ดร.มนศักดิ์ มหิษฐ์ ดร.พิสรวาส ภูทอง ตลอดจนบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ผู้มีส่วนให้การศึกษาดำเนินไปอย่างราบรื่น

ขอกราบขอบพระคุณคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตลอดจนผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคมทุกท่านในทุกวาระที่ให้โอกาสในการลาศึกษาต่อ รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนให้โอกาสในการพัฒนาความรู้ ความสามารถอย่างเต็มที่ ขอขอบพระคุณ อาจารย์พรพนธ์เพ็ญ เครือไทย ผู้มอบเอกสารอันมีค่าในการศึกษาค้นคว้าอย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนบุคลากรสถาบันวิจัยสังคมทุกท่านที่ได้เฝ้าถามถึงความก้าวหน้าในการศึกษาและเป็นกำลังใจที่ดีต่อกันเสมอมา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือข้อมูลจากท่านเจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรในวัดพระธาตุสำคัญที่ทำการศึกษา ไวยาวัจกร มัคคทายก และคณะศรัทธา ตลอดจนผู้รู้ในพื้นที่ นักวิชาการที่เอื้อเฟื้อแหล่งข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษา

เหนือสิ่งอื่นใดขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อสิงห์แก้ว คุณแม่บุญทวี พงษ์ปวน คุณป้าบุญทิศา เทียมราช ผู้มอบทุนการศึกษาอย่างต่อเนื่องมาตลอด รวมทั้งสละเวลาช่วยเหลืออำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการศึกษาอย่างเต็มที่ กราบระลึกถึงพระคุณ คุณยายสุข ชื่นชม ที่ให้กำลังใจและเฝ้าดูความสำเร็จของหลานมาตลอดชีวิตของท่าน ขอขอบคุณคุณคมณต์ ด.ญ.กิริณา ด.ช.กฤตภาส จำปาวัลย์ ครอบครัวของผู้วิจัยที่ให้กำลังใจและให้การสนับสนุนในทุกๆ ด้านอย่างดีที่สุดเสมอมา

คุณค่าและคุณประโยชน์อันพึงจะมีจากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบอบและอุทิศแด่ผู้มีพระคุณทุกท่าน ส่วนข้อผิดพลาดที่ปรากฏในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เกิดจากค้นคว้าหาความรู้ในเวลาอันจำกัดหรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ผู้วิจัยขออภัยข้อผิดพลาดนั้นเพียงผู้เดียว หากได้รับข้อเสนอแนะให้มีการปรับปรุงและพัฒนาเกิดเป็นความรู้ที่ขยายผลออกไปจะเป็นพระคุณยิ่ง

สุวิภา จำปาวัลย์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย (Research objectives).....	8
ขอบเขตของปัญหาหรือขอบเขตของการวิจัย (Scope and delimitation of the study).....	8
วิธีดำเนินการวิจัย.....	10
ข้อตกลงเบื้องต้น (Basic assumptions).....	11
กรอบแนวคิดในการวิจัย (Theoretical framework).....	11
แผนภาพกรอบแนวคิด.....	14
นิยามศัพท์เฉพาะ (Definitions).....	14
สมมติฐานของการวิจัย (Research hypotheses).....	15
2 พระธาตุสกลล้านนา: ตำนานพระธาตุและความเชื่อในรัฐจารีต.....	16
ความเป็นมาของพระธาตุสกล.....	16
ลักษณะของพระบรมสารีริกธาตุ.....	18
ความหมายของพระธาตุและที่ประดิษฐาน.....	21
ความหมายของพระธาตุ.....	21
ความหมายของเจดีย์และสถูป.....	25
ความหมายของพระธาตุล้านนา.....	27
ประวัติการเผยแพร่พุทธศาสนา.....	27
พุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศก พุทธศตวรรษที่ 3.....	27
พัฒนาการพุทธศาสนาในดินแดนที่มีอิทธิพลต่อล้านนา.....	29
ตำนานพระธาตุ: ความมุ่งหมายในการเป็นพุทธศาสนจักร.....	36
ตำนานมหาวงศ์.....	43
คัมภีร์ปวงศ์.....	44
ตำนานพระเจ้าเลียบโลก.....	44

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
การศึกษาตำนานพระธาตุล้านนา	49
การเลือกเอกสารในการศึกษาตำนานพระธาตุล้านนา.....	49
การวิเคราะห์ตำนานพระธาตุล้านนา.....	50
วัฏจักรของพระธาตุ: ความเชื่อจากตำนานในล้านนา.....	61
ความเชื่อเรื่องการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในล้านนา.....	62
ธาตุนิทานกรรม การบรรจุพระธาตุในล้านนา.....	68
ปาฏิหาริย์พระธาตุล้านนา.....	77
คำปรารภและอานิสงส์ในการสร้างพระธาตุ.....	79
ธาตุอันตรธานกับการสิ้นสุดพุทธศาสนา.....	80
ความเลื่อมของพระธาตุและความเชื่อในโลกอุดมคติ.....	82
3 พระธาตุล้านนาจากรัฐจารีตถึงรัฐชาติ.....	87
การประดิษฐานพระธาตุกับการเมืองการปกครอง.....	88
กรณีศึกษาพระธาตุสำคัญในล้านนา.....	91
ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในรัฐจารีตล้านนา.....	109
ความเชื่อเรื่องพระธาตุล้านนาต้นราชวงศ์มังราย.....	110
ตำนานพระธาตุกับความเจริญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในล้านนา.....	113
ล้านนาช่วงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ.2101-2317).....	120
ช่วงพระญาณกาวิละฟื้นฟูบ้านเมือง.....	121
พระธาตุล้านนากับการต่อรองอำนาจในรัฐชาติ.....	125
ยุครัฐชาติ โลกทัศน์ล้านนากับการต่อต้านอำนาจรัฐผ่านพระธาตุ.....	128
แนวคิดเรื่องจอมเจดีย์ และพระธาตุประจำปีเกิด.....	129
พลังสังคมที่เกิดขึ้นจากครุภาควิรัชย.....	134
4 คติจักรวาลกับการออกแบบพระธาตุเจดีย์.....	139
คติไตรภูมิจักรวาลและการกำหนดรูปแบบพระธาตุเจดีย์.....	139

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 (ต่อ)	
ความเป็นมาของคติไตรภูมิจักรวาล.....	140
แนวคิดเรื่องคติไตรภูมิกับการออกแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา.....	141
ประวัติการศึกษาพัฒนาการด้านรูปแบบของพระธาตุเจดีย์ล้านนา.....	151
การวิเคราะห์พัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ล้านนา.....	153
เจดีย์ทรงกลม.....	153
เจดีย์ทรงปราสาท.....	179
ฐานบัวกับการออกแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา.....	187
องค์ประกอบและการออกแบบเจดีย์ล้านนา การวิเคราะห์สัญลักษณ์.....	188
ดอกบัวในงานออกแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา.....	188
การวิเคราะห์องค์ประกอบส่วนอื่นของพระธาตุเจดีย์.....	193
รูปแบบพิธีกรรมที่ปรากฏในพระธาตุล้านนา.....	196
5 พระธาตุกับการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ในสังคมโลกาภิวัตน์.....	200
พระธาตุล้านนากับความเชื่อในสังคมโลกาภิวัตน์.....	200
แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าในกระแสโลกาภิวัตน์.....	202
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมล้านนาเมื่อเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ (พ.ศ.2500-2539).....	205
การท่องเที่ยวและการอนุรักษ์วัฒนธรรมล้านนา (พ.ศ.2540-ปัจจุบัน).....	211
กระแสโลกาภิวัตน์กับการท่องเที่ยว.....	213
ประเพณีประเพณี.....	215
กรณีศึกษาประเพณีการสงฆ์พระธาตุล้านนา.....	216
พระธาตุกับการสื่อความหมายในโลกโลกาภิวัตน์.....	223
การสร้างเลียนแบบวัดและพระธาตุเจดีย์เพื่อการท่องเที่ยว.....	224
สุภาพสตรีห้ามเข้า: การเรียกร่องสิทธิสตรีของคนอกวัฒนธรรม.....	225
กระแสโลกาภิวัตน์กับการอนุรักษ์พระธาตุ.....	228

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 (ต่อ)	
กรณีที่ 1 เจดีย์หลวงการบูรณะให้เป็นเจดีย์ยอดหัก.....	229
กรณีที่ 2 พระธาตุดอยตุง เสี่ยงท้องถิ่นกับการบูรณะ.....	231
กรณีที่ 3 พระธาตุดอยสุเทพ ความเสี่ยงต่อการพังทลาย.....	232
6 บทสรุป และข้อเสนอแนะ.....	238
สรุปผลจากการวิจัย.....	238
พระธาตุกับการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม.....	239
รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา.....	242
อภิปรายผลการวิจัย.....	244
ข้อเสนอแนะ.....	248
บรรณานุกรม.....	249
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	257

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงรายชื่อผู้ตามเสด็จพระพุทธรเจ้า.....	51
2	แสดงเส้นทางและวิธีการเสด็จมาของพระพุทธรเจ้า.....	52
3	แสดงสถานที่ประทับ เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จมาถึงสถานที่ประดิษฐาน.....	53
4	พระพุทธรเจ้า แสดงคนพื้นเมืองที่ออกมาต้อนรับพระพุทธรเจ้า.....	54
5	แสดงพุทธทำนายของพระพุทธรเจ้า ต่อสถานที่ประดิษฐาน พระพุทธรศาสนาในอนาคต.....	55
6	แสดงการประทานเส้นพระเกศาและการประดิษฐานเกศาธาตุ.....	56
7	แสดงการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและสถานที่ประดิษฐาน.....	58
8	แสดงความสำคัญ/สาเหตุในการเป็นจอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งของ ราชอาณาจักรสยาม.....	129

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผ่นภาพโปสเตอร์พิมพ์แจกจากบ้านธรรมทาน จังหวัดนครราชสีมา.....	67
2 หอยนตร์ ไกล่พระธาตุจอมยอง เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า.....	71
3 พระธาตุจอมยอง เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า และแท่นประดิษฐานรอย พระพุทธรูปที่อยู่อู่ด้านทิศเหนือ.....	72
4 การต่อเติมภาพที่พบในกรุให้สมบูรณ์ เป็นภาพอดีตพุทธเจ้า 28 พระองค์ ที่ผนังกรุเจดีย์วัดอุโมงค์ด้านทิศตะวันออก.....	76
5 แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพระธาตุหริภุญไชยวรมหาวิหาร.....	93
6 แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพระธาตุลำปางหลวง.....	95
7 แผนผังบริเวณที่ตั้งวัดพระธาตุซ่อแฮ อยู่บนเนินเขา พร้อมทางขึ้น.....	97
8 แผนผังพระธาตุแช่แห้ง ตั้งอยู่บนเนินเขา.....	99
9 ที่ตั้งพระธาตุคอกยตุง บนยอดเขาคอกยตุง ทางทิศเหนือของจังหวัดเชียงราย.....	100
10 แผนผังวัดพระธาตุศรีจอมทอง.....	103
11 แผนผังวัดเจดีย์หลวง.....	107
12 ปทุมวดีเจดีย์ ตั้งอยู่ในบริเวณเขตพุทธาวาสวัดพระธาตุหริภุญไชยวรมหาวิหารด้าน ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใกล้กับพระธาตุหริภุญไชย.....	110
13 เจดีย์กู่คำ ที่พระญามังรายทรงโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของนางปายโค มเหสี บูรณะครั้งหลังสุดโดยหลวงโยนการพิจิตร ชาวมอญสัญชาติพม่า.....	111
14 ปราสาทที่อยู่อู่ในอุโบสถวัดมหาโพธิ์ (เจ็ดยอด) ปัจจุบันเรียกว่ามณฑปพระแก้ว จันทร์แดง ตั้งอยู่บนฐานอุโบสถเก่าที่มีใบเสมาปักรอบทั้ง 8 ทิศ ที่มีหลักฐานว่า เป็นต้นแบบให้กับการสร้างโขง หรือมณฑปประดิษฐานพระธาตุจอมทอง โดย สัดส่วนและองค์ประกอบมีความใกล้เคียงกัน.....	118
15 ภาพวาดเขาพระสุเมรุตามจินตนาการของคนโบราณ.....	144
16 วิธีการทำแผ่นยันต์สัตตมหาสถานบนแผ่นทอง.....	148
17 ต้นฉบับตารางเก้าตา.....	150
18 เจดีย์ขี้ปฏู (Sapada) ที่เมืองพุกาม เป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ได้รับอิทธิพล จากลังกา.....	155

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
19 เจดียวัตถุโมงคฺเถรจันทร มีฐานบัวรองรับกระซังชั้น 3 ชั้น ท้องไม้เจาะเป็นช่องเล็ก ๆ คล้ายกับฉาบเจดีย์ที่เมืองพุกาม.....	155
20 เจดียวัตถุสวนดอก ยกส่วนฐานเจดีย์ให้สูงขึ้น ต่อด้วยฐานบัวลูกแก้ว 1 เส้นรองรับกระซังที่มีขนาดใหญ่.....	156
21 กลุ่มพระธาตุเจดีย์ทรงกลมในล้านนาที่มีพัฒนาการด้านรูปแบบแตกต่างกันไป.....	157
22 พระธาตุหริภุญไชย และชื่อเรียกองค์ประกอบของพระธาตุเจดีย์ล้านนา.....	158
23 แผนผังและรูปด้านพระธาตุหริภุญไชย.....	161
24 แผนผังและรูปด้านพระธาตุแช่แห้ง.....	162
25 พระธาตุแช่แห้ง.....	163
26 แผนผังและรูปด้านพระธาตุศรีจอมทอง.....	164
27 พระธาตุศรีจอมทอง.....	165
28 ฐานบัวกลา หรือฐานบัวฝาละมี ที่เป็นฐานรองรับกระซังของวัดพระธาตุลำปางหลวง.....	166
29 พระธาตุดอยสุเทพมีฐานบัวกลาซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปรองรับกระซังมากกว่า 3 ชั้น และปรับจากผังกลมเป็นผังแปดเหลี่ยม สิบสองเหลี่ยม.....	167
30 ผังเจดีย์ที่มีชั้นบัวกลาสิบสองเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันรองรับกระซังกลมเป็นแบบที่นิยมสร้างร่วมกับผังกลมในเจดีย์ล้านนายุคทอง.....	167
31 เจดีย์หลวง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นเจดีย์ที่มีชั้นฐานและฐานบัวรองรับกระซังเป็นแปดเหลี่ยม รองรับกระซังกลม.....	168
32 เจดีย์วัดป่าแดงหลวง ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีส่วนฐานบัวถลารองรับกระซัง.....	168
33 แผนผังและรูปด้านพระธาตุลำปางหลวง.....	169
34 พระธาตุลำปางหลวง.....	170
35 แผนผังและรูปด้านพระธาตุดอยสุเทพ.....	171
36 พระธาตุดอยสุเทพ.....	172
37 แผนผังและรูปด้านพระธาตุช่อแฮ.....	173
38 พระธาตุช่อแฮ.....	174

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
39 กลุ่มเจดีย์เมืองแพร่ประกอบด้วยเจดีย์วัดหลวง เจดีย์วัดพระนอน เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง และพระธาตุจอมแจ้ง.....	175
40 แผนผังและรูปด้านพระธาตุดอยตุง.....	176
41 แสดงการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายใน.....	177
42 แผนผังและรูปด้านพระธาตุวัดบ้านปาง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน.....	178
43 เจดีย์วัดบ้านปาง ที่สร้างตามแบบองค์ประกอบของพระธาตุหริภุญไชย มีความแตกต่างเพียงการเพิ่มขั้นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ฝั่งกลม รับองค์ระฆังเป็น 4 ชั้น.....	179
44 เจดีย์เชียงยัน ในบริเวณคณะเชียงยัน วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน และเจดีย์วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย.....	180
45 การเปรียบเทียบรูปแบบของเจดีย์หลวง และเจดีย์วัดเชียงมั่น.....	181
46 แผนผังและรูปด้านเจดีย์หลวง.....	182
47 เจดีย์หลวงที่ส่วนยอดพังทลายลงมา ส่วนยอดสันนิษฐานว่ามีรูปแบบเดียวกับเจดีย์วัดเชียงมั่น.....	183
48 เจดีย์วัดเชียงมั่น ตามประวัติกล่าวถึงการสร้างครอบทับเจดีย์องค์เดิมโดยพญาแสนหลวงเมื่อ พ.ศ.2114.....	184
49 เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) และเจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่.....	185
50 จำลองการตัดทอนกิเลส รูป และวิญญาณในภพภูมิชั้นต่างๆ ตามคติไตรภูมิจักรวาล.....	186
51 ลำดับขั้นตอนการถ่ายทอดความจริงทางพุทธศาสนาสู่สัญลักษณ์และจุดมุ่งหมายสูงสุด คือการสื่อถึงหนทางแห่งการหลุดพ้น.....	187
52 ดอกบัวที่อยู่พ้นระดับน้ำ และเงาสะท้อนของดอกบัว ทำให้เกิดสิ่งตรงข้ามเป็นบัวคว่ำ บัวหงาย การเกิดเงาสะท้อนของดอกบัวต้องอยู่ในระดับเหนือผิวน้ำขึ้นไป ซึ่งเชื่อมโยงกับความสำคัญของห้วงน้ำ ที่ทำให้เกิดความหมายที่สมบูรณ์เชิงสัญลักษณ์.....	190
53 การออกแบบฐานบัวรูปแบบต่างๆ ที่พบในงานสถาปัตยกรรมพระธาตุเจดีย์ล้านนา.....	191

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
54 ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วในผังแปดเหลี่ยม ประดับในส่วนชั้นฐานรองรับองค์ระฆัง...	192
55 ตัวอย่างฐานบัวสองชั้นในผังยกเก็จ ซึ่งนิยมใช้เป็นส่วนฐานของพระธาตุเจดีย์ ล้านนา ตั้งอยู่บนฐานเขียง เพื่อรองรับชุดฐานบัวรองรับองค์ระฆัง.....	192
56 อัญมณีประดับบนยอดฉัตรพระมหาเจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า.....	195
57 อัญมณีประดับบนยอดฉัตรพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน.....	195
58 การเดินทางมาจาริกแสวงบุญของชาวพม่าที่พระธาตุอินทร์แขวน (Kyaikhtiyo) การเดินทางใช้เวลากว่า 4 ชั่วโมง เพื่อมาสวดมนต์และปักค้างคิ่น ก่อนนมัสการ พระธาตุอีกครั้งในรุ่งเช้า เป็นประเพณีที่ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน.....	196
59 วัดช้างข้าวน้อยเหนือ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เดิมมีพระธาตุเจดีย์รูปแบบ ศิลปะพม่า ต่อมามีการปรับเปลี่ยนด้วยการสร้างครอบ ตามต้นแบบที่พระธาตุ จอมยง รัฐฉาน ประเทศพม่า.....	210
60 วัดร่องขุน ปัจจุบันเป็นสถานที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเชียงราย มีการบริหารจัดการ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว.....	212
61 วัดบ้านเด่น อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในการสร้างกลุ่มพระธาตุเจดีย์ประจำ ปีเกิดทั้ง 12 องค์.....	213
62 ป้ายประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเมืองลำพูน ด้วยการสนับสนุนให้เดินทางเพื่อ จาริกแสวงบุญให้ชีวิตสูงส่งขึ้น.....	216
63 แผ่นป้ายประชาสัมพันธ์งานสงฆ์พระธาตุหริภุญไชย ภาพประกอบในแผ่นพับ แสดงถึงรูปแบบการจัดงานที่เน้นพิธีการจากภาครัฐร่วมกับท้องถิ่น.....	218
64 บริเวณที่ฝั่งเสาก้านน้ำมีการกันพื้นที่เพื่อพิธีกรรมของหน่วยงานภาครัฐใน พิธีอัญเชิญน้ำสรงพระราชทานและน้ำทิพย์ดอยชะม้อขึ้นสรงน้ำพระธาตุ หริภุญไชย.....	220
65 ผู้ประกอบพิธีรับน้ำสรงพระราชทานและน้ำทิพย์จากดอยชะม้อทำพิธีสรงน้ำ พระธาตุหริภุญไชย และรอรับน้ำสรงจากประชาชนผู้เข้าร่วมพิธี.....	220
66 วัดไหล่หินหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง กับการจำลองจักรวาล ขนาดเล็กเปรียบเทียบกับสิ่งก่อสร้างของโรงแรมที่จำลองแบบจากวัดไหล่หิน หลวงในสัดส่วน 1:1.....	225

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
67 ป้ายบอกสัญลักษณ์สตรีห้ามเข้า ณ พระธาตุจอมกิตติ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย.....	226
68 เจดีย์หลวงหลังจากการบูรณะโดยกรมศิลปากร.....	229
69 ภาพสันนิษฐานส่วนยอดของเจดีย์หลวง และรูปด้านทั้งสี่ที่มีการบันทึกสภาพ ก่อนการบูรณะ.....	230
70 แสดงการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายใน.....	231
71 รวมภาพพัฒนาการของพระธาตุดอยตุง ใน 3 ช่วงเวลา.....	232
72 การปูพื้นหินแกรนิตที่พื้นพระธาตุดอยสุเทพก่อนการรื้อแล้วเปลี่ยนเป็นแผ่นดินเผา	234
73 วัดปงสนุกในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่า จากการอนุรักษ์และการมีส่วนร่วมดูแล รักษาโดยคนในชุมชนปัจจัยความสำเร็จอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน.....	236

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

“พระธาตุ” เป็นสิ่งสักการะสำคัญของพุทธศาสนิกชน คำว่า “พระธาตุ” ในล้านนามีความหมายรวมทั้ง พระบรมสารีริกธาตุ และสิ่งก่อสร้างเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายในตามตำแหน่งต่างๆ ซึ่งเรียกว่าสถูป เจดีย์ โดยพระบรมสารีริกธาตุจัดอยู่ในประเภทธาตุเจดีย์ สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ตามตำนานพุทธศาสนากล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากการถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้วเกิดเป็นพระบรมสารีริกธาตุสถูปฐานต่างๆ เพื่อนำไปประดิษฐานยังสถานที่สำคัญทั้ง 8 แห่ง ต่อมาใน พ.ศ.8 พระเจ้าอชาตศัตรูได้รวบรวมไว้ด้วยกันอีกครั้งโดยสร้างกรุใต้ดิน พร้อมพิธีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุมีพณต์รักษาอย่างแน่นหนาเพื่อรอพระเจ้าอโศกนำไปเผยแพร่ยังดินแดนต่างๆ ตามพุทธทำนาย เรียกเหตุการณ์การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในครั้งนั้นว่าธาตุนิธานกรรม¹ จากนั้นปรับพื้นที่บนกรุให้เรียบเสมอรระดับพื้นดิน สร้างสถูปศิลาทับไว้บนกรุ

ต่อมา รว พ.ศ.269-307 ซึ่งเป็นช่วงที่พระเจ้าอโศกครองราชย์อยู่นั้นทรงเปิดกรุเพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานยังดินแดนต่างๆ 84,000 แห่ง ตามสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้ประทานพระเกศาธาตุ หรือประทับรอยพระพุทธรูป และถวายพุทธทำนาย เมื่อสถานที่เหล่านั้นตั้งเป็นเมืองต่างๆ เกิดการแต่งตำนานการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พร้อมการสร้างงานสถาปัตยกรรมเพื่อแสดงถึงที่ตั้งหรือที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ภายใน โดยสิ่งก่อสร้างนั้นมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปทั้ง “สถูป” ตามความหมายของสถานที่บรรจุอัฐิที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาล “เจดีย์” ตามความหมายถึงสิ่งระลึกถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งในอาณาจักรล้านนาพบว่าการเรียกชื่อ “พระธาตุ” หมายถึงสิ่งสำคัญที่อยู่ภายใน รวมถึงงานสถาปัตยกรรมที่ห่อหุ้มอยู่ภายนอกรวมกันทั้งในเอกสารโบราณและได้เรียกพระธาตุสืบมาถึงปัจจุบัน²

พระธาตุมีความหมายทั้งทางจิตใจและกายภาพ ในทางจิตใจเกิดจากความศรัทธาอย่างสูงสุด ปราศจากคำถามต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่กราบไหว้ เป็นการยอมรับว่าพระพุทธเจ้าคือความจริงสูงสุด ทำให้การนำเสนอความจริงเชิงสัญลักษณ์ทั้งรูปแบบศิลปกรรม ตำนานพระธาตุ ตำนานศาสนา มีความสำคัญต่อการสร้างคุณค่า ความหมายและความเข้าใจร่วมกัน กลายเป็นพลังอำนาจในการ

¹ ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. หน้า 488-490. พิมพ์ประกาศเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส 11 ธันวาคม 2537.

² ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้กำหนดเรียกสถาปัตยกรรมที่ห่อหุ้ม “พระธาตุ” ว่า “พระธาตุเจดีย์”

ต่อรองทางการเมือง มีบทบาททางการเมืองปกครอง และเศรษฐกิจ ที่ผู้นำในแต่ละช่วงเวลาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการแก้ปัญหาและสร้างความเข้มแข็งแก่บ้านเมืองได้เป็นอย่างดี

ในทางกายภาพการออกแบบพระธาตุเจดีย์โดยสื่อความหมายผ่านระบบสัญลักษณ์ การแสดงออกผ่านประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนการแต่งตั้งอำนาจพระธาตุ การเล่าเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ การบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา เหล่านี้เป็นหลักฐานสำคัญที่สืบทอดต่อมาถึงปัจจุบัน แต่ละช่วงเวลาเรื่องราวของพระธาตุได้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่แสดงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค จนถึงระดับสากล

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนาเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ด้านความเชื่อ รูปแบบ การออกแบบเชิงสัญลักษณ์ของพระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นได้แสดงถึงโลกแห่งพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่มาของระบบคุณค่าและบรรทัดฐานต่างๆ ในการกำหนดพฤติกรรมและโลกทัศน์ของชาวล้านนา เป็นแรงผลักดันที่สำคัญในสังคมวัฒนธรรม ดังปรากฏเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตลอดมา

ลำดับความสำคัญของพระธาตุล้านนาเกิดจาก “ตำนาน” การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ การแต่งตั้งอำนาจเพื่อรองรับความศักดิ์สิทธิ์ และสร้างการยอมรับในสังคมโดยมีบุคคลสำคัญเป็นผู้นำในการบูรณปฏิสังขรณ์ต่อเนื่องกันมา การศึกษาหลักฐานประเภทเอกสารโบราณเกี่ยวกับพระธาตุทำให้การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และรูปแบบศิลปกรรมที่มีวิวัฒนาการร่วมกับการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ล้านนามีความชัดเจนขึ้น

ตำนานการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระธาตุเจดีย์สำคัญแต่ละแห่ง ทำให้มีความสำคัญกว่าพระธาตุทั่วไป การแต่งตั้งอำนาจพระธาตุที่ยอมรับอย่างแพร่หลายนั้นมีคัมภีร์มหาวงศ์พงสาวดารลังกาเป็นต้นแบบในการคัดลอกต่อมาและแต่งขึ้นโดยอาศัยบริบทแวดล้อมในสังคมล้านนาขณะนั้น ร่วมกับการบันทึกประวัติศาสตร์บ้านเมือง เกิดเป็นตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ตลอดจนตำนานพระธาตุสำคัญแต่ละแห่งในล้านนา เมื่อพุทธศาสนาเจริญขึ้นในสถานที่ใด พระเถระต้องแต่งคัมภีร์ทางศาสนาเพิ่มเติม เป็นสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระธาตุ รอยพระพุทธรูป รวมถึงต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งล้านนารับแนวคิดเหล่านี้ไว้สร้างตำนานในพื้นที่ และสืบทอดด้วยประเพณีการคัดลอกคัมภีร์โบราณตามความเชื่อในการค้าขูพุทธศาสนาให้ครบ 5,000 ปี โดยเนื้อหาแสดงถึงความสำคัญของพระธาตุที่มีอยู่ในสังคมล้านนาตามพื้นฐานความเชื่อที่มีอยู่

แนวทางการแต่งตั้งอำนาจเริ่มจากการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ายังสถานที่นั้นเพื่อประทานเส้นพระเกศาแก่คนพื้นเมือง หรือประทับรอยพระพุทธรูป พร้อมถวายพุทธทำนายถึงการเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จมา เมื่อสิ้นสมัยพุทธกาลสถานที่นั้นเกิดเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนาเจริญขึ้นโดยพระสาวกจะได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานตามสถานที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จมา เพื่อแสดง

ความสำคัญของพระธาตุที่เป็นศูนย์กลางของบ้านเมือง เป็นสิ่งที่สร้างความเจริญแก่บ้านเมือง ทั้งทางศาสนา การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม โดยมีกษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมืองในแต่ละสมัยเป็นผู้ดูแล สนับสนุนการบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดมา

ส่วนการสร้างสรรครูปแบบพระธาตุเจดีย์ให้ปรากฏเป็นผลงานศิลปะสถาปัตยกรรมเป็นรูปธรรม มีหลักการออกแบบที่เชื่อมโยงกับคติไตรภูมิจักรวาล การนำเสนอความจริงสูงสุดโดยมีสัญลักษณ์สำคัญ เช่น ดอกบัวเป็นที่มาของฐานบัวที่ใช้ในการประดับตกแต่งเป็นองค์ประกอบของพระธาตุเจดีย์ โดยพระธาตุเจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะ สื่อในเชิงสัญลักษณ์เพื่อเสริมความศรัทธาในพระธาตุที่มาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ด้วยความเชื่อว่าจะได้กราบไหว้บูชาและประดิษฐานในที่ที่เหมาะสมแล้ว จะเกิดผลานิสงส์สูงสุดแก่บุคคลผู้นั้น รวมทั้งเกิดความสงบร่มเย็นแก่เมืองที่ประดิษฐานพระธาตุ¹ ดังปรากฏการสร้างเมืองโดยมีพระธาตุเป็นศูนย์กลาง ด้วยสัญลักษณ์ของพระธาตุเจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะ เพื่อบรรจุพระธาตุพร้อมสิ่งของมีค่าเพื่อเป็นพุทธบูชาไว้ภายใน โดยตั้งอยู่ในตำแหน่งประธานของวัด และกำหนดให้มีประเพณีสรงน้ำ ตลอดจนพิธีบูชาพระธาตุอย่างต่อเนื่องทุกปี แสดงถึงโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อพระธาตุและศาสนาในระยะเวลาที่อาณาจักรล้านนาปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ซึ่งมีความชัดเจนตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ช่วงยุคทองของพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพ และด้านจิตใจในสังคมล้านนา ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพระธาตุเปลี่ยนแปลงตาม โดยมีปัจจัยสำคัญจากศาสนา การเมือง การปกครอง สภาพสังคม เศรษฐกิจที่ต่อเนื่องยาวนานโดยแบ่งได้เป็น 3 ช่วงเวลา คือ รัฐจารีต รัฐชาติ และสังคมโลกาภิวัตน์ ทั้งสามช่วงเวลาสะท้อนถึงบริบทหลายล้อมพระธาตุที่ทำให้เห็นความแตกต่างกัน สรุปได้ดังนี้

(1) **พระธาตุในสังคมรัฐจารีต** แนวคิดและความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุในช่วงเวลานี้ ปรากฏหลักฐานในตำนานพระธาตุที่แต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นยุคทองของล้านนาทั้งความเชื่อเรื่องอันตราย 5 ตำนานและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุทำให้เกิดการเดินทางมาบูชาพระธาตุ การจัดวางตำแหน่งพระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของผังวัด ตำแหน่งสำคัญของเมืองให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองและต่างเมืองที่ได้เดินทางมาสักการบูชาได้เห็นถึงพระราชอำนาจของกษัตริย์และความรุ่งเรืองทางศาสนาภายใต้การปกครองของพระองค์ การบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อได้พบกับสังคมอุดมคติอันมีพระศรีอาริยมุตตรัย พระญาณธรรมิกราชตนบุญผู้ปกครองให้ประชากรอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข การแสดงความสัมพันธ์ในความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุระหว่างสังคมล้านนาที่เชื่อมโยงกับ

¹ นพพร นิลนรงค์. (2549, มิถุนายน-กรกฎาคม). ชัมพระธาตุ เจาพระธรรม. *หมายเหตุวิทยุไชย*. 1(1):

พุทธาม สุขุขทัย ล้านช้าง ที่ได้รับแนวคิดและรูปแบบงานศิลปสถาปัตยกรรมจากพุทธศาสนาเถรวาท ลังกาวงศ์เช่นเดียวกัน

พระธาตุล้านนาในสังคมรัฐจารีตนี้ มีบทบาทในการเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของ พุทธศาสนิกชนให้อยู่รวมกันอย่างปกติสุข บรรเทาความขัดแย้งแย้งซึ่งกันที่ ลดความเหลื่อมล้ำทาง ชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับที่ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ศึกษาความหมายของพระธาตุ และแก่น แท้ของการบูชาพระธาตุในพุทธศาสนาเถรวาทตั้งแต่สมัยทวารวดีว่า การบูชาพระธาตุทำให้เกิดการรวม วัฒนธรรมของคนท้องถิ่น ความหลากหลายของชาติพันธุ์ต่างๆ มารวมเข้าเป็นพวกเดียวกัน¹ เนื่องจาก การเผยแพร่ศาสนาในกลุ่มผู้คนระดับล่างจะเข้าถึงจิตใจและชีวิตความเป็นอยู่ของคนได้ดีกว่ากลุ่มคน ชั้นสูง โดยพุทธศาสนาที่มีคำสอนที่เรียบง่าย สามารถเข้ากันได้ดีกับระบบความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือ ธรรมชาติ² เช่นเดียวกับการปกครองและการรวบรวมผู้คนภายใต้ความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียว บทบาท ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาจึงกลายเป็นหน้าที่ของชนชั้นปกครองเพื่อดำเนินตามรอยพระเจ้าอโศกที่ เป็นจักรพรรดิราชปกครองบ้านเมืองและพสกนิกรจำนวนมากที่เลื่อมใสศรัทธาในพระธาตุได้อยู่อย่าง ปกติสุข

การเชื่อมโยงความเชื่อและความศรัทธาด้วยรูปสัญลักษณ์ของพระธาตุเจดีย์ และงาน ประเพณีพิธีกรรม ยังคงสืบทอดอยู่ในสังคมล้านนาจนถึงปัจจุบัน ภายใต้คติจักรวาลที่แสดงถึงภพภูมิ ทั้ง 3 มีความเกี่ยวข้องกับพระธรรมคำสอนในการทำมาหากินเพื่อไปสู่ภพภูมิที่สูงขึ้น จนหลุดพ้นจาก วัฏสงสารสู่นิพพานอันเป็นความว่างเปล่า นอกจากนี้พระธาตุเจดีย์ยังเป็นศูนย์กลาง เป็นสิ่งที่ระลึกถึง พระพุทธเจ้าที่สืบทอดและดำรงอยู่ด้วยความเชื่อในการประกอบพิธีกรรม การทำบุญ เช่น การเดินทาง เพื่อสักการะพระธาตุสำคัญในล้านนาที่ยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน เป็นประเด็นที่สามารถ นำมาเชื่อมโยงพระธาตุกับปรากฏการณ์และวิวัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมล้านนา ตลอดจนการ เปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ วิถีชีวิต ความคิดและความเชื่อในแต่ละยุคสมัยได้ อย่างชัดเจน

(2) **พระธาตุในสังคมรัฐชาติ** เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบรวมอำนาจ เข้าสู่ศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในสังคมล้านนาผ่านการทำนุบำรุงศาสนา ในช่วงเปลี่ยนผ่านอำนาจทาง การเมืองการปกครองเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในล้านนาถูกลดอำนาจการปกครอง ถูกควบคุมอำนาจ ทางเศรษฐกิจ ตลอดจนลดบทบาทในการเป็นผู้นำทำนุบำรุงศาสนา จึงพบว่าเจ้าผู้ครองนครต่าง พึ่งพาบารมีของตนบุญครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2421-2471) ความเชื่อเรื่องตนบุญทำให้เกิดการ

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2539). ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. หน้า 58.

² แหล่งเดิม. หน้า 54.

สนับสนุนจากพลังศรัทธาประชาชนในการฟื้นฟูศาสนสถานให้ยิ่งใหญ่ ส่วนหนึ่งเพื่อแสดงความทันสมัยทัดเทียมกับกรุงเทพฯ เช่น การใช้วัสดุสมัยใหม่เพื่อให้เกิดโครงสร้างขนาดใหญ่ในการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ วิหาร

ด้านประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุนั้น นอกจากการสงฆ์พระธาตุแล้ว เกิดประเพณีบูชาหรือการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดที่สร้างขึ้นภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และศาสนาของล้านนาที่เกิดขึ้นประมาณร้อยกว่าปีที่ผ่านมามีได้มีความเก่าแก่ไปถึงสมัยอาณาจักรล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 แต่อย่างใด¹ ประเพณีบูชาพระธาตุเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อการบูชาพระธาตุ ซึ่งชนชั้นปกครองได้นำมาใช้เพื่อบูรณาการสังคมให้เชื้อชาติที่หลากหลายในท้องถิ่นล้านนาเกิดความสามัคคี เป็นการแสดงพลังต่อรองอำนาจการปกครองจากราชอาณาจักรสยาม ด้วยการเคลื่อนไหวผ่านอุดมการณ์ทางศาสนา ใช้ความศรัทธาและความเชื่อต่อกันว่าประเพณี พิธีกรรมบูชาพระธาตุ ที่เป็นสื่อในการนำผู้คนให้เดินทางมารวมกัน ทั้งหมดนี้เชื่อว่าเป็นสื่อแสดงออกในเชิงปฏิเสธรอำนาจการจัดการจากราชอาณาจักรสยาม² ด้วยการใช้พระธาตุเป็นสื่อนำผู้คนที่เกิดขึ้นในปีเดียวกัน 12 กลุ่ม เดินทางไปสักการบูชาพระธาตุตามเมืองต่างๆ ทั้งภายในและนอกล้านนา เช่น เมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เมืองพุกาม (พระธาตุชเวดากอง) เมืองนครพนม (พระธาตุพนม) เมืองคยา (พุทธคยา) จนถึงเมืองสวรรค์ (พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี) เพื่อสร้างอาณาบริเวณในจินตนาการถึงพลังศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเมืองต่างๆ ที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญให้มีอาณาบริเวณเครือข่ายที่กว้างใหญ่ไพศาล แม้บางแห่งไม่สามารถเดินทางไปสักการบูชาได้ก็ตาม โดยบูชาพระธาตุประจำปีเกิดทั้ง 12 แห่ง เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการกำหนดจอมเจดีย์ขึ้นในพระราชอาณาจักรไทย เพื่อกำหนดเขตแดนการปกครองของพระมหากษัตริย์ในยุครัฐชาติได้อย่างชัดเจน

เมื่อล้านนายอมรับในอำนาจของสยามแล้วส่งผลให้พิธีกรรมและการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์สำคัญได้เปลี่ยนจากการรองรับอำนาจและความชอบธรรมของกษัตริย์ในการเป็นองค์ศาสนูปถัมภก มาเป็นการจัดการของหน่วยงานในภาครัฐ เช่น กรมศิลปากร สำนักงานพระพุทธศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ร่วมกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในฐานะผู้มีหน้าที่รับผิดชอบตามกฎหมายหรือพระราชบัญญัติ ส่วนประเพณีพิธีกรรมยังคงดำเนินต่อไปโดยบทบาทของพระสงฆ์และคณะศรัทธาซึ่งเป็นประชาชนในท้องถิ่น

(3) **พระธาตุในสังคมโลกาภิวัตน์** จากสภาวะทางสังคมล้านนาที่ประสบกับการเปลี่ยนแปลงในลักษณะการเชื่อมโยงและร่วมไหลเวียนไปกับเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และ

¹ เขียวชาย อัครดิษฐ์. (2545). **ธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา**. หน้า 122-124.

² แหล่งเดิม. หน้า 253-456.

สิ่งแวดล้อมในระดับโลก เนื่องจากแนวคิดเรื่องพรมแดนของความเป็นชาติมีความสำคัญน้อยลง¹ มีเหตุการณ์สำคัญที่นำสังคมล้านนาเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างเข้มข้นในช่วงเวลา 50 กว่าปีที่ผ่านมา² เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย โดยสังคมโลกาภิวัตน์ยุคสุดท้ายคือการเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้าตามระบบทุนนิยมจึงมีความเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว ทำให้พระธาตุสำคัญประจำจังหวัดในภาคเหนือ ได้แก่ พระธาตุนครสุโขทัย พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตูลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยสุเทพ และพระธาตุดอยตุง ที่รวมกันเป็นพระธาตุประจำปีเกิด ถูกนำเสนอในบทบาทและแนวคิดใหม่ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควบคู่ไปกับประเด็นการอนุรักษ์พระธาตุเจดีย์ในล้านนาภายใต้การควบคุมดูแลของกรมศิลปากร จนถึงองค์กระบวนนาชาติ เช่น UNESCO ในการตั้งเกณฑ์แหล่งโบราณสถานเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก เป็นการเพิ่มคุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรมของแต่ละเมืองที่เป็นเมืองเก่าในล้านนา ซึ่งเอื้อประโยชน์แก่การอนุรักษ์และพัฒนาด้านการจัดการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ เกิดปรากฏการณ์ทั้งการผลิตซ้ำพระธาตุเจดีย์สำคัญในระดับท้องถิ่นด้วยการนำรูปแบบพระธาตุเจดีย์สำคัญมาเป็นแบบสร้างครอบองค์เดิม และความไม่เข้าใจนโยบายของประโยค “สุภาพสตรีห้ามเข้า” ในรั้วล้อมพระธาตุเจดีย์

ส่วนการดำรงประเพณีเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุในล้านนา เช่น การสงฆ์น้ำพระธาตุ สืบเนื่องมาจากความเชื่อในเชิงสัญลักษณ์ของ “พระธาตุ” ที่สะท้อนถึงความเป็นสิริมงคล ความศรัทธาซึ่งเป็นนามธรรมที่อยู่ในจิตใจของคนล้านนา ที่ได้สะท้อนเป็นรูปธรรมผ่านพฤติกรรมการทำบุญ การสร้างถาวรวัตถุในวัดล้านนาช่วงหลัง พ.ศ. 2500 โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีการเลียนแบบพระธาตุเจดีย์ในการประดับตกแต่งอาคารสถานที่ ที่มีใช้ศาสนสถาน สร้างคำถามและความคิดที่ขัดแย้งกันในสังคมพุทธศาสนา กระบวนการศึกษาพระธาตุล้านนาด้วยการเชื่อมโยงศาสตร์ที่หลากหลายทั้งประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ศิลปกรรม จะเกิดเป็นความรู้ที่มีพระธาตุเป็นสื่อกลางในการศึกษาเชื่อมโยงมุมมองด้านวิชาการที่หลากหลาย

¹ แมนเฟร็ด สเตเกอร์. (2553). **โลกาภิวัตน์ : ความรู้ฉบับพกพา**. แปลโดย วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง. หน้า 33.

² **โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ** แสดงถึงการไหลเวียนของทุนและเทคโนโลยีมหาศาลที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการขายสินค้าและบริการขึ้นในระดับโลก ซึ่งมีความเชื่อมโยง สัมพันธ์กับ**โลกาภิวัตน์ทางการเมือง**อย่างไม่สามารถแยกจากกันได้ จากบทบาทขององค์กรระหว่างประเทศที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้บทบาทของรัฐ ตลอดจนพรมแดนของชาติลดความสำคัญลง เมื่อการปกครองทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับโลกมีความเข้มข้นขึ้น ส่วน**โลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม**เป็นการไหลเวียนทางวัฒนธรรมที่แตกต่างและหลากหลายไปทั่วโลก ทั้งด้านความหมาย การสร้างสัญลักษณ์ และการแสดงออก ที่ก่อให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ร่วมไปกับการผสมผสานทางวัฒนธรรม อ้างจาก แมนเฟร็ด สเตเกอร์. (2553). เล่มเดิม. หน้า 75, 103, 123-124.

การเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในสังคมโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรม การสื่อความหมายผ่านพระธาตุล้านนาเพื่อส่งเสริมและพัฒนากิจการทางท่องเที่ยวในท้องถิ่น ภายใต้กระบวนการทำให้วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมกลายเป็นสินค้า เปลี่ยนวัตถุประสงคจากการใช้เฉพาะในพิธีกรรมมาสู่การจัดแสดงโชว์ การจัดประกวด เพื่อตอบสนองต่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแนวคิดในการศึกษา

กล่าวโดยสรุปว่า ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและบทบาทของพระธาตุในสังคมล้านนา คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม โดยอาศัยช่วงเวลาสำคัญทางประวัติศาสตร์ 3 ช่วงคือ (1) พระธาตุในสังคมรัฐจารีต การสร้างตำนานพระธาตุสำคัญ การสร้างงานศิลปสถาปัตยกรรมเพื่อเสริมให้เรื่องราวในตำนานมีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการสร้างพลังศรัทธาในการส่งเสริมค้าชูพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป ผ่านการแสดงออกทางประเพณี พิธีกรรม (2) พระธาตุในสังคมรัฐชาติ อาศัยตำนานพระธาตุและรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมเพื่อรวมจิตใจท่ามกลางสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลางของราชอาณาจักรสยาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการสร้างอัตลักษณ์และความสำคัญของพระธาตุสำคัญในล้านนา เพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรล้านนาที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับพระธาตุต่างเมืองในการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด (3) พระธาตุในสังคมโลกาภิวัตน์ ประเพณีประเพณีสำหรับตอบสนองการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการสร้างความหมายใหม่ของพระธาตุที่เหลือเพียงการพัฒนาด้านกายภาพ ความสำคัญของตำนานจึงเป็นเพียงเรื่องเล่าที่เพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยว ประเพณีพิธีกรรมเพื่อการสักการะให้เกิดโชคลาภ ความสุขทางใจในโลกปัจจุบัน

ความสนใจในประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมล้านนา ที่ศึกษาผ่านพระธาตุในสังคมล้านนา ร่วมกับประเด็นคำถามที่มีต่อระบบความเชื่อ สัญลักษณ์ พิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับพระธาตุอย่างต่อเนื่องใน 3 ช่วงเวลาตลอดระยะเวลา 700 กว่าปีของประวัติศาสตร์ล้านนาพบว่าพระธาตุมีวิวัฒนาการที่ต่างไปในแต่ละช่วงเวลาสำคัญทางประวัติศาสตร์จากรัฐจารีต รัฐชาติ และสังคมโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจที่ชัดเจนด้วยกระบวนการศึกษาที่เชื่อมโยงศาสตร์ที่หลากหลาย ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม วรรณกรรมกับการเปลี่ยนแปลงพระธาตุเจดีย์ในเชิงศิลปกรรม สัญลักษณ์ ประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนถึงโลกทัศน์และความเชื่อของคนในสังคมล้านนา เพื่อแสดงคุณค่าของพระธาตุล้านนาด้วยกระบวนการศึกษาในเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความ ให้เห็นความเชื่อมโยงพระธาตุในสังคมล้านนาเข้ากับการเปลี่ยนแปลงในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับโลก ตามกระบวนการวิจัยที่สะท้อนภาพสังคม

การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ที่ดำรงอยู่ภายใต้บริบททางความเชื่อที่เกี่ยวกับพระธาตุในสังคมล้านนา

ความมุ่งหมายของการวิจัย (Research objectives)

- 1) เพื่อวิเคราะห์ ศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนา
- 2) เพื่อศึกษารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุในสังคมล้านนา ความสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ พิธีกรรม

ขอบเขตของปัญหาหรือขอบเขตของการวิจัย (Scope and delimitation of the study)

1) ขอบเขตพื้นที่การวิจัย

พื้นที่หลักในการศึกษา คือ วัดและชุมชนรายล้อมสถานที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญประจำเมืองต่างๆ ในล้านนา ในเขตพื้นที่จังหวัดภาคเหนือตอนบน อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือเป็นพระธาตุสำคัญประจำเมืองที่มีตำนานรองรับ มีพัฒนาการทางสังคมให้ปรากฏอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เช่น มีความสำคัญด้านการท่องเที่ยว และประเพณี พิธีกรรมล้านนา สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงพระธาตุได้ทั้งในเชิงศิลปสถาปัตยกรรม การจัดวางผังวัด การกำหนดรูปแบบ ประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ศาสนา การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ในลักษณะการบูรณาการความรู้จากหลายแขนงเพื่อแสดงพลวัตของสังคมล้านนา มีพื้นที่ศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุ 8 แห่ง ได้แก่

- พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน
- พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
- พระธาตุดอยตุง จังหวัดเชียงราย
- พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่
- พระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน
- พระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่
- เจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่

2) ขอบเขตเนื้อหา

2.1) **ศึกษาการเปลี่ยนแปลง ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม** ทั้งจาก ปัจจัยภายในและภายนอกที่มีต่อพระธาตุในสังคมล้านนา จากหลักฐานและเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏ ใน 3 ช่วงเวลาที่มีความแตกต่างตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนาได้ชัดเจน ได้แก่

(1) **พระธาตุในรัฐจารีต** หลักฐานที่สำคัญ คือ ตำนานทางพุทธศาสนา ตำนานพระธาตุสำคัญต่างๆ ที่พบว่าเนื้อหาของตำนานเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ล้านนาที่บันทึกสืบทอดกันมา มีความเกี่ยวข้องกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม สามารถวิเคราะห์ประเด็นสำคัญร่วมกับหลักฐานทางรูปธรรม ได้แก่ รูปแบบของพระธาตุ การจัดวางผังวัด ผังเมือง ประเพณีพิธีกรรม

(2) **พระธาตุในรัฐชาติ** หลักฐานที่สำคัญทั้งเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่แสดงข้อมูลด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนา ที่เปลี่ยนแปลงตามการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยาม ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา เพื่อสร้างเอกภาพ ในการบูรณาการสังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม และเชื้อชาติที่หลากหลายในล้านนาด้วยการปฏิรูปการศึกษา ภาษา วัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียว ส่วนท้องถิ่นเกิดการเคลื่อนไหวเร่งฟื้นฟูความเป็นท้องถิ่น อัตลักษณ์ล้านนา ผ่านประเพณี พิธีกรรม และสิ่งก่อสร้างในศาสนาสถานเพื่อแสดงความเจริญทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุ อย่างมีนัยสำคัญ ทำให้พระธาตุกลายเป็นสัญลักษณ์ในการแสดงพลังทางสังคมล้านนาในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีการ “ซุธาตุ” ที่ยึดเอาพระธาตุเจดีย์เป็นที่พึ่งแห่งตนตามปีเกิด โดยประเด็นเหล่านี้สามารถวิเคราะห์ร่วมกันให้เห็นความสัมพันธ์ในประเด็นทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนาได้ชัดเจน

(3) **พระธาตุในสังคมโลกาภิวัตน์** ศึกษาภายใต้แนวคิดโลกาภิวัตน์กับระบบทุนนิยมเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ล้านนาเข้าสู่สภาวะของเมืองที่ได้รับการพัฒนาสู่ความทันสมัย เพื่อรองรับการท่องเที่ยว โดยกำหนดเวลาประมาณ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเกิดกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเข้มข้นเกิดภาพที่ชัดเจนต่อเนื่องมาจากการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง ด้านการอนุรักษ์ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมศิลปากร จนถึงองค์กระดัดชาติ เช่น UNESCO การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในส่งเสริมการท่องเที่ยว พระธาตุกลายเป็นสัญลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมล้านนา พฤติกรรมการเดินทางทำบุญตามวัดสำคัญในเมืองต่างๆ การสร้างถาวรวัตถุในวัดล้านนาเพื่อแสดงบุญบารมี สิ่งก่อสร้างเลียนแบบพระธาตุเพื่อประดับตกแต่งอาคารสถานที่ที่มีใช้ศาสนสถาน อาศัยกรอบแนวคิด

“ประเพณีประติษฐ์” ในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่ข้อสรุปของงานวิจัยทำให้เกิดความรู้เรื่องพระธาตุในสังคมล้านนา

2.2) **การศึกษารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรม** เพื่อวิเคราะห์การถ่ายทอดและการรับรู้เชิงสัญลักษณ์ของคนในแต่ละยุคสมัยผ่านหลักฐานที่ปรากฏทางศิลปสถาปัตยกรรมที่มีทั้งรูปแบบที่คงที่และรูปแบบที่ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์มาในแต่ละช่วงเวลา ร่วมกับการศึกษาประเพณี พิธีกรรม ที่สะท้อนความคิด ความเชื่อ การแสดงออกของชาวล้านนาที่มีต่อพระธาตุ ผ่านประเพณี พิธีกรรม กิจกรรมที่กำหนดโดยกลุ่มบุคคล ผู้เข้าร่วม เครื่องสักการบูชา การอนุรักษ์ สืบทอด การดำรงอยู่ของพระธาตุทั้งในรัฐจารีต รัชชาติ และโลกาภิวัตน์

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนาใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูลทั้งการศึกษาเอกสารชั้นต้น เอกสารชั้นรองจากแหล่งต่างๆ การศึกษาปรากฏการณ์ภาคสนาม ที่ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) แบ่งข้อมูลเป็น 2 ประเภท คือ

1.1) เอกสารชั้นต้น เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา เช่น ตำนานพระธาตุ คัมภีร์ทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคติสัญลักษณ์และความเชื่อเรื่องพระธาตุ เช่น ปฐมสมโพธิกถา คัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารลังกา อนุวงศ์ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จักรกัณฑ์ปิณี เอกสารที่มีการบันทึกประเพณี พิธีกรรม การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุในช่วงเวลานั้น บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น จดหมายเหตุ หนังสือราชการ เป็นต้น

1.2) เอกสารชั้นรอง ศึกษาเอกสาร รายงาน งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ คติ ความเชื่อ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จากอดีตถึงปัจจุบัน

2) **การศึกษาข้อมูลภาคสนาม (Field Research)** เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลภาคสนาม ด้วยวิธีการ คือ

2.1) การตรวจสอบเอกสารกับสถานที่จริง การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) ที่เกี่ยวกับพระธาตุตลอดจนสภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมจากชุมชนโดยรอบ รวมถึงพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง โดยการลงพื้นที่สัมภาษณ์ภาคพื้น ผู้รู้ในพื้นที่แต่ละวัด กลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่กับวัด ทำหน้าที่มัคคุเทศก์วิทยากรบรรยายภายในวัดตลอดจนหน้าที่การบริหารจัดการภายในวัด

2.2) การสำรวจพื้นที่วิจัยเพื่อบันทึกข้อมูลของพระธาตุแต่ละองค์ การศึกษาประเพณี พิธีกรรมที่สำคัญในพื้นที่ที่จัดขึ้นโดยกลุ่มคนที่มีบทบาทและมีส่วนร่วม รูปแบบการนำเสนอประวัติวัด เรื่องเล่าในการท่องเที่ยว

2.3) การสัมภาษณ์ในประเด็นต่างๆ เช่น ประวัติความเป็นมาของพระธาตุในช่วงเวลาต่างๆ การรับรู้ตำนานพระธาตุ การเข้ามาของหน่วยงานภาครัฐในการส่งเสริมกิจกรรมภายในวัด เช่น การท่องเที่ยว กรมศิลปกับการบูรณะ กิจกรรมที่คนในพื้นที่ดำเนินการเองเป็นไปในระดับไหนบ้าง

ข้อตกลงเบื้องต้น (Basic assumptions)

เนื่องจากเอกสารส่วนใหญ่ที่ใช้เป็นเอกสารโบราณ การใช้คำเป็นการแปลมาจากอักษรธรรมล้านนา เพื่อให้ตรงกับความหมายดั้งเดิมมากที่สุด จึงได้ใช้ตัวอักษรที่สะกดตรงตามต้นฉบับ เช่น สาสนา พระญา จักกวาฬ เป็นต้น ซึ่งจะอ้างอิงเพิ่มเติมในส่วนเชิงอรรถครั้งแรกที่ใช้

ในการกำหนดอายุของหลักฐานชั้นต้นกรณีที่เกิดข้อขัดแย้งโดยอาศัยฉบับที่เก่าที่สุด หรือมีความสมบูรณ์ที่สุด โดยคัมภีร์สำคัญมาจากการคัดลอกต่อกันมาเพื่อสืบทอดพุทธศาสนา มีความเคร่งครัดในการคัดให้ตรงตามต้นฉบับมากที่สุดจึงมีความคลาดเคลื่อนจากต้นฉบับน้อย

กรอบแนวคิดในการวิจัย (Theoretical framework)

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นหลักของการอ้างอิงในงานวิจัยครั้งนี้ใช้แนวคิดพุทธศาสนจักร เพื่ออธิบายปรากฏการณ์พระธาตุในรัฐจารีตถึงรัฐชาติ แนวคิดโลกิยนวัตร และวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าในการอธิบายปรากฏการณ์พระธาตุภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยสรุปแต่ละแนวคิดดังนี้

- **พุทธศาสนจักร** ที่ส่งผลต่อการผลิตซ้ำ แนวคิดนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ กล่าวถึงพื้นที่และเวลาที่ปรากฏในตำนานพุทธศาสนาว่ามีการวนเวียนซ้ำๆ เป็นวัฏจักร มีอิทธิปาฏิหาริย์อันเกิดจากจินตนาการที่ไม่จำกัด เกิดจากความคิดความเชื่อที่แสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ ตำนานพุทธศาสนาจากลังกามาถึงล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักรตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงสมัยอาณาจักรล้านนาภายใต้ประวัติศาสตร์จักรวาล (Universal History) ที่โยงจักรวาลทางพุทธศาสนา เป็นจักรวาลของชาวพุทธในล้านนาที่เป็นสากลทางพุทธศาสนา¹ โดยผู้แต่งตำนานได้ยึดโยงอาณาจักรล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักร เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ไม่เน้นเรื่องเวลาและสถานที่ ทุกแห่งเป็นพุทธศาสนจักรมีความสำคัญเทียบเท่ากันหมด กรอบแนวคิดเรื่องพุทธศาสนจักรทำให้เห็นกระบวนการ

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). *ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์*. หน้า 29.

ผลิตซ้ำของเอกสารประเภทตำนาน ตลอดจนวัฏจักรของพระธาตุที่สัมพันธ์กับการเวียนว่ายตายเกิด ภพภูมิ พระธาตุเกิดจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า สร้างความศรัทธาในฐานะตัวแทนของพระพุทธองค์ มีชีวิต มีอิทธิปาฏิหาริย์ และมีจุดจบเมื่อพุทธศาสนาครบ 5,000 ปี และจะวนกลับมาเป็นพระธาตุของอนาคตพระพุทธเจ้า มีความสำคัญต่อความเชื่อ ความศรัทธา ประโยชน์ในทางตรงเกี่ยวข้องกับคุณธรรม จริยธรรมของผู้คนในสังคมล้านนา ในทางอ้อมเกี่ยวข้องกับการนำไปใช้ในกิจการการเมืองการปกครอง การจัดการสังคมวัฒนธรรม การจัดประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุที่ปรากฏในสังคมล้านนา

- **โลกียนุวัตร** เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของศาสนา ทฤษฎีโลกียนุวัตร (secularization) จากการศึกษาวิเคราะห์โดย อภิญา เฟื่องฟูสกุล ในข้อถกเถียงเชิงทฤษฎีโลกียนุวัตร อ้างถึง ปีเตอร์ เบอร์กเกอร์ (1967) ผู้นิยามโลกียนุวัตรกับการเสื่อมถอยของศาสนา อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์โลกสมัยใหม่ เกิดรัฐชาติ วิทยาศาสตร์ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี เป็นเหตุให้ศาสนาต้องปรับตัวภายใต้ทางเลือก 2 ประการ คือ การปรับตัวให้เข้ากับทุนนิยม บริโภคนิยม หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง โดยสงวนรักษารากเดิมเอาไว้ ซึ่ง อีฟ ลอมแบร์ (1999) ไม่เห็นด้วยกับการพิจารณาถึงความเสื่อมถอยเพียงด้านเดียวโดยผลลัพธ์ด้านอื่นที่เกิดขึ้น เช่น การปรับตัวซึ่งรวมถึงการตีความศาสนาใหม่ การประดิษฐ์ใหม่ทางวัฒนธรรม ที่สังคมสมัยใหม่ละทิ้งสัญลักษณ์ทางศาสนา เกิดการประดิษฐ์รูปแบบใหม่ของศาสนาที่เพียงสร้างความหมายแก่ชีวิตในโลกนี้ได้อย่างไร¹

นอกจากนี้แนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เรียกว่า “millenarian movement”² เป็นขบวนการที่มีภาพลักษณ์ของสังคมในอุดมคติที่แตกต่างจากสภาพสังคมจริงในขณะนั้นอย่างมาก และเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมให้กลายมาเป็นอุดมคติดังนั้น เช่น ขบวนการพระศรีอารียเมตตรัย ที่มีการเขียนตำนาน การสร้างพิธีกรรมขึ้นมา เพื่อให้คนพันทุกข์ หดกंगวลเมื่อพุทธศาสนาผ่านไปครบ 5,000 ปี ทฤษฎีโลกียนุวัตรนี้เป็นการอธิบายภาพของสังคมสมัยใหม่ตั้งแต่รัฐชาติถึงโลกาภิวัตน์ได้อย่างชัดเจน การเชื่อมโยงสู่ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของพระธาตุซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดความเป็นรูปธรรมจากความจริงสูงสุดทางพุทธศาสนาได้ สามารถเชื่อมโยงสู่การวิเคราะห์และตีความความคิด โลกทัศน์ และอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในช่วงเวลาที่สังคมล้านนาเข้าสู่รัฐชาติ และโลกาภิวัตน์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

- **วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า** จากแนวคิดของ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เรื่องทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) ในเชิงเศรษฐศาสตร์เพื่ออธิบายถึงทุนวัฒนธรรมได้เจริญขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่

¹ อภิญา เฟื่องฟูสกุล. (2551). มานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี.

หน้า 104-105.

² แหล่งเดิม. หน้า 110.

สอง ในฐานะส่วนหนึ่งของทุนบริการ (Service Capital) ซึ่งเป็นทุนหลักเข้ามาแทนที่ทุนอุตสาหกรรม มีความเกี่ยวข้องกับสินค้าวัฒนธรรม คือ สินค้าที่มีความเกี่ยวพันถึงวัฒนธรรม เรียกว่า การฝังตัวของวัฒนธรรม (Cultural Embodiment) ในสินค้านั้น¹

ในเชิงสังคมศาสตร์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ กล่าวถึงวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าว่า เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของโลกาภิวัตน์หรือทุนนิยมขั้นสุดท้าย คือ เอาประโยชน์จากวัฒนธรรมปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้คุณค่าและเรื่องราวจิตใจกลายเป็นสินค้า ทำให้ผู้คนคิดว่าความหมายเป็นของจริงเป็นสินค้าที่จับต้องได้²

แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า สามารถนำมาพิจารณาในกรณีของพระธาตุที่ตำนานพระธาตุถูกนำเสนอว่าเป็นความจริง แม้จะขัดแย้งกับความคิดเชิงวิทยาศาสตร์แต่ผู้คนในสังคมต่างต้องการที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ระบบทุนนิยมจึงเปลี่ยนอานิสงส์ในการทำบุญด้วยปัจจัยสามารถทำให้คนมีชีวิตหลังความตายที่เป็นสุขได้บนภพภูมิที่สูงขึ้น หรือมีชีวิตในโลกนี้อย่างเป็นสุขสมตามความปรารถนา ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับการอธิบายของอานันท์ ว่าด้วยสินค้าทางวัฒนธรรมเข้ามาครอบงำความเป็นคน จนไม่เหลือคุณค่าใด³ เป็นกระแสของพวกบริโภคนิยม⁴

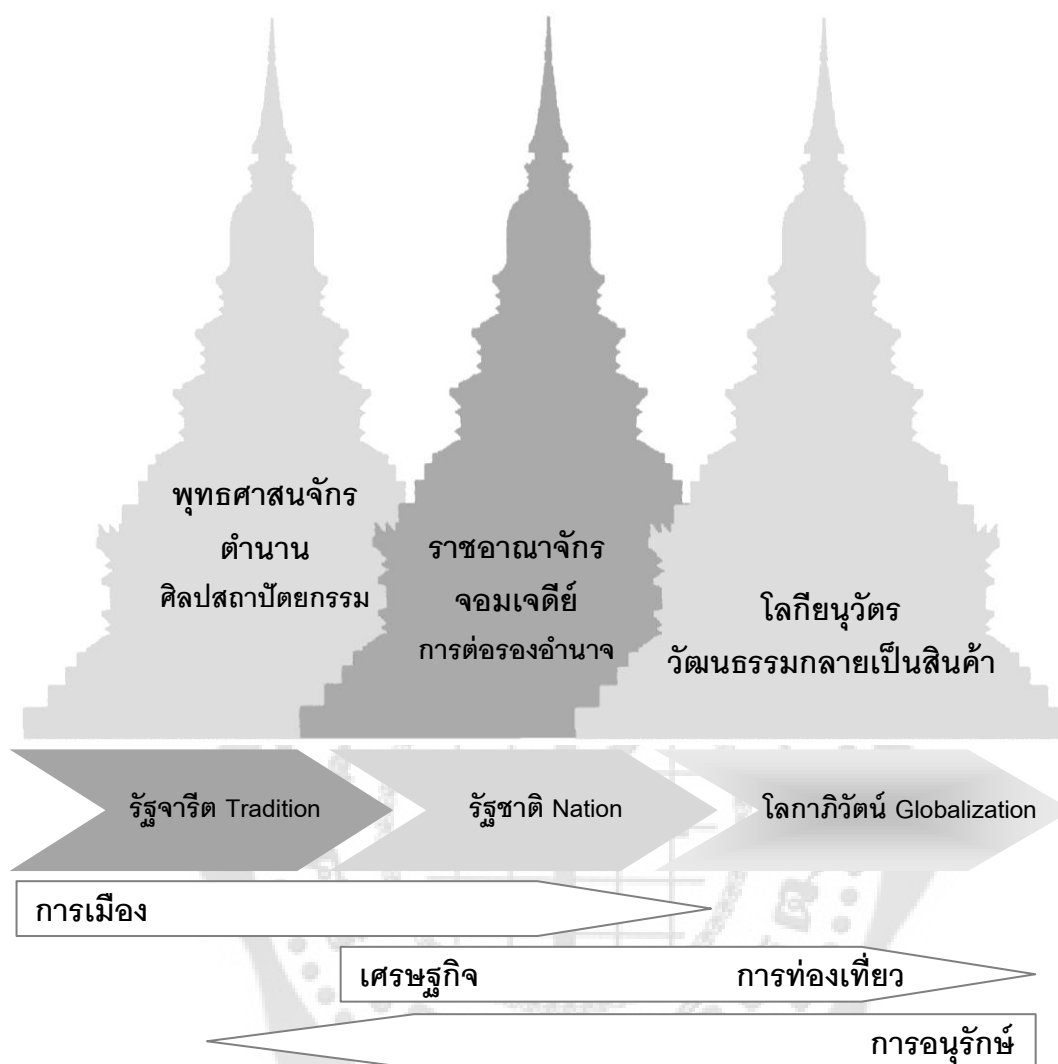
¹ รั้งสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2546). **วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม 1**. หน้า 28-29.

² อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2545). “โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม.” **เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์**. หน้า 143.

³ แหล่งเดิม. หน้า 144

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 147

แผนภาพกรอบแนวคิด

นิยามศัพท์เฉพาะ (Definitions)

- พระธาตุ (Phra That/ Relic)** หมายถึง พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ภายในงานสถาปัตยกรรมที่สร้างห่อหุ้มไว้ภายนอก มีเรื่องราวความเป็นมาที่แต่งเป็นตำนานพระธาตุรองรับ
- พระธาตุเจดีย์ (Chedi/ Pagoda)** หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ภายใน โดยพระธาตุกำหนดเรียกตามภาษาถิ่นล้านนาที่กำหนดเรียกชื่อตามสิ่งสำคัญที่สุดที่บรรจุอยู่ภายใน ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสเป็นประธานของวัด
- พระญา (Phraya)** หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในระดับกษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังราย หรือเทียบเท่า เป็นคำศัพท์ที่มาจากการปริวรรต อักษรธรรมล้านนาให้เป็นภาษาไทยด้วยการแปลตรงตามตัวอักษร มาจากในจารึกมีการเขียนว่าพระญาซึ่งต่างจากคำว่าพระยาที่เป็นตำแหน่งขุนนาง

4. **สังคมล้านนา (Lan Na Society)** หมายถึง กลุ่มคนที่ใช้ภาษาและวัฒนธรรมล้านนา ร่วมกัน มีวัฒนธรรมในการบูชาพระธาตุร่วมกัน รับรู้ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมกัน กลุ่มคนล้านนาที่กระจายอยู่ตามพื้นที่ในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย รวมถึงกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์ ต่างสังคมที่ได้มาเกี่ยวข้องกับพื้นที่และมีความสัมพันธ์กันในเชิงสังคม

5. **รัฐจารีต (Traditional State)** ในการศึกษาครั้งนี้กำหนดตามความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุ ตามแนวคิดพุทธศาสนจักร มีความเป็นอุดมคติ โดยความเชื่อนี้อยู่ในช่วงเวลาตั้งแต่กษัตริย์ ราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรล้านนา (พ.ศ.1835-2101) ช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ.2101-2317) ช่วงฟื้นฟูบ้านเมืองในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.2317-2427) ช่วงเป็นประเทศราช ของราชอาณาจักรไทย (พ.ศ.2427-ปัจจุบัน)

6. **รัฐชาติ (Nation State)** ช่วงเวลาตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ ศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

7. **โลกาภิวัตน์ (Globalization)** กำหนดช่วงเวลาตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ.2500 อันเป็นผลมา จากปัจจัยการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย เกี่ยวกับการส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว ที่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมล้านนาในลักษณะการเชื่อมโยงและไหลเวียนไปกับเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอย่างเข้มข้น เป็นการเคลื่อนไหวไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก การเกิดปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดทฤษฎีสากล

สมมติฐานของการวิจัย (Research hypotheses)

1. พระธาตุมีบทบาทและความสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ในรัฐจารีต รัฐชาติ และโลกาภิวัตน์

2. ในรัฐจารีตพระธาตุสร้างขึ้นมาจากความต้องการสร้างบ้านเมืองให้เจริญภายใต้การนำ ของกษัตริย์ พระธาตุในล้านนาที่มีตำนานรองรับมีจำนวนจำกัด เนื่องจากต้องสร้างและบูรณะโดย กษัตริย์ ตำนานพระธาตุสำคัญได้แนวคิดมาจากศรีลังกา ในการอ้างถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทาน เส้นพระเกศา พร้อมถวายพุทธทำนายในการสร้างบ้านเมือง โดยพระธาตุที่มีตำนานนี้มีความสำคัญ กว่าพระธาตุองค์อื่นเสมอ แม้จะมีขนาดเล็กกว่าก็ตาม

3. ในรัฐชาติแนวคิดและมุมมองที่กำหนดพระธาตุล้านนากลายเป็นสิ่งที่ต่อรองอำนาจระหว่าง ล้านนาและสยาม โดยล้านนามีแนวคิดเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด ส่วนสยามมีแนวคิดเรื่องจอมเจดีย์ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงรัฐชาติกับการกำหนดอาณาเขตการปกครอง

4. ในฐานะทุนวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ สัญลักษณ์ของพระธาตุเจดีย์เปลี่ยนจากที่สามารถ สื่อความหมายด้วยตัวเองในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการลอกเลียนแบบ และเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เมื่อมี การจำลองแบบไปสร้างผิวดตุประสงค์และผิวดสถานที่ตั้ง ขาดการสื่อความหมาย และถูกนำเสนอใน รูปแบบสถานที่ท่องเที่ยว การทำบุญวัดสำคัญ เพื่อเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยว

บทที่ 2

พระธาตุสากุลล้านนา: ตำนานพระธาตุและความเชื่อในรัฐจาริต

ส่วนนำ

ในบทนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ตามความหมายของพระธาตุสากุลที่อ้างอิงจากพุทธประวัติ เพื่อเข้าใจที่มา และความหมายของพระธาตุว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป เป็นการสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้น พร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังเมืองสำคัญต่างๆ โดยอาศัยตำนานเชื่อมโยงเรื่องราวการเสด็จ มาประทานเส้นพระเกศา ประทับรอยพระพุทธรูปกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของพระธาตุในเมืองสำคัญทั้งศรีลังกา พุกาม สุโขทัย เข้ากับการประดิษฐานพระธาตุในล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งต่อต้นแบบตำนานสำคัญ เช่น มหาวงศ์พงศาวดารลังกา ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานมูล ศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่คัดลอกมาจากต้นฉบับที่แต่งขึ้นในศรีลังกา บางตำนานในล้านนาได้แต่ง เติมเพิ่มขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20-พุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นยุคทองด้านพุทธศาสนาใน ล้านนา มีพระเถระที่แตกฉานด้านภาษาบาลีเป็นผู้แต่งตำนานทางศาสนา เพื่อนำเสนอความสำคัญของ พระธาตุ ทำให้เป็นที่ยอมรับและเกิดความศรัทธาอย่างสูงสุด

การวิเคราะห์ตำนานพระธาตุล้านนาเริ่มจากการที่มาของพระธาตุ ตามพุทธประวัติที่เป็น พุทธศาสนาสาเกต เหตุแห่งการเกิดพระบรมสารีริกธาตุ รูปแบบสัญลักษณ์ต่างๆ ของพระบรมสารีริกธาตุ ประเพณีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือธาตุนิทานกรรมเพื่อให้พ้นจากอันตราย พระบรมสารีริกธาตุ แสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้เกิดความเชื่อความศรัทธาในอย่างสูงสุดแก่เมืองที่ได้รับการเผยแพร่พุทธศาสนา จากอินเดียมาตามเส้นทางของเมืองศรีลังกา พม่า สุโขทัย มาจนถึงอาณาจักรล้านนา ได้ปรากฏ หลักฐานการเพิ่มเสริมแต่งตำนานตามวัตถุประสงค์ของแต่ละเมือง การแสดงออกที่มีต่อพระธาตุสำคัญ ที่ทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ของพระธาตุกับสังคมในแง่มุมต่างๆ ตามลำดับเนื้อหาต่อไปนี้

1. ความเป็นมาของพระธาตุสากุล

จากแนวคิดเรื่องพระธาตุที่ยึดตามคัมภีร์เก่าแก่เช่นพระไตรปิฎกมีเนื้อความเกี่ยวกับ รูปลักษณะต่างๆ ของพระบรมสารีริกธาตุ อันเกิดจากพระพุทธรูปเจ้าทรงอธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุ ของพระองค์กระจายออกจากกัน ด้วยเหตุที่พระองค์จักปรินิพพานในขณะที่พระชนมายุ 80 พรรษาเวลา ในการเผยแพร่พุทธศาสนาไม่น้อย ทำให้ศาสนาไม่แพร่หลายออกไปทุกแห่ง¹ จึงเกิดพระบรมสารีริกธาตุ

¹ พระรัตนปัญญาเถระ. (2501). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มนวิฑูร. หน้า 42-43.

กระจายออกไป ต่างจากอดีตพุทธองค์อื่นที่มีพระชนมายุที่ยืนยาวนานนับโกฏิปี ทำให้พระบรมสารีริกธาตุนั้นรวมกันเป็นแท่งเดียว¹ ด้วยพระชนมายุที่ยืนยาวการถ่ายทอดพุทธศาสนาจึงไปได้กว้างไกลกว่า จากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าในเวลาอันสั้นกว่าอดีตพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ทำให้เกิดวิวัฒนาการทางความคิดความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุที่เผยแพร่ไปพร้อมกับพุทธศาสนาสู่ดินแดนต่างๆ โดยมีพระธาตุเป็นสัญลักษณ์สำคัญ การเดินทางของพระสงฆ์เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจของแต่ละเมือง

เพื่ออธิบายความหมายของพระธาตุในงานวิจัยนี้ได้เลือกใช้หลักฐานจากพระไตรปิฎก และปฐมสมโพธิกถา² ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญ เป็นที่ยอมรับในการศึกษาพุทธศาสนามาอธิบายให้เกิดความเข้าใจในเบื้องต้น โดยพบว่าเนื้อความเกี่ยวกับที่มาของพระธาตุปรากฏใน**พระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตร** เมื่อพระพุทธเจ้าทรงกล่าวกับพระอานนท์ ในการจัดปฏิบัติกับพระสรีระของพระองค์ เช่นเดียวกับการปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงตรัสถึงบุคคลที่ควรสร้างสถูปถวาย ประกอบด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ ส่วนลำดับงานพิธีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น ปรากฏความในปฐมสมโพธิกถาที่อธิบายไว้อย่างละเอียด โดยพระอานนท์กล่าวต่อกษัตริย์มัลลราชทั้งหลายว่า

... จงหุ้มห่อพระบรมศพเข้าด้วยทุกุลพัตรภูษา แลผูกพันด้วยด้ายให้มัน แลกระทำโดยนิมิตดังนี้ หุ้มห่อพระศพพระชินสีห์ด้วยพระภูษาจนถ้วนได้ 500 ชั้น แล้วจงเชิญลงในพระหีบทองอันเต็มไปด้วยน้ำมันหอม แล้วให้เชิญพระหีบขึ้นสู่พระเชิงตะกอนอันประกอบด้วยสรรพสิ่งเสาวคนธชาติ จึ่งถวายพระเพลิง ดับพระเพลิงแล้วจึงเก็บซึ่งพระพุทธรูปแล้วให้ก่อพระสถูปในที่อันถวายพระเพลิง ท่ามกลางแห่งหนทางสี่แพร่ง ...³

¹ พระคัมภีร์อรรถกถา ตำนานว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์. (2511). หน้า 8-19 กล่าวถึงพระอริยธาตุของพระอดีตพุทธเจ้าที่ไม่แตกกระจาย ได้รวมกันเป็นแท่งเดียวเหมือนแท่งทองคำ เช่น พระที่ปังกพระพุทธเจ้า พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า พระมังคลพุทธเจ้า พระสมณพุทธเจ้า พระอนิมทัสสีพุทธเจ้า เป็นต้น

² ปฐมสมโพธิกถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้รับการประกาศเกียรติคุณจากยูเนสโก สหประชาชาติ เป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมของโลก ในวาระครบ 200 ปีวันประสูติ เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2333 ปฐมสมโพธิกถานี้เป็นอักษรขอมในใบลาน มี 30 ผู้รักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ต่อมากองหอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากรได้ปริวรรตออกมาเป็นตัวอักษรไทย เนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติ มีทั้งหมด 29 ปริเฉท ทำเรื่องมีความว่า “เมื่อวันอาทิตย์ แรม 1 ค่ำ เดือน 11 พุทธศักราช 2387 พระเจ้าแผ่นดินอยุธยา(ในรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์) มีรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตทวงอาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระสมณฉายสุวณฺณรังสี วัดพระเชตุพน ให้ทรงชำระได้ทรงเริ่มชำระแต่เดือนยี่ สำเร็จบริบูรณ์ในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเส็ง (พ.ศ.2388)”

³ ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. หน้า 467.

กษัตริย์มัลลราชทั้งหลายได้กระทำตามคำพระอนันท์ทุกประการ ให้กระทำซึ่งจิตกาธารด้วยไม้แก่นจันทน์สูง 120 ศอก แล้วเชิญพระหีบทองซึ่งใส่พระบรมศพขึ้นประดิษฐานเบื้องบนนั้น เพื่อรอพระมหากัสสปเถระเจ้ามาเป็นประธาน

ความในพระปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงการเกิดพระบรมสารีริกธาตุหลังจากการถวายพระเพลิงพุทธสรีระเป็นสังฆฐานต่างกัน พร้อมทั้งเหตุแห่งการแตกกระจายเป็นส่วนย่อยของพระบรมสารีริกธาตุ ความว่า

... แลเตโชธาตุบันดาลติดพระเชิงตะกอนขึ้นเองด้วยอำนาจแห่งเทพยดา ก็มาปนการพระพุทธรูปสุกสรีรกาย กับทั้งคู้ผ้าทั้งหลายอันหุ้มห่อแลพระหีบแลพระเชิงตะกอนทั่วทั้งสิ้น ยังคงเหลือแต่ผ้าคู้หนึ่งซึ่งห่อหุ้มพระสรีรกายขึ้นในนั้นผืนหนึ่ง กับผ้าที่หุ้มภายนอกผ้าทั้งนั้นผืนหนึ่ง บ่มีได้ไหม้ด้วยเพลิง เพื่ออำนาจพระพุทธรูปฐานกับทั้งพระเขี้ยวแก้วทั้ง 4 แลพระรากขวัญทั้ง 2 กับพระอุณหิส คือพระอัฐิเบื้องบนพระอุตมังคสิโรดม พระธาตุทั้ง 7 พระองค์นี้คงปรกติดอยู่บ่มิได้ภินทนาเรียวยาว แลมีพระสรีรธาตุทั้งหลายอันเศษนั้นก็แตกฉานภินทนาการเรียวยาวทั้งสิ้น มีสังฆฐาน 3 อย่างกัน พระธาตุขนาดใหญ่นั้นมีประมาณเท่าเมล็ดถั่วแตก ที่ขนาดกลางนั้นมีประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ที่ขนาดน้อยนั้นมีประมาณเท่าผลพรรณผักราก¹

การแตกกระจายของพระบรมสารีริกธาตุจากเหตุที่พระชนมายุไม่ยาวนานทำให้การเผยแพร่พุทธศาสนาไม่กว้างไกล จึงทรงอธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุแตกกระจายเป็น 3 สังฆฐานเป็นมูลเหตุแห่งการแต่งตำนานพระเจ้าเลียบโลกในล้านนา การแต่งเรื่องพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาตามสถานที่สำคัญแล้วประทานเส้นพระเกศา เพื่อให้เกิดการประดิษฐานพระเกศาธาตุไว้เป็นที่หมายของพระสาวกในการเดินทางเผยแพร่พุทธศาสนาพร้อมประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เป็นการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปสู่การบูชาด้วยการก่อพระสถูปบรรจุไว้ในนานาประเทศ เป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาให้อาณิสต์แก่บุคคลที่กราบไหว้บูชาไปสู่สุคติภพ²

ลักษณะของพระบรมสารีริกธาตุ

ในการสักการะสิ่งซึ่งระลึกถึงพระพุทธรูป ชาวพุทธได้ถือเอาพระบรมสารีริกธาตุและต้นศรีมหาโพธิ์แทนองค์พระพุทธรูป ดังความที่ปรากฏเมื่อพระพุทธรูปสรีระถูกเผาทำลายด้วยพระเตโชธาตุภายในพุทธสรีระเอง พระพุทธรูปสรีระนั้นจะอันตรธานเป็นบรยากาศไป เหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุอันบริสุทธิ์กับผ้าขาวสะอาดที่ห่อพระพุทธรูปสรีระอยู่เดิม ซึ่งความในพระไตรปิฎกได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุนั้นเป็น 2 ลักษณะ คือ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 472-473.

² แหล่งเดิม.

1) **นวิปภิกณณธาตุ** คือ พระบรมสารีริกธาตุที่ยังคงรูปร่างไม่แตกย่อยไปเป็นชิ้นเป็นอัน มี 7 องค์ ได้แก่ พระนลาฏ (กระดูกส่วนหน้าผาก) 1 องค์ พระเขี้ยวแก้ว 4 องค์ พระรากขวัญ (กระดูกไหปลาร้า) 2 องค์

มีความเชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ทั้งในเมืองมนุษย์ เมืองบาดาล และบนสวรรค์ โดยพระเขี้ยวแก้วเบื้องบนซ้ายขวาและพระรากขวัญเบื้องบนประดิษฐานในพระจุฬามณีเจดีย์¹ ณ ดาวดึงส์เทวโลก ส่วนพระรากขวัญเบื้องซ้ายกับพระนลาฏประดิษฐานในทุสเจดีย์² ณ พรหมโลก พระเขี้ยวแก้วขวาเบื้องล่างประดิษฐานอยู่ ณ ลังกาทวีป พระเขี้ยวแก้วซ้ายเบื้องล่างประดิษฐานอยู่ ณ นาคพิภพ และมีคำให้พระธาตุแต่ละแห่งแต่งตั้งไว้ด้วย คำบูชาพระธาตุในพรหมโลก และดาวดึงส์ คำบูชาพระธาตุในจักรวาลทั้งหลาย คำบูชาพระธาตุ 84,000 องค์ในชมพูทวีป และ คำบูชาพระธาตุในลังกาทวีป ตามอนุสารณียคถาในตำนานมูลศาสนา ดังนี้

อมฺรุตโทณํ จกฺขุมโต	สรีริ สตุตโทณํ
ชมฺพุทฺธิเป มเหฺนติ	เอกญฺจ โทณํ ปุริส-
วรุตฺตมสฺส รามคําเม	นาคราชา มเหฺนติ
เอกา จ ทาทา ติติเว	มเหฺนติ ติติเวหิ ปุชฺชิต
เอกา ปุณฺ คณฺธารปุเร	มหิยฺยติ กลิงฺครณฺเฏ
วิชิตฺเต ปุณฺ เก เอกา	ปุณฺ นาคราชา มเหฺนติ
ตสฺสเสว เตเชสุ ว สฺสนุทรา	อาบาคเสฏฺฐีหิ มหิลิงกตา
เอวํ อิมํ จกฺขุมโต สรีริ	สุสฺสกุตํ สกฺกเต ดังนี้ ³

คำแปล – อันว่าสรีรธาตุ อันว่าพระพุทธรเจ้า อันมีจักขุ 5 อันเป็นต้นว่าธัมมจักขุ ค่อมได้ 8 โทณะ อันว่าคนแลเทวดาทั้งหลายก็บูชายังพระธาตุประมาณโทณะในชมพูทวีปนี้แล

อันว่าพระยานาคทั้งหลาย ก็บูชายังธาตุโทณะ 1 แห่งพระพุทธรเจ้าอันประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งหลายในรามคามนั้นแล

อันว่าธาตุเขี้ยวเส้น 1 นั้น อันว่าเทวดาทั้งหลายอยู่ในดาวดึงสา หากบูชาในดาวดึงสาเทวโลกพ้นแล้ว

¹ เมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรรมทรงตัดพระโมฬีโยนขึ้นไปในอากาศ ทรงอธิษฐานว่าหากจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าขอให้พระโมฬีค้างบนอากาศ โดยพระโมฬีนั้นลอยอยู่กลางอากาศสูงหนึ่งโยชน์ (โยชน์ตามมาตรฐานสากลคิดเป็นระยะทางประมาณ 5.6 กิโลเมตร) พระอินทร์รับพระโมฬีนั้นไว้ด้วยผอบทองคำนำขึ้นไปประดิษฐานยังเทวโลกสร้างพระจุฬามณีเจดีย์ด้วยแก้วอินทนิลสูงประมาณ 3 โยชน์ บนนยอดเขาสุเมรุ

² พระทุสเจดีย์เกิดจากทำวฏฏิกกรรมหาพรหมถวาย สมณบริวาร 8 ประกอบด้วย ผ้าไตรจีวร บาตร มีดตัดเล็บ เข็ม ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ พระพุทธรเจ้าทรงครองกาสาวพัสตร์ แล้วทรงโยนผ้าทั้งคู่ขึ้นไปในอากาศ ทำวฏฏิกกรรมกับเขาขึ้นไปสร้างทุสเจดีย์ที่สร้างด้วยแก้ว 7 ประการไว้ที่พรหมโลก

³ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม, (2553). **มูลศาสนา สำนวนล้านนา**. แปลโดย บำเพ็ญ ะวิน. หน้า 508.

อันว่าธาตุเขียวเส้น 1 อันว่าคนแลเทวดาหากควรบูชา ในเมืองคันทารนั้นแล
 อันว่าธาตุเส้น 1 อันว่าคน เทวดาทั้งหลายหากพึงบูชาในอาณารัฐแห่งพระญาณลึงคะนั้นแล
 อันว่าพระญาณาคทั้งหลาย มักว่า ยังธาตุเขียวเส้นนี้ ในเมืองนาคนั้นแล
 อันว่าแผ่นดินนี้ อันกว้างหนากว่าวัตถุทั้งมวล หากควรประดับด้วยเครื่องบูชาอันประเสริฐ ด้วยเดช
 แห่งพระพุทธเจ้าตนนั้นแล

อันว่าสรีระธาตุแห่งพระพุทธเจ้าตนประเสริฐ ประกอบด้วยปัญจจักขุ มีตา 5 อัน เป็นต้นว่าธัมมจักขุ
 อันคนแลเทวดาทั้งหลายควรชงชวย หากควรบูชาดังนี้แท้แล ได้ประการดังกล่าวมานี้

อธิบายได้ว่าคนและเทวดาทั้งหลายยังวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร จักได้บูชาพระพุทธเจ้าเมื่อยังธรรมาณก็ดี
 จักได้บูชาธาตุก็ดี พระพุทธรูปก็ดี มหาโพธิ์ก็ดี บริโภคเจดียแห่งพระพุทธเจ้าก็เป็นอันยากนัก¹

การกล่าวถึงตำแหน่งที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนสำคัญเป็นการแสดงถึงปริมณฑล
 ของพุทธศาสนจักร ที่แผ่ไปทั่วทั้งจักรวาล

2) วิปกัณณาธาตุ คือ พระบรมสารีริกธาตุที่มีได้คงรูปร่าง เป็นประเภทที่กระจัดกระจายไป
 ประดิษฐานตามที่ต่างๆ เป็นส่วนที่นอกเหนือจากวิปกัณณาธาตุทั้ง 7 ส่วนนั้น พระบรมสารีริกธาตุ
 ประเภทนี้จะหลากหลายไม่เหลือเป็นส่วนสัดที่ชัดเจน ขนาดเล็กสุดเท่าพรรณผกาด ขนาดกลางเท่า
 ข้าวสารหัก ขนาดใหญ่สุดเท่าเมล็ดถั่วเหลืองแตกย่อยไปเป็นชิ้นจำนวนมาก ซึ่งลักษณะสี สันฐาน และ
 ขนาดของพระบรมสารีริกธาตุ ปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวิลาสนี้ ซึ่งแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 10² ได้
 แบ่งพระบรมสารีริกธาตุที่มีได้คงรูปร่างนั้น เป็น 3 ลักษณะ คือ

- (1) เหมือนดอกมะลิตูม ตวงได้ 6 ทะนาน
- (2) เหมือนแก้วมุกดาที่เจียรไนแล้ว ตวงได้ 5 ทะนาน
- (3) เหมือนจุก หรือผงทองคำ ตวงได้ 5 ทะนาน

หลังจากการถวายพระเพลิงพุทธสรีระได้ 7 วัน กษัตริย์มัลลราชทั้งหลายได้นำสุคนธาวีมา
 ไสโรจรงลง ณ ที่เชิงตะกอน และเก็บพระบรมสารีริกธาตุทั้งหมดบรรจุไว้ในสุวรรณโกฏิ หรือพระหีบ
 ทองน้อย ประดิษฐานในโรงราชสันฐานคารกลางพระนคร

ตำนานทางศาสนากล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน มี
 การแบ่งไปตามเมืองต่างๆ โดยโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมธาตุเป็น 8 ส่วน ส่วนละ 2 ทะนานเท่ากัน
 โดยโทณพราหมณ์นำพระทักษิณชาตธาตุซ่อนไว้ในผ้าโพก พระอินทร์ทรงเห็นด้วยทิพย์จักขุญาณ จึง

¹ แหล่งเดิม. หน้า 509-510.

² ต่อมาเมื่อผู้รจนาเป็นภาษาไทยในตำนานพระบรมธาตุ ที่พรรณนาลักษณะพระบรมสารีริกธาตุกับพระธาตุ
 ของพระอรหันต์ว่าแตกต่างกันอย่างไร

บรรจุเหนือพื้นดินนั้นมีทั้งการกล่าวถึงการสร้าง และไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน ดังการค้นหาพระธาตุ พระเกศาธาตุในช่วงเวลาต่อมาเป็นการขุดหาที่อาศัยการนิมิต การสอบถามจากผู้เห็นเหตุการณ์ในครั้ง นั้น คือ เทพยดา พรหม ที่มีอายุยาวนานร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า การเฝ้ารักษาและจดจำเรื่องเล่าเพื่อ บอกกล่าวกันสืบมา เช่น พระญาณกาเผือกที่รักษาพระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น

ธาตุนิทานกรรมตามธรรมเนียมเป็นการฝังไว้ใต้ดิน โดยบรรจุพระเกศาธาตุในครั้งแรก และ ครั้งต่อไปเป็นการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในผอบ พร้อมรูปสัญลักษณ์ เช่น ต้นศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูป พระสาวก บุคคลสำคัญในพุทธประวัติ เครื่องสักการบูชา และรักษาไว้ด้วยพยนต์เพื่อ ป้องกันการลักลอบขุดพระธาตุและสิ่งของมีค่า ต่อมาจึงมีการสร้างเจดีย์ขึ้นด้านบนเพื่อให้เป็นที่หมาย แห่งการสักการบูชาในเวลาที่แตกต่างกันไป ทั้งครั้งแรกที่สร้างหลังจากถมดินบนกรูให้ราบเสมอกัน หรือ สร้างขึ้นในสมัยหลังตามตำนานที่แต่งขึ้น เช่น ตำนานพระธาตุตะไก้ (ชเวดากอง) ตำนานพระธาตุ ลำปางหลวงที่มีการค้นหาที่ประดิษฐานพระธาตุก่อน และตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ที่มีการสร้างพระ ธาตุเจดีย์ด้านบนในครั้งหลังเมื่อพุทธศาสนาเจริญแล้วสมัยพระเจ้าติโลกราชถึงพระเมืองแก้ว

ความเดิมเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน โทณะพราหมณ์ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุเป็น 8 ส่วน เพื่อให้กษัตริย์จากเมืองสำคัญทั้ง 8 นำไปประดิษฐานเพื่อเป็นที่สักการบูชาในเมืองของตน พระเจ้า อชาตศัตรู กษัตริย์กรุงราชคฤห์ทรงได้รับพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานบูชาจนถึง พ.ศ. 8 ทรง กระทำ “ธาตุนิทาน” ตามคำแนะนำของพระมหากัสสป ซึ่งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากทั้ง 6 เมืองสู่ กรุงราชคฤห์ เว้นเพียงพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองรามคาม ซึ่งต่อไปภายหน้าพญานาคราชจะ อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ นาคพิภพหาอันตรายไม่ได้ และธาตุส่วนนั้นจะไปสถิตย์ยังลังกาที่วิปโดยบรรจุ ในพระมหาเจดีย์ ณ มหาวิหาร¹ พระมหากัสสปจึงมิได้อัญเชิญมา

เมื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากทั้ง 6 เมืองมายังกรุงราชคฤห์แล้วพระเจ้าอชาตศัตรูทรง สร้างกรู ขุดลึกลงไปใต้ดิน 16 ศอก ลาดด้วยแผ่นทองแดงแล้วสร้างสถูปทองแดงบรรจุ พระบรม สารีริกธาตุ เมื่อปิดห้องใต้ดินหรือธาตุนิทานด้วยแผ่นศิลาแล้ว ทรงก่อพระสถูปใหญ่ที่บนธาตุนิทานนั้น

ในพระปฐมสมโพธิกถา ฉบับพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนमारพนธป ริวรรต ปริจเฉทที่ 28 ความว่า “บพิตรควรจะพึงกระทำซึ่งธาตุนิทาน คือฝังพระบรมธาตุไว้ในพื้นภูมิภาค จึงจะพ้นอันตรายทั้งปวง” เป็นตอนที่พระมหากัสสปะบอกให้พระเจ้าอชาตศัตรูรักษาพระบรม สารีริกธาตุไว้โดยการบรรจุและขุดฝังดินมิให้ใครรู้ พร้อมคำทำนาย เพื่อรอพระเจ้าอโศกมาขุดไปใน อนาคต

¹ การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์โดยพระเจ้าอภัยทศ จากนั้นพระโสดนุตรสารเถรไปอัญเชิญพระบรม สารีริกธาตุจากนาคพิภพขึ้นมาบรรจุในธาตุนิทาน

แม้ว่าจะมีผู้มาถามว่าบรมกษัตริย์กระทำการสิ่งใด ก็ให้บอกว่าการกระทำเจดียถวายเป็นมหาสวาก และผู้ใดผู้หนึ่งอย่าพึงให้รู้ว่าการกระทำอาตุณิธานกรรมเป็นอันขาด และชุดในที่นั้นโดยลึกถึง 80 ศอก พื้นภายใต้ให้ลาดด้วยแผ่นทองแดงเต็มทั้งสิ้น และให้กระทำเป็นเรือนแก้วแล้วไปด้วยทองแดงใหญ่ประมาณเท่าเรือนพระเจดีย์ฐาน และให้กระทำซึ่งกล่อ่งและพระสถูปแล้วด้วยวัตถุทั้งหลาย มีกล่อ่งจันทร์เหลือง เป็นต้น สิ่งละ 8 มีสณฐานใหญ่เป็นชั้นๆ โดยลำดับ

จึงเชิญพระบรมธาตุทั้งหลายใส่ลงในกล่อ่งจันทร์เหลืองซึ่งเป็นที่สุคนั้น แล้วใส่ลงในกล่อ่งจันทร์เหลืองอันอื่นอีกเล่า แล้วซ้อนใส่ลงในกล่อ่งจันทร์อันอื่นใหญ่ๆ กว่ากันขึ้นไปเป็นลำดับทั้ง 8 ชั้น แล้วใส่พระสถูปจันทร์เหลืองซ้อนสวมกันลงโดยลำดับๆ ทั้ง 8 ชั้นพระสถูป จึงเอาพระสถูปจันทร์เหลืองซึ่งซ้อนสวมกันทั้ง 8 ชั้นนั้นใส่ลงในกล่อ่งจันทร์แดงอันซ้อนกันอีก 8 ชั้นนั้นเล่า แล้วเอากล่อ่งจันทร์แดงทั้ง 8 ชั้นนั้นใส่พระสถูปจันทร์แดงอันสวมซ้อนกันอีก 8 ชั้นเล่า แล้วเอาพระสถูปจันทร์แดงทั้ง 8 ชั้นนั้นใส่ลงในกล่อ่งงาอีก 8 ชั้นเล่า แล้วเอากล่อ่งงาทั้ง 8 ชั้นนั้นใส่พระสถูปงาทั้ง 8 ชั้น และเอาพระสถูปงาทั้ง 8 ชั้น... แล้วเอากล่อ่งแก้วทั้ง 8 ชั้นนั้นใส่ลงในสถูปแก้วต่างๆ อีก 8 ชั้นเล่า แล้วเอาพระสถูปแก้วทั้ง 8 ชั้นนั้นใส่ลงในกล่อ่งทองอีก 8 ชั้น แล้วเอากล่อ่งทองทั้ง 8 ชั้นนั้น ใส่ลงในพระสถูปทองอีก 8 ชั้น แล้วเอาพระสถูปทองทั้ง 8 ชั้น... นั้น แล้วเอากล่อ่งเงินทั้ง 8 ชั้น ใส่ลงในพระสถูปเงินอีก 8 ชั้นเล่า เอาพระสถูปเงินใส่ลงในกล่อ่งแก้วมณี เอากล่อ่งแก้วมณีใส่ในพระสถูปแก้วมณี ใส่ลงในกล่อ่งแก้วแดงๆ ใส่ในพระสถูปแก้วแดงๆ ใส่ลงในกล่อ่งแก้วลายๆ ใส่ในพระสถูปแก้วลายๆ ใส่ในกล่อ่งแก้วผลึกๆ ใส่ในพระสถูปแก้วผลึก ล้วนสิ่งละ 8 ชั้น 8 ชั้นๆ ทั้งสิ้นด้วยกัน และพระสถูปแก้วผลึกซึ่งเป็นชั้นเอกที่สุดนั้น ใหญ่ประมาณเท่าพระเจดีย์อันมีในสถูปาราม แล้วให้กระทำคฤหาสน์แล้วไปด้วยแก้ว 7 ประการ สวมลงเบื้องบนพระสถูปแก้วผลึกชั้นนอกนั้น แล้วให้กระทำเรือนแล้วไปด้วยเงิน สวมบนเรือนทอง แล้วเอาเรือนทองแดงอันใหญ่ซึ่งกระทำไว้ก่อนนั้นสวมลงบนเรือนเงิน แล้วเรียวยาวลงซึ่งทรายแล้วไปด้วยแก้ว 7 ประการ แล้วโปรยปรายลงซึ่งพรรณนาแห่งบุปผชาติทั้งหลายต่างๆ อันเกิดในบก ในน้ำ ทั้งสิ้นในที่ทั้งปวงโดยรอบ แล้วให้กระทำรูปพระบรมโพธิสัตว์ทั้ง 550 พระชาติและรูปพระอสีติมหาเถระทั้ง 7 พระองค์ รูปสมเด็จกรุงสุทโธทนะ มหาราชและพระนางสิริมหามายาเทวี และรูปสหชาติทั้ง 7 อันเกิดพร้อมพระมหาสัตว์แต่ล้วนแล้วด้วยทองทั้งสิ้น แล้วตั้งไว้ด้วยหม้อเงินหม้อทองอันเต็มไปด้วยน้ำสิ่งละ 500 หม้อ และปักไว้ด้วยธงทอง 500 คัน เอาผ้าทุกุลพัตรพันเป็นไส้ตามเพลิงบูชาพระบรมธาตุ

แล้วพระมหากษัตริย์จึงอธิษฐานว่าบรรดาสิ่งสรรพ ปุชนียภันท์ทั้งหลาย คือบุปผชาติก็อย่ารู้เหี่ยวแห้งเหือดหายกลิ่นหอมและเพลิงตามประทีปก็อย่าได้ดับ ให้ปรากฏอยู่เป็นนิตยกาล แล้วให้จารึกอักษรลงในแผ่นสุวรรณบัตรประดิษฐานไว้ในที่นั้น เป็นคำพยากรณ์ว่าสืบไปในอนาคตภายหน้าเมื่อพระโคตมราชกุมารได้ผ่านพิภพมโหสิริยศสมบัติ ยกขึ้นซึ่งเศวตฉัตรราชาฉัตร ทรงพระนามพระเจ้าธรรมมาโคตมราชในกาลใด และกษัตริย์พระองค์นั้นจะได้แจกพระบรมธาตุทั้งหลายนี้ไปทั่วสากลปฐพีพื้นแผ่นดินชมพูทวีปในกาลนั้น ...¹

¹ ปริมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). เล่มเดิม. หน้า 488-490.

พระเจ้าอชาตศัตรูให้จารึกอักษรไว้กับบานทวารว่า สืบไปในอนาคตจะมีพระญาเชษฐาใจองค์หนึ่ง จะมารื้อห้องพระบรมธาตุ จงเอาท่อนแก้วมณีนี้ทำกระทำการบูชาพระบรมธาตุเกิด พระอินทร์สั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรให้เฝ้าไว้ เมื่อลงมาสู่ห้องบรรจุพระธาตุ

... จึงนฤมิตรูปผ้าพยนต์เป็นรูปไม้ มือถือซึ่งพระขรรค์อันคมแล้วมีพรรณโอภาสดุจแก้วผลึกพิลิกฟุ้งกล้ว วิ่งเวียนอยู่รอบห้องพระธาตุรวดเร็วดุจลมพัด แล้วเอาแท่งศิลาอันยาวและใหญ่มาพาดทิ้งไว้เบื้องบน แล้วนฤมิตอิฐปูนก่อทับแท่งศิลา แล้วเอามูลดินมาเกลี่ยกลบทับไว้เบื้องบนให้เสมอกับพื้นปฐพีเดิม แล้วนฤมิตพระสถูปศิลาลองค์หนึ่ง ประดิษฐานทับไว้ในเบื้องบนที่ธาตุนิธานนั้นอีกเล่า กระทำให้มิดชิดเป็นอันดีแล้วนิวัตนาการยังเทวโลก¹

เป็นแนวคิดในการสร้างที่ประดิษฐานพระธาตุที่ให้ความสำคัญกับธาตุนิธานหรือห้องบรรจุมากกว่าการสร้างเจดีย์ไว้ด้านบน โดยการกล่าวว่าเป็นผลงานของพระอินทร์ ทำเวสสุกรรม มากกว่าที่จะบอกว่าเป็นฝีมือของประชาชนคนทั่วไป เพื่อสร้างความศรัทธาให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์กับสถานที่สำคัญนั้น หรืออาจมองว่าเป็นการยกย่องแรงงานผู้ร่วมสร้างว่าในอนาคตอาจได้รับกรรมดี ได้เกิดเป็นเทพยดาปกปักรักษาพระธาตุนั้นในอนาคต

ต่อมาพระเจ้าอโศก (พ.ศ.269-306) กษัตริย์ราชวงศ์โมริยะทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระสถูปและพระอารามในพุทธศาสนา ทรงให้เสาะหา สืบค้นหาพระบรมสารีริกธาตุตามเมืองต่างๆ ทรงพบสถูปที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสร้างไว้แล้วได้ทำการอัญเชิญพระบรมสารีริกธามารวมกันทั้งหมด เพื่อแบ่งไปประดิษฐานตามสถูปเจดีย์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้น 84,000 องค์ส่วนหนึ่งมอบให้สมณทูตอัญเชิญไปพร้อมการจาริกเผยแผ่พุทธศาสนาตามดินแดนต่างๆ

ตำนานการเกิดพระธาตุนั้น เนื่องมาจากพระราชประสงค์ของพระศาสดาเมื่อพระพุทธองค์จะมีพระชนมายุเพียง 80 พระชันษา การเผยแผ่พุทธศาสนาให้กว้างไกลจึงอาศัยความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมสารีริกธาตุที่เกิดจากการแตกดับของพระวรกายพระพุทธเจ้า แยกเป็นหน่วยย่อยขนาดต่างๆ จำนวนมาก พิธีกรรมการบูชาและเก็บรักษาพระบรมสารีริกธาตุเพื่อรอพระเจ้าอโศกในการนำไปเผยแผ่ยังดินแดนต่างๆ พร้อมสมณทูต ได้รับการสืบทอดต่อมา เช่น ในอาณาจักรล้านนาปรากฏหลักฐานทั้งจากเอกสาร และจากการขุดค้นกรุใต้องค์พระธาตุที่มีลักษณะเช่นเดียวกับธาตุนิธานกรรมดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

¹ แหล่งเดิม. หน้า 490-491.

2.2 ความหมายของเจดีย์และสถูป

ทั้ง “เจดีย์” (Chedi) และ “สถูป” (Stupa) ต่างเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระธาตุในตำแหน่งเหนือระดับพื้นดิน อยู่เหนือธาตุนิทานกรรมหรือกรุที่สร้างเพื่อประดิษฐานพระธาตุอยู่ลึกลงไปใต้ดิน มีรูปแบบเป็นห้องสี่เหลี่ยมกรุด้วยแผ่นหินหรือโลหะที่มีความคงทนทั้ง 6 ด้าน เพื่อรักษาพระบรมสารีริกธาตุพร้อมสิ่งสักการบูชาไว้ภายใน ส่วนความหมายของสิ่งก่อสร้างบนดินทั้งเจดีย์และสถูปมี 2 ความหมายใน 2 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงเวลาก่อนการเสด็จดับขันธปรินิพพาน เจดีย์มีความหมายถึง “สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพบูชา” ในขณะนั้นคือไตรสรณคมน์¹ ช่วงเวลาหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ความหมายของเจดีย์ได้เพิ่มขึ้นเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏอยู่ตามพุทธสถานทุกแห่ง เพื่อเป็นการระลึกถึงพระพุทธองค์ด้วยการเคารพบูชา สร้างโดยมีแนวคิดที่ว่า “พระสถูปคือพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์คือพระสถูป” ซึ่งเอเดรียน สโนดกราส กล่าวว่าเป็นที่แพร่หลายและยอมรับโดยทั่วไปในดินแดนพุทธศาสนา² เป็นการให้สัญลักษณ์เจดีย์แทนพระพุทธเจ้าแสดงถึงตอนปรินิพพานซึ่งปรากฏในศิลปะอินเดียก่อนการสร้างพระพุทธรูป

ความหมายของเจดีย์มาจากภาษาบาลีว่า เจติย (Cetiya) หมายถึง พระเจดีย์ พระสถูป และที่อยู่เทวดา มีความหมายรวมอธิบายถึง

- เทวาลย (เทวาลัย), (Hollowed tree)
- อุป (สถูป), (Stupa)
- เจติยพุม (ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์), (Sacred tree)³

และตามภาษาสันสกฤตว่า ไจิตย (Caitya) หมายถึง

- A pile of stones (เสาศิลา)
- A monument (อนุสาวรีย์)
- A sacrificial shad (เขต หรือมณฑลประกอบบุญพิธี)
- A place of religious worship (สถานที่ศักดิ์สิทธิ์)⁴

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (ม.ป.ป.). **ตำนานพุทธเจดีย์**. หน้า 4.

² เอเดรียน สโนดกราส. (2537). **สัญลักษณ์ของพระสถูป**. แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน; และคณะ. หน้า 341.

³ ปธานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจันทบุรีนฤนาท. (2537). หน้า 297.

⁴ Sushila Pant. (1976). The Origin and development of Stupa Architecture in India. p.7 quoting The student's Sanskrit English Dictionary, V.S.Apte, p.21.

เจดีย์จึงมีความหมายที่กว้างทั้งเทวาลัย สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มณฑลพิธีกรรม สถูป เสาศิลา อนุสาวรีย์ ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา¹ การใช้คำว่าเจดีย์ตามที่เข้าใจทั่วไป ในรูปแบบสิ่งก่อสร้างที่มักใช้ปนกับคำว่าสถูป หรือใช้ควบคู่กันว่าสถูปเจดีย์ จึงอาจกล่าวได้ว่าสถูปตาม ความหมายเดิมเป็นสิ่งสร้างเพื่อบรรจุอัฐิของผู้วายชนม์ เป็นธรรมเนียมมาก่อนพุทธกาล เป็นแนวคิดใน การสร้างเจดีย์ในพุทธศาสนา หรือธาตุเจดีย์เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า

คำว่าสถูป ในภาษาบาลี คือ ฐูป (Thupo) และภาษาสันสกฤต คือ สตุป (Stupa)² มีความหมายตามภาษาบาลี ดังนี้

- A conical heap (กองกรวย)
- A pile of earth (เสา)
- A mound (พูนดิน)
- A conical or bell-shaped shrine (เนินบูชาทรงระฆัง)

ส่วนความเข้าใจในความหมายของคำว่าเจดีย์ และสถูป ในประเทศไทยมีความหมายที่ใกล้เคียง กัน ดังความหมายของเจดีย์และสถูปที่บัญญัติไว้ในพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ดังนี้

เจดีย์ หมายถึง สิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายจอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่มีค่า³

สถูป หมายถึง สิ่งก่อสร้างซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรบูชา มีกระดูกแห่งบุคคลที่นับถือ เป็นต้น⁴

การใช้คำว่าเจดีย์และสถูป จึงขึ้นอยู่กับความนิยมและความสะดวกในการเลือกใช้ ซึ่ง นอกจากสองคำนี้แล้วตามท้องถิ่นต่างๆ มีคำศัพท์เฉพาะถิ่นที่หมายถึงเจดีย์และสถูป โดยในเขต ภาคเหนือตอนบนหรือดินแดนล้านนาในอดีต ใช้คำว่า “พระธาตุ” แทนสิ่งก่อสร้างประเภทเจดีย์ โดยให้ ความสำคัญสูงสุดกับพระธาตุที่บรรจุอยู่ภายใน ธาตุเจดีย์แสดงความเป็นรูปธรรมและสื่อความหมาย เชิงสัญลักษณ์ของพระธาตุ ตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่มีรูปแบบการก่อสร้างเหมือนศูนย์กลางของ จักรวาลสูงสุดแห่งการสักการะ และประดับตกแต่งอย่างงดงาม ส่วนคำว่า “กู” ใช้แทนสถูปที่บรรจุอัฐิ ของพระสงฆ์ กษัตริย์ ตลอดจนสามัญชนทั่วไปมีขนาดแตกต่างกันไป การจำแนกประเภทของพระธาตุ และกูจึงขึ้นอยู่กับประโยชน์หน้าที่ ตามประวัติความเป็นมาและวัตถุประสงค์ในการสร้าง

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 4. (เชิงอรรถเพิ่มเติม โดยหม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล)

² พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ. (2537). หน้า 346.

³ ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. หน้า 235.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 768.

2.3 ความหมายของพระธาตุล้านนา

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือให้ความหมายของพระธาตุล้านนาว่า “พระธาตุในล้านนามีความหมายสองประการ คือ พระบรมสารีริกธาตุ อันประกอบด้วยส่วนที่มาจากพระพุทธองค์ เช่น กระดูก ฟัน หรือเส้นผม เป็นต้น ซึ่งเป็นที่มาของความหมายถัดไป คือสถานที่หรือสถูปใดก็ตามที่มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ ก็เรียกว่าพระธาตุไปด้วย”¹ โดยธาตุนิทานกรรม หรือการบรรจุพระธาตุรวมทั้งสิ่งสักการบูชาในห้องกรุใต้พื้นดิน ในอดีตเมื่อฝังและปรับให้หน้าดินเรียบเสมอกันเพื่อรักษาให้พ้นจากการลักลอบขุดค้นแล้วได้สร้างเจดีย์เหนือห้องบรรจุพระธาตุ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงพระพุทธเจ้าให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชา และบอกตำแหน่งที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อกาลเวลาผ่านไปบางเมืองไม่พบสิ่งก่อสร้างเหนือกรุ จึงอาศัยการนิมิต การบอกกล่าวโดยเทพยดา บุคคลหรือสัตว์ที่ได้รับรู้รับฟังการบอกเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งพุทธกาล

อาณาจักรล้านนาหรือพื้นที่ตอนบนของประเทศเรียกพระธาตุเจดีย์ว่า “พระธาตุ” ซึ่งสามารถบ่งบอกหน้าที่ใช้สอยของเจดีย์ในล้านนาได้อย่างชัดเจนว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อสักการบูชา เมื่อประกอบกับตำนานพระธาตุที่บอกเล่าประวัติความเป็นมาของการประดิษฐานพระเกศาธาตุพระบรมสารีริกธาตุแล้วทำให้นั้นพระธาตุองค์นั้นมีความสำคัญยิ่งกว่าพระธาตุที่ไม่ปรากฏประวัติการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การแสดงพุทธทำนายถึงการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ สถานที่แห่งนั้น

3. ประวัติการเผยแพร่พุทธศาสนา

3.1 พุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศก พุทธศตวรรษที่ 3

ประวัติของพระเจ้าอโศก กษัตริย์ในราชวงศ์โมริยะ ครองราชย์อยู่ระหว่าง พ.ศ. 269-306 ความสำคัญของพระเจ้าอโศกในฐานะผู้สืบทอดและเผยแพร่พุทธศาสนาไปทั่วชมพูทวีป ดังปรากฏตามพุทธทำนาย การเผยแพร่พุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกได้แผ่ไปสู่เส้นทางสำคัญในเอเชีย ได้แก่

การเผยแพร่พุทธศาสนาไปตามเส้นทางต่างๆ ในสมัยพระเจ้าอโศกเมื่อมีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 แล้ว ได้แบ่งกันไปตาม 9 เส้นทาง คือ

1. พระมหาเทวเถระ ไปยังมหิสมณฑล (ไมซอร์)
2. พระรักขิตเถระ ไปยังวันวาสิประเทศ (เหนือบอมเบย์)
3. พระธรรมรักขิตเถระ ไปยังรัตนประเทศ (ชายทะเลด้านเหนือเมืองบอมเบย์)
4. พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปยังมหารัฐประเทศ (แคว้นทางยอดลำน้ำโคทาวารี)
5. พระมัชฌันติกเถระ ไปยังแคว้นกัสมีระ หรือคันทาระ (แคชเมียร์ และอาฟกานิสถาน)

¹ ศรีเลา เกษพรหม. (2542). พระธาตุ. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 8. หน้า 4367.

6. พระมัทธิมเถระ ไปยังหิมวันตประเทศ (แถบเทือกเขาหิมาลัย เช่น เนปาล)
7. พระมหารักขิตเถระ ไปยังโยนกประเทศ (แถบเปอร์เซีย)
8. พระมหินทรเถระ ไปยังลังกาทวีป
9. พระโสณเถระ และพระอุตรเถระ ไปยังสุวรรณภูมิ

ส่วนลำดับความต่อเนื่องมาจากตำนานทางศาสนา กล่าวถึงเมื่อพุทธศาสนาล่วงไป 218 พระวัสสา พระเจ้าอโศกได้อธิษฐานพระธาตุตามคำทำนาย เพื่อสถาปนาพระวิหาร พระสถูป 84,000 ทิวชมพุกุทป ในการศึกษาที่ธาตุนิธานนั้น ทรงยาดราฟไปสู่เมืองราชคฤห์ เวสาลี รามคาม อัลลกับปกันนคร เวฏฐทีปกันนคร ปาวาย กุสินารา เพื่อรื้อหาพระบรมธาตุที่ไม่พบ จึงเสด็จกลับสู่เมืองราชคฤห์ พบพระเถระเผ่ามวีสสาได้ 120 วัสสา กล่าวว่าผู้เป็นบิดาได้นำผอบดอกไม้มากราบไหว้สถูปศิลาแห่งหนึ่ง จึงนำพระเจ้าอโศกไปขุดรื้อปูน อิฐ ศิลาลงไป พบทรายแก้ว 7 ประการเรียงรายอยู่โดยรอบที่ลึก 80 ศอก เห็นเรือนทองแดงและผ้าพยนต์รูปไม้เถื่อพระขรรค์วางเวียนอยู่โดยรอบเรือนทองแดงแห่งนั้น ทรงอัญเชิญเทพยดา แต่งเครื่องพลีกรรมบวงสรวงสังเวद्यต่างๆ แล้วประโคมดุริยางค์ดนตรี แต่ไม่เห็นหนทาง จึงประณมพระหัตถ์ถวายนวดาพร้อมแจ้งเจตนา พระเวสสุกรรม จึงแปลงกายเป็นทารกอายุ 5 ขวบ ถือนมูอสาสมาธิรูปผ้าพยนต์ให้แตกกระจาย

พระเจ้าอโศกเสด็จไปที่เรือนทองแดงเห็นคำทำนายแก่พญาเชษฐาใจทรงพิโรธ และเปิดประตูโลหะเข้าไปในเรือนพระธาตุทุกๆ ชั้น ทรายถึงเรือนแก้ว 7 ประการ เปิดคัมภีร์ทวารเข้าไปในท้องพระบรมธาตุเห็นแสงประทีปส่องสว่าง กลิ่นบุปผชาติ เครื่องหอมที่บูชาทุกสิ่งปรากฏบริบูรณ์ ทรงทอดพระเนตรแผ่นทองสุพรรณบัฏมีลายลักษณ์จารึกถึงพระองค์ ผู้รื้อที่ธาตุนิธาน และแจกจ่ายพระบรมธาตุทั้งหลายไปทั่วชมพูทวีป ทรงพระเกษมสันต์โสมนัส ทรงเปิดพระสถูปแลกล่องทั้งหลายซึ่งสวมพระบรมธาตุทุกๆ ชั้น อัญเชิญพระบรมธาตุทั้งหลายใส่ลงในพระสุพรรณภาชนะนำออกมาภายนอก ให้หีบทวารเรือนแก้วทุกๆ ชั้น เอาทรายมาถมลงให้เต็ม ชักพระสถูปศิลามาประดิษฐานไว้ด้านบนตามเดิม แจกพระธาตุไปประดิษฐานไว้ทั้ง 84,000 แห่งทั่วชมพูทวีป

เพื่อป้องกันพญาวัวสวดีมารผู้ใจบาป มิให้มาผจญในงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าอโศก จึงอัญเชิญพระอุปคุตเถระ¹ ที่บำเพ็ญญาณสมาบัติอยู่ในปราสาทแก้ว 7 ประการ ในท้องมหาสมุทรเพื่อขับไล่พญาวัวสวดีมารออกไปจากฉลองพระสถูป 84,000 เมือง

¹ ซึ่งคติการบูชาพระอุปคุตโดยพิธีการลงน้ำเพื่ออัญเชิญสัญลักษณ์ของพระอุปคุต คือก้อนหินในแม่น้ำมาประดิษฐานไว้ในงานพิธีสำคัญ เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายมาทำลายงานอันเป็นมงคล ยังคงอยู่ในเขตวัฒนธรรมพุทธศาสนาในพม่าและล้านนาปัจจุบัน จนถึงการทำนุญตักบาตรพระอุปคุตที่ขึ้นมาจากน้ำ แปลงเป็นรูปสามเณรในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ ในเวลาเที่ยงคืน ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นตามความเชื่อในอดีต

ในการเผยแพร่พุทธศาสนา กล่าวได้ว่าในสมัยของพระเจ้าอโศกได้เกิดความเจริญขึ้นในดินแดนรอบอินเดียหากเปรียบเทียบตามประวัติศาสตร์โลกแล้ว เกิดลำดับเหตุการณ์ตามปีในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เช่น กรีกที่สืบทอดความเจริญด้านปัญญาความคิดโดยนักคิด นักปราชญ์ ความรุ่งเรืองของจักรวรรดิโรมันในการยึดครองกรีก อียิปต์ โดยพบว่าในสมัยของพระเจ้าอโศกทรงติดต่อสัมพันธ์กับกษัตริย์โตเลมีที่ 2 แห่งอียิปต์ ส่วนความเจริญในศาสนาพราหมณ์เกิดการแต่งมหากาพย์เรื่องรามายณะขึ้น ส่วนประเทศจีนในสมัยราชวงศ์โจว และราชวงศ์ฉิน มีการทำสงครามอย่างต่อเนื่อง รว.พ.ศ.329 จีนชื่อยังแต่ ทรงเชื่อมกำแพงเมืองจีนเป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน เพื่อป้องกันกรรุกรานจากชนกลุ่มน้อยต่างๆ¹ ความเจริญที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับพระเจ้าอโศกนี้ ทำให้พระองค์สามารถเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ ทั้ง 9 เส้นทางโดยรอบอาณาเขตอินเดียทั้งตอนบน ด้านตะวันออก ตะวันตก ถึงศรีลังกา และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีได้ล้าเข้าไปในอาณาบริเวณที่ต่างอารยธรรมเช่น กรีก โรมัน อียิปต์ และจีนเลย

3.2 พัฒนาการพุทธศาสนาในดินแดนที่มีอิทธิพลต่อล้านนา

ความเป็นมาของพระธาตุแต่ละครั้งพุทธกาล ได้มีบทบาทต่อปัญญาความคิด ความเชื่อ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของดินแดนที่พุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึงในลักษณะใกล้เคียงกันโดยมีพระธาตุเป็นที่พึ่ง เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้อยู่รวมกันอย่างปกติสุข ทั้งการบรรเทาความขัดแย้ง แย่งชิงพื้นที่ ลดความเหลื่อมล้ำทางชาติพันธุ์ที่หลากหลาย การบูชาพระธาตุทำให้เกิดการรวมวัฒนธรรมของคนท้องถิ่น ความหลากหลายของชาติพันธุ์ต่างๆ มารวมเข้าเป็นพวกเดียวกัน² เนื่องจากการเผยแผ่ศาสนาในกลุ่มผู้คนระดับล่างจะเข้าถึงจิตใจและชีวิตความเป็นอยู่ของคนได้ดีกว่ากลุ่มคนชั้นสูง โดยพุทธศาสนาที่มีคำสอนที่เรียบง่าย สามารถเข้ากันได้ดีกับระบบความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ³ เช่นเดียวกับการปกครองและการรวบรวมผู้คนภายใต้ความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียว บทบาทในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาจึงกลายเป็นหน้าที่ของชนชั้นปกครอง เช่น การดำเนินตามรอยพระเจ้าอโศกที่ทำนุบำรุงพุทธศาสนา⁴ การเป็นจักรพรรดิราชปกครองบ้านเมืองและพสกนิกรจำนวนมากที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาและศรัทธาพระธาตุ

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. หน้า 24-33.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2539). *ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*. หน้า 58.

³ แหล่งเดิม. หน้า 54.

⁴ ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตอนที่มีมานาออกอุบายทำลายเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้าติโลกราชกล่าวถึงการอภิเษกพระเจ้าติโลกราช “หื้อมีเตชานุภาวะ จักหื้อปราบที่เปนดังพระญาอโศกธัมมิกราชะ” (อ้างอิงจาก คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี*. หน้า 77.)

ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุได้ปรากฏในรูปแบบของพิธีกรรมเพื่อแสดงการตอกย้ำถึงความศักดิ์สิทธิ์และพลังศรัทธาที่มีต่อพระธาตุมาอย่างต่อเนื่อง จึงพบการสร้างพระธาตุเป็นศูนย์กลาง เช่น ศรีลังกา พม่า เมืองหริภุญไชย เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย พระธาตุเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมือง และต่างเมืองที่ได้เดินทางมาสักการบูชาได้เห็นถึงพระราชอำนาจของกษัตริย์และความรุ่งเรืองทางศาสนาภายใต้การปกครองของพระองค์

การกล่าวถึงตำนานพระธาตุในดินแดนสำคัญที่มีบทบาทต่อการประดิษฐานพระธาตุในล้านนา ทั้งศรีลังกา พม่า สุโขทัย ตามลำดับ ได้แสดงถึงกษัตริย์ที่การส่งเสริมพุทธศาสนาให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาโดยผ่านพระธาตุ ที่มีความเชื่อเรื่องอันตราย 5 ในพุทธศาสนา ตำนานและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุทำให้เกิดการเดินทางมาบูชาพระธาตุ การบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อได้พบกับพญาวรรณมหาราช ตบบุญผู้ปกครองให้ประชากรอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข การแสดงความสัมพันธ์ในความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุระหว่างสังคมล้านนากับสังคมใกล้เคียง เช่น ลังกา พุกาม สุโขทัย ที่ได้รับแนวคิดจากพุทธศาสนาเถรวาท ลังกาวงศ์เช่นเดียวกัน

(1) การประดิษฐานพุทธศาสนายังศรีลังกา (ลังกาทวีป)

ตามลำดับการกล่าวถึงประวัติศาสตร์สากลของพุทธศาสนาที่เกิดจากอินเดีย เชื่อมโยงต่อเนื่องและสืบทอดมายังดินแดนสิงหล หรือศรีลังกา ที่มีการเขียนพงศาวดารลังกาโดยใช้พุทธศาสนาเป็นหลักทางประวัติศาสตร์การเกิดของลังกา โดยที่มาของความเชื่อเรื่องพระธาตุมายังลังกาต่อเนื่องมาจากการที่พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ต้นศรีมหาโพธิ์ ต่อมามีการอัญเชิญพระเขี้ยวแก้วมาประดิษฐานสร้างความมั่นคงทางพุทธศาสนาในดินแดนศรีลังกามาจวบจนปัจจุบัน

การศึกษาประวัติพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามายังศรีลังกาผ่านคัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารลังกา โดยเชื่อว่าผู้แต่งคัมภีร์มหาวงศ์เป็นพระเถระชาวลังกานามว่า **พระมหานาม** แต่งตำนานนี้ขึ้นในช่วง พ.ศ.1002-1020¹ เป็นตอนหนึ่งในคัมภีร์มหาวงศ์ โดยการรวบรวมเรื่องพงศาวดารลังกาหลายเรื่องมาแต่งเป็นภาษาบาลี เป็นการอธิบายเรื่องพระพุทธศาสนาโดยมีลังกาเป็นศูนย์กลางและเป็นต้นแบบการแต่งตำนานภาษาบาลีแก่อันนา เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่แต่งขึ้นใน พ.ศ.2059

สรุปความในคัมภีร์มหาวงศ์ ตอนที่ 1 แต่งโดยพระมหานาม ปริจเฉทที่ 1 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกา 3 ครั้ง เพื่อโปรดมนุษย์กษัตริย์เพื่อระงับการทะเลาะวิวาทระหว่างพระญานาคและเสด็จมาประทับรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมณภูฏ เป็นการแสดงถึงความชอบธรรมของเมืองลังกาที่มีให้ปรากฏหลักฐานว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมา เป็นดินแดนที่มีอยู่จริงตามพุทธทำนาย มีการเผยแพร่

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2463). คำนำ. ใน **มหาวงษ์ เล่ม 3**. หน้า 2.

พระพุทธศาสนาในสมัยกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการ คือ พระเจ้าเทวานัมปิยติศ ที่มีการกล่าวถึงพระราชประวัติของพระองค์ในมหาวงศ์ ว่าสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าสิงหลพาหุกุมาร ผู้เกิดจากราชสีห์ และพระเจ้าวิชัยพระราชบุตรของพระเจ้าสิงหลพาหุกุมารที่กล่าวในมหาวงศ์ โดยความสำคัญของพระเจ้าวิชัยนั้นกล่าวว่าพระอินทร์ให้ความคุ้มครองพระองค์ ตามพุทธทำนายของพระพุทธเจ้าว่าพระเจ้าวิชัยจะได้เป็นกษัตริย์เมืองลังกาที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา โดยเรื่องราวทั้งหมดเป็นการสร้างบุญบารมีแก่กษัตริย์ผู้ปกครองลังกาทวีป ดินแดนที่ประดิษฐานพุทธศาสนาว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการ แม้จะไม่สืบจากศากยวงศ์¹

การเดินทางมาเผยแพร่พุทธศาสนาที่ลังกาทวีปเกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ในการเดินทางมาเผยแพร่พุทธศาสนาครั้งนั้น ตรงกับสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติศมีพระสงฆ์ 5 รูปเดินทางมายังลังกา ประกอบด้วยพระมหาหินทเถระ พระอติยเถระ พระอุติยเถระ พระสัมพลเถระ และพระภัทรสาละเถระ เพื่อให้ทำการอุปสมบทได้ พระเจ้าเทวานัมปิยติศทรงถวายพระวิหาร ชื่อ โชติวันตีสาราม ถวายพระเจดีย์ชื่อ กาฬปราสาท เจดีย์บรรพตวิหารแก่ พระมหินทเถระ

จากนั้นพระเจ้าอโศกพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุ บาตรของพระพุทธเจ้าแก่พระเจ้าเทวานัมปิยติศ สุมณสามเณรได้อัญเชิญพระธาตุรากขวัญชาวลงมาจากดาวดึงส์ พระเจ้าเทวานัมปิยติศทรงสร้างพระสถูป ณ ภูปารามวิหารเพื่อประดิษฐาน ในกาลต่อมาพระสังฆมิตตาเถรีเดินทางมาบรรพชาแก่ภิกษุณีในลังกาพร้อมอัญเชิญกิ่งต้นศรีมหาโพธิ์มายังลังกาด้วย พระเจ้าเทวานัมปิยติศอัญเชิญมาประดิษฐานที่มหาเมฆวันตีสคาราม

การสร้างเจดีย์ในเมืองลังกานั้น ในคัมภีร์มหาวงศ์ได้เปรียบเทียบพระธาตุเสมือน “จิต” ที่บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส เหมือนพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธองค์ “กาย” คือสิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระธาตุไว้ภายใน พระธาตุจึงประกอบไปด้วย 2 สิ่ง คือ จิต และกาย ดังปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์พงสาวดารลังกา ความว่า “จิตร์นั้นบริสุทธิ์ด้วยรัตนตยคุณานุสสติ แลกกายอันรอน้ำจิตร์สถิตย์ด้วยพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ดังนี้ เปรียบเหมือนกายเป็นพระเจดีย์อันบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นที่เคารพแก่สัตว์ทั้งปวงในกาลขณะนั้น”²

เรื่องการสร้างเจดีย์ที่ปรากฏความในมหาวงศ์ตั้งแต่ปริจเจทที่ 26-32 กล่าวถึงพระเจ้าอภัยทศผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา พระองค์ได้รับคำทำนายจากพระเจ้าเทวานัมปิยติศว่าจะเป็นผู้สร้างพระสถูปและโลหะปราสาท โดยจำลองจากวิมานที่ดงามของเทพิตานางภรณีเป็นต้นแบบในการก่อสร้าง

¹ เรื่องราวการสืบศากยวงศ์สำหรับตำนานทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะล้านนาได้สร้างความชอบธรรมแก่วงศ์กษัตริย์ ว่าสืบเชื้อสายมาจากเทวดาผู้มีบุญญาธิการ เป็นกษัตริย์ที่มีอยู่จริงหลังจากพุทธทำนาย เป็นต้น

² ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2463). เล่มเดิม. หน้า 5

พระเจ้าอภัยพุทธเจ้า ดำริที่จะสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ โดยเทพยดาทั้งหลายเนรมิตอิฐ ทองแดง ตลอดจนวัตถุมงคล เช่น ทอง แก้วมณี มุกดา เงิน ให้บังเกิดขึ้นตามที่ต่างๆ โดยมีผู้ค้นพบนำมาถวาย ในการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ พระเจ้าอภัยพุทธเจ้านิมนต์พระภิกษุ และคนในลังกาทวิปมาร่วมในพิธี โดยพระสิทธัตถะมหาเถระ เป็นผู้กำหนดขนาดการสร้างเจดีย์ให้มีขนาดใหญ่สัก หากพระเจ้าอภัยพุทธเจ้าทรงสิ้นพระชนม์ก่อนจะแล้วเสร็จจะทำให้การปฏิสังขรณ์โดยคนรุ่นต่อไปเป็นไปด้วยความลำบาก มีพระวิษณุกรรมคล้อยข้างให้ออกแบบรูปทรงของพระมหาธาตุเจดีย์คล้ายกับแท่งแก้วผลึก

ในการสร้างธาตุนิธานนำศิลาจากอูตรกุรุทวิปมาใช้ในการสร้างห้องบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ กลางห้องสร้างต้นพระมหาโพธิ์ด้วยรัตนมณี มีพระพุทธรูปประทับเหนือบัลลังก์ เวดล้อมด้วยเทวดา และพระสาวก เมื่อสร้างพระธาตุนิธานสำเร็จแล้ว พระภิกษุสงฆ์มอบให้พระโสดมุตตรสารเถระไป อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากนาคพิภพขึ้นมา พระเจ้าอภัยพุทธเจ้า พระอินทร์และเทพยดาได้นำเครื่อง ทัพย์สักการบูชามาร่วมถวาย ก่อนจะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในธาตุนิธานได้แสดงยมกปาฏิหาริย์ ด้วยอานิสงส์แห่งการบำรู้งพุทธศาสนาในอนาคตพระเจ้าอภัยพุทธเจ้าจะบังเกิดเป็นอัครสาวกเบื้อง ขวาของพระศรีอาริยมตตริย์

จากนั้นในคัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองลังกาที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ การ ครองราชย์ การบำรู้งพุทธศาสนาโดยการสร้างศาสนสถานสำคัญในลังกา เรื่องศึกสงครามกับ ทมิฬ ความรุ่งเรืองและความเสื่อมในพุทธศาสนาของกษัตริย์แต่ละพระองค์ โดยจบเรื่องราวลงในกาล สุญสิ้นราชวงศ์สิงหล และตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ คัมภีร์มหาวงศ์จึงเป็นทั้งการบันทึกเป็น ประวัติศาสตร์ พงศาวดารของลังกา และมีเรื่องราวทางศาสนาที่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ในฐานะเมืองใน จักรวาลพุทธศาสนา โดย นิยะดา เหล่าสุนทร ได้สรุปเนื้อเรื่องและแนวการเขียนคัมภีร์มหาวงศ์ไว้ว่า

เนื้อเรื่องของคัมภีร์มหาวงศ์ที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมพุทธศาสนา ภาษาบาลีที่แต่งในล้านนา คือตอนที่กล่าวถึงพุทธประวัติของทั้งพระพุทธเจ้า และอดีตพุทธเจ้า การประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนา ในลังกาทวิป การสังคายนาพระไตรปิฎก 3 ครั้ง ประวัติโบราณสถานโบราณวัตถุที่สำคัญในลังกาทวิป ตามที่ปรากฏในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ เรื่องพระมหินทเถระมาลังกาทวิป การอัญเชิญพระศรีมหา โพธิ์มาลังกาทวิป พระธาตุรากขวัญมาลังกาทวิป พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา พระนลาต มหิยังคณะเจดีย์ โลหปราสาท และสุวรรณมาลิกเจดีย์

แนวการเขียนวรรณกรรมตำนานในศาสนาของล้านนา เช่น ตำนานพระธาตุหริภุญไชย จาม เทววงศ์ ตำนานพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน ที่มีแนวการเขียนที่เน้นความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แนวคิดเรื่องกรรม ลำดับเหตุการณ์ที่ชาวพื้นเมืองมารับเสด็จพระพุทธเจ้า ถวายภัตตาหาร พระพุทธเจ้า

แสดงพุทธทำนายว่าจะเป็นเมืองใหญ่ ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และถวายเส้นพระเกศา ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ปรากฏในตำนานของเมืองมอญ พม่าด้วย¹

(2) พุทธศาสนาในพม่า

การสรุปเหตุการณ์สำคัญทางพุทธศาสนาในประเทศพม่าจากเอกสารประวัติศาสตร์พม่านั้น เริ่มจากความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่มีความเป็นมายาวนานโดยชาวพม่ามีความเชื่อว่าพุทธศาสนาได้มาสู่พม่า เมื่อพระเจ้าอโศกส่งสมณทูตมาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 236 โดยหม่องทินอ่อง นักประวัติศาสตร์พม่ากล่าวว่า เมืองหลวงของสุวรรณภูมิขณะนั้นคือ เมืองสะเทิม (Thaton) ในพม่าตอนล่าง เนื่องจากเป็นเมืองท่าที่ใกล้กับอินเดียที่สุด มีการติดต่อค้าขายและรับวัฒนธรรมของอินเดีย² จากสภาพภูมิประเทศที่ได้เปรียบ ทำให้พม่ามีบทบาทในการรับอารยธรรมทางพุทธศาสนา และเจริญรุ่งเรืองด้วยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การค้า ทำให้สามารถสร้างศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่โตได้

ประกอบกับตำนานสำคัญของพม่า คือ ตำนานเจดีย์ย่างกุ้ง (ชเวดากอง) ที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุ 8 เส้นของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีหลายฉบับ แต่เนื้อความใกล้เคียงกันได้กล่าวถึง ตะปุลสะและภัลลิกะ พ่อค้า 2 พี่น้องชาวมอญจากเมืองตริภูมิฯ ได้รับประทานเส้นพระเกศา 8 เส้นจากพระพุทธเจ้าเพื่อนำไปประดิษฐานที่เขาสิงฆุตตระ ร่วมกับพระบรมธาตุของพระอติตพุทธเจ้า 3 พระองค์ก่อน พระอินทร์ได้เนรมิตเกวียน 500 เล่ม พร้อมเรือลำใหญ่ให้เพื่ออัญเชิญพระเกศาธาตุไปยังเขาสิงฆุตตระเมืองย่างกุ้ง³ เป็นตำนานการสร้างเจดีย์ชเวดากองอันเป็นที่สักการะของชาวพม่าถึงปัจจุบัน แสดงถึงการประดิษฐานในพื้นที่เหมาะสม คือ เป็นที่สูงเหนือระดับน้ำทะเลมานาน และอาจเป็นบริเวณริมฝั่งทะเลที่มีการค้าระหว่างพ่อค้าอินเดียและชาวสุวรรณภูมิ

การที่พุทธศาสนามีตำนานที่เกี่ยวข้องกับชาวมอญ ตลอดจนได้รับการสืบทอดโดยพระภิกษุชาวมอญและอาณาจักรมอญบริเวณพม่าตอนล่างที่มีความเจริญทางการค้า ทำให้อารยธรรมมอญเจริญรุ่งเรืองด้านพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจากอารยธรรมอินเดีย และในภายหลังมีการชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์โดยการศึกษา ณ เมืองลังกา พร้อมทั้งการบวชใหม่ เพื่อนำพุทธศาสนากลับมายัง

¹ นิยะดา เหล่าสุนทร. (2555). ไตรภูมิโลกวินิจยยกถา ส่วนวนที่ 1. หน้า 114-119

² หม่อง ทิน อ่อง, เพ็ชรี สุมิตร แปล. (2556). ประวัติศาสตร์พม่า. หน้า 7.

³ จวน เครือวิชฌยาจารย์. (2539). ตำนานพระเจดีย์ย่างกุ้ง. หน้า 24-29. แปลเป็นภาษาไทยจากคัมภีร์ไบเบิล "วังธาตุภาษามอญ" ศักราช 1226 พ.ศ. 2407 ภาษามอญโบราณ พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี

พม่า อารยธรรมมอญเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 ทั้งเมืองสะเทิมบริเวณพม่าตอนล่าง ทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงเมืองหริภุญไชยที่อยู่ทางตอนบนของประเทศไทย

ในดินแดนของกษัตริย์พม่าพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญขึ้นในสมัยพระเจ้าอโนรุธ ครอบงำอยู่ใน พ.ศ.1587 ทรงเลื่อมใสในจริยวัตรของพระมอญนามว่าพระชินอรหันต์ พระองค์ทรงเป็น ศาสนูปถัมภ์ภักดิ์ส่งพระสงฆ์ไปบวชเรียนยังเมืองวิชัยพาหุในลังกา ตรงกับสมัยพระเจ้าปดุงพม่าที่ 1 ที่ พระองค์ทรงรวบรวมพุทธศาสนาที่เคยแบ่งออกเป็น 3 สำนัก เป็นพุทธศาสนานิกายเถรวาทนิกายเดียว พระสงฆ์จากพม่า จึงรับเอาพุทธศาสนานิกายเถรวาท สำนักมหานิกายเข้ามาเผยแพร่ในพม่า

นอกจากนี้พระเจ้าอโนรุธได้เข้ายึดอาณาจักรมอญในสมัยพระเจ้ามโนหะ อัญเชิญ พระไตรปิฎก พระภิกษุ ตลอดจนพระเจ้ามโนหะ เชื้อพระวงศ์ และช่างฝีมือทั้งหลายมายังเมืองพุกาม นอกจากนี้ทรงเปิดกรูบรรจุพระธาตุที่เมืองศรีเกษตรเพื่ออัญเชิญมาประดิษฐานในเมืองพุกาม ทรงรับ พระเชี้ยวแก้วจำลองมาจากเมืองลังกา การประกาศความเจริญทางพุทธศาสนาช่วงแรกในพุกามจึง เป็นการรับรูปแบบวัฒนธรรมมอญ ต่อมาสามารถพัฒนาเป็นศิลปะพุกามอย่างสูงสุดในรูปแบบของ เจดีย์ชเวดิกองที่สร้างเพื่อประดิษฐานพระธาตุสำคัญ คือ พระเชี้ยวแก้วจำลองจากลังกา พระธาตุที่ อัญเชิญมาจากเมืองศรีเกษตร

ในสมัยพระเจ้าจันสิตตา พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก ทรงสร้างพระเจดีย์มากมาย และพระ มหาเจดีย์ชเวดิกอง ก็เสร็จในรัชสมัยของพระองค์ นอกจากนี้พระเจ้าจันสิตตาได้ส่งคณะทูตขอพระ ษอมแซมพุทธคยา รวมทั้งถวายเครื่องสักการบูชา ทรงสร้างอนันตเจดีย์ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปยืน 4 พระองค์ พร้อมทั้งสร้างรูปของพระองค์ และพระชินอรหันต์ไว้ในวิหารแห่งนั้น

ในปี พ.ศ.1733 ตรงกับสมัยพระเจ้านรปตีสัทธ มีพระภิกษุชาวมอญนามว่า พระฉบัฏ ที่ ศึกษาพุทธศาสนาอยู่ในลังกาถึง 10 ปี เดินทางกลับมายังพุกามพร้อมกับพระภิกษุที่บวชใหม่ในลังกา เพื่อกลับมาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการบวชพระภิกษุใหม่ โดยนามของพระฉบัฏทำให้เกิดการเชื่อมโยง รูปแบบศิลปะการก่อสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาที่พระฉบัฏสร้างขึ้นในเมืองพุกาม ชื่อเจดีย์ Sapada ที่สัมพันธ์กับรูปแบบเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ จังหวัดเชียงใหม่ ว่าเป็นการรับแรงบันดาลใจจากศิลปะ พุกาม และได้กลายเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในเวลาต่อมา¹

ความเจริญทางพุทธศาสนาในอาณาจักรพุกาม ประเทศพม่าได้แสดงถึงการวางรากฐานและ การเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาท มหาวิหารในเอเชียช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 โดยพุทธศาสนาได้รับการพัฒนาและชำระให้บริสุทธิ์โดยการบวชใหม่ หลายครั้งเกิดความขัดแย้ง กับพุทธศาสนานิกายที่เผยแพร่อยู่ก่อนแล้ว เช่น การกลับมาของพระฉบัฏมีการบวชพระภิกษุในสำนัก

¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). ศิลปะล้านนา. หน้า 90-91.

ใหม่ตามแบบพุทธศาสนาในลังกาทำให้เกิดการแยกออกมาจากพุทธศาสนานิกายเดิมในพม่าที่เริ่มมีความหละหลวมในพระวินัย การแยกตัวออกมาของนิกายใหม่ที่เกิดจากพระภิกษุที่เดินทางกลับมาหลังจากการศึกษาพุทธศาสนาที่ลังกา เช่นกรณีของวัดสวนดอก และวัดป่าแดง ในเชียงใหม่ ทำให้เกิดเป็นนิกายรามัญ และนิกายสิงหล เกิดความขัดแย้งขึ้นในสองนิกายนี้ จนท้ายที่สุดกษัตริย์ต้องเป็นผู้ตัดสินความในการสนับสนุนพระสงฆ์นิกายใด

การชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ที่พบบ่อยมาเสมอในพม่าเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบในพุทธศาสนา และสร้างกลุ่มอำนาจใหม่ของกษัตริย์และพระสงฆ์ให้เกิดความสัมพันธ์กันภายใน ในประเด็นนี้อานันท์ กาญจนพันธ์ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับสถาบันสงฆ์มีความสำคัญต่อความมั่นคงของระบบสังคม เนื้อหาของตำนานจึงมุ่งสร้างเอกภาพ (และความศักดิ์สิทธิ์ ความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม) เพราะความเจริญทางศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่เย็นเป็นสุขในสังคม¹ ดังอุปมาโบราณของพม่าที่กล่าวว่า “พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระอาทิตย์ และภิกษุที่เป็นทนายทของพระพุทธรูปอย่างแท้จริงเปรียบเสมือนพระจันทร์ เมื่อทั้งคู่ส่องแสงสว่างไปทั่วโลก บ้านเมืองก็จะมีแต่ความสุข รัฐบาลพุทธจึงเป็นของคู่กัน ต่างฝ่ายต่างมีพลังของตนเอง ในขณะเดียวกันต้องอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน”² พุทธศาสนาในประเทศพม่าดำรงอยู่ได้ด้วยการสนับสนุนจากสถาบันกษัตริย์ประกอบกับพุทธศาสนิกชนที่รักษารวมเนียมประเพณี พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

(3) พุทธศาสนาในสุโขทัย

ประวัติศาสตร์สุโขทัย เริ่มจากการสถาปนาเมืองและปฐมกษัตริย์ ภายใต้อารยธรรมขอม จากงานสถาปัตยกรรมและหลักฐานด้านโบราณวัตถุที่พบในเมืองสุโขทัย มีทั้งพุทธศาสนา นิกายมหายานนิกายเถรวาท และศาสนาพราหมณ์

ความนิยมพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เกิดขึ้นทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 19 ทำให้พ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.1822-1841) ทรงนิมนต์พระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราชมายังวัดอรุณญิกในกรุงสุโขทัย ด้วยเป็นพระสงฆ์ที่ไปศึกษาในลังกา และกลับมาพร้อมพระสงฆ์ชาวลังกาได้ตั้งสำนักเผยแผ่ศาสนาขึ้นที่เมื่อนครศรีธรรมราชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทลังกาวงศ์ มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัด

¹ อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในตำนาน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21. ใน *ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์*. หน้า 32-33.

² นฤมล ธีรวัฒน์ และคณะ. (2551). *มองพม่าผ่านขเวดากอง*. หน้า 238.

จากตำนานพระธาตุอภัยสุเทพที่มีความเกี่ยวข้องกับพระสุมนเถระได้กล่าวถึง ศักราชได้ 693 ปลิวรเมต (พ.ศ.1874) พระมหาเถระเจ้ามิตา อัญเชิญพุทธศาสนาจากศรีลังกา สู่เมืองพันท ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็น อุทุมพรปุณณาสวามี ต่อมาพระสงฆ์ชาวสุโขทัยเดินทางมาขอพบใหม่ในสำนัก อุทุมพร ได้ 4 พรรษา จึงกลับเมืองสุโขทัย เพื่อนำพุทธศาสนาไปเผยแผ่ใหม่ที่สุโขทัย ซึ่งตรงกับสมัย พระธรรมราชา (ลิไท) จากเมืองศรีสัชนาลัย เมื่อขึ้นเป็นกษัตริย์สุโขทัยแล้วได้อาราธนาพระสงฆ์ซึ่งเป็น ลูกศิษย์ของพระอุทุมพรปุณณาสวามี เมืองพันทมาเผยแผ่พุทธศาสนาถึงแกว่งศ์ในสุโขทัยและศรีสัชนาลัย โดยความเป็นมาของพระสงฆ์ชาวสุโขทัย 2 รูป คือ พระอินมัทสสี และพระสุมนะนั้นปรากฏใน ตำนานมูลศาสนา กล่าวถึงการเดินทางมาศึกษาพุทธศาสนายังสำนักพระอุทุมพรปุณณาสวามี เมืองพันท แล้วเดินทางกลับสุโขทัยเพื่อนำพระสงฆ์มาบวชใหม่ ณ สำนักของพระอุทุมพรปุณณาสวามี เพื่อนำมาเผยแผ่ในสุโขทัย ศรีสัชนาลัย โดยพระอินมัทสสีอยู่เมืองศรีสัชนาลัย ส่วนพระสุมนะอยู่เมืองสุโขทัยในวัดป่าไม้แดง¹ เป็นนิกายลังกาวงศ์แบบรามัญ ซึ่งต่อมาได้เผยแผ่สู่อาณาจักรล้านนาในสมัย พระญากือนา ความเลื่อมใสศรัทธาของพระธรรมราชา (ลิไท) ที่มีต่อพุทธศาสนา ในปี พ.ศ.1888 ทรงพระนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงตั้งแต่เมื่อครั้งประทับอยู่ ณ เมืองศรีสัชนาลัย ต่อมา พ.ศ.1904 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ให้หาหลักฐานจากจารึกวัดป่ามะม่วง ทรงสร้างพระมหาธาตุ ปูลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในที่นครชุม ทรงสร้างพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่บนยอดเขาต่างๆ ในเมืองของพระองค์ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า

การเผยแผ่พุทธศาสนาจากสุโขทัยมายังอาณาจักรล้านนา มีหลักฐานในสมัยพระญากือนา ทรงอัญเชิญพระสุมนเถระจากสุโขทัยมายังล้านนา พุทธศิลป์สุโขทัยที่เผยแผ่สู่อาณาจักรล้านนาทั้ง รูปเทวดา แบบเจดีย์ช้างล้อม และสร้างเจดีย์ต้นแบบเฉพาะสุโขทัยเท่านั้น คือ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่พบในวัดสวนดอก ปัจจุบันได้บูรณะเป็นเจดีย์ทรงกลมแล้ว

4. ตำนานพระธาตุ: ความมุ่งหมายในการเป็นพุทธศาสนจักร

ตำนานพระธาตุที่เผยแผ่อยู่ในล้านนามีความสำคัญในฐานะการบอกเล่าถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ของชาวล้านนา ส่งผลต่อคติความเชื่อ พฤติกรรมทางสังคม โดย Gerhard Lenski กล่าวถึง “โลกทัศน์” ว่าเป็นการที่มนุษย์พยายามทำความเข้าใจกับสิ่งต่างๆ รอบตัวที่เกิดขึ้น เพื่ออธิบายจนกว่าจะพอใจในคำตอบนั้น ซึ่งบางคำตอบเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ บางคำตอบต้องอาศัยความเชื่อเป็นสำคัญ สังคมสมัยก่อนมักมีโลกทัศน์ไปในทางเดียวกันทั้งสังคม แม้จะ

¹ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. แปลโดย บำเพ็ญ ะวิน. หน้า 340-343.

แตกต่างกันบ้าง แต่ในสังคมปัจจุบันโลกทัศน์ของคนในสังคมเดียวกันมีความแตกต่างกันมากมาย เพราะสังคมเป็นที่รวมความคิดความเชื่อแตกต่างกัน¹

“โลกทัศน์” ที่เป็นแก่นแท้ในความคิดของชาวล้านนาในยุครัตนโกสินทร์ ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาทั้งการดำรงชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า เรณู อรรถฐาเมศร์ กล่าวถึงโลกทัศน์ล้านนาว่า เป็นทัศนะหรือความคิดเห็นที่ชาวล้านนามีต่อบุคคลและสังคม แสดงให้เห็นว่าเขานึกคิดและรู้สึกอย่างไรต่อชีวิตที่อยู่ร่วมกันในสังคมไทย โลกทัศน์ที่แสดงออกมาในรูปของความรู้ด้านต่างๆ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณีต่างๆ ตลอดจนการอบรมสั่งสอน²

โลกทัศน์เกี่ยวกับพระธาตุของชาวล้านนาเป็นการบูชาเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธาตุมีบทบาทต่อสังคมในแต่ละระดับชั้นและแต่ละช่วงเวลา โดยถ่ายทอดผ่าน ความคิด ความเชื่อ นำไปสู่การแสดงออกทางพฤติกรรมที่มีพัฒนาการตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกสังคม การแสดงออกในระดับสูงเป็นของกษัตริย์ผ่านการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อให้ส่งผลต่อการเมืองการปกครอง การแสดงออกในระดับสามัญเป็นการกราบไหว้บูชา การประกอบพิธีกรรม สะสมบุญบารมีให้เกิดแก่ชีวิตทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ที่สนับสนุนความเชื่อของชาวล้านนาในอันังส์ การทำบุญกับพระธาตุ ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ของพระธาตุ พระธาตุสามารถให้ความร่มเย็นเป็นสุข เป็นที่พึ่งในยามเดือดร้อน

โลกทัศน์เรื่องพระธาตุล้านนาจึงสะท้อนภาพใหญ่ของสังคม วัฒนธรรมล้านนาในรัฐจารีตที่มี การดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม มีวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับความแตกต่างในรูปลักษณ์ ฐานะทางสังคม วิถีชีวิต ซึ่งเป็นผลกรรมที่มีมาแต่อดีตชาติ กรรมที่ทำในปัจจุบันจะส่งผลให้อนาคตมีวิถีชีวิตที่ดีกว่าได้³ นำไปสู่การทำตามหลักคำสอนของศาสนา การสร้างศาสนสถานในชุมชนเพื่อรองรับ ประเพณี พิธีกรรม เป็นสถานที่สืบทอดและเผยแพร่พระธรรมคำสอนในศาสนาด้วยการคัดลอกวรรณกรรมทางศาสนาเพื่อถ่ายทอดจากพระสงฆ์สู่คณะศรัทธาชาวบ้าน โดยมีแนวคิดจากคติจักรวาลเป็นการสร้างจักรวาลขึ้นกลางชุมชน

การทบทวนและสังเคราะห์ตำนานพระธาตุล้านนา เพื่อเข้าใจความหมายของการถ่ายทอดเรื่องราวของพระธาตุในตำนานที่เป็นการกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์เหนือประสบการณ์การรับรู้ในโลกปัจจุบันซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธ์ กล่าวถึงพื้นที่และเวลาที่ปรากฏในตำนานว่าเกิดจากจินตนาการที่ไม่จำกัด เกิดจากความคิดความเชื่อที่แสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ ตำนานพุทธศาสนาจากลังกามาถึง

¹ Gerhard Lenski. (1979). Human Societies: A MACRO-level Introduction to Sociology. แปลโดย ยุทธ ศักดิ์โคชนันต์. (2520). มนุษย์กับสังคม : ความรู้เบื้องต้นตามแนวสังคมวิทยามหภาค. หน้า 29.

² เรณู อรรถฐาเมศร์. (2528). โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม. หน้า 9.

³ สิทธิ บุตรอินทร์. (1979). โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา. หน้า 13-16.

ล้านนาได้เขียนขึ้นจากระยะเวลาตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงสมัยอาณาจักรล้านนา ภายใต้ประวัติศาสตร์จักรวาล (Universal History) ที่โยงจักรวาลทางพุทธศาสนา เป็นจักรวาลของชาวพุทธในล้านนาไม่จำกัดอยู่เฉพาะเหตุการณ์ท้องถิ่นเท่านั้น¹ แต่เป็นสากลทางพุทธศาสนา โดยผู้แต่งตำนานได้ยึดโยงอาณาจักรล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักร เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา เรื่องราวต้องจึงดำเนินต่อเนื่องมาจากพุทธประวัติ ชมพูทวีป ไม่นั่นเรื่องเวลาและสถานที่ ทุกแห่งเป็นพุทธศาสนาจักรมีความสำคัญเทียบเท่ากันหมด ด้านคุณค่าของตำนาน อานันท์ กาญจนพันธ์ กล่าวว่า

“เอกสารประเภทตำนานนี้ แม้จะสร้างภาพอดีตของล้านนาให้อุดมไปด้วยรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ แต่เนื่องจากลักษณะตำนานผสมผสานเอาเรื่องราวที่เป็นอภินิหาร และความเชื่อนิยายปรัมปราเข้าไว้มาก ทำให้ไม่ได้รับความน่าเชื่อถือในฐานะเอกสารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันอ่านตำนานเพื่อค้นรายละเอียดของเหตุการณ์ โดยปราศจากการเข้าใจความหมาย วัตถุประสงค์ และความคิดพื้นฐานที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นตำนาน เป็นผลผลิตของจินตนาการที่เกิดจากความคิดและความเชื่อที่ต้องการความเข้าใจแบบหนึ่ง ที่แตกต่างจากปัจจุบัน เพราะการแสดงออกของตำนานเป็นรูปของสัญลักษณ์ ที่สร้างขึ้นจากลักษณะความคิดในสังคม ดังนั้นความเข้าใจหรือแปลสัญลักษณ์นั้นต้องสนใจความคิดและระบบคุณค่าของสังคมล้านนา ซึ่งเปรียบเสมือนไวยากรณ์หรือสื่อช่วยให้เข้าใจภาษาของสังคม การทำความเข้าใจกับไวยากรณ์ที่อยู่เบื้องหลังการสร้างสัญลักษณ์ของตำนานเท่ากับเปิดโอกาสให้สามารถอ่านตำนานจากทัศนะหรือภาษาของตำนานได้เอง”²

เนื้อหาของตำนานจึงมุ่งสร้างเอกภาพ ความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมให้เกิดขึ้น เพราะความเจริญทางศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่เย็นเป็นสุขในสังคม³ ทำให้เกิดความสุขทางใจ เป็นบุญกุศล เป็นความจริงแท้ไม่ต้องพิสูจน์ ที่หมายถึงการแสวงหานิพพาน เรื่องราวในตำนานจึงเป็นเรื่องราวซ้ำๆ วนเวียนเป็นวัฏจักรไม่ต่อเนื่องเป็นเส้นตรง เนื่องมาจากการใช้จินตนาการอย่างไม่มีขอบเขต ไม่สนใจความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ต่างๆ ไม่เน้นการพิสูจน์เพราะเหตุการณ์นั้นเลียนแบบจากอดีตมา เป็นเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามชะตากรรม กฎแห่งกรรมจาก

¹ อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21. ใน **ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์**. หน้า 29.

² แหล่งเดิม. หน้า 25-26.

³ แหล่งเดิม. หน้า 32-33.

ชาติปางก่อน¹ การสร้างมโนภาพเชิงสัญลักษณ์ในการเปลี่ยนแปลง การดับสูญ การเกิดแก่เจ็บตาย เชื่อมโยงกับการเวียนว่ายตายเกิด เวรกรรม ความดี ความชั่วทำให้เรื่องราวในตำนานเต็มไปด้วย อธิปาทิหารีย์

ดังที่มาของตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นการกล่าวถึงการเสด็จมายังดินแดนล้านนา ซึ่งถือว่ามีความสำคัญในฐานะส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักร ส่วนประเด็นสำคัญอีกประการในตำนานพระธาตุล้านนา คือ วัตถุประสงค์ในการแสวงบุญ ส่งเสริมพุทธศาสนา ดังตำนานพระธาตุที่เขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 20-21 เป็นเรื่องราวที่ให้ความหมายของพระธาตุ การเดินทางเพื่อประพาสเส้นพระเกศา พุทธทำนายของพระพุทธเจ้า พระธาตุหลังปรินิพพาน จนถึงเรื่องพระธาตุอานนท์ การมองทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในดินแดนพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันเป็นโลกแห่งพุทธศาสนา โดยไม่แยกอดีตจากปัจจุบัน และอนาคต ไม่แบ่งแยกระหว่างโลกมนุษย์ เทวโลก ไม่แบ่งความเป็นจริงจากอธิปาทิหารีย์ เนื่องจากทุกสิ่งล้วนมีความสัมพันธ์กัน

ความเชื่อเกี่ยวกับตำนานและอธิปาทิหารีย์ที่สืบทอดมาจากอดีต ยังคงเป็นความเชื่อว่าเป็นความจริงที่ไม่ต้องการพิสูจน์ ด้วยความเชื่อในบุญกุศล การกล่าวถึงตำนานจึงเป็นเรื่องที่สืบทอดกันมา โดยปราศจากข้อสงสัย จนกระทั่งการศึกษาที่พัฒนาในเชิงเหตุผล การพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดการตั้งคำถามต่อตำนาน ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาตำนานเพื่อพิสูจน์หาความจริงได้ การศึกษาด้านานจึงเป็นการศึกษาโลกทัศน์ของคนในอดีต เพื่อให้เข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรม ความเชื่ออันส่งผลมาถึงปัจจุบัน ผลการศึกษาและให้ความสำคัญกับตำนานในการศึกษาเชิงวัฒนธรรม ที่สำคัญ เช่น

- เอเดรียน สนอดกราส กล่าวถึงตำนานในฐานะสัญลักษณ์หนึ่ง ที่แสดงด้วยคำพูด ด้วยรูปของภาษาและการบรรยาย คำว่าตำนาน myth มาจากรากศัพท์ภาษากรีกว่า muthos มาจากรากศัพท์ mn ที่แปลว่าพูดโดยไม่เปิดปาก หรือกล่าวโดยใช้ความเงียบ ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติของตำนาน

- สรวิทย์ อ่องสกุล กล่าวถึงตำนานว่า เป็นรูปแบบงานเขียนประวัติความเป็นมาของล้านนา สมัยโบราณ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมา และได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง มีความเชื่อที่เกิดขึ้นจริงมีลักษณะเป็นนิทานพื้นถิ่นที่เล่าสืบทอดต่อกันมา เป็นประเพณีการบันทึกประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุด การศึกษาด้านานควรเข้ามองระบบคิดและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สร้างจารีตประวัติดั้งเดิมด้วย² จากการศึกษาประวัติศาสตร์สรวิทย์ พบคำว่า “พื้น” หมายถึงประวัติความเป็นมา นิยมใช้กับตำนานฝ่ายบ้านเมือง ส่วนคำว่า “ตำนาน” นิยมใช้กับ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 36, 42.

² สรวิทย์ อ่องสกุล. (2555). ประวัติศาสตร์ล้านนา. หน้า 7-8

ตำนานฝ่ายวัด หรือตำนานพุทธศาสนา และตำนานที่แต่งขึ้นในแต่ละเมืองต่างมีรูปแบบเฉพาะของตน แม้จะมีที่มาจากตำนานลังกาเช่นเดียวกันก็ตาม¹

- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ กล่าวถึงตำนานว่าไม่ใช่การบันทึกประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาตามความเป็นจริง ไม่ได้แสดงเรื่องราวอย่างตรงไปตรงมา ได้รับการเสริมแต่งอย่างพิสดาร เล่าตามต้นแบบที่มีมาก่อน เพื่อสร้างความรู้สึกรู้สึก หรือเรื่องราวบางอย่างเพื่อสร้างความศรัทธา นำเชื่อถือแก่คนในสังคมนั้นๆ

- ปฐม หงส์สุวรรณ กล่าวถึงตำนานว่า บางคนอาจมองว่าเป็นเรื่องจินตนาการเชื่อถือไม่ได้ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำนานพื้นบ้าน รวมทั้งตำนานทางศาสนา เป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เหลือเชื่อเกินจริง แม้บางเรื่องจะได้รับการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์แล้ว แต่เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางของสังคมเรื่องราวเหล่านี้ยังมีบทบาท อิทธิพล มีหน้าที่ในสังคม ผังแนอยู่ในการจิตใจของคนในสังคมสืบต่อมาหลายยุคสมัย ตำนานเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มคน ในการอธิบายสิ่งที่เป็นคำถาม สะท้อนวิถีคิด ภูมิปัญญา เรื่องเล่าในตำนานอธิบายถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และกำเนิดชุมชนสังคม ตำนานในหลายวัฒนธรรมมีบทบาทเป็นแบบแผนสำหรับแสดงออกในเชิงจารีตและพิธีกรรมของสังคม รวมทั้งยังเป็นแหล่งความรู้ของกลุ่มชนด้วย ดังนั้น ตำนานจึงมิใช่เรื่องเล่าธรรมดา แต่มีความสัมพันธ์กับระบบความคิด ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์²

- อุษณีย์ ธงไชย กล่าวถึงพัฒนาการของตำนานว่า ส่วนใหญ่เริ่มเขียนขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นช่วงที่พุทธศาสนาลังกาวงศ์มีความเจริญในภูมิภาคนี้ ส่วนใหญ่ตำนานเขียนโดยพระสงฆ์ งานเขียนตำนานแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ³

1) ตำนานที่รวบรวมจากเรื่องเล่าสืบต่อกันมา เพื่อบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเกิดขึ้นในภายหลัง เนื้อหาของตำนานจึงเป็นเรื่องราวในอดีตที่ย้อนไปไกลมาก ไม่ได้ผ่านการตรวจสอบข้อเท็จจริง

2) ตำนานที่เขียนมาจากต้นแบบคือพงศาวดารลังกา เป็นการเดินทางของพระสงฆ์ที่ไปศึกษาพุทธศาสนาจากลังกาในช่วงพุทธศตวรรษ 20-21 เป็นการเขียนตำนานพุทธศาสนา

- วิลักษณ์ ศรีป่าซาง ศึกษาตำนานปฐมนิยสถานทั้งตำนานพระบาท พระธาตุ พระพุทธรูป จำนวน 26 เรื่อง พบว่ามีโครงสร้างตำนานเดียวกัน ต่างเพียงรายละเอียดบางส่วน จึงสรุปว่าโครงสร้างตำนานพระธาตุ แบ่งเป็น 3 ตอน ประกอบด้วย

¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). **พินิจตำนานลำปาง**. หน้า 2.

² ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). **กาลครั้งหนึ่ง: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**. หน้า 2.

³ อุษณีย์ ธงไชย. (2540). **จารึกและตำนาน หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา**

ตอนที่ 1 พุทธเสด็จ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปตามดินแดนต่างๆ ที่จะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หลังจากที่ยังทรงปรินิพพานแล้ว เพื่อให้พุทธศาสนาคงอยู่ต่อไป เริ่มจากเหตุปรารภที่กล่าวถึงเวลาที่พระพุทธเจ้าจะทรงพระชนมชีพในการเผยแผ่ศาสนานี้มีน้อย จึงต้องเสด็จออกจากเขตวันอารามไปตามเมืองต่างๆ เพื่อประทานเส้นพระเกศา ประทับรอยพระพุทธบาท และแสดงพุทธานุญาต เพื่อดินแดนพุทธศาสนาออกไปให้กว้างขวาง เป็นสถานที่ให้พระสาวกตามมาประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุได้ในอนาคต โดยสถานที่เสด็จไปไม่มีการกล่าวถึงระยะทางใกล้หรือไกลเพราะถือเป็นพุทธจักร อาณาจักร ที่มีความใกล้ชิดอยู่ในโลกเดียวกัน คือ โลกพุทธศาสนา พระพุทธองค์สามารถเดินทางไปถึงได้โดยฉับพลัน

ผู้ตามเสด็จ พระพุทธเจ้าเสด็จตามสถานที่ต่างๆ ในล้านนา พร้อมพระสาวกสำคัญ เช่น พระกัสสปะ พระอนนท พระเจ้าอโศก พระอรหันต์ พระอินทร์ เพื่อรับเส้นพระเกศาจากพระพุทธเจ้า แล้วส่งมอบต่อไปให้กับคนในพื้นที่ที่มารับเสด็จ บุคคลหรือสิ่งที่ทรงพบ การประทานพระเกศาธาตุ และการรักษาพระธาตุ และบางตำนานกล่าวถึงการเสด็จมาพร้อมพระอรหันต์จำนวนนับร้อยรูป ที่เสด็จมาโดยการสยงมาทางอากาศ หรือการเหาะมา เรื่องของพระสาวกที่ติดตามมานี้สอดคล้องกับเรื่องพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เคยรับเสด็จพระอริยพุตเจ้า พร้อมพระสาวก และได้บำเพ็ญเพียร จนได้รับการแสดงพุทธานุญาตว่าจะจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

บุคคลที่ทรงพบ มีทั้งลัวะ กษัตริย์ ม่าน ยักษ์ รวมทั้งสัตว์ที่จะกลับชาติมาเกิดเป็นกษัตริย์ ซึ่งพบทั้งกลุ่มคนหรือสัตว์ที่ยากไร้ หรือกลุ่มคนที่มีความพร้อมบริบูรณ์ มารับเสด็จและแสดงความเคารพ พร้อมการถวายสิ่งของ ภัตตาหาร เป็นกลุ่มที่สามารถดูแลศาสนาได้ในอนาคต เมื่อพบคนพื้นเมืองได้แสดงพุทธานุญาต และประทานเส้นพระเกศาผ่านมือพระอินทร์หรือพระเจ้าอโศกเพื่อส่งถึงผู้รับ

การประทานพระเกศาธาตุ หลังจากที่ได้รับสิ่งของจากผู้นำมาถวาย เช่น หมากสมอ หมากพลู น้ำผึ้ง น้ำมะพร้าว ภัตตาหาร จากนั้นทรงประทานพระเกศาแก่ผู้รับเสด็จผ่านผู้ตามเสด็จ โดยมีจำนวนต่างกันตั้งแต่ 1 เส้น ถึง 108 เส้น บางตำนานอธิบายถึงพระเกศาธาตุของอดีตพระพุทธเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ก่อนแล้ว

การรักษาพระเกศาธาตุ โดยการบรรจุพระเกศาธาตุในกระบอกไม้ไผ่ เช่น ไม้รวก ไม้ซาง หรือขระอูป (ผอบ) เพื่อฝังไว้ใต้ดินลึกเรียกว่าธาตุนิทานกรรม การสร้างห้องลึกลงไปในระดับพื้นดิน เพื่อประดิษฐานพระเกศาธาตุ พร้อมสิ่งของมีค่า ก่อนการปิดโดยพระอินทร์สร้างพยนต์เพื่อป้องกันรักษา บางแห่งมีผู้ปกปักรักษา เช่น พระธาตุดอยสุเทพ มีเทวบุตร 4 องค์ พระบาทยังหวัดมีพระญานาค พระนอนขนอม่วงมียักษ์ พระธาตุหริภุญไชยมีกาเผือกเพื่อบรรเทาเวลาที่พระสาวกจะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐาน ณ ที่นั่นอีกครั้ง

ตอนที่ 2 พุทธทำนายและการเพิ่มพระธาตุ เป็นการพยากรณ์ถึงเหตุการณ์ที่สถานที่นั้นจะเกิดเป็นเมือง พุทธศาสนาจะมาประดิษฐานพร้อมการมาของพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่างๆ ของพระวรกาย เหตุการณ์หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน การเกิดพระธาตุจากพุทธสรีระของพระองค์เป็นหลักฐานต่างกัน เพื่อวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่ไปยังดินแดนต่างๆ แทนองค์พระศาสดา ซึ่งเสด็จดับขันธ-ปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา การแบ่งพระธาตุเป็น 8 ส่วน พระเจ้าอชาตศัตรูโปรดให้อััญญูเทวमारบรรวมกันเพื่อสร้างธาตุนิธาน เพื่อเก็บรักษาพระธาตุของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้ขุดพบเพื่อนำไปเผยแพร่ยังดินแดนต่างๆ จำนวน 84,000 องค์ ตามการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ โดยพระสาวกต่างๆ จะเป็นผู้เดินทางนำมาประดิษฐาน การเพิ่มพระธาตุ เป็นการเพิ่มพระเกศาธาตุที่บรรจุไว้แล้ว การเดินทางตามเส้นทางทางประดิษฐานพระเกศาธาตุจึงเป็นการดำเนินการตามพระพุทธเจ้าในสมัยพระเจ้าอโศก ภายหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า 218 ปี ตามตำนานพระธาตุที่กล่าวถึงการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่างๆ

ตอนที่ 3 เล่าเรื่องประวัติศาสตร์บ้านเมืองที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้น ประวัติการทำนุบำรุงศาสนาของบุคคลสำคัญ เช่น พระเถระสำคัญ กษัตริย์ ผู้ครองนคร ตบบุญ การสถาปนา การบูรณะพระธาตุในสมัยต่างๆ รวมถึงประเพณีการทำบุญเพื่อให้ได้อานิสงส์ในการกระทำนั้น ตลอดจนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผ่านการบูรณะพระธาตุ การก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ ในบริเวณที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุสำคัญ เป็นการบรรยายที่แสดงถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ความเป็นไป สถานการณ์บ้านเมือง และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมขณะนั้นซึ่งสามารถศึกษา ร่วมกับผลงานสถาปัตยกรรม และบันทึกอื่นๆ เช่น จารึก พับสา ใบลาน เป็นต้น

ที่มาของตำนานพระธาตุมีความสำคัญ เนื่องจากการแต่งตำนานในอดีต มาจากการคัดลอกตามแนวทางหรือไวยากรณ์ของตำนานที่เป็นต้นแบบ โดยการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานล้านนากล่าวว่า ตำนานพุทธศาสนาล้านนาเขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยอาศัยต้นแบบจากตำนานพุทธศาสนาจากศรีลังกา เช่น มหาวงศ์พงศาวดารลังกา เกิดเป็นตำนานสำคัญที่ได้รับการยอมรับและนำไปอ้างอิงว่าเป็นตำนานฉบับหลวง เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ ตำนานอภัยประภา คือ ตำนานที่แต่งขึ้นใหม่ ในแต่ละช่วง เช่น ตำนานพระธาตุต่างๆ ส่วนตำนานท้องถิ่นที่มาจากการบันทึก เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีความน่าเชื่อถือในปีที่ชัดเจนคล้ายบันทึกประจำวัน

ในช่วงที่พุทธศาสนาได้เจริญอย่างสูงสุดในล้านนา เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ตลอดจนตำนานพระธาตุสำคัญต่างๆ ได้สอดแทรกความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุในสังคมล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 หรือยุคทองของล้านนาได้เป็นอย่างดี โดยพระสงฆ์ที่ศึกษาตามคตติลังกาวงศ์ได้พยายามเอาอย่างพระมหานาม พระเถระชาวลังกาผู้แต่งหนังสือมหาวงศ์เมื่อพุทธศตวรรษได้ 1,002-1,020 ปี เพื่อเรียบเรียงเป็นประวัติ พงศาวดารบ้านเมือง ประวัติ

พระพุทธรูปศาสนาประกอบกัน ตำนานนี้มีอายุมากกว่า 1,000 ปี จึงถือเป็นพงศาวดารที่เก่าแก่ที่สุดเรื่องหนึ่งที่เรียบเรียงเป็นตำนานพุทธศาสนาในลังกาทวีป ร่วมกับการบันทึกเรื่องราวหรือพงศาวดารบ้านเมืองเพื่อสืบทอดอายุพุทธศาสนา

การแต่งตำนานทางศาสนาเช่น มหาวงศ์ ผู้แต่งกล่าวถึงวัตถุประสงค์การแต่งขึ้นด้วยความศรัทธาในพระพุทธเจ้า ตั้งคำบูชาพระพุทธเจ้าด้วยปรารภ 4 ประการ คือ

- 1) ให้ประจักษ์ว่าประพจน์อย่างนี้ไถ่ล้างมลทินพระพุทธรูปอันประเสริฐ
- 2) เพื่อป้องกันสรรพอันตราย
- 3) เพื่อชำระอภัยภัยสันดานตนให้บริสุทธิ์
- 4) ปรารภนาให้ชีวิตเป็นเกษมสุข

4.1 ตำนานมหาวงศ์

เป็นต้นแบบการแต่งตำนานพงศาวดารทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ เป็นภาษาบาลี เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ (พ.ศ.2059) ที่แต่งขึ้นในเมืองเชียงใหม่มีต้นเรื่องมาจากมหาวงศ์พงศาวดารลังกาทวีป

การแปลตำนานมหาวงศ์เป็นภาษาไทย มี 3 เล่ม เป็นฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ ที่พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาลงกรณ์โปรดเกล้าให้แปลใน พ.ศ.2339¹ ในการแปลคัมภีร์มหาวงศ์เป็นภาษาไทย สมเด็จพระญาณสังวรราชนานูนาถทรงกล่าวถึงคัมภีร์มหาวงศ์ที่แต่งเป็นภาษาบาลี มีทั้งหมด 101 ปริเฉท แต่ไม่ปรากฏปริเฉทที่ 41 และ 42 ทรงแบ่งเนื้อหาเป็น 6 ตอน คือ

ตอนที่ 1 พระมหานามแต่งตั้งแต่ปริเฉทที่ 1 - 38 กล่าวถึงการที่มนุษย์ไปอยู่แทนในดินแดนของยักษ์ที่เมืองลังกา ตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานพระสาวกทำการสังคายนา 3 ครั้ง พระมหินทรเถระไปประดิษฐานพระพุทธรูปที่ลังกาทวีป กษัตริย์ปกครองเรื่อยมาตั้งแต่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ถึงพระเจ้ามหาเสน เมื่อ พ.ศ.804 พระมหานามแต่งจบเพียงนี้

ตอนที่ 2 พระเจ้าปัทมกัมพู ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.1696-1729 โปรดให้แต่งปริเฉทที่ 39 เพิ่มอีก 1 ปริเฉท ผู้แต่งไม่ปรากฏชื่อ

ตอนที่ 3 ปริเฉทที่ 40-42 แต่งกันหลายคน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

¹ โดยมีขุนสุนทรโวหารชำระเรื่องมหาวงศ์ที่ราชบัณฑิตแล้วทูลเกล้าถวายให้ถูกต้องตามภาษาบาลี ได้ปรึกษาพระสังฆราช พระราชาคณะเห็นพร้อมกันเป็นภาษาไทย 36 ปริเฉท ต่อมาทรงโปรดให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลและรวบรวมพิมพ์ได้ 28 ปริเฉท เป็นเล่ม 3 ต่อจากฉบับหลวงที่พิมพ์เผยแพร่ เพื่อให้เป็นที่ระลึกในงานศพของพระยาอรรถการประสิทธิ์ (วิลเลียม เอลเฟรด คูณะดิลก) อธิบดีกรมอัยการผู้เป็นชาวลังกา

ตอนที่ 4 ประจักษ์ที่ 43-46 ว่าด้วยการมาอัญเชิญพระสงฆ์สยามในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศให้ไปเผยแผ่พุทธศาสนายังลังกา พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงห (พ.ศ. 2290-2324) เป็นพระเจ้าแผ่นดินในสมัยนี้ได้มีการขอพระสงฆ์สยามวงศ์ มีพระอุบาลีนำการอุปสมบทตั้งศาสนวงศ์ให้มีอยู่ในลังกา ผู้แต่งอาจจะเป็นพระสรณังกร พระสังฆราช

ตอนที่ 5 ประจักษ์ที่ 47-98 แต่งขึ้นในชั้นหลัง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

ตอนที่ 6 ประจักษ์ที่ 99-101 พระศรีสุมงคลละเถระ เป็นผู้แต่ง เรื่องจบลงเมื่อสิ้นราชวงศ์สิงหล เมื่อลังกาทกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ¹

4.2 คัมภีร์กฎปวงค์

พระคัมภีร์กฎปวงค์ที่มีต้นฉบับเป็นใบลานอักษรขอม ภาษาบาลี เป็นตำนานว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์ทั้งในอินเดียและลังกา ในส่วนท้ายของคัมภีร์ปรากฏชื่อผู้แต่งนามว่า พระวาจิสรเถระชาวลังกา² สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1779-1814 หรือ พ.ศ. 1773-1803 โดยผู้แต่งคัดเลือกรวจากอรรถกถาชาดกจากคัมภีร์ต่างๆ รวมทั้งมหาวงศ์ เพื่อเรียบเรียงขึ้นเป็นคัมภีร์กฎปวงค์นี้ กล่าวถึงพระสถูปของพระพุทธเจ้าที่ได้รับพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้ามาถึง 24 พระองค์

4.3 ตำนานพระเจ้าเลียบโลก

เป็นตำนานสำคัญของล้านนาเกี่ยวกับประวัติของพระธาตุ พระบาทในล้านนา ยังไม่มีข้อสรุปว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลกแต่งขึ้นเมื่อใด ใครเป็นผู้แต่งที่แท้จริง เนื่องจากยังไม่ปรากฏต้นฉบับ³ โดยฉบับที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นฉบับที่ปริวรรตโดย สิงฆะ วรรณสัย ปริวรรตขึ้น⁴ด้วยการตรวจสอบจากคัมภีร์ใบลานแหล่งต่างๆ คือ วัดหัวขัว (พ.ศ. 2425) วัดต้นแย้ ประตูป่า (พ.ศ. 2450) วัดบ้านเอื้อม ลำปาง ใช้สองฉบับ (พ.ศ. 2094) และ (พ.ศ. 2453) และฉบับที่ตีพิมพ์เป็นอักษรไทยภาคกลางโดยสำนักพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี ชำระโดย มหาสีลา วีรวงศ์ แล้วเสร็จในวันที่ 24 เมษายน 2518 ซึ่งกล่าวถึงผูกที่ 11 มีนามของ พระธรรมรส หรือพระธรรมโร โภษะชาวมอญ (ในราวปี 2050) ที่กษัตริย์เมืองหงสาวดีอุปถัมภ์ให้เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่ศรีลังกา บ้างก็บอกว่าให้ไปคัดลอกตำนานพระบาทพระธาตุที่วัดมหาเศลาอาราม (วัดพระหิน) ประเทศลังกา เขียรชาย อักษรดิษฐ์ กล่าวว่าเมื่อพระธรรมรสเดินทางกลับจากลังกาและเดินทางไปตามที่ต่างๆ ใกล้เคียงกับอาณาจักรมอญหงสาว

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2463). เล่มเดิม. หน้า 3-4.

² พระคัมภีร์กฎปวงค์ ตำนานว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์. (2511). หน้า 123.

³ กัตถัญญู ชูชื่น. (2525). พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์ สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก. หน้า 12-14.

⁴ สิงฆะ วรรณสัย. (2557). พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก. หน้า 21-293.

ดี ในระหว่าง พ.ศ.2060-2066 แล้วจึงเริ่มเขียนงานตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ขึ้น พร้อมกับรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระบาทพระธาตุต่างๆ โดยเฉพาะพื้นที่ของล้านนา ฉาน สิบสองปันนา และทางตอนใต้ของจีน อาจเป็นการรวบรวมรายชื่อพระบาท พระธาตุสำคัญแต่ละแห่ง ที่พระภิกษุสายลังกาจากภูมิภาคต่างๆ มีโอกาสได้เดินทางไปศึกษามาก่อนหน้านี้¹

สรัสวดี อ๋องสกุล ได้วิเคราะห์ตำนานพระเจ้าเลียบโลกว่าอาจแต่งขึ้นโดยพระธรรมรส เมื่อ พ.ศ.2050 เนื่องจากท่านศึกษามาจากตำนานลังกา อาจได้แนวคิดวิธีการเขียนตำนานมาด้วย ตามแบบตำนานมหาวงศ์ ตำนานทีปวงศ์ ประกอบกับคำจารึกทำใบลานที่กล่าวว่า พระธรรมรสเป็นผู้แต่งตำนานขึ้นมา โดยเลือกกล่าวถึงพระบาทพระธาตุในบริเวณเมืองที่อยู่ใกล้ เช่น เมืองมอญ เมืองหริภุญไชย เมืองลื้อ เป็นต้น²

ประคอง นิมมานเหมินท์ กล่าวถึง การแต่งตำนานพระเจ้าเลียบโลกอาจแต่งโดยผู้แต่งหลายคน และมีผู้รวบรวมไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชื่อผู้แต่งในผูกที่ 11 หมายถึงพระธรรมรส พระเถระมอญที่เดินทางไปคัดลอกมาจากวัดพระหินที่ลังกาแล้ว มาถึงวัดดอยเก็งมีพระมหาสมภารที่วัดดอยเก็งขอคัดลอกต่อ ได้พยายามค้นหาวัดพระหินที่ศรีลังกา พบว่า มีวัดหนึ่งชื่อ The Rock temple เป็นวัดใหญ่มีถ้ำในนั้น ภายในถ้ำประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนมาก แต่กลับไม่พบหลักฐานว่ามีแผ่นหินพระพุทธรูปตั้งไว้ในนั้น³ และได้สรุปผลการวิจัยเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการแต่งตำนานพระเจ้าเลียบโลกว่าอาจเกิดขึ้นจาก

“กุศโลบายของพระสงฆ์ล้านนามัยก่อนที่พยายามสร้างความเลื่อมใส ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา สั่งสอนให้คนในท้องถิ่นเป็นคนดี มีศีลธรรม ช่วยกันดูแลศาสนสถาน ตำนานพระเจ้าสร้างโลกแม้จะได้อิทธิพลแนวคิด การสร้างตำนานเมืองและตำนานศาสนสถานจากศรีลังกา แต่ก็สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของพระสงฆ์ล้านนาที่มีการปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมประเด็น ที่เหมาะสมกับสภาพในท้องถิ่นของตนในอดีต”⁴

¹ เจริญชัย อักษรดิษฐ์. (2552). ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน. หน้า 6

² สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). เล่มเดิม. หน้า 9-10

³ ประคอง นิมมานเหมินท์. (25 กันยายน 2558). ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: ภูมิปัญญาและพลวัตร. การประชุมทางวิชาการ เรื่อง วรรณกรรมล้านนา: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า. ณ ศูนย์ประชุมนานาชาติ โรงแรมดิเอ็มเพรส จังหวัดเชียงใหม่.

⁴ สรุปการบรรยายเสนอผลงานค้นคว้าและวิจัยของราชบัณฑิตและภาคีสมาชิกต่อที่ประชุมสำนัก. (2550, พฤษภาคม). จดหมายข่าวราชบัณฑิตยสถาน. 17(192): 5-6.

ข้อสันนิษฐานเบื้องต้นว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลกแต่งหลังจากตำนานมูลศาสนาที่กล่าวถึงพุทธศาสนาที่ประดิษฐานอยู่ ณ สุวรรณภูมิ การตั้งภัทรกับปี เรื่องอดีตพุทธเจ้า เรื่องการสร้างเจดีย์พระธาตุหริภุญไชย ซึ่งการแต่งตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้มีเรื่องราวปลีกย่อยเป็นการผสมผสานเรื่องราวเหล่านี้ซึ่งทำให้ทราบว่าอาจแต่งขึ้นภายหลังตำนานมูลศาสนา¹ ส่วนชินกาลมาลีปกรณ์แต่งขึ้นราว พ.ศ.2060-2071 เนื้อหาแสดงการบำรุงพุทธศาสนา สร้างพระธาตุ พระบาท สิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นในสังคมช่วงนั้น ไม่นับอิทธิปาฏิหาริย์ของพระธาตุนัก อาจเนื่องมาจากต่างนิยายของลังกาวงศ์ สายรามัญที่แต่งตำนานมูลศาสนา กับสายสีหลที่แต่งตำนานชินกาลมาลีปกรณ์

เนื้อความของตำนานพระเจ้าเลียบโลกทั้ง 11 ผูกสรุปความได้ว่า

ผูกที่หนึ่ง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งใหญ่ จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เสด็จออกเทศนาสั่งสอนประชาชนตามเมืองต่างๆ เพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรูปและประทานพระเกศาธาตุ รวมทั้งแสดงพุทธทำนายแก่สถานที่เหล่านั้น ในผูกที่ 1 กล่าวถึงเส้นทางเสด็จของพระพุทธเจ้า เสด็จมาถึงเมืองลี อาณาจักรหริภุญชัย อุจฺจบุรพต (ดอยสุเทพ) เมืองอินทวนคร (เชียงใหม่) เสด็จไปสงวน้ำที่ปากแม่น้ำสา (เขตอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่) เสด็จถึงพระบาทผาชะแคง (เขตอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่) เสด็จมาเมืองเชียงดาว (อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่) เสด็จไปยังเมืองลือ อาณาจักรสิบสองปันนา อุตรปัญจนคร (แสนหวี) เมืองวิเทหะ (หนองแสง) ชำระพระองค์ที่ริมฝั่งแม่น้ำคง (สาละวิน) ดอยเวภารบรรพต (วังรุ่ง) อันเป็นเขตแดนรอยต่อของ 3 อาณาจักร คือกรุงโกสัมพี (แสนหวี) หริภุญชัย (ลำพูน) และเมืองแพร่หลวง (จัน) จากนั้นเสด็จกลับยังเขตวันมหาวิหาร เมืองสาวดีถิ่นสถานี่ต่างๆ ที่พระพุทธรูปประทานพระเกศาธาตุ ประทับรอยพระบาทเพื่อต่อไปเมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วพระอรหันต์จะได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุ ณ สถานที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุเหล่านั้น

ผูกที่สอง กล่าวถึงประวัติพระธาตุชเวดากอง พระพุทธรูปพร้อมด้วยพระอานนท์ พระอินทร์ และพระญาณโศกเสด็จออกจากเมืองกุสินารา มาถึงสถานที่สำคัญที่ต่อไปพระพุทธรูปจะรุ่งเรืองครบ 5,000 วัสสา ประทานเส้นพระเกศา 8 เส้นแก่พ่อค้าสองพี่น้องชาวมอญ เพื่อนำไปประดิษฐานยังเมืองหงสาวดี มีการก่อเจดีย์ ขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ปัจจุบันคือพระธาตุชเวดากอง

ผูกที่สาม ต่อเนื่องมาจากผูกแรกพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เสด็จในเขตอาณาจักรล้านนา มาถึงเมืองเชียงของ (อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย) เสด็จเมืองเชียงตุง (เขตพม่า) เสด็จประทับรอยพระบาทดอยผาซ้อ ดอยพุก้า (ปุก้า) เสด็จต่อไปยังดอยมเหยงค์ (เมืองยอง เขตรัฐฉาน ประเทศพม่า) ทรงสั่งสอนถึงการบูชาพระธาตุจะทำให้พบโลกียสุขทั้งเมืองคน เมืองสวรรค จนถึงนิพพาน

¹ กัตถัญญ ชูชื่น. (2525). เล่มเดิม. หน้า 13.

ผู้คนที่สี่ พระพุทธองค์เสด็จเมืองฮ่อ เขตยูนนาน ย้อนกลับมาเมืองลื้อ เขตสิบสองปันนา เมืองฮ่อและเมืองแซ่ เมืองอาฬวี เมืองลื้อหาง และเมืองลื้อ ต่อไปเมืองผาง เมืองบาง เมืองแซ่ทอง หมู่บ้านจอมทอง เมืองร่มฟ้าร่มอู่ เมืองอุไ้โต เมืองน้อยอ้อยเหลือง เมืองซุง ทรงสั่งสอนเรื่องเขตอายุของคนทีลดลงถอยลงจนเหลืออายุ 10 ปี และเจริญขึ้น ลดลง 6 ครั้ง ในแต่ละกัปีที่มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้

ผู้คนที่ห้า พระพุทธองค์เสด็จออกจากดอยผาแรม ประทับรอยพระบาทที่เมืองซางหลวง เมืองลา เมืองบาน บ้านลวงพันแข้ง บ่อแร่ เมืองลาใต้ ลาเหนือ เมืองเชียงแข็ง เมืองขันม่อน พระบาทแท้ พระบาทผานอน พระบาททำน้ำพุละ พระบาทผาลวงกู พระบาทปู้จี้ พระบาทคันเทิงคะชี พระบาทบ้านท้อ พระบาทผาน้อย เสด็จเมืองเชียงเคิ่งประทับรอยพระบาทผาคำดอย พระบาทผาขาว

ผู้คนที่หก พระพุทธองค์เสด็จดอยจอมไกล เมืองลวงใต้ ลวงเหนือ ประดิษฐานพระเกศาธาตุ ณ ดอยปู้หลาน บ้านวังแดง ประทับรอยพระบาท ณ เมืองน้อยเมืองงาม พระบาทผาดอกไม้ เมืองหนเมืองราย พระบาทหินก้อน พระบาทห้วยตุมตุม เมืองเดี่ยว (เชียงคา) เมืองงาด บ้านหก บ้านเดิม บ้านดอย เมืองซางบาทถ้ำผาแดงขึ้นรอยพระบาทพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ ทรงสอนชาวเมืองให้รู้จักทำยนต์ผัดน้ำ (ยนต์หมุ่น) เข้านา ประทับรอยพระบาทเมืองคราว เสด็จดอยช้างสาร (ดอยรูปช้างหมอบ) ประทับสืหนไสยาสน์ตามพุทธประเพณีแห่งพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ อธิบายเหตุแห่งอายุมนุษย์ในกัปีต่างๆ

ผู้คนที่เจ็ด พระพุทธเจ้าเสด็จมาดอยเยื้องขึ้น บ้านดาวลวง บ้านแก้ว ทรงปราบอาฬวกยักษ์เมืองอาฬวี ให้ยี่ดือคือล 5 และพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง แสดงพุทธทำนายว่าจะเป็นสถานที่ประดิษฐานกระดูกกระหม่อมของพระองค์ พระบาทขึ้นรอย 3 พระพุทธองค์ได้ชื่อว่า พระบาทดงนั้ง พระบาทลำนน้ำทรายคำ พระบาทที่หาดใหม่ พระบาทบ้านทุ่งยาง พระบาทลวงสูงลวงต่ำ พระบาทว่าวได้ ว่าวเหนือ พระบาทห้วยพร้าว ขึ้นรอยพระบาทพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ พระบาทของดอกไม้ (พวงดอกไม้) พระบาทดิงตาย พระบาทแจงแคม พระบาทเชียงผา พระบาทเมืองมาง จากนั้นโปรดเทศนาประชาชนในเขตเขมรรัฐเชียงตุง

ผู้คนที่แปด เสด็จโยนกนคร ถึงเมืองพยากประดิษฐานพระเกศาธาตุอันจะเป็นที่ประดิษฐานหัตถธาตุข้างขวา เสด็จเข้าเมืองช้างแสน (เชียงแสน) ประทานเกศาธาตุประดิษฐานไว้ริมฝั่งแม่น้ำกุกกุนที (แม่น้ำกก) เสด็จเมืองเชียงราย ประทานเกศาธาตุประดิษฐานไว้ในถ้ำแห่งหนึ่งอันจะเป็นที่ประดิษฐานธาตุองคูลีทั้ง 10 เสด็จเมืองพระยาว (พะเยา) ประทานเกศาธาตุ จะเป็นที่ประดิษฐานธาตุแขนข้างซ้าย เสด็จเมืองลัมพาง (ลำปาง) ประทานเกศาต่อไปจะสร้างเจดีย์บรรจุกันฐธาตุ (ธาตุกระดูกคอ) เสด็จเมืองน่าน ประทานเกศาธาตุ ต่อไปจะเป็นที่ประดิษฐานธาตุกระดูกข้อพระกรข้างซ้าย เสด็จเมืองแพร่ประทานเกศาธาตุบรรจุผอบแก้วไว้ที่ถ้ำแห่งหนึ่ง ต่อไปจะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุกระดูกข้อศอกซ้าย เสด็จต่อไปยังเมืองลี ประทับรอยพระบาทบนหินก้อนหนึ่ง เสด็จดอยผาเรือประทับรอยพระ

บาทแพ้นผาคำ พระพุทธเจ้าทำนายดอยเก็ง (อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่) ว่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระนลาฏธาตุเบื้องซ้าย

ผู้ที่เฝ้า เสด็จลงมาเลียบฝั่งแม่น้ำปิงไปทางด้านทิศเหนือ พญานาคถวายดวงตามบูชาพระพุทธองค์ เสด็จเวียงกุมกาม เสด็จประทับดอยคำหลวง เสด็จถึงเมืองเชียงใหม่ แสดงพุทธทำนายมหาอาราม 8 แห่ง ได้แก่ บุปผาราม (วัดสวนดอกไม้) เวฬุวันวัดป่าหมาก (วัดกู่เต้า) วัดบุพพาราม (วัดป่าแดง) พืชมหาราม (วัดหลวงศรีเกิด) สังฆาราม (วัดเชียงมั่น) นันทอาราม (วัดนันทา) และโชติอาราม (วัดเจดีย์หลวง) ในแต่ละแห่งพระองค์ได้ประทานเกศาธาตุเพื่อประดิษฐานแห่งละ 1 องค์ เสด็จประทานเกศาธาตุ ณ ดอยนางนอน เมืองยวม (อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน) เมืองพระบาง เมืองแปร เมืองตะไกร้ง ทรงกล่าวเรื่องพระญายักษ์ที่ดอนอ่างสงร ถ้ำเชียงดาว (อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่) พระองค์ทำนายว่า เมื่อพระพุทธศาสนา 3,000 วัสสา ยักษ์จะเกิดเป็นพระยารัชมังกรราชปราบยุคเข็ญ และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ในเมืองเชียงดาว

ผู้ที่สืบ พระพุทธองค์ทรงทำนายถึงความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในช่วง 5,000 ปี ดังนี้

พ.ศ.218	พระเจ้าอโศกมหาราชจะทรงรวบรวมเอาพระธาตุแจกจ่ายไปยังบ้านน้อยเมืองใหญ่ ถึง 84,000 เมือง
พ.ศ. 500	พระภิกษุณีจะหมดไปจากพระพุทธศาสนา
พ.ศ. 1007	พระสงฆ์จะแตกแยกออกไปเป็น 4 เหล่า (นิกาย)
พ.ศ.1080	บังเกิดพระยารัชมังกรราชองค์หนึ่งมาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
พ.ศ. 1900	หมดเชื้อสายพระอรหันต์
พ.ศ. 1908-1919	เกิดกบฏครุฑบราห์มำพันกันไปทั่วแผ่นดิน
พ.ศ.2000	ผู้คนละเว้นการปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม

พระพุทธองค์ทรงทำนาย 5,000 ปี จะเกิดกบฏทุกพันวัสสามีพระยารัชมังกรราชมาเกิดในโลก เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้สืบต่อไปจนถึง 5,000 ปี

ผู้ที่สืบเชื้อ ทรงแสดงถึงการปรินิพพานของพระองค์มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพได้พระบรมธาตุที่ไม่แตกไม่หัก 7 องค์ คือ พระธาตุกระดูกกะหม่อม 1 องค์ พระธาตุกระดูกด้ามมีด (ไหปลาไ้) 2 องค์ และพระธาตุท้าว (เขี้ยว) 4 องค์ ส่วนพระบรมธาตุที่แตกกระจายอยู่มี 3 ระดับ ได้แก่

- พระธาตุขนาดใหญ่ เท้าเมล็ดถั่วค้ำหักครึ่ง สีเหมือนทองคำ
- พระธาตุขนาดกลาง เท้าเมล็ดข้าวสารหักครึ่ง สีเหมือนแก้วมุกดา
- พระธาตุขนาดเล็ก เท้าเมล็ดพันธุ์ผักกาด สีขาวเหมือนปีกนกยาง

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงพระบรมธาตุทั้งหลาย จะประดิษฐานตามสถานที่ต่างๆ อันนำไปสู่ตำนานเรื่องเล่าในปัจจุบัน นอกจากนี้ในตำนานได้กล่าวถึงการทำสังคายนาถึงครั้งที่ 3 พ.ศ. 218 อันมีพระมหาโมคคัลลิตปูตรเถระเป็นประธาน พระเจ้าอโศกมหาราชรับสั่งให้ค้นหาธาตุนิทานที่พระเจ้าอชาตศัตรู กรุงราชคฤห์ สร้างไว้ เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุแจกจ่ายไป 84,000 เมือง ได้แก่ ลังกา พม่า จีน และไทย เป็นต้น ความต่อนั้นเป็นประวัติศาสตร์ล้านนา พระญามังรายยึดเมืองหริภุญชัย สร้างเมืองเชียงใหม่ ถึงพระญากือนา พุทธศาสนาเริ่มเสื่อมลง หลังจากพระไชยเชษฐาธิราชครองเมืองเชียงใหม่จะเกิดศึกสงครามจนเสียเมืองแก่พม่า

ที่มาของตำนานพระเจ้าเลียบโลก ได้ปรากฏในส่วนท้ายของตำนานที่กล่าวถึงความเป็นมาของพระบาทและพระธาตุตามข้อความที่ปรากฏบนแผ่นหินในลังกาทวิป จนถึงสมัยพระเจ้าอนุรุทธ เมืองหงสาวดีทรงโปรดให้พระธรรมรสไปลังกาเพื่อคัดลอกตำนานพระบาทและพระบรมธาตุจากสมเด็จพระสังฆราชวัดพระหิน(มหาเศลาอาราม) เมื่อพระธรรมรสเดินทางกลับได้จาริกแสวงบุญไปบูชาสถานที่เหล่านั้น จนกระทั่งมาถึงดอยเก็ง เขตเมืองฮอด พระมหาโพธิสมภาร วัดตีนดอยเก็ง ได้ขอจารคัดลอกตำนานดังกล่าวไว้ เมื่อปี จ.ศ.885 (พ.ศ.2066) และหลังจากนั้นก็ได้มีการจารคัดลอกตำนานกันต่อๆ มาหลายชั่วอายุคน

5. การศึกษาด้านพระธาตุล้านนา

5.1 การเลือกเอกสารในการศึกษาด้านพระธาตุล้านนา

เอกสารต้นแบบการแต่งตำนานพระธาตุทั้งมหาวงศ์พงศาวดารลังกา ตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่คัดลอกสืบต่อกันมา ทำให้รูปแบบของการแต่งตำนานพระธาตุล้านนามีโครงสร้างที่ชัดเจน โดยลำดับเหตุการณ์ต่างๆ ยึดตามแบบแผนอย่างเคร่งครัด เพื่อเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทานเส้นพระเกศา แสดงพุทธทำนาย จนถึงการสร้างบ้านเมืองและการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแต่ละเมือง แต่ละสถานที่

ตำนานพระธาตุที่เป็นกรณีศึกษาจำนวน 8 องค์ เป็นตำนานทางศาสนาจากคัมภีร์ใบลานที่มีการปริวรรตไว้ในหนังสือประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2¹ ประกอบด้วย

1) ตำนานพระธาตุ 6 องค์ คือ ตำนานพระธาตุดอยตุง พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยสุเทพ ตรวจสอบกับเอกสารในท้องถิ่น เนื่องจากเอกสารดังกล่าวปริวรรตจากเอกสารใบลานที่กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการ

¹ กรมศิลปากร. (2513). *ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2*. หน้า 1-80, 101-106, 139-180.

2) ตำนานพระธาตุ 2 องค์ จากคัมภีร์ใบลานที่มีการตรวจชำระและพิมพ์เผยแพร่จำนวนหนึ่ง ได้แก่ พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตุเจดีย์หลวง

ร่วมกับการศึกษาเอกสารที่พิมพ์เป็นประวัติวัดที่มีการเสริมความและมีรายละเอียดประวัติพระธาตุแต่ละองค์มากขึ้น โดยเนื้อความเหล่านี้สามารถตรวจสอบกับต้นแบบตำนาน และตรวจสอบความชั่งกันและกันได้

ในส่วนประวัติศาสตร์ล้านนานั้น ใช้เอกสารตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี¹ ที่ปริวรรตจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับวัดพระงาม เชียงใหม่ จ.ศ. 1216 จากหอสมุดแห่งชาติเป็นฉบับหลักมีความน่าเชื่อถือเนื่องจากได้สอบชำระร่วมกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ 6 ฉบับ ตำนาน 15 ราชวงศ์ 2 ฉบับ และพงศาวดารโยนก ของพระยาประจักษ์กรจักร ทำให้มีข้อมูลที่น่าเชื่อถือที่สุด ณ ปัจจุบัน เป็นเอกสารหลักเพื่อวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาและพระธาตุล้านนาต่อไป

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการจารคัมภีร์ใบลานเป็นการคัดลอกต่อกันมาโดยปีที่พระสงฆ์ผู้จารระบุไว้ท้ายหน้าลานอาจไม่สามารถบอกช่วงเวลาที่มีการแต่งฉบับจริงขึ้นได้ การใช้ปีที่จารเพื่อลำดับอายุของเนื้อหาในคัมภีร์ใบลานจึงเป็นเรื่องที่ไม่ชัดเจนนัก ส่วนการเรียบเรียงตำนานขึ้นใหม่ โดยการคัดจากหลายตำนานมาเรียบเรียงอาจมีการระบุถึงปี พ.ศ. ที่นำมาเรียบเรียงได้ แต่ตำนานที่เป็นต้นฉบับนั้นอาจจะไม่สามารถตัดสินไปได้ว่าเรื่องไหนแต่งก่อนหลังแต่ความน่าเชื่อถือของหลักฐานประเภทเอกสารใบลานอยู่ที่ยุทธการคัดลอกใบลานนั้นเป็นการคัดให้ตรงตามต้นฉบับ ความผิดพลาดที่เกิดจากการคัดลอกถือเป็นอาบัติ

5.2 การวิเคราะห์ตำนานพระธาตุล้านนา

ตำนานพระธาตุมีความสำคัญต่อการสร้างความชอบธรรมของกษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง เป็นความเชื่อในสังคมล้านนาไปสู่แนวทางปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่างๆ การวิเคราะห์ตำนานพระธาตุสำคัญทั้ง 8 แห่งในล้านนา โดยแบ่งเป็น 2 ตอนตามลำดับเวลาเพื่อให้เข้าใจถึงกระบวนการสร้างบ้านเมืองต่างๆ การทำนุบำรุงพุทธศาสนา และนำไปสู่การวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนทางสังคมอย่างเป็นกระบวนการต่อไป

ในการวิเคราะห์เนื้อหาของตำนานพระธาตุล้านนา พบว่าได้แบ่งเป็นตอนตามลำดับเหตุการณ์สำคัญเช่นเดียวกับตำนานมหาวงศ์พงศาวดารลังกา โดยตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานสำคัญอื่นๆ ที่กล่าวถึงพุทธประวัติ มีเรื่องราวที่แสดงถึงความศรัทธาและความสำคัญของพระธาตุ การกล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ในล้านนาว่าเป็นสถานที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประดิษฐานพระเศียรธาตุ

¹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี**. หน้า 5-168.

รอยพระพุทธรูปจริง เป็นสถานที่พระองค์แสดงพุทธทำนายถึงการตั้งบ้านเมืองและประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุจริง ทำให้บ้านเมืองเหล่านี้มีความพิเศษกว่าสถานที่อื่น ด้วยการมีพระธาตุศักดิ์สิทธิ์กว่าพระธาตุในบ้านเมืองที่ไม่มีตำนานประกอบ

วัตถุประสงค์การสร้างตำนานพระธาตุแต่ละองค์เพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์ ความจริงแท้ ความเก่าแก่ของพระธาตุ ประกอบกับการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ล้านนาในแต่ละช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางมาสักการะ การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์โดยบุคคลสำคัญ พร้อมกับการชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติเพื่อเกิดความเป็นสิริมงคลในการบูชาพระธาตุเป็นต้น

การลำดับเหตุการณ์ตามตำนานแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 พระพุทธเจ้าเสด็จมา ตอนที่ 2 พุทธทำนายเกี่ยวกับการตั้งบ้านเมือง ผู้ปกครองบ้านเมืองและการเพิ่มพระธาตุ ของพระธาตุสำคัญทั้ง 8 องค์ การวิเคราะห์รายละเอียดของตำนานพระธาตุทั้ง 8 องค์มีลำดับเนื้อหาใกล้เคียงกัน สามารถนำมาสรุปรวมในตารางเพื่อความชัดเจน ดังนี้

ตอนที่ 1 พระพุทธเจ้าเสด็จ ผู้ตามเสด็จ บุคคลที่ทรงพบ การประทานเส้นพระเกศา

เนื้อหาของตำนานพระธาตุทั้ง 8 องค์ ในตอนที่ 1 พระพุทธเจ้าเสด็จมาสถานที่สำคัญที่จะเป็นสถานที่ประดิษฐานพุทธศาสนาในอนาคต มีชาวพื้นเมืองรับเสด็จ แบ่งรายละเอียดของเนื้อหาได้เป็น 4 ตาราง ดังนี้

ตาราง 1 แสดงรายชื่อผู้ตามเสด็จพระพุทธเจ้า

พระธาตุหริภุญไชย	ไม่ระบุ
พระธาตุลำปางหลวง	พระอรหันต์ 3 รูป คือ โสนเถระ อุตตรเถระ รตนเถระ พระอานนท์ พระอินทร์ วิสสุกัมเทวบุตร ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 พระเจ้าอโศก
พระธาตุดอยตุง	พระเถระ 500 รูป
พระธาตุช่อแฮ	ไม่ระบุ
พระธาตุแช่แห้ง	พระอานนท์ พระอรหันต์ โสนกะเถระ อุตระเถระ พระเจ้าอโศก พระอินทร์
พระธาตุศรีจอมทอง	พระสาวก 500 รูป
เจดีย์หลวง	มหาอานันทเถระเจ้า โสนเถระเจ้า อุตตรเถระเจ้า รตนเถระเจ้า พระญาณโศกราช เมืองกุสินารา พระญาณินทร์
พระธาตุดอยสุเทพ	พระสาวกบุตรพระอรหันต์ 500 รูป พระอินทร์

การเสด็จมาของพระพุทธเจ้าในตำนานพระเจ้าเลียบโลก กล่าวถึงการเสด็จมาพร้อมกับพระสาวก พระอรหันต์ เพื่อเป็นสักขีพยานในสถานที่พระพุทธเจ้าแสดงพุทธทำนายการเกิดบ้านเมือง ความเจริญในการประดิษฐานพุทธศาสนา ส่วนพระอินทร์ และพระเจ้าอโศกที่ตามเสด็จ มีบทบาทในการรับพระเกศาธาตุ เป็นสื่อกลางระหว่างพระพุทธเจ้ากับชาวพื้นเมืองทั้งเจ้าเมือง สามัญชน คนพื้นถิ่น

สันนิษฐานว่าเหตุที่พระอินทร์เป็นสื่อกลาง เนื่องจากเป็นเทพที่เปลี่ยนสถานะมาจากบุคคลผู้มีบุญบารมีในการถวายทานครั้งใหญ่เกิดเป็นพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แก่เทพทั้งหลาย บางตำนานกล่าวถึงพระวิศุภกัมเทพบุตร และทำวสุโลกบาลทั้ง 4 เพื่อเป็นผู้เนรมิตสถานที่ประดิษฐานเส้นพระเกศาธาตุ การสร้างพญนัตร์รักษา พระอินทร์เป็นผู้มอบหมายให้เทพต่างๆ รวมไปถึงพระญานาค ในการอุปฐากดูแลสถานที่อันจะประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุต่อไป ส่วนพระเจ้าอโศก (มีพระนามเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เผยแผ่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ ผู้สร้างเจดีย์ 84,000 องค์) เป็นอุบาสกเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างพระพุทธเจ้าผู้มีบารมีและบุญญาธิการกับบุคคลธรรมดา การใช้ชื่อพ้องกับพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เผยแผ่ศาสนาอาจเนื่องมาจากเป็นชื่อที่ยิ่งใหญ่ เป็นที่คุ้นเคยในพุทธประวัติ

ตาราง 2 แสดงเส้นทางและวิธีการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า

พระธาตุหริภุญไชย	เสด็จเลียบแม่น้ำคงคามาทางเหนือ
พระธาตุลำปางหลวง	ไปตามบ้านเมืองใหญ่น้อยทั้งหลาย ถึงบ้านลัมพากรวัน
พระธาตุคอกยดุง	เสด็จ(เหาะ)มาตามลำน้ำโขง(ชนบท) ถึงคอกยดุง
พระธาตุช่อแฮ	จากเขตรวันไปส่งสอนสัตว์โลกตามบ้านเมืองต่างๆ ถึงเมืองกุสินาราย เมืองกุลา เมืองแก้ว เมืองลังกา เมืองสวนตาล เมืองจินหลว ไปวิเทหะ เมืองห่อ เมืองลือ เมืองเขิน เมืองพะยาก คอยเรือ เมืองเชียงแสน เมืองพะเยา เมืองละคร เมืองน่าน เมืองแพร่
พระธาตุแช่แห้ง	จากแช่แห้ง เสด็จไปเมืองแพร่ เมืองสาย เมืองลือชัยขวา เมืองลือคอกยดุง เมืองหอดหัวเคียน ไปถึงลำพูน เชียงใหม่ เมืองดิน เมืองยวม เมืองกุสินาราย เมืองสาวดี แล้วคืนสู่เขตรวันอาราม
พระธาตุศรีจอมทอง	ไม่ปรากฏ
เจดีย์หลวง	ไม่ปรากฏ
พระธาตุคอกยสุเทพ	พระพุทธเจ้าเสด็จมาเหนือคอกยอุจจิปพต

การเสด็จมายังดินแดนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าอาศัยพระบารมีและอิทธิปาฏิหาริย์ ด้วยการเสด็จมาทางอากาศพร้อมพระสาวกในเวลาอันรวดเร็ว ตามสถานที่ควรเสด็จมาเผยแผ่พุทธศาสนา โดยเหตุในการเสด็จไปตามสถานที่ต่างๆ นั้น เกิดจากทรงล่วงรู้เวลาในการทรงพระชนม์ชีพอยู่เผยแผ่พุทธศาสนาเพียง 80 พระชันษา พระองค์จึงเดินทางมาตามสถานที่ต่างๆ โดยไม่มีเรื่องระยะทางและระยะเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยถือว่าสถานที่พุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองเป็นพื้นที่ในพุทธศาสนจักร

จากการวิเคราะห์ตำนานพระเจ้าเลียบโลกทำให้เห็นความต่อเนื่อง ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ในพุทธศาสนาที่เจริญอยู่ในช่วงเวลาที่แต่งพระเจ้าเลียบโลกนั้น มีตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่ในเขตตอนใต้ของอาณาจักรล้านนา ซึ่งอาจมีความเจริญขึ้นมาตั้งแต่สมัยหริภุญไชย ส่วนพื้นที่ทางตอนเหนือ

ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ขึ้นไป เป็นพื้นที่เจริญขึ้นในภายหลัง จึงได้แต่งตำนานเพิ่มเติมลงไปใหม่ เนื้อความจึงปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกปลาย

ตาราง 3 แสดงสถานที่ประทับ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงสถานที่ประดิษฐานพระพุทธเจ้า

พระธาตุหริภุญไชย	ประทับนั่งเหนือหินก้อนที่โผล่มาจากแผ่นดิน ทรงวางบาตร แล้วประทับนั่ง ชมพูนาคราช พระญาณกาเผือก ออกมาอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า
พระธาตุลำปางหลวง	พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่เหนือค่อมอนน้อย
พระธาตุคอกยตุง	ประทับเหนือหินสัณฐานเหมือนมะนาวผ่าครึ่งเหนือคอกยตุง เป็นคอกดินแดง หินก้อนนั้นมุดจมลงไป 5 ศอก พื้นดิน 7 ศอก ปิดปากถ้ำข้างเผือกไว้... ที่หินมะนาวผ่าครึ่งบนคอกยตุงนี้ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้ากกุสันธ โกนาคม กัสสปมาก่อน และในอนาคตจะเป็นที่พระศรีอารยเมตตรัยมาประทับนั่งเช่นกัน
พระธาตุช่อแฮ	ประทับใต้ไม้ช่อแฮ ที่อยู่เหนือค่อมอนน้อย ใกล้ต้นหมาก
พระธาตุแช่แห้ง	ไม่ปรากฏ
พระธาตุศรีจอมทอง	ประทับบนยอดคอกยตุง สถานที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เสด็จมาประทับโปรดเวไนยสัตว์ และเป็นที่ประดิษฐานพระทักษิณโมลีธาตุแห่งอดีตพระพุทธเจ้าทุกพระองค์
เจดีย์หลวง	ไม่ปรากฏ
พระธาตุคอกยตุงเทพ	ประทับอยู่เหนือคอกยตุงจอบัพพต

จากสถานที่ประทับในตำนานแต่ละแห่งพบว่าสถานที่พระพุทธเจ้าทรงประทับเป็นที่สูง ที่แสดงความมั่นคงของการประดิษฐานพระเกศาธาตุ พระบรมสารีริกธาตุ เช่น บนยอดคอกยตุง บนก้อนหินที่อยู่ตำแหน่งสูงสุด เพื่อการทอดพระเนตรภูมิทัศน์อันเป็นสถานที่ชัยภูมิที่เหมาะสม และแสดงพุทธทำนายถึงการสร้างเมืองในกาลภายหน้า

นอกจากนี้การอ้างถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่เพิ่มเติมจากการเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแล้ว พบว่าตำนานพระธาตุคอกยตุง ตำนานพระธาตุศรีจอมทองได้กล่าวถึงการเป็นสถานที่ที่อดีตพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ได้เสด็จมาแล้ว และพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาในสถานที่เดียวกันนี้ ต่อไปในอนาคตพระพุทธเจ้าอารยเมตตรัยจะเสด็จมากลายเป็นสถานที่พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ในภัทธกัปนี้มาประทับ ลักษณะเนื้อความของการเล่าเรื่องนี้เป็นเช่นเดียวกับการเล่าเรื่องในตำนานพระธาตุอย่างกุ่ม หรือชเวดากอง ในพม่าที่กล่าวถึงสถานที่ประดิษฐานเส้นพระเกศาของพระอดีตพระพุทธเจ้า 3 พระองค์มาก่อนแล้ว

ตาราง 4 แสดงคนพื้นเมืองที่ออกมาต้อนรับพระพุทธเจ้า

พระธาตุหริภุญไชย	ลัวะพรานป่าถวายหมากสมอแก่พระพุทธเจ้า ทรงเสวยแล้วชดเมลิ็ดหมากสมอลงพื้น เมลิ็ดนั้นหมุน 3 รอบ
พระธาตุลำปางหลวง	ลัวะอ้ายคอน ถวายน้ำผึ้งใส่กระบอกไม้ฟาง มะพร้าว 5 ลูก เมื่อเทน้ำผึ้งที่ฝาบาตรแล้ว พระพุทธเจ้าชดบอกลำปางตกทางทิศเหนือ แล้วแสดงพุทธทำนาย
พระธาตุคอกยดุง	ปู่เจ้าลาวจก และย่าเจ้าลาวจกผัวเมียที่ทำไร่ทำสวนบนคอกยดินแดง
พระธาตุช่อแฮ	ลัวะอ้ายค้อมป็นต้นหมากมาถวายหมาก แต่ไม่รู้จักพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์แสดงปาฏิหาริย์ ลัวะอ้ายค้อมจึงให้ภรรยาทำอาหารถวาย
พระธาตุแช่แห้ง	ท้าวตนหนึ่งมาแต่เมืองน่าน มาเสวยเมืองนันทบุรี พร้อมด้วยชาวเมือง ถวายผ้าอาบหน้าแก่พระพุทธเจ้า ต่อมาผ้านั้นได้กลายเป็นแผ่นคำทรงคืนแก่พระญา พระญาถวายภัตตาหารและที่สำราญใจ
พระธาตุศรีจอมทอง	พระญาอังกฐฐะพร้อมชาวเมืองใส่บาตร รับฟังพุทธทำนาย ฟังพระธรรมเทศนาแล้วสร้างศาลา เจดีย์ ทองคำประดับแก้ว 7 ประการไว้บนยอดคอกย สร้างโคศแก้วอินทนิลไว้ภายในเจดีย์ ทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ให้พระธาตุมาประดิษฐานตามคำทำนาย ตั้งพ่อครัว 500 ตระกูลให้อยู่ปฏิบัติรักษาเจดีย์ทองคำนั้น
เจดีย์หลวง	ชาวบ้านทมิฬถวายการต้อนรับ สร้างที่พักถวายพระพุทธเจ้านำผ้าประคิฐฐ์ช่อบูชา ชีมานนำผ้าสังฆาฏิช่อบูชา
พระธาตุคอกยสุเทพ	ย่าแสะและลูก

ชาวพื้นเมืองที่มาต้อนรับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้านั้น ตามตำนานได้อ้างถึงชาวลัวะซึ่งเป็นคนพื้นเมืองที่อยู่มาก่อนในพื้นที่ล้านนา ก่อนการเข้ามาของชาวมอญ เมืองหริภุญไชย ก่อนชาวยุโรปในล้านนา ส่วนตำนานเจดีย์หลวงที่สร้างขึ้นภายหลังการสร้างเจดีย์เพื่อถวายแก่พระญากือนาได้อ้างถึงชาวทมิฬเพื่อโยงไปถึงอารยธรรมจากอินเดียที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายในบริเวณชายฝั่งทะเล ส่วนการอ้างถึงเจ้าเมืองผู้ปกครองนั้นเป็นการแสดงระดับความเจริญของสังคม จึงยกมากล่าวไว้ในตำนานพระธาตุแช่แห้ง พระธาตุจอมทอง เช่นเดียวกับตำนานพระธาตุเวดากองที่กล่าวไว้ในผูกที่ 2 ของตำนานพระเจ้าเลียบโลก ในการกล่าวถึงเจ้าเมืองและการค้าขายทางทะเล เป็นรากฐานความเจริญที่เหมาะสมกับการประดิษฐานพุทธศาสนาเพื่อความเจริญต่อไปในอนาคต

ตอนที่ 2 พุทธทำนายเกี่ยวกับการตั้งบ้านเมือง ผู้ปกครองบ้านเมือง และการเพิ่มพระธาตุ
เนื้อหาของตำนานพระธาตุตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงพุทธทำนายถึงความเจริญของบ้านเมืองในอนาคต รวมทั้งชาวพื้นเมืองที่มาถวายการต้อนรับจะได้ผลานิสงส์เกิดเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองนั้นในเวลาที่พุทธศาสนาได้มาประดิษฐานในดินแดนนั้น โดยการแสดงพุทธทำนายถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่างๆ ที่พระสาวกจะเป็นผู้นำมาประดิษฐานเพิ่มเติม ความสำคัญของการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระธาตุนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าพระธาตุอื่นใด และเป็นใหญ่ในเมืองที่ประดิษฐานอยู่ รายละเอียดของพระธาตุสำคัญทั้ง 8 องค์ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 5 แสดงพุทธทำนายของพระพุทธเจ้า ต่อสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปในอนาคต

พระธาตุ หริภุญไชย	สถานที่นั้นจะเป็นมหานครชื่อว่าหริภุญไชยบุรี จากที่พระองค์ได้ฉันหมากสมอในสถานที่นั้น สถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับนั่งนั้นจะเป็นที่ตั้งสุวรรณเจดีย์คำของพระองค์ เป็นที่ประดิษฐานธาตุกระหม่อม ธาตุคอก ธาตุคูนัวมือ ธาตุย้อยเต็มบาตรหนึ่ง พรานป่าผู้ถวายหมากสมอเกิดมาเป็นพระญาณาทิตยราช เสดยเมืองหริภุญไชยแล้ว พระธาตุของพระองค์จึงจะปรากฏในสถานที่นั้น เป็นที่บูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย
พระธาตุ ลำปางหลวง	สถานที่นั้นจักเป็นเมืองชื่อลัมพาง เป็นที่ควรแก่การประดิษฐานพุทธศาสนา เมื่อปรินิพพานแล้ว 218 ปี จะมีพระอรหันต์ ชื่อ กุมารกัสสปะ เอนาพาธธาตุน้ำผาจะมาประดิษฐาน ต่อมาเมคยเถระ จะนำพระธาตุลาคอกำน้ำกำหลังมาประดิษฐาน เจดีย์นี้จะปรากฏเป็นเจดีย์คำ ชื่อว่าลัมพกัปป ที่นี้จะเต็มไปด้วยสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
พระธาตุคอยตุ่ง	สถานที่นั้นจะเป็นเมืองใหญ่ เป็นที่ตั้งพุทธศาสนาครบ 5000 ปี เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วจะเป็นที่ประดิษฐานธาตุคอกด้ามมีดเบื่องซ้าย ให้เป็นที่สักการะแก่คนและเทวดาทั้งหลายครบจน 5000 วัสสา โดยมีพระมหากัสสปะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุดังกล่าวมาประดิษฐานที่หินมะนาวผ่าครึ่งบนคอยตุ่งนี้ ซึ่งต่อมากจะมีมกตะ 2 ตัวมาเฝ้าถ้ำนี้ แสดงพุทธทำนายว่าผู้ใดมาบูชามกตะ บูชามหาธาตุเจ้าถ้ำกุ่มร์ บูชาน้ำบ่อทิพย์ที่อยู่ในถ้ำเปียวป่องฟ้าจะมีอายุยืนยาว
พระธาตุช่อแฮ	พระพุทธเจ้ามีรับสั่งว่าเมื่อปรินิพพานแล้วให้อัญเชิญพระธาตุคอกำซ้ายมาประดิษฐานที่นี่ เนื่องจากจะเป็นเมืองใหญ่ชื่อเมืองแพร่ แล้วกลับสู่เขตนวัน
พระธาตุแช่แห้ง	เมืองนี้ต่อไปภายหน้า ชื่อเมืองนานด้วยมหาเทวีทำอาหารนาน เมื่อนิพพานไปแล้ว ธาตุกระดูกข้อมือกำซ้ายจะมาประดิษฐาน ณ ที่แห่งนี้ พราหมณ์ผู้หนึ่งนำผลสมอแชไว้ที่เป็นเวลานานมาถวายพระพุทธเจ้า ในที่นี้ชื่อว่าแช่แห้ง พราหมณ์จะเกิดเป็นอุบาสกผู้ดูแลศาสนา แมงหมาเต้าออกมาแทะพระบาท พระพุทธเจ้าแสดงพุทธทำนายว่าแมงหมาเต้าจะกลายเป็นพระญาณิน เมืองนี้ชื่อท้าวขาก่าน เพราะมีขาลายด้วยน้ำนม
พระธาตุ ศรีจอมทอง	สถานที่นั้นจะเป็นที่ประดิษฐานทักษิณโมลีธาตุจอมหัวเบื่องขวาและธาตุกระดูกด้ามมีดเบื่องขวา มีสัณฐานเป็นรูปสามเหลี่ยมเท่าเมล็ดข้าวสารหัก และธาตุย้อยอีก 5 องค์ เท่าเมล็ดผักกาด เมื่อตรัสพุทธพยากรณ์จบ มีเทวดา 2 ตน กับพระญาณาค 2 ตน ที่อยู่รักษาถอยจอมทองนั้นขออาสาเพื่อรักษาสถานที่นั้นมิให้ใครมาทำอันตราย
เจดีย์หลวง	สถานที่นั้นจะเป็นมหานคร เป็นที่อยู่แก้วทั้งสาม และพระพุทธรูปชื่อว่า พระแก้ว พระสิงห์ มาประดิษฐานอยู่ เมืองนี้ สถานที่ที่ประทับอยู่นี้จะเป็นอารามชื่อว่า โชติการาม เมื่อปรินิพพานแล้ว จะเป็นที่ประดิษฐานธาตุฝ่ามือกำขวา
พระธาตุ ดอยสุเทพ	สถานที่นั้นเมื่อปรินิพพานแล้ว จักมีพระสมณภิกษุ พร้อมด้วยพระญาณ 1 ตน นำพระธาตุ “ออกกอ” มาประดิษฐานที่ดอยแห่งนี้

การแสดงพุทธทำนายนั้นมีความเกี่ยวข้องกับการตั้งบ้านเมือง ที่มาของชื่อเมืองตามที่ปรากฏในตำนานนั้น การทำนายถึงเจ้าผู้ครองนครซึ่งเป็นบุคคลที่มาเข้าเฝ้ากลับชาติมาเกิด พร้อมคำทำนายว่าหลังจากปรินิพพานแล้วพระบรมสารีริกธาตุส่วนใดจะมาประดิษฐานในแต่ละเมือง ได้แก่

- พระธาตุหริภุญไชย ธาตุกระหม่อม ธาตุคอก ธาตุคูนัวมือ ธาตุย้อยเต็มบาตรหนึ่ง

- พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุหน้าผากและพระธาตุลำคอกำหน้ำกำหลัง
- พระธาตุคอกยตุ้ง ธาตุคู่ม้ามีดเบื่องซ้าย
- พระธาตุซ่อแฮ ธาตุศอกกำซ้าย
- พระธาตุแช่แห้ง ธาตุกระดูกข้อมือกำซ้าย
- พระธาตุศรีจอมทอง ทักษิณโมลีธาตุจอมหัวเบื่องขวาและธาดุกระดูกด้ามมีดเบื่องขวา และธาดุย่อยอีก 5 องค์
- เจดีย์หลวง ธาตุฝ่ามือกำขวา
- พระธาตุคอกยสุเทพ พระธาตุออกออก

โดยรวมเป็นพระธาตุในส่วนพระเศียร พระหัตถ์ และพระกรของพระพุทธเจ้า ที่แต่ละสถานที่ประดิษฐานพระธาตุที่มีความแตกต่างกันไป เป็นตำนานที่แต่ละวัดแต่งขึ้น บางแห่งมีความต่างและเพิ่มเติมขึ้นมาจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก สันนิษฐานว่าเพื่อให้พระธาตุในแต่ละวัดนั้นมีความสำคัญต่อบ้านเมืองมากขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับความศรัทธาที่เกิดขึ้น และเปลี่ยนไปตามผู้นำในแต่ละช่วงเวลา

ตาราง 6 แสดงการประทานเส้นพระเกศาและการประดิษฐานเกศาธาตุ

พระธาตุหริภุญไชย	พระอรหันต์ พระเจ้าอโศก ชมพูนาราช และพระญาณกาเผือกได้ขอประทานพระเกศาธาตุจากพระพุทธเจ้าทรงให้พระหัตถ์ขวาลูบพระเกศาธาตุหนึ่งเส้นแก่พระอรหันต์ บรรจุนบอกรั้วแล้วใส่ในโกศแก้วบรรจไว้ ในถ้ำใต้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งชันหมากสมอ เมื่อพระองค์เสด็จกลับ หินได้จมลงไปในแผ่นดินดังเก่า ชมพูนาราชได้อยู่เฝ้ารักษาสถานที่นี้ พระญาณกาเผือกจึงให้กาที่เป็นหลานพร้อมบริวารเฝ้ารักษาสถานที่นี้มิให้ใครมาทำมลทิน พระญาณกาเผือกกลับสู่ป่าหิมพานต์
พระธาตุลำปางหลวง	พระพุทธเจ้ายกพระหัตถ์ขวาลูบพระเศียรได้พระเกศาเส้นหนึ่ง ประทานแก่พระอรหันต์และพระญาณอโศกมอบให้ลัวะอ้ายคอนบรรจในบอกรั้วและอุปคำใหญ่ 8 กำ วิสสุกัสมเทวบุตรสร้างหลุมกว้าง 50 วาลาดแผ่นแก้ววิฑูรสูง 7 ศอก กว้าง 3 ศอก ตั้งอุปคำพระธาตุ ลัวะอ้ายคอนและคนทั้งหลายใส่สิ่งของมีค่าบูชาพระธาตุ พระอินทร์ไยยนต์ผัดไว้แล้วถมให้ดี ก่อเจดีย์ข้างบนอุโมงค์สูง 7 ศอก
พระธาตุคอกยตุ้ง	ไม่มีการกล่าวถึงการประดิษฐานพระเกศาธาตุ
พระธาตุซ่อแฮ	พระพุทธเจ้ายกพระหัตถ์ขวาลูบพระเศียร ได้เกศาธาตุหนึ่งเส้น พระอรหันต์กับพระเจ้าอโศกประทานพระเกศาธาตุ ให้ลัวะอ้ายค้อมใส่พระเกศาธาตุในชะอูปแก้ว แต่เมื่อยลัวะอ้ายค้อมตระหนี่ไม่ยอมให้พระพุทธเจ้าจึงนำไปประดิษฐานไว้ในถ้ำ พระยาอินทาทรงยนต์จักรผัดไว้รักษาพระเกศาที่นั่น ใช้หินสามก้อนปิดเป็นประตู
พระธาตุแช่แห้ง	พระญาณลราชสร้างโกศด้วยแก้วมณีเขียวใสดังปีกแมลงภู่ ใส่ในนาคันคนธนีใหญ่ ปิดปากด้วยเส้นคำ และนำพระธาตุไปใส่ถ้ำเพียง ขุดหลุมลึก 30 วา กว้างเท่ากันเป็นจัตุรัสบรรจุพระเกศาธาตุไว้ที่แห่งนั้น พระอินทร์แต่งยนต์ผัดแวดล้อมไว้ภายในเพื่อรักษาพระเกศาธาตุนั้น พระญาณลราชก่ออิฐกวมตั้งเป็นเจดีย์กลางชุม สูง 3 ศอก แล้วถมดินให้เท่ากับชั้นดินปกติ
พระธาตุศรีจอมทอง	ไม่มีการกล่าวถึงการประดิษฐานพระเกศาธาตุ

ตาราง 6 (ต่อ)

เจดียหลวง	พระอินทร์และพระญาโศกราชนำเกศาธาตุใส่บอโก้งช้างแล้ว ใส่พระอุบคำใหญ่ 9 วา แล้วขุดหลุมลึก 5 วา บุด้วยแผ่นหินแล้วนำอุบธาตุพระพุทธรูปเจ้าประดิษฐานเหนือแท่นคาแล้ว ทมิฬใส่ข้าวของบูชา พระญาอินทร์ใส่ยนต์จักรผัดไว้ ถมดินแล้วก่อเจดีย์ไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธรูปเจ้าประธานพระเกศาธาตุ 1 เส้น ตามสถานที่ต่อไปนี้ บุปผาราม มหาเวฬุวัน กุเตา บุปผาราม อโศการาม พิชชาราม สังฆาราม
พระธาตุคุดอยสุเทพ	ประธานพระเกศา 1 เส้นแก่ย่าแสะและลูก ประดิษฐานไว้บนดอยจุจอนปีพพต พระอินทร์รับเส้นพระเกศาจากย่าแสะ ได้สร้างอุโมงค์ที่ยอดดอยถึงอุโมงค์ได้ 18 ศอก เนรมิตเต้าคำ 1 ตัว โกฎแก้ว โศคคำ โศคเงิน ซ้อนกัน 3 ชั้นนำมาวางบนหลังเต้า นำแก้วมีค่าหุนดินเต้า เนรมิตเครื่องสักการบูชาพระเกศาธาตุ ให้เทพบุตร 4 ตนมี วัตตภักตเทวบุตรเป็นประธาน รักษาพระธาตุมาจนถึงทุกวันนี้

เหตุการณ์การประดิษฐานพระเกศาธาตุเป็นการอธิบายตามอย่างตำนานจากลังกา โดยเฉพาะการสร้างห้องพระธาตุ หรือธาตุนิธาน เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุไว้ดิน เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วได้ปิดผนึกไว้พร้อมปรับผิวดินด้านบนให้เรียบเสมอกับระดับพื้นปกติ เป็นที่น่าสังเกตว่าในการบรรจุเส้นพระเกศาไม่มีการสร้างสิ่งก่อสร้างไว้ด้านบนดังเช่นธรรมเนียมการสร้างเจดีย์ ยกเว้นตำนานบางแห่งที่มีการเสริมให้เนื้อความมากขึ้นเช่น ตำนานพระธาตุลำปางหลวงกล่าวถึงการ “ก่อเจดีย์ข้างบนอุโมงค์สูง 7 ศอก” แต่ความในภายหลังแสดงการตามหาพระธาตุในระดับใต้ดิน ด้วยการขุดหาที่บรรจุพระธาตุโดยพระญาพลราชเมื่อขุดเจอแล้วไม่สามารถทำลายยนต์ผัดได้จึงฝังกลบไว้แล้วปลุกต้นขาวหมายไว้ไม่ปรากฏความที่กล่าวถึงเจดีย์ที่อยู่ด้านบนเลย

การสร้างเจดีย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในภายหลัง เมื่อมีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ได้สร้างเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นสิ่งสูงสุดที่คนไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปได้ เมื่อวิเคราะห์ถึงการออกแบบในเชิงสัญลักษณ์เพื่อจำลองโลกแห่งความเป็นจริงสูงสุดนั้น ผู้ออกแบบย่อมมีความรู้ ความเข้าใจในปรัชญาศาสนา หรืออาจเป็นผู้เคยสัมผัสถึงความจริงนั้นมาแล้ว ดังที่ภิกษุเหียนจงได้บันทึกการจำลองแบบพระสถูปครั้งแรกของพระพุทธเจ้าทรงพับผ้าไตรจีวรเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ละผืนทรงวางซ้อนกันจากผืนใหญ่มาถึงผืนเล็กแล้วนำบาตรคว่ำลงบนกองผ้าเป็นแบบจำลองแบบแรกของพระสถูป¹

ดังนั้นการออกแบบเจดีย์ในรูปแบบต่างๆ ล้วนมาจากการศึกษาพระธรรมคำสอนให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง การเจริญวิปัสสนากัมมฐานให้รู้แจ้งถึงถอดแบบความจริงที่ได้สัมผัสนั้นออกมาเป็นสัญลักษณ์ให้คนได้รู้ได้เห็นและตีความได้ เป็นการออกแบบผ่านรูปเรขาคณิตประกอบกันอย่างมีระเบียบแบบแผน มีกฎเกณฑ์ เป็นเรื่องของผู้ที่รู้ความหมายอย่างแท้จริง ดังผลการศึกษาของ เอเดรียน

¹ เอเดรียน สนอดกราส. (2537). เล่มเดิม. หน้า 39.

สนอดกราส ผ่านการตีความ จากการเชื่อมโยงองค์ประกอบส่วนต่างๆ ของพระสถูปเข้าด้วยกัน ตั้งแต่แผนผัง พื้นที่ แกนกลาง การแผ่ขยายออกจากแกนกลางเกิดเป็นรูปแบบของพระสถูป

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ประดิษฐานพระธาตุส่วนต่างๆ หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานเป็นความต่อเนื่องมาจากพุทธประวัติ ตอนโทณะพราหมณ์แบ่งพระธาตุ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ได้ปรากฏในคัมภีร์สำคัญทางศาสนาหลายเรื่องในล้านนา ทำให้พระสงฆ์ที่แต่งตำนานต้องเป็นผู้มีความรู้จริง จึงนำเรื่องราวในส่วนนี้มารวบรวมและเรียบเรียงไว้ในตำนานพระธาตุสำคัญ โดยเน้นอิทธิปาฏิหาริย์มากกว่าพระธาตุในสถานที่ซึ่งไม่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก และไม่มีการแต่งตำนานรองรับ

การเพิ่มพระธาตุ: เหตุการณ์หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

ตามเนื้อหาในตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวถึงการทำสังคายนาถึงครั้งที่ 3 พ.ศ. 218 พระมหาโมคคัลลิตบุดรเถระเป็นประธาน พระเจ้าอโศกมหาราชรับสั่งให้ค้นหาอุโมงค์บรรจุพระบรมธาตุสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู กรุงราชคฤห์เพื่อแจกจ่ายไป 84,000 เมือง ได้แก่ ลังกา พม่า จีน และไทยเป็นต้น ดังนั้นการประดิษฐานพระธาตุตามเมืองต่างๆ โดยพระเจ้าอโศกนั้น จึงกำหนดในตำนานต่างๆ ว่าเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 218 เป็นตำนานหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน สารพัดทั้งหมดกล่าวถึงการนำพระธาตุมาประดิษฐานยังสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทำนายไว้ โดยผู้นำพระธาตุมาประดิษฐานแต่ละแห่งต่างกันไป ตามที่ปรากฏในตำนานพระธาตุสำคัญทั้ง 8 แห่งแสดงในตาราง ดังนี้

ตาราง 7 แสดงการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและสถานที่ประดิษฐาน

พระธาตุ	การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐาน	ลักษณะของสถานที่ประดิษฐาน
พระธาตุ หริภุญไชย	ไม่ได้กล่าวความไว้ว่าได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ แต่พบในตำนานมูลศาสนาว่าเมื่อพระเจ้าอโศกแบ่งพระธาตุไปตามเมืองต่างๆ “เทวดา” จึงนำพระธาตุ 7 องค์พร้อมด้วยโกศคำเป็นธาตุดุจเขี้ยว 1 องค์ บางพวกว่าธาตุดุจกระหม่อม บางพวกว่าธาตุสุรีระ (ปัจจุบันมีความเชื่อว่าเป็นธาตุกระหม่อม ธาตุกระดูกอก และธาตุกระดูกนิ้วมือ ธาตุย่อยอีก 1 บาท) มาประดิษฐานยังพระธาตุหริภุญไชย	พระเจ้าอาทิตย์ราชสร้างโกศคำ โกศเงิน โกศทอง (ทองเหลือง) โกศงา โกศไม้จันทร์ ซ้อนกันตามลำดับจากด้านในออกมาด้านนอกสุด บรรจุพระธาตุไว้ภายในโกศคำซึ่งอยู่ชั้นในสุด วางโกศชุดนั้นบนหินที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ สร้างปราสาทที่มีโขงทั้ง 4 ด้านครอบไว้ ¹ โดยเป็นการกล่าวถึงการสร้างเจดีย์ครั้งแรก ร่วมกับพระนางปทุมวดีมหีที่ทรงสร้างเจดีย์อีกองค์ไว้ข้างมหาธาตุเรียก สุวรรณเจดีย์

¹ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม, (2553). เล่มเดิม. หน้า 319.

ตาราง 7 (ต่อ)

พระธาตุ	พระอรหันต์ 2 องค์ คือ กุมภกัณฐสปเถระ อรหันต์เมคิยะ	
ลำปางหลวง	อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานยังเมือง ลัมภักปบนคร ตามพุทธทำนายเป็นครั้งที่ 1 และ 2 ก่อนที่พระเจ้าอโศกจะอัญเชิญมาประดิษฐานอีกเป็น ครั้งที่ 3 โดยมีรุกขเทวดาเป็นผู้อารักขไว้	
พระธาตุ	มีประวัติการประดิษฐานพระธาตุครั้งแรกโดยฤาษีสู่	ตั้งโกศพระธาตุไว้เหนือหินสัณฐานดั่งมะนาวผ่าครึ่ง
ดอยตุง	เทโวจากป่าหิมพานต์ พร้อมพระธาตุจากเมืองราชคฤห์ ประมาณ 50 องค์ใส่โกศแก้วหะมาทางอากาศพร้อม ฤาษี 500 ตน	อธิษฐานให้พระธาตุจมลงในหิน 7 ศอก พระธาตุแปลง ฉัพพรังสี 7 ประการ แก่เมืองยวน
	ครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ.280 ฤาษีสู่เทพาจากป่าหิมพานต์ อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองราชคฤห์ 15 องค์ใส่ โกศแก้วพร้อมเครื่องสักการบูชาหะมายังดอยตุง	บรรจุโกศพระธาตุลงในหินรูปช้างหมอบ พระธาตุแปลง ฉัพพรังสี 7 ประการทั่วเมืองยวนเสียงแสน ฤาษীগอเจดีย์ หลังหินสูง 7 ศอก เป็นที่สถาปนาพระธาตุ
พระธาตุ	พ.ศ.218 พระเจ้าอโศกสร้างโกศแก้วบรรจุพระธาตุ	
ข้อแสด	เพื่อประดิษฐานในเจดีย์ 84,000 องค์ พระองค์ให้พระ ธาตุลอยไปตามสถานที่พระพุทธเจ้าได้ทำนายไว้ รวมทั้งลอยมายังดอยโกสีย์ราชบรรพต เมืองพลงนคร ซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวว่าไกลจากหริภุญไชย 97,000 วา	
พระธาตุ	พระอรหันต์ได้นำธาตุถูกข้อมือกำซ้ายกับธาตุย่อย	มีธาตุนิธานกรรม โดยขุดหลุม ลึก 20 วา กว้าง 5 วา
แช่แห้ง	ทรงหนึ่งมาไว้ที่พระธาตุแช่แห้งตามพุทธทำนาย	บรรจุธาตุไว้ด้านบนพระเกศานั้น ก่อแก้วกลางหลุม ก่อ ครอบพระธาตุไว้สูง 3 วา แล้วตั้งลำด้ายทองแวดล้อมไว้ แต่งยนต์จักรมัดเพื่อรักษาพระธาตุแล้วปิดปากหลุมด้วย ดินและอิฐให้เท่ากับระดับพื้นดินปกติ
	ต่อมา พ.ศ.218 ปี พระเจ้าอโศกสร้างชินธาตุแปดหมื่น สี่พันหลังแล้วอัญเชิญมาถึงเมื่อนันทบุรีประดิษฐานที่ ภูเพียงเป็นครั้งที่ 3	ในการประดิษฐานพระธาตุครั้งที่ 3 ชาวเมืองขุดหลุมลึก 10 วา กว้าง 5 วา เหนือที่ประดิษฐานพระธาตุองค์เดิม แล้วสร้างอุบคำใส่ชินธาตุ หล่อรูปสิงห์ทองยืนอยู่กลาง หลุมพระธาตุตั้งลำด้ายทองแวดแล้วแต่งยนต์จักรมัดอยู่ เพื่อรักษาพระธาตุเจ้า แล้วก่ออิฐดินขึ้นระดับเดียวกับ พื้นดิน และก่อเป็นเจดีย์สูง 3 วา (ผ่านไป 900 ปี เจดีย์ องค์นี้ได้พังลง)

ตาราง 7 (ต่อ)

พระธาตุศรีจอมทอง	พระมหากษัตริย์ได้ขอพระทักษิณโมลีธาตุจากกษัตริย์เมืองกุสินาราให้มาประดิษฐานที่ดอยศรีจอมทอง เมืองอังครฐะ ตามพุทธทำนาย พระบรมสารีริกธาตุได้ลอยขึ้นสู่อากาศพร้อมเปล่งรัศมีขาวบริสุทธิ์ดุจพระจันทร์เสด็จมาประดิษฐานอยู่ในโกศแก้ววชิรที่พระญ้ออังครฐะสร้างไว้บนยอดดอยศรีจอมทอง	พ.ศ.218 พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จมาขุดคุ้ยเป็นอุโมงค์ที่ดอยศรีจอมทอง สร้างสถูปทองคำองค์หนึ่งสูง 6 ศอกไว้ในคูหานั้น หล่อพระพุทธรูปด้วยทองและเงิน 4 องค์ประจำทั้ง 4 ทิศ หล่อรูปยักษ์ 8 ตนเฝ้าหน้ามุขพระสถูปทั้ง 4 ด้าน อัญเชิญพระโมลีธาตุ พร้อมพระธาตุกระดูกด้ามมีดเบ็องขวา พร้อมพระธาตุย่อยเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดอีก 5 องค์ ประดิษฐานในโกศแก้ววชิระ แล้วบรรจุในองค์สถูป นำหินจากป่าหิมพานต์มาล้อมสถูปทองคำไว้ 7 ชั้น
เจดีย์หลวงพระธาตุดอยสุเทพ	ไม่มีตำนานหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน เพราะเหตุการณ์อัญเชิญพระธาตุมาประดิษฐานและการสร้างพระธาตุเกิดขึ้นในช่วงอาณาจักรล้านนา	

ตำนานพระธาตุดอยตุงกล่าวถึงการแบ่งพระธาตุไปตามเมืองต่างๆ โดยปรากฏพระธาตุในล้านนา 2 องค์ คือ พระธาตุดอยตุงและพระธาตุหริภุญไชย ความว่า “ธาตุเขี้ยวเส้น 1 ไว้เมืองนาค ธาตุเขี้ยวเส้น 1 ไว้เมืองคันท ธาตุเขี้ยวเส้น 1 ไว้เมืองกลิงครัท ธาตุเขี้ยวเส้น 1 ไว้ดาวดิงสาสวรรค์ ธาตุด้ามมีดองค์หนึ่งตนขาวไว้ลังกาทวีป ดูกด้ามมีดตนซ้ายไว้ดอยตุง ดูกกระหม่อมไว้หริภุญไชยนครแล ธาตุรูปขันธรายาทั้งมวลไว้ผับโลก อนุภาสิดาได้ดีหลีแล”¹

ตำนานพระธาตุบางองค์นอกเหนือจากการอัญเชิญพระธาตุแล้วได้ปรากฏเรื่องราวอื่น เช่น ตำนานพระธาตุดอยตุง กล่าวถึงที่มาของชื่อดอยตุงเมื่อพระมหากษัตริย์อริยฐานคันตุงยาว 7,000 วา กว้าง 5,000 วา บุษามหาธาตุ มีวรรณะ 7 ประการ มีพื้นเขียว ขาว แดงหม่น เหลือง และพระอินทร์บูชาพระธาตุด้วยตุงยาว 7,000 วา เท้าตุงพระมหากษัตริย์เจ้าเป็นตุงคู่กัน พร้อมให้สุรกาลเทวนบุตรอยู่รักษามหาธาตุเจ้า ประเพณีการไหว้พระธาตุที่สืบมาจากพระมหากษัตริย์เนรมิตบ่อน้ำ เพื่อให้คนทั้งหลายชำระตนก่อนมาไหว้พระธาตุ จะปราศจากอันตราย สมความปรารถนา ตำนานกล่าวถึงบ่อน้ำทิพย์และคุณสมบัติของน้ำแต่ละบ่อ ทั้งให้หายจากความกลัว ปราศจากอันตราย หายจากโรคต่างๆ ให้ฝนตกชุ่มเย็นทั่วบ้านเมือง เมื่อนำน้ำจากบ่อพระอินทร์เนรมิตไว้ทั้ง 5 บ่อมาสงฆ์พระธาตุ เป็นน้ำมูรธาภิเษก เป็นต้น

จากการแต่งตำนานพระธาตุตามลำดับเหตุการณ์เป็นช่วงก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามที่ต่างๆ โดยอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น การเสด็จมาทางอากาศตามสถานที่อันเป็นพุทธศาสนจักรของพระองค์โดยปราศจากข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่

¹ กรมศิลปากร. (2513). ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2. หน้า 1-80, 101-106, 139-180.

สถานที่ประทับเป็นที่สูงที่มั่นคงในการประดิษฐานพระเกศาธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุ เช่น บนยอดดอย มีชัยภูมิที่เหมาะสม บางแห่งเป็นสถานที่อดีตพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ และพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาแล้ว และต่อไปในอนาคตพระพุทธเจ้าอาริยมุตตรัยจะเสด็จมา

ชาวพื้นเมืองที่มาถวายการต้อนรับเป็นทั้งชาวลัวะเจ้าของพื้นที่ดั้งเดิมและชาวทมิฬเพื่อโยนไปถึงอารยธรรมจากอินเดียที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายในบริเวณชายฝั่งทะเล ส่วนเจ้าเมืองที่มาถวายการต้อนรับนั้นเป็นการแสดงระดับความเจริญของสังคม แต่ในการประทานพระเกศาธาตุเพื่อประดิษฐานในแต่ละเมืองนั้น ทุกตำนานกล่าวถึงพระอินทร์และพระเจ้าอโคทเป็นสื่อกลางระหว่างพระพุทธเจ้ากับปฤชนในดินแดนแห่งกามภูมิเต็มไปด้วยกิเลส โดยบทบาทเป็นผู้ทำพิธีบรรจุพระเกศาธาตุหรือธาตุนิทานกรรมแล้วมอบให้เรียบเสมอกับระดับพื้นปกติ บางแห่งกล่าวถึงการสร้างเจดีย์ด้านบนเพื่อเป็นการรักษาเกศาธาตุด้วยพยนต์ส่วนใหญ่การสร้างเจดีย์เกิดขึ้นเมื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแล้ว

จากนั้นพระพุทธเจ้าแสดงพุทธทำนายการตั้งบ้านเมืองชื่อเมือง เจ้าผู้ครองนคร พระบรมสารีริกธาตุส่วนใดจะมาประดิษฐานในแต่ละเมือง พบว่าเป็นพระธาตุในส่วนพระเศียร พระหัตถ์ และพระกรของพระพุทธเจ้า

เหตุการณ์หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เมืองต่างๆ ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแต่ละส่วนตามพุทธทำนายแล้ว จึงปรากฏการสร้างเจดีย์โดยกษัตริย์ผู้ปกครองบ้านเมืองเพื่อให้เจดีย์เป็นเสมือนตัวแทนพระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในจักรวาล และการออกแบบที่สื่อถึงความเป็นศูนย์กลางของจักรวาล เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับทำพิธีกรรมต่อไป เจดีย์นั้นถูกเรียกว่าพระธาตุตามความสำคัญของพระธาตุที่ประดิษฐานอยู่ภายใน ซึ่งตำนานพระธาตุที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าจบลงที่พุทธทำนายการสร้างบ้านเมืองประดิษฐานพระธาตุ

6. วัฏจักรของพระธาตุ: ความเชื่อจากตำนานในล้านนา

ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุตามตำนานพระธาตุล้านนา เป็นการเล่าเรื่องในลักษณะเดียวกัน โดยเริ่มจากการกล่าวถึงพุทธประวัติ พระดำริของพระพุทธเจ้าในการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปตามดินแดนต่างๆ ทำให้เนื้อหาของตำนานพระเจ้าเลียบโลก¹ ที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การแสดงปาฏิหาริย์ของพระธาตุ ตลอดจนความเชื่อเรื่องธาตุอันตรธานมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อที่ส่งผลต่อโลกทัศน์ของชาวล้านนาทั้งการแต่งตั้งตำนานเพื่ออธิบาย

¹ ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น มีต้นฉบับอยู่ที่ลังกา ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง มีการคัดลอกกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2066 บอกเล่าความเป็นมาและความสำคัญของศาสนสถานที่สร้างขึ้นในดินแดนที่พระพุทธศาสนาเผยแพร่ไปถึง ได้คัดลอกสืบต่อกันมาผ่านหงสาวดีถึงเชียงใหม่

ปรากฏการณ์ความคิด ความเชื่อที่มีต่อพุทธศาสนาและพระธาตุ การสืบทอดประเพณีพิธีกรรมเพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนา การสร้างสังคมอุดมคติในอนาคตเพื่อให้คนเร่งทำความดีร่วมกับตนบุญ ให้ได้ไปเกิดในสมัยพระศรีอารียเมตตรัย ความเชื่อเหล่านี้แสดงถึงความศรัทธาต่อพระธาตุในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่ดำรงอยู่ในสังคml้านนา

6.1 ความเชื่อเรื่องการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในล้านนา

เรื่องราวการประดิษฐานพระธาตุส่วนต่างๆ ทั้งบนแผ่นดิน บาดาล และสวรรค์ ได้ปรากฏในตำนานที่บันทึกไว้ในจารึก คัมภีร์ใบลานล้านนามาแต่อดีต เป็นการจินตนาการถึงการเผยแพร่พุทธศาสนา การบูชาพระธาตุในดินแดนและภพภูมิต่างๆ โดยถือเป็นสิ่งประเสริฐสูงสุด เช่น ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกผูกที่ 11 พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงพระบรมธาตุทั้งหลาย จะประดิษฐานตามสถานที่ต่างๆ อันนำไปสู่ตำนานเรื่องเล่าในปัจจุบันดังนี้

- 1) ธาตุกระดูกกระหม่อม ประดิษฐานไว้ที่เมืองหริภุญชัย
- 2) ธาตุกระดูกไหปลาร้าข้างขวา และพระเศศาธาตุบางส่วน ประดิษฐานไว้ในพรหมโลก
- 3) ธาตุเขี้ยวซ้ายบนและเขี้ยวล่างขวา ประดิษฐาน ณ เมืองตักศิลาเมืองคันทราฐ
- 4) ธาตุเขี้ยวบนขวาและพระเศศเกล้าจุฬามณี (ผมมุ่นเกล้า) ประดิษฐานไว้ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
- 5) ธาตุเขี้ยวล่างซ้าย ประดิษฐานไว้ในนาคทวีป
- 6) พระนลาฏธาตุ ประดิษฐานไว้ในประเทศลังกา
- 7) ธาตุย่อย ประดิษฐานไว้ในเจดีย์ธาตุแห่งละ 1 องค์ คือเมืองราชคฤห์ เมืองเวสาลี เมืองกบิลพัสดุ์ หมูบ้านราชคัม เมืองกุสินารา และเมืองสาวัตถีนคร
- 8) ธาตุออกอหวั ประดิษฐาน ณ อังคารเจดีย์ เมืองอาฬวี แคว้นสิบสองปันนา
- 9) ธาตุกระดูกคาง ประดิษฐาน ณ เมืองสุโขทัย
- 10) ธาตุกระดูกคอ ประดิษฐานไว้ในนาคทวีป
- 11) ธรรมกรก (ที่กรองน้ำ) และผ้ากายพันธ (รัดประคต) ประดิษฐานเมืองปาฏลีบุตร
- 12) ไม้สีพันทิพย์ ประดิษฐานเมืองมิลินา (ตาลิฟู)
- 13) กระบอกเข็ม ประดิษฐานเมืองวิเทหะ
- 14) รองพระบาท ประดิษฐานเมืองเจตียนคร
- 15) สมุกบาตรหรือผ้าห่มบาตร ประดิษฐานที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ อุลลคาม
- 16) ไตรวิจร (ผ้า 3 ผืน) ประดิษฐานที่พันธุมี
- 17) บาตร ประดิษฐานเมืองมวร (มฤ) นคร
- 18) ผ้าปูนั่ง (นิลิตน) ประดิษฐานที่กรุงรัฐ (โกสัมพี)

ความตอนต่อไปกล่าวถึงการประดิษฐานพระบรมธาตุในอาณาจักรหริภุญไชย

- 1) ธาตุย่อยกับเศศาธาตุ ไข้อยจอมไกล (ทุรบรรพต)
- 2) ธาตุย่อยกับเศศาธาตุ ไข้อยปูหลาน

- 3) ธาตุกระดูกฝ่ามือขวากับพระเศวตธาตุ ไว้ดอยแจ่ม เมืองพยาก (อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย)
- 4) ธาตุกระดูกฝ่ามือซ้ายกับพระเศวตธาตุ ไว้ดอยว่อง เมืองพาน
- 5) ธาตุกระดูกแขนขวากับพระเศวตธาตุ ไว้ดอยจอมกิตติและดอยทองเมืองเชียงแสน
- 6) องค์ลีธาตุพระหัตถ์ซ้ายกับพระเศวตธาตุ ไว้ดอยจอมทองเมืองเชียงราย
- 7) ธาตุกระดูกแขนซ้ายกับพระเศวตธาตุ ไว้ดอยจอมทอง เมืองพะเยา
- 8) กัณฐธาตุกับพระเศวตธาตุ ไว้เมืองลำปาง
- 9) ธาตุกระดูกข้อพระกรซ้ายกับพระเศวตธาตุ ไว้ภูเพียง แะแห่งเมืองน่าน
- 10) ธาตุกระดูกข้อศอกซ้ายกับพระเศวตธาตุ ไว้เมืองแพร่
- 11) ธาตุข้อศอกขวากับพระเศวตธาตุ ไว้ท่าลอย
- 12) ธาตุกระดูกกลางศอกทั้งสองข้างกับพระเศวตธาตุ ไว้ท่าทราย
- 13) ธาตุกระดูกกระหม่อมกับพระเศวตธาตุ ไว้เมืองหริภุญชัย
- 14) ธาตุกระดูกคางขวากับพระเศวตธาตุ ไว้ภูคำ (เวียงกุมกาม)
- 15) ธาตุกระดูกคางซ้ายกับพระเศวตธาตุ ไว้วัดเจติยหลวง เมืองเชียงใหม่

พระเศวตธาตุแห่งละ 1 องค์ไว้ ณ สถานที่ดังต่อไปนี้

- 1) วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่
- 2) วัดหลวงศรีเกิด เมืองเชียงใหม่
- 3) วัดกู่เต้า เมืองเชียงใหม่
- 4) วัดนันทาราม ประตูเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่
- 5) วัดเชียงมั่น เมืองเชียงใหม่
- 6) วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่
- 7) วัดดอยนางน้อ (ดอยนางนอน) เมืองตึง
- 8) ดอยนางฟ้า (ภิก) เมืองเมย
- 9) พระนลาฏธาตุด้านซ้ายและเศวตธาตุ ไว้กับหีบพระธรรม 7 หีบของพระเจ้านเรศวร ณ ดองเก็ง (คำ) เมืองหอด (ฮอด)¹

ส่วนหลักฐานอื่นที่ปรากฏการแจกจ่ายพระธาตุไปตามสถานที่ต่างๆ ที่ต่างไปจากพระเจ้าเลียบโลกตามที่ ศรีเลา เกษพรหม ได้ศึกษาและเรียบเรียงไว้ในสารานุกรม เช่น ศิลาจารึก 1.5.1.1 วัดพระธาตุดอยน้อย จังหวัดพะเยา พ.ศ.2071 จารึกว่า “...เมืองพะเยาไว้ธาตุแขนซ้าย ลำปางไว้ธาตุคอกลำหน้าและกล้ำหลัง เมืองน่านไว้ธาตุ... ทำสร้อยไว้ธาตุข้อมือซ้าย ดอยเก็งไว้พระธาตุผากกล้ำซ้าย ลำพูนไว้พระธาตุกระหม่อม ภูคำกุมกามไว้ธาตุคางข้างขวา และธาตุมือขวาทั้งมวล ได้มหาธาตุเจติยหลวงเชียงใหม่

¹ สิงฆะ วรรณสัย. (2557). พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก. หน้า 273-276.

บรรจุนาตุย้อยที่ไม่ค่อยนิยมกัน”¹ โดยสันนิษฐานว่าพระเถระได้คัดลอกข้อความสืบทอดกันมาตามความในจารึก ไม่ปรากฏต้นเค้าที่มาของข้อความดังกล่าว

หลักฐานประเภทจารึกที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง คือ แผ่นไม้จารึกจากวัดรัตนวราราม เมืองฮอด มีครูบากุนา วัดบ่อสะหรี่ เป็นผู้บันทึกแต่ไม่บอกปีที่จารึก กล่าวถึงการบรรจุกระดูกส่วนไหนของพระพุทธรูปไว้ในเจดีย์บ้าง ข้อความบนแผ่นไม้มีว่า

อโสมาวตา เกศากับธาตุดุคคงพวยดำ มีในเมืองพุก่า ดาวคุณ หมวดเกศากับธาตุเขี้ยวฝางพวยบน มีในเมืองดาวดิงสา

สัสสเส เกศา 9 ดวง กับธาตุเขี้ยวฝางพวยซ้ายกล่ำมมีในเมืองลังกา

สุขาวหาเกศา 6 ดวง กับธาตุดุคด้ามมีดพวยซ้ายมีในเมืองอังวะ

สมุพทุเรยฺย กับธาตุดุคด้ามมีดพวยขวา มีในเมืองพรครหลวง

โพธิ์จันโท เกศา 2 ดวง กับดุคซ้ายพวยซ้ายมีในเมืองจัมปาหลวง

อุมมวโม ขนค่าน้ำผากเส้นกับธาตุดุคพวยขวา มีในเมืองสังกัสสนครพูนแล

วิฐโหนตุ เกศา 3 ดวง กับธาตุปล้องแขนขวา มีในเมืองสังกัสสนครพูนแล

วิฐโหนตุ เกศา 3 ดวง กับธาตุพวยขวา มีในเมืองเวสาลีหลวง

อุวหนิ ขนตาค้ำกับธาตุปล้องแขนพวยซ้ายปล้องเค้า มีในเมืองหงสาวดีนครพูนแล

ววัชาคิ เกศา 9 ดวง กับธาตุดุคขาปล้องเค้าพวยขวามีในเมืองพันธรัฐนคร

ถิกมจ เกศา 5 ดวง กับธาตุขาปล้องเค้าพวยซ้าย มีในเมืองอินทปัตถนคร

ปัญเขตตุติ ขนแร่คำ 7 เส้น กับธาตุดุควงดาพวยบนกล่ำขวา มีในเมืองพาราณสี

เกลาปต บาทจักรคำ มีในเมืองพุก่าน้อย

นนุทคุณ ธาตุเขี้ยวฝางกล่ำบนพวยซ้าย มีในเมืองนาคพูน

สุสุชาคิ ขนแร่คำ 3 เส้น มีธาตุล้าคอ มีในเมืองสาวัตถี

โพธิ์จันโท เกศา 3 ดวง มีในเมืองทะโค่ง

วรกณ เกศา 6 ดวง กับธาตุดุคหูกกล่ำซ้าย มีในเมืองอาฬวีหลวง

อหิ พนุโต เกศา 3 เส้น กับธาตุดุคหูกกล่ำขวา มีในเมืองเกตุมดินนครพูนแล

จภกส เกศา 6 เส้น กับธาตุขนตาค้ำกล่ำซ้าย มีในเมืองละแวกออกสมุก

อิมอชยา เกศา 10 เส้น มีในเมืองแพงค้ำพูนแล

เวทาเทยฺย เกศา 9 เส้น กับธาตุดุคสันหลัง มีในทะม็อก

โจภามาโส เกศา 9 เส้น กับธาตุดุคกล่ำคอปปล้องบน มีในเมืองโกสัมพี

อจินเตยฺย เกศา 9 เส้น กับธาตุคอปพวยซ้าย มีในเมืองลำพูน เชียงใหม่

มมาโห เขี้ยวหน้าแสง มีในเมืองห่อว่องพูนแล

¹ ศรีเลา เกษพรหม. (2542). เล่มเดิม. หน้า 4369.

นวมหา ขนตา 9 เส้น มีในเมืองอโยธยาด้านใต้พูนแล
 มขัสสุล ชาติคองทั้ง 2 กล้า มีในเมืองพันธุมดินครพูนแล
 พุทธคุณุ พระพุทธเจ้าละแข่งมีในเมืองอังวะพูนแล
 อิมอญฐวิสติ อห วนุทามิ ทูโรโต จาด้วยธาตุ 28 ก็เท่านี้ก่อนแล¹

นอกจากนี้ความในตำนานมูลศาสนาได้กล่าวถึงที่ประดิษฐานพระทันตธาตุ และพระธาตุ
 อื่นๆ ไว้ในผูกที่ 10 ความว่า

ดูราสัปปริสสะทั้งหลาย ที่นี้จักสำแดงที่อยู่แห่งธาตุเจ้า 6 เส้น
 ธาตุเขี้ยวกล้านเบื่องขวานั้น อยู่ดาวดิงสา
 ธาตุเขี้ยวเส้นบนเบื่องซ้าย อยู่ในเมืองคันธาระ
 ธาตุเขี้ยวกล้าขวาเส้นลุ่ม อยู่ในเมืองนาค
 ธาตุเขี้ยวทางลุ่มกล้าซ้าย อยู่ในเมืองลังกาทวีป
 ธาตุดุกด้ามืด อยู่ในดาวดิงสา
 ดูกด้ามืดกล้าซ้าย มียังพรหมโลก
 ธาตุใหญ่ 7 เส้น อยู่ในที่ทั้ง 7 ดังนี้แล²

จากการระบุนาต สี่ และจำนวนพระธาตุที่แตกย่อยกระจาย และพระธาตุที่ไม่ย่อยสลาย
 จำนวน 7 องค์ ที่เหลืออยู่ในห่อผ้าหลังจากที่ถวายพระเพลิงแล้ว ทำให้ตำนานพระธาตุล้านนาที่มีการ
 แต่งเติมขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ ได้ระบุประเภทของพระบรมสารีริกธาตุจนเกือบครบทุกส่วน พร้อมบอก
 สถานที่ประดิษฐานว่าอยู่ ณ แห่งใดในล้านนา เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวถึง ตำนานพระบาท
 พระธาตุที่ประดิษฐานไว้ใน 101 เมือง เมื่อพระมหาสวามีธรรมรสได้อ่านแล้วรู้ว่า

พระธาตุพระพุทธเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ในเมืองหงสาวดีนั้นมี 52 แห่ง ประดิษฐานอยู่ในเมือง หรือ
 ภูมฺไชยมี 23 แห่ง กับรอยพระพุทธรูปอีก 12 แห่ง พระบรมธาตุและรอยพระพุทธรูปที่มีในเมืองไทย
 ทั้งหมด 70 แห่ง ท่านก็รู้แจ่มแจ้ง ทุกแห่งทุกที่ตั้ง 101 เมือง แล้วท่านมหาสวามีก็คิดว่า “ตำนานพระบรม
 ธาตุและพระพุทธรูปที่มีใน 101 เมืองนั้น หากว่าเราจะเขียนเอาไปทั้งหมดก็ไม่อาจที่จะไปนมัสการได้
 ทุกแห่ง เพราะว่าอยู่ห่างไกลยิ่ง เราจะเขียนเฉพาะที่เราสามารถจะไปนมัสการกราบไหว้ถึงเท่านั้นเกิด”
 เมื่อท่านคิดเช่นนั้นแล้วท่านจึงเขียนตำนานพระธาตุและพระบาทที่มีอยู่ในบริเวณเมืองหงสาวดี เมืองกุลี

¹ แหล่งเดิม. หน้า 4370-4371.

² พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 503.

นารา อันเป็นบริเวณแคว้นเมืองมอญ กับตำนานพระธาตุและพระบาทที่มีอยู่ในเมืองยวนและเมือง
หริภุญไชยนครทั้งสิ้นตลอดถึงตำนานพระธาตุพระบาทที่มีอยู่ในเมืองลื้อเมืองไทยทั้งหมด¹

ความที่ปรากฏในพระเจ้าเลียบโลกเป็นการกล่าวถึงพระธาตุที่นอกเหนือไปจากเรื่องราวใน
พุทธตำนานว่า

พระธาตุเลียบพระบาทและพระหัตถ์ขณะเมื่ออัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นสู่จิตกาธาน เทวดาอินทร์พรหม
ทั้งหลายอันอยู่ในแดนโกฏจักรวาล และอนันตจักรวาลก็มาถอดเอาแต่เหนือพระเพลิง เอาไปประดิษฐานไว้
ในจักรวาลทั้งหลาย จักรวาลละ 1 พระธาตุ และพระอรหันต์ทั้งหลายก็อัญเชิญพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า
ไปประดิษฐานไว้ในที่ต่างๆ ตามที่พระองค์ทรงพยากรณ์ไว้เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่²

จากการสำรวจข้อมูลภาคสนามพบเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่ตามศาสนสถานกล่าวถึงสถานที่
ประดิษฐานพระธาตุเพิ่มจากในตำนาน เปลี่ยนแปลงไปจากที่บันทึกไว้ในอดีต เช่น แผ่นภาพโปสเตอร์
พิมพ์แจกจากบ้านธรรมทาน จังหวัดนครราชสีมา พบที่วัดบ้านปาง อำเภอสี จังหวัดลำพูน เป็นการแจก
แจกรายละเอียดเกี่ยวกับพระธาตุที่เกิดจากทุกส่วนในพระวรกายของพระพุทธเจ้า โดยกำหนดสถานที่
ประดิษฐานอยู่ตามพระธาตุทั่วประเทศไทย และประเทศในแถบเอเชียโดยไม่ระบุที่มาของข้อมูลที่
ชัดเจน เป็นการขยายออกไปจากดินแดนล้านนา

¹ สิงฆะ วรรณสัย. (2557). เล่มเดิม. หน้า 287.

² แหล่งเดิม. หน้า 272-273.

วัฒนธรรมล้านนาได้เพิ่มพระธาตุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนถึงประเทศลาว เนื่องจากเป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ อาศัยความศรัทธาในการค้าจนให้ดำรงอยู่ เดิมพระธาตุประดิษฐานในกรุใต้ดินตามที่เป็นปฏิบัติเป็นจารีตสืบต่อกันมาจากหลักฐานประเภทตำนาน จารึกที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นหลักฐานสร้างความน่าเชื่อถือ พระธาตุบางแห่งปรากฏหลักฐานจากการขุดค้นกรุใต้ดิน โดยเฉพาะกรุพระธาตุเจดีย์เมืองฮอดที่พบโบราณวัตถุในชั้นใต้ดินและในองค์พระธาตุเจดีย์จำนวนหนึ่ง หลักฐานธาตุนิทานกรรมหรือการบรรจุพระธาตุในล้านนาจึงมีความเกี่ยวข้องกับการแต่งตั้งตำนานรองรับ โดยตำนานพระธาตุที่สำคัญคือพระธาตุที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ทำให้การเพิ่มจำนวนเจดีย์สำคัญด้วยการอ้างถึงพระบรมสารีริกธาตุมีมากขึ้น

6.2 ธาตุนิทานกรรม การบรรจุพระธาตุในล้านนา

จากตำนานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาสากล ได้อธิบายเหตุการณ์การประดิษฐานพระธาตุในกรูอย่างละเอียด เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่มาสู่ล้านนาได้ดำเนินการคล้ายการจำลองเหตุการณ์ธาตุนิทานกรรมเมื่อครั้งพระเจ้าอชาตศัตรู โดยขุดพบหลักฐานเป็นกรุใต้ดินหลายแห่ง กรุเหล่านี้แสดงถึงการดำเนินการธาตุนิทานกรรมในล้านนาได้ เช่นเดียวกับหลักฐานประเภทตำนานและจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่เป็นหลักฐานแสดงถึงพิธีกรรม ไม่เฉพาะแต่พระธาตุสำคัญที่มีตำนานรองรับเท่านั้น พบหลักฐานว่าพระธาตุในท้องถิ่นยังได้จำลองเหตุการณ์บรรจุพระธาตุในกรุเพื่อสร้างความศรัทธาเช่นเดียวกัน

ตำนานพระธาตุสำคัญต่างบรรยายถึงเหตุการณ์บรรจุพระธาตุในกรูอย่างละเอียด เป็นทั้งการสร้าง ความศักดิ์สิทธิ์แก่พระธาตุและสร้างความศรัทธาให้เกิดแก่ผู้คน โดยเหตุการณ์เหล่านั้นอาจมาจากเรื่องเล่าในท้องถิ่นก่อนมีการบันทึกลงในตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือการเจาะจงที่จะบรรยายความโดยละเอียดสำหรับสถานที่สำคัญ มีผู้คนศรัทธาและบูรณะ ประกอบพิธีกรรมมาอย่างต่อเนื่อง

เหตุการณ์ธาตุนิทานกรรมล้านนาที่มีอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตลอดจนตำนานวัดต่างๆ ที่แต่งขึ้นมาเพิ่มเติม มีเนื้อหาที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ประทับเส่นพระเทศพร้อมพุทธทำนายเกี่ยวกับความเจริญของสถานที่นั้น การเกิดเมืองที่ตั้งอยู่ของพุทธศาสนาและภายหลังจากปรินิพพานแล้ว จะมีพระสงฆ์อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่างๆ มาประดิษฐานยังสถานที่ตามพุทธทำนายนั้น

หลักฐานที่กล่าวถึงธาตุนิทานกรรมในล้านนา มีทั้งตำนาน จารึก และการขุดค้นพบกรุ โดยหลักฐานลายลักษณ์อักษรถึงขั้นตอน พิธีกรรมในการบรรจุพระธาตุในกรุที่แสดงถึงการเชื่อมโยงความเชื่อ รูปแบบพิธีกรรมในลักษณะเดียวกันได้ชัดเจน เช่น ตำนานพระธาตุชเวดากอง ตำนานพระธาตุจอมยอง ซึ่งเป็นพระธาตุสำคัญ ตลอดจนพระธาตุเจดีย์ในเมืองพยาก เมืองหลวง เมืองเชียงตุง ในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์ จารึกในเมืองเชียงตุง และการขุดพบกรุใต้ดินในเมืองเชียงใหม่ หรือขุดสำรวจ

กรุเมืองฮอดก่อนการสร้างเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก มีรายละเอียดที่แสดงความน่าเชื่อถือของธาตุนิธานกรรม ดังนี้

(1) หลักฐานจากตำนาน

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกกัณฑ์ที่ 2 กล่าวถึงตำนานพระธาตุชเวดากองโดยละเอียดในการบรรจุพระเกศาธาตุทั้ง 8 เส้น ความโดยละเอียดว่า

เทพบุตรองค์หนึ่งก็ได้ถือเสียมพลั่ว ส่วนองค์อินทราธิราชทรงถือเสียมขุดในที่ที่ลึกได้ 15 ศอก กว้างได้ 15 ศอก หลุมนั้นราบเรียบเสมองามยิ่งแล้ว พระอินทร์ก็ทรงเนรมิตก้อนอิฐทองคำ 16 ก้อน หนาได้ 14 ศอก กว้าง 4 ศอก เहारองเป็นฐานได้หลุม 4 ก้อน และเอาเป็นฝาปิดปากหลุมข้างบนแล้วเอาแก้ว 7 ประการลงใส่ไว้ในหลุมนั้น โดยกองแก้วไว้ท่ามกลาง ตั้งจักรวาล 60 อัน รอบ 4 ด้านของหลุมแล้วเอาปราสาทแก้ว โขศแก้วที่บรรจุพระบรมธาตุนั้นตั้งไว้เหนือแท่นแก้ว แล้วพระอินทร์ก็เนรมิตรูปทั้งหลาย คือรูปของพระอินทร์เอง 1 รูป รูปนางสุชาดา 1 รูป พระเจ้าอุบลราชกับราชเทวี 1 และรูปเทวดาทิ้งทั้งหลายที่เฝ้ารักษาจนไม่อาจจะนับได้ รูปเนรมิตเหล่านี้ล้วนเป็นทองคำทั้งสิ้น¹

ส่วนความแข็งแรงในการสร้างสถานที่บรรจุพระธาตุ หลังจากทรงนำเส้นพระเกศาธาตุเจ้าแล้ว กล่าวถึงพระอินทราธิราชเนรมิต

แผ่นทองคำแดง 6 กลีบ แต่ละกลีบกว้าง 44 ศอก หนา 1 ศอกยาว 44 ศอก สร้างอุโมงค์โค้งบรรจุพระธาตุ แล้วก็หล่อพระพุทธรูปปางประทับอยู่ท่ามกลางสถิตสถานทั้ง 7 แห่ง แล้วก็เนรมิตรูปพระอินทร์ และรูปพระนางสุชาดามีน้ำหนักร่องศิลปะแสนค่า แล้วก็เอาก้อนอิฐทองคำก้อน ชันต่อมาก่อด้วยเงิน ชันต่อมาก่อด้วยมอขาว ชันต่อมาก่อด้วยอิฐทองแดง ชันต่อมาเป็นอิฐพลอย ชันต่อมาเป็นอิฐเหล็ก ก่อเรียงลำดับกันออกมา แล้วก่อสูงขึ้นไปข้างบนกลายเป็นมหาเจดีย์²

การประดิษฐานพระธาตุนบนดอยมเหยงคะ พระเถระ 4 รูป อัญเชิญพระธาตุพระนลาฏ และพระเกศาธาตุ 4 องค์ มาประดิษฐานบนดอย ร่วมกับพระเจ้าสุริยวงศาธิราช อัญเชิญทั้งหมดบรรจุในกระออมแก้ว กระออมใส่ไหเงิน แก้วแหวน เงินทอง มีค่า 400,000 ค่า ตกแต่งเครื่องบูชา ลงประดิษฐานในสถานที่ขุดลึก 48 ศอก ปลูกป่าสงวนไว้ที่กันหลุม วางกระออมบรรจุพระธาตุ พระเกศาธาตุทั้ง 4 พร้อมเครื่องบูชา พระอินทร์ เทวดาและพระอรหันต์ทั้งหลายสร้างยันตร์จักรผันไว้ทั้ง 4 ด้าน ก่ออิฐถือปูนให้แน่นดี เอาหินกลมอันมีลักษณะเหมือนกงเกวียนกันไว้ 4 ด้าน ทำเพดานปิดไว้ทั้ง 4 ด้าน สร้างวิหาร

¹ สิงฆะ วรรณสัย. (2557). เล่มเดิม. หน้า 65

² แหล่งเดิม. หน้า 67

หลังหนึ่งครอบไว้ แล้วก่อพระเจดีย์ครอบไว้บนแผ่นดินเพื่อเป็นที่กราบไหว้บูชาของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย¹

“พระธาตุปางเยอ” เป็นการตั้งชื่อตามการที่พระอานนท์ พระอินทร์ พระเจ้าอโศกราชยกพระเกศาธาตุไปประดิษฐานบนดอยสูงเพื่อให้สมควร พร้อมขุดหลุมลึก 122 ศอก แล้วเอาสิ่งของเครื่องบูชาใส่ไว้ แล้วอัญเชิญพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้ในที่นั้น พระอินทร์ก็สร้างยন্ত্রจักรผันไว้ทั้ง 4 ด้าน ถมขึ้นสู่เบื้องสูง เป็นพระเจดีย์ที่กราบไหว้แก่คนทั้งหลาย²

ณ เมืองพะยาก พระพุทธเจ้าประทานพระเกศาธาตุแก่พระอรหันต์ พระเจ้าอโศกราชมอบแก่ขุนลวะ เพื่อนำบรรจุในกระบอกไม้รวก ใส่ในผอบทองคำใหญ่ 7 กำมือ พร้อมสิ่งสักการบูชา ขุดอุโมงค์ลึก 7 ศอก กว้าง 7 ศอก ก่อเจดีย์ทองคำสูง 3 ศอก พระอินทร์ทรงเนรมิตยন্ত্রจักรผันป้องกัน เสร็จแล้วถมให้เรียบร้อย³ รูปแบบการสร้างธาตุนิธานในตำนานพระเจ้าเลียบโลกจึงสรุปได้ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าประทานเส้นพระเกศาผ่านพระอินทร์ พระอรหันต์ พระเจ้าอโศกราช เพื่อส่งต่อให้แก่คนพื้นเมืองที่มารับเสด็จ บรรจุในภาชนะที่ทำจากไม้รวก ผอบ โกศมีค่า รักษาไว้ในกรุที่บูด้วยอิฐหรือหินให้มีความแข็งแรงทั้ง 6 ด้าน พร้อมเครื่องสักการบูชาแล้ว พระอินทร์ได้เป็นผู้สร้างระบบการปกป้องรักษาสถานพินันด้วยการเนรมิตยন্ত্রจักรผันที่จะเกิดอันตรายแก่ผู้ลักลอบขุด ก่อนกลับไปให้เรียบเสมอดินบางสถานที่มีการก่อเจดีย์ด้านบนให้เป็นที่สักการบูชาแก่เทพยดาและคนทั้งหลาย

เรื่องของยন্ত্রจักรผันหรือพยนต์หลังจากการปิดกรุหลังจากทำพิธีบรรจุพระธาตุและเครื่องสักการะในห้องบรรจุพระธาตุเพื่อป้องกันการลักลอบขุด โดยตำนานธาตุนิธานกรรมในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้อย่างลับๆ รอพระเจ้าอโศกมหาราชมาเปิดกรุเพื่อนำไปเผยแพร่ในอีกสองร้อยกว่าปีข้างหน้า มีรายละเอียดว่าหลังจากสร้างห้องพระบรมธาตุเสร็จแล้วพระอินทร์ได้นำภูมิตูรูปผ้าพยนต์เป็นรูปไม้ มีถ้ำซึ่งพระขรรค์อันคมแล้วมีพรรณโอภาสดุจแก้วผลึกพิลึกพิลงกั้ว วังเวียนอยู่รอบห้องพระธาตุรวดเร็วดุจลมพัด

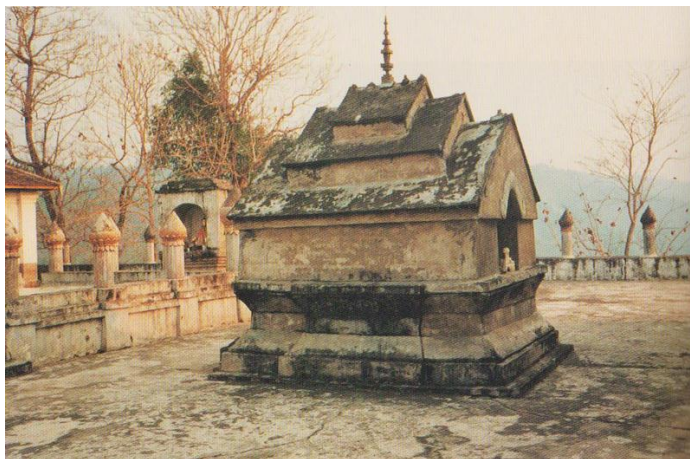
ในตำนานพระธาตุแช่แห้งกล่าวถึงการแต่งตั้งจักรผันเพื่อรักษาพระธาตุแล้วปิดปากหลุมด้วยดินและอิฐให้เท่ากับระดับพื้นดินปกติ เป็นการป้องกันด้วยยนต์ที่เป็นเสมือนจักรหรือของมีคมหมุนด้วยความเร็ว สามารถตัดสิ่งทีตกลงไปในหลุมหรือบนกรูบรรจุพระธาตุให้ขาดออกได้ เช่น หอยนตร์ ไกล่ พระธาตุจอมยอง เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า จากแหล่งที่มาของภาพกล่าวว่า “สร้างครอบยนต์ไว้โดยยนต์นี้จะคอยป้องกันพระธาตุมิให้ถูกรบกวน ส่วนหอยจะป้องกันคนมิให้นำไม้ไปแห่ยนต์ ซึ่งเชื่อ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 82

² แหล่งเดิม. หน้า 166

³ แหล่งเดิม. หน้า 193-194

กันว่าอาจจะทำให้ผู้นั้นแขนขาได้”¹ แสดงถึงความเชื่อเรื่องการป้องกันห้องบรรจุพระธาตุในระดับชั้นใต้ดิน ป้องกันการลักลอบขุดโดยเชื่อว่ามียันตร์ที่เป็นของมีคมหมุนด้วยความเร็วอยู่เบื้องล่าง

ภาพประกอบ 2 หอยนตร์ ไกล่พระธาตุจอมยอง เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า

ที่มา ประวัติพระธาตุดอยตุง. หน้า 170

ปัจจุบันหอยนตร์ที่สร้างครอบรูปนตร์พระธาตุจอมยองได้เปลี่ยนเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป จากการสัมภาษณ์พระสภานุ อภิลิทธิ อายุ 38 ปี พระภิกษุจากเมืองยองที่ได้มาศึกษาต่อในประเทศไทย กล่าวว่าเมื่อครั้งยังเป็นเณรได้เห็นหอยนตร์เป็นที่กราบสักการะของคนเมืองยอง เรียกว่าฮูยนต์² ปัจจุบันหอยนตร์ได้ถูกรื้อไปแล้วพร้อมการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในช่วงทศวรรษที่ 2540 เป็นต้นมา เป็นการบูรณะด้วยวิธีการรื้อสร้างศาสนสถานในเมืองยอง ให้มีรูปแบบเป็นอย่างศิลปะเมืองไทย เช่น การรื้อวิหาร และการรื้อหอยนตร์เพื่อเปลี่ยนเป็นแท่นประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแทน

¹ คณะกรรมการตรวจสอบชำระต้นฉบับ. (2549). *ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ฉบับ 635 ปี*. หน้า 170.

² พระสภานุ อภิลิทธิ. (2558, 3 พฤศจิกายน) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดบ้านเหล่าพระเจ้าตาเขียว ตำบลบ้านเรื่อน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ภาพประกอบ 3 พระธาตุจอมยอง เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า และแท่นประดิษฐานรอยพระพุทธรูป
บาทที่อยู่ด้านทิศเหนือ (ภาพถ่ายเมื่อ มิถุนายน 2557)

(2) หลักฐานจากจารึก

หลักฐานประเภทจารึกที่กล่าวถึงธาตุนิธานกรรม และการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่สนับสนุน
เนื้อความจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกอย่างเป็นรูปธรรมและมีการระบุช่วงเวลาในการทำพิธีกรรมที่
ชัดเจน เช่น จารึกชัยมนตาราม พ.ศ. 1994 เป็นจารึกการสร้างวัดชัยมนตารามที่เชียงตุง เพื่อบรรจุพระ
ธาตุที่อัญเชิญมาจากเชียงใหม่ ในสมัยพระเจ้าติโลกราชได้กล่าวถึงธาตุนิธาน การสร้างพระธาตุเจดีย์
พร้อมการบรรจุสิ่งของไว้ในกรูอย่างละเอียด ดังความว่า

... (บรรจ)ธาตุพระเจ้า อันตนเขา¹ ไปเอาแต่นวบุรีนคร(เชียงใหม่) อันไกลมากยาก ... นักหนา เจ้าพญาผู้
ประเสริฐ อันเกิด(ใน)พงศ์ษัตริย์ ... ไหญ่จัก จังจักให้กระทำสถูปรูปเจดีย์อันนี้ ในปีมะแม ... กล่าว... ร่วงเม็ด
เดือน 7 แรม 8 ค่ำ พร้าได้วันอาทิตย์ สถิตด้วยฤกษ์บุรพัทธบท คือฤกษ์(บุรพัทธบท)

เจ้าพญามักใคร่ให้เป็นคุณบุญยิ่ง จังจัก ... (ให้ทำใน)ห้องทองพระเจดีย์จักใส่ธาตุพระเป็นเจ้านี้ ...
ลำดับด้วยชั้นชั้นออกมา มีต้นว่า โศคแก้วประพาฬ ... และคำ โศคขาวดู(พราว)แล้ว โศคแก้วผลึกรัตนะ ถัด
นั้นชั้นโศคคำ แล้วกระทำโศคเงินขาวอันประดับถัดโศคจันทน์แดง และจึงแปลงโศคงามาถัดโศคทองแดง

¹ หมายถึง พระญาศรีสัทธรรมราชจุฬามณี แห่งเชียงตุง ผู้เคยบวชเรียนในเมืองเชียงใหม่ เมื่อกลับสู่เชียง
ตุงได้อัญเชิญพระธาตุจากเชียงใหม่กลับมาประดิษฐานในเจดีย์ที่วัดชัยมนตาราม เชียงตุง

เป็นผอบศิลา เรचनाด้วยใย ... แก้ว แล้วกระทำไห(ทองคำ) [ลำดับ] ... ด้วยผ้า มีแผ่นหินศิลาเป็น ... ติดด้วย(ทอง)คำ กระทำนียายอันวิจิตร¹

นอกจากการสร้างโกศเพื่อบรรจุพระธาตุตามวัสดุเป็นชั้นต่างๆ ลดหลั่นกัน ตามธาตุนิธานกรรมแล้ว ได้มีการพรรณนาถึงวรรณะทั้งดงามของพระธาตุทั้ง 3 องค์ว่า “องค์หนึ่งมีประมาณเท่าหน่วยถ้วยสะแดก มีวรรณะตั้ง(ทอง)คำ องค์หนึ่งมีวรรณะผากหนึ่งตั้งมุก ผากหนึ่งตั้ง(ทอง)คำ องค์หนึ่งมีประมาณเท่าพื้นผักกาด มีวรรณะฝ่ายหนึ่งเป็นตั้งมุก ฝ่ายหนึ่งเป็นตั้ง(ทอง)คำจุลออก ด้านหนึ่งเป็นตั้งดอกพิกุล ปูนหื้อดูแลงามแก่ตา”²

เมื่อสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มักนำของมีค่าต่างๆ บรรจุลงไปใต้ฐานเจดีย์ด้วยเพื่อเป็นเครื่องบูชาพระบรมสารีริกธาตุ เช่นการสร้างเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ในสมัยพญาแสนเมืองมา รายการสิ่งของที่นำบรรจุลงไปนั้น ตามตำนานกล่าวว่าประกอบด้วยตันโพธิ์ ลำต้นทำด้วยเงิน ใบและยอดทำด้วยทองคำ ความสูงของตันโพธิ์เท่ากับความสูงของพญาแสนเมืองมา แล้วหล่อพระพุทธรูปทองคำ 1 องค์ หล่อด้วยเงิน 1 องค์ แล้วบรรจุตรงที่สร้างเจดีย์ ให้ลึกลงในดินหลายเมตรก่อนเป็นกรู เมื่อเรียบร้อยแล้วจึงนำตันโพธิ์ตั้งไว้ตรงกลาง นำพระพุทธรูป 2 องค์ ประดิษฐานไว้ใต้ตันโพธิ์นั้น จัดเครื่องบูชาอย่างอื่นไว้จำนวนหนึ่ง แล้วปิดกรูก่อนลงมือสร้างเจดีย์ครอบไว้ด้านบน

การบรรจุพระธาตุที่เมืองหลวง ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตสหภาพพม่า พ.ศ.2005 ตามที่กล่าวในศิลาจารึกเมืองหลวงว่า พระมหาเทวีที่เมืองเชียงใหม่ ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ มีพระวิริยาก็จะเป็นประธาน ฝ่ายฆราวาสมีเจ้าหมื่นหลวงเป็นประธาน บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในหลุมลึก 7 ศอก พร้อมด้วยพระแก้ว 1 องค์ พระงา 1 องค์ พระทอง 2 องค์ พระไม้จันทน์ 1 องค์ เมื่อบรรจุแล้วจึงก่อและถมดินขึ้นมา เมื่อวัดจากผิวดินลงไปลึก 2 ศอก กับ 1 คืบ มีการบรรจุพระธาตุอีก 6 องค์ พระงา 1 องค์ การบรรจุดังกล่าวมานี้เป็นการบรรจุพระธาตุ 2 ชั้น³

สรุปหลักฐานจากจารึกดังกล่าวเป็นการประกอบพิธีกรรมสำคัญ โดยมีกษัตริย์พร้อมพระเถระที่มีตำแหน่งสูงสุดเป็นผู้ประกอบพิธีสร้างกรูและบรรจุพระธาตุสำคัญ พร้อมด้วยเครื่องบูชาที่มีค่าจำนวนมาก จึงมีการจารึกเพื่อบันทึกเหตุการณ์ไว้ จากรายละเอียดของเนื้อหาในจารึกทำให้เห็นการทำพิธีที่ใกล้เคียงกับเนื้อหาในตำนาน

¹ พรหมเพ็ญ เครือไทย; และศรีเลา เกษพรหม. (2556). ประชุมจารึกล้านนา เล่มที่ 15 จารึกเมืองเชียงตุง ภาคที่ 1. หน้า 42-43.

² แหล่งเดิม. หน้า 43-44.

³ พรหมเพ็ญ เครือไทย; และศรีเลา เกษพรหม. (2556). เล่มเดิม. หน้า 73 และ ศรีเลา เกษพรหม. (2542). เล่มเดิม. หน้า 4370.

(3) หลักฐานจากการขุดพบใต้ดิน

ธาตุนิธานกรรมที่ปรากฏให้เห็นแสดงถึงการปฏิบัติสืบมาจากอดีต เชื่อมโยงระหว่างตำนานกับการดำเนินการก่อสร้างในสถานที่จริง โดยหลักฐานจากการขุดค้นจากประสบการณ์ของ ศรีเลา เกษพรหม ที่กล่าวถึงการบรรจุพระธาตุที่สำคัญในสมัยโบราณ ตามที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า

มีการขุดเป็นหลุมขนาดใหญ่ ก่ออิฐรอบทั้ง 4 ด้าน ก่อแท่นแก้วหรือพุทธบัลลังก์ไว้ตรงกลาง นำพระธาตุบรรจุลงในโกศทองคำริด บางแห่งทำโกศเป็น 3 ชั้น ชั้นในสุดเป็นโกศแก้ว ชั้นกลางเป็นโกศทองคำ ชั้นนอกเป็นโกศทองคำริด เหมือนกับที่วัดพระสิงห์เคยขุดฐานเจดีย์เก่าได้โกศพระธาตุ 3 ชั้น ปัจจุบันไม่ทราบว่าเป็นโกศทองคำ ริด โกศทองคำ และโกศแก้วที่ขุดได้ครั้งนั้นเก็บไว้ที่ใด มีแต่ภาพให้พวกเราได้เห็นเท่านั้น เมื่อตั้งโกศธาตุบนแท่นแก้วแล้ว รอบๆ ยังบรรจุสิ่งของอย่างอื่น เช่น เรือเงิน เรือทอง แหเงิน แหทอง ดันโพธิ์เงิน โพธิ์ทอง ด้านใดด้านหนึ่งทำเป็นราวเพื่อแขวนผ้าจีวร สบง และผ้าสังฆาฏิไว้ และนอกจากนั้นยังวางของมีค่าไว้ด้วย เมื่อบรรจุของแล้วจึงใช้แผ่นหินปิดข้างบนให้มีมิดชิดไม่ให้น้ำซึมเข้าได้ จึงจะก่อสถูปเจดีย์ครอบข้างบน¹

จากประสบการณ์ในการขุดพบพระธาตุที่ฐานเจดีย์เก่าในวัดร้างของ ศรีเลา เกษพรหม เมื่อ พ.ศ.2513 กล่าวถึงกองอิฐที่มีอยู่เต็มพื้นดิน ลีกลงไปได้ขุดพบจานหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 14 เซนติเมตร สูง 20 เซนติเมตร มีโกศทองคำริดรูปทรงกลมสูง 4 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 4 เซนติเมตร ลักษณะคล้ายเต้าปูน ตั้งอยู่ตรงกลางจานหิน มีก้อนแก้วรูปแปดเหลี่ยมยาวปลายแหลมที่เรียกว่า เขี้ยวหนูมาน 2 ก้อน วางอยู่ข้างโกศข้างละก้อน มีแก้วสีม่วงเจียรไนเป็นรูปหัวใจวางไว้อีกอันหนึ่ง ส่วนโกศมีฝาปิด เมื่อเปิดฝาดูพบเม็ดพระธาตุรูปกลมเกลี้ยงสีขาวหม่นขนาดเท่าเม็ดพุทรา 1 เม็ด มีลูกปัดแก้วหรือหินสีขาวเงิน เม็ดกลมขนาดเท่ากับเม็ดผักชี จำนวน 20 เม็ด ทุกเม็ดมีรูทะลุตรงกลาง และมีทับทิมขนาดเล็กประมาณ 10 เม็ด ปัจจุบันเก็บไว้ที่วัดศรีสองเมือง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่²

ส่วนหลักฐานจากการขุดค้นแหล่งโบราณสถานประเภทเจดีย์ อันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนภูมิพลในพื้นที่อำเภอสามเงา จังหวัดตาก โดยกรมศิลปากร ทำให้เกิดการสำรวจ ขุดค้นและบันทึกโบราณวัตถุสถานบริเวณเหนือเขื่อนภูมิพลในเขตน้ำท่วม จนถึงอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ โบราณสถานส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ ที่ถูกผู้ร้ายลักลอบขุดไปแล้ว โดยกรมศิลปากรทำการขุด เป็นกรูที่

¹ ศรีเลา เกษพรหม. (2542). เล่มเดิม. หน้า 4370.

² แหล่งเดิม. หน้า 2370-2371.

สร้างไว้ในองค์เจดีย์ โดยไม่พบกรุใต้องค์เจดีย์ บันทึกการขุดค้นนั้นสามารถบอกถึงการบรรจุสิ่งของมีค่าในเจดีย์ รูปแบบศิลปกรรมที่ถวายเป็นพุทธบูชา ดังนี้¹

- วัดเจดีย์สูง พบกรุตั้งแต่ส่วนของกระซังถึงมณฑป ส่วนฐานไม่มีกรุ สิ่งที่พบ คือ เรือนแก้วประดิษฐานพระพุทธรูป บัลลังก์พระพุทธรูป เสาธง ธง(ตุ่ง)ราวทำจากทองคำและเงิน พระพุทธรูปสำริด พระพุทธรูปแก้ว พระพุทธรูปงา ชามลายเงิน แจกันใส่ดอกไม้เงินและดอกไม้ทองคำ เจดีย์แก้วผลึก ลานทองคำ ลานเงินจารึกอักษร และของเบ็ดเตล็ดต่างๆ รวมทั้งสิ้น 208 ชิ้น

- วัดศรีโขง ส่วนที่เป็นกรุ 2 แห่ง คือ อยู่เหนือฐานเจดีย์ขึ้นมา และส่วนบนเกือบถึงยอดเจดีย์ ส่วนยอดเจดีย์ถูกผู้ร้ายลักลอบขุดไปแล้วหนึ่งกรุ สิ่งของที่ได้จากเจดีย์นี้เป็นพระแก้วสี่ต่างๆ พระพุทธรูปสำริด พระพุทธรูปงา เจดีย์แก้วผลึก และของใช้เบ็ดเตล็ดที่ทำจากแก้วผลึก รวมทั้งสิ้น 115 ชิ้น

- วัดดอกเงิน บริเวณที่เป็นกรุเจดีย์ตั้งแต่ส่วนยอดถึงกึ่งกลางองค์เจดีย์ ของที่ได้จากเจดีย์ประกอบด้วยพระพุทธรูปสำริด พระแก้ว ถ้วยโอชาม ตลับทองคำ เครื่องใช้เบ็ดเตล็ดที่ทำจากทองคำและเงิน และภาพพระบฏหรือแผ่นภาพเขียนสีปิดทองคำเปลวที่ม้วนกลมใส่ไว้ในหม้อดินบรรจุในกรุ สิ่งของที่ได้จากเจดีย์ครั้งนี้ 59 ชิ้น

- เจดีย์วัดสันหนองถูกผู้ร้ายขุดของจากกรุไปเนื่องจากอยู่ไกลจากหมู่บ้านพบเพียงชามกระเบื้องลายเงินใส่หินสีขาวเม็ดเล็กๆ (พระธาตุ)บรรจุเต็มชาม

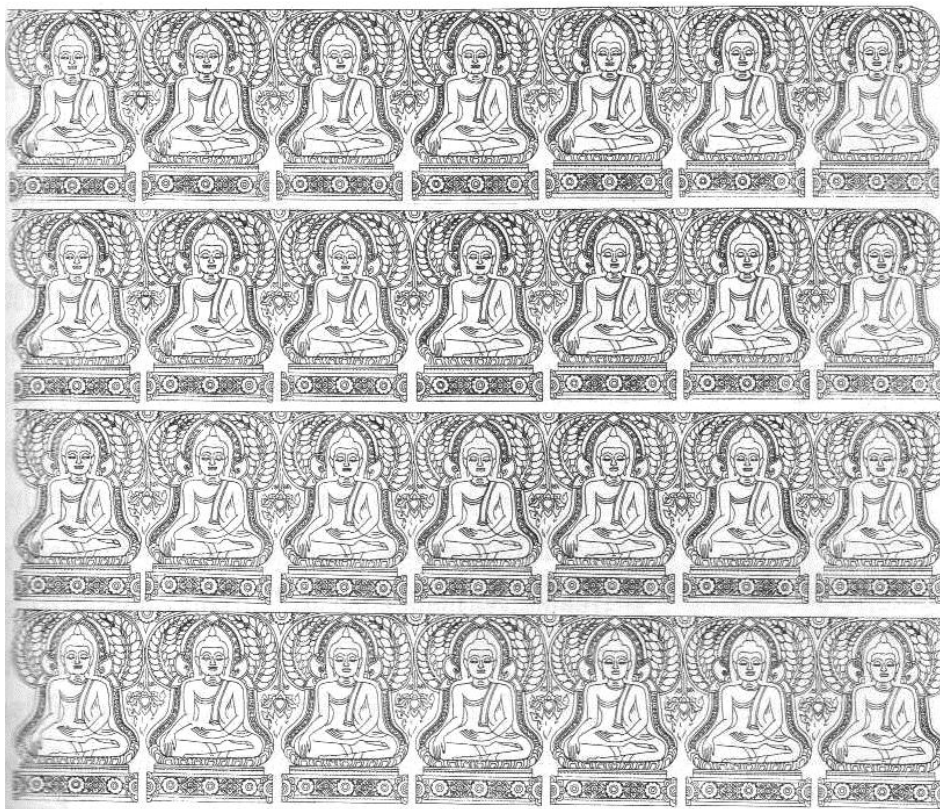
- เจดีย์วัดดอกคำ ผู้ร้ายลักขุดของในกรุไปเกือบหมดแล้ว หลงเหลือเพียงคอกระซังและที่ฐานเจดีย์มีพระพุทธรูปเงิน พระแก้ว โอแก้วผลึก ชามลายเงิน กวางกระเบื้องเคลือบมีเครื่องประดับเป็นทองคำ รวมทั้งสิ้นพบ 16 ชิ้น

นอกจากนี้การค้นพบโลหะตลับบรรจุพระธาตุทำจากหินมีค่า เช่น หินแข็งสีขาวค่อนข้างใสประเทหยก หินสีเทาที่แกะเป็นรูปเจดีย์ขนาดเล็ก รูปโลหะตลับ และรูปสัตว์ต่างๆ เพื่อบรรจุพระธาตุไว้ภายใน พร้อมสิ่งของที่ถวายเป็นพุทธบูชา ทั้งเครื่องใช้จำลอง เครื่องเงิน เครื่องทองของมีค่า ที่ทำให้ภาพพิธีกรรมการสร้างธาตุนิทาน และการบรรจุสิ่งของมีค่าเป็นพุทธบูชามีความกระจ่างชัดขึ้นในดินแดนล้านนา แม้ว่าเหลือรอดมาจำนวนน้อยจากการขุดกรุขโมยของมีค่าไป

ส่วนกรุเจดีย์วัดอุโมงค์ พบว่าอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดิน ในการศึกษาเรื่องจิตรกรรมที่เก่าแก่ที่สุดของล้านนา ได้อาศัยหลักฐานจากกรุเจดีย์วัดอุโมงค์นี้ โดย ภาณุพงษ์ เลาสสม บันทึกว่าลักษณะของห้องกรุเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความกว้าง ความยาว และความสูง ประมาณ 165-170 เซนติเมตร ประกอบขึ้นด้วยแผ่นหินทรายไม่ทราบความหนา 6 แผ่น ก่อเป็นพื้น ผังทั้งสี่ด้าน และเพดาน ผังมี

¹ ฤกษ์ อินทโกศัย. (2503). การขุดค้นโบราณวัตถุสถานบริเวณแม่น้ำปิง. ใน **สมบัติศิลปะจากบริเวณเขื่อนภูมิพล**. หน้า 13-18.

ร่องรอยคาดด้วยทองคำเปลวทั้งหมด และเขียนภาพจิตรกรรมด้วยภาพลายเส้นสีแดงชาด โดยจิตรกรรมฝาผนังกรุด้านทิศตะวันออกเป็นการเขียนภาพพระอติตพุทธเจ้า 28 พระองค์ซ้ำต่อเนื่องกันไป¹

ภาพประกอบ 4 การต่อเติมภาพที่พบในกรุให้สมบูรณ์ เป็นภาพอติตพุทธเจ้า 28 พระองค์ที่ผนังกรุเจดีย์วัดอุโมงค์ด้านทิศตะวันออก

ที่มา: ภาณุพงษ์ เลาสม. (2541). จิตรกรรมฝาผนังล้านนา. หน้า 21.

¹ ภาณุพงษ์ เลาสม. (2541). จิตรกรรมฝาผนังล้านนา. หน้า 17, 21.

6.3 ปาฏิหาริย์พระธาตุล้านนา

เรื่องราวเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของพระธาตุได้กล่าวถึงในตำนานพระธาตุทุกองค์เกี่ยวกับการอัศจรรย์พระธาตุ เช่น ตำนานพระธาตุหริภุญไชยกล่าวถึงพระญาณาทิตยราชอาราธนาพระธาตุให้แสดงปาฏิหาริย์ ดังนี้ “คัสระเด็จออกมาปรากฏในท่ากลางช่วง อันเต็มไฟด้วยของหอมคิเปนอันรุ่งไสงาม สูงกว่าแผ่นดินประมาณ 3 ศอก เปล่งรัสมีออก 6 สิ่ง”¹

การอ้างถึงจารึกสุโขทัยของสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ที่กล่าวถึงการแสดงปาฏิหาริย์ของพระธาตุในช่วงสุโขทัยตอนต้นว่า

พระมหาธาตุเป็นเจ้าจึงเสด็จปาฏิหาริย์หนักหนา ดั่งน้ำมหาสมุทรระลอกดังฝนห่าใหญ่ รัสมีกลางอันดังพระขจรดวงราย สุกาลูกาบุษบารา รัสมีกลางอันเลื่อมดังดวงดาวคำเลื่อมดังน้ำทองไหลจรัสไปทุกแห่ง รัสมีกลางอันขาวดังดอกรัตนดังดอกช้อนดอกพุด เห็นแก่ตาดาชั่วจักราพาล พระเกศธาตุเสด็จมีหมู่หนึ่งซี้ดังสายฟ้าแลบ ดังแฉ่นน้ำแล่นในกลางหาวอัสจรรย์ สิ่งหนึ่งเห็นตะวัน....ออกสีเขียวดังสูงเฝ้าห้อยเฝ้าให้พระศิวธาตุเสด็จจากเจดีย์ทองพุ่งขึ้นไปยัง... เห็นดังตะวันส่องอันเรืองไสงามหนักหนาแพะพระอาทิตย์ พิศดูพระศิวธาตุประมาณเท่ากลองเงินอันใหญ่ รอบนั้น ด้วยกว้างแสงจรัสโอภาแลประหลาด ควรแล้วว่ามีฉัพพรรณรังสีเหลือง แดง ดำ เขียว ขาว ภาวจรัส ส่องในโลกธาตุทุกแห่งปาฏิหาริย์แต่แดดอุ้งถึงสองชั้น ฉายจักใกล้เที่ยง ...

... พระเป็นเจ้าจึงลงมาจวัดรอบสุวรรณเจดีย์ รัสมีกระเลียงงามหนักหนา...ดังกงเกวียนแก้ว แล้วพระศิวธาตุเจ้าจึงเสด็จเข้าไปในโกศทอง ผูกพระธาตุจึงเข้ามาสู่พระเจดีย์ พอดังเมฆผ่านเข้ามาสู่รั้งนั้นแล ...²

ความเชื่อและความศรัทธาในพระธาตุที่ชาวล้านนาเชื่อว่าพระธาตุสามารถแสดงปาฏิหาริย์ในการเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งได้ดังมีชีวิต จากคำบอกเล่าของพระสงฆ์และผู้สูงอายุในล้านนาเกี่ยวกับพระธาตุที่เสด็จออกจากเจดีย์โดยการลอยขึ้นไปในอากาศในลักษณะดวงแก้วสุกใส พระธาตุสามารถเสด็จไปในอากาศ สว่างเหมือนสายฟ้าแลบ ล่องลอยเหมือนดวงดาว เปล่งฉัพพรรณรังสี เหลือง เหลือบชมพู แดง เขียว ขาว และการเพิ่มจำนวนของพระธาตุที่บูชาในผอบ หรือโกศ เมื่อผู้ที่นำมาบูชามีความประพฤติปฏิบัติชอบ ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวเล่าจากประสบการณ์ของคนบางกลุ่มเกี่ยวกับสิ่งที่ประสบพบเห็น เพื่อสะท้อนถึงความสำคัญของพระธาตุ ตลอดจนองค์เจดีย์สถานที่ประดิษฐานพระธาตุ และความเชื่อเรื่องร่มพระธาตุเงาพระธรรม ที่ปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองและพุทธศาสนิกชนให้อยู่เย็นเป็นสุข

ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุและปาฏิหาริย์ของพระธาตุตามความเชื่อของชาวล้านนาได้ปรากฏตามคัมภีร์ เช่น “ถือว่าเมื่อดพระธาตุเป็นวัตถุที่มีชีวิตจิตใจ ถ้าทำองค์เจดีย์ให้เป็นสถานที่ที่น่าอยู่

¹ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 313.

² กรมศิลปากร. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า 76-77.

สะอาดและได้รับการดูแลรักษา พระธาตุก็จะประดิษฐานอยู่และแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ เกิดความชุ่มเย็นรุ่งเรืองในบริเวณนั้นๆ พระธาตุองค์อื่นที่อยู่ใกล้เคียงกันก็จะไปมาเที่ยวหากัน แต่ถ้าไม่มีใครดูแลรักษาสักการบูชาพระธาตุก็จะหายไป”¹

นอกจากการดูแลรักษา บูชาพระธาตุแล้ว การกระทำที่จะให้เกิดโทษต่อพระธาตุเป็นสิ่งที่ไม่พึงกระทำ ดังที่ปรากฏในเอกสารโบราณของล้านนา จากการปริวรรตคัมภีร์โบลานที่เกี่ยวข้องกับคติจักรวาล โดย เกริก อัครชินเรศ พบว่าในคัมภีร์โบลานเรื่องฉคตปิณี² และในคัมภีร์โบลานเรื่องจักรกวาฬปิณี³ มีการกล่าวถึงโทษและบาปของการทำลายสิ่งพระลิกถึงพระพุทธรูป การสืบทอดพุทธศาสนา รวมทั้งการทำลายเจดีย์ พระธาตุว่า มหานรกลำดับถ้วน 5 ชื่อมหาโรจนนรก เป็นที่เสวยผลวิบากกรรมของผู้ที่เคยลักขโมยสิ่งของอันเป็นของที่ท่านถวายทานไว้กับพระศาสนา รวมทั้งลักขโมยพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ลักขโมยผู้ยากไร้และท้าวพระญา สมณชีพราหมณ์ รวมถึงสมบัติที่เจ้าของท่านฝังไว้ สัตว์มีอายุเขตต์ในนรก 18,432,000 ล้านปีในโลกมนุษย์

อวิจีและโลกันตนรกอัจฉรวาล สำหรับสัตว์นรกที่ตกลงมาถึงมหานรกอเวจี ประกอบได้ด้วยผู้ที่ประกอบอนันตริยกรรม คือ กระทำร้ายพระพุทธรูปและพระอรหันต์ เช่น เทวทัตเถร และนางจิณจามาณิกา บุคคลผู้กระทำปิตุฆาต มาตุฆาต รวมถึงผู้ที่ทำลายพระพุทธรูป สลักเจดีย์ ตัดต้นศรีมหาโพธิ์ ฆ่าพระโพธิสัตว์ คนเหล่านี้ได้แก่ สิรินาโคจร ในเรื่องลังกาวัตถุ เป็นต้น ไฟในอเวจีจักเผาผลาญนรกจนกระดุกสลายเป็นผง แล้วคืนชีพมารับกรรมในทันที ไม่มีช่วงเวลาและช่องว่างระหว่างเปลวไฟให้สัตว์นรกได้หยุดยั้ง เปรียบเหมือนเมล็ดข้าวสารอันเต็มอยู่ในถึงไม่เหลือช่องว่างใดๆ เปลวไฟอเวจีย่อมลุกเป็นนิรันดร์

ส่วนคุณในการบูชาพระธาตุอันเกิดจากการกระทำบาป เป็นหนทางไปสู่สุคติในคัมภีร์ฉคตปิณีได้กล่าวไว้ในตอนอวิจีมหานรก ที่มีการแก้ไขผลกรรมของผู้กระทำบาปว่า

¹ ศรีเลา เกษพรหม. (2548). **พิธีกรรมการบูรณะเจดีย์**. เรียบเรียงจากตำนานพระธาตุแช่แห้ง เวียงห้าว อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ไมโครฟิล์มสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 81.064.01L.09I

² “ฉคตปิณี” ฉบับสำนวนโวหารล้านนา เป็นวรรณกรรมประเภทคัมภีร์โลกธาตุ ตามแนวทางที่พุทธศาสนารจนาโดย “อสมโฆสจารย์” ซึ่งเป็นอรรถกถาจารย์ที่ยังไม่พบประวัติและผลงานอื่น นอกจากที่ระบุไว้ในคัมภีร์เรื่องนี้

³ คัมภีร์โลกธาตุของล้านนา ชื่อ จักกวาฬปิณี รจนาโดยพระสิริมงคลจารย์ เมื่อ จ.ศ.882 (พ.ศ.2063) ที่นครพิงค์เชียงใหม่ โดยใช้ข้อมูลด้านจักรวาลวิทยาจากคัมภีร์โบลาน ประมาณ 50 คัมภีร์ นับตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา รวมทั้งโลกที่ปกสารปรกณ โลกบัญญัติปรกณ โลกอุปบัติปรกณ วิสุทธิมคค์ และฎีกา นามรูปปริเฉทปรกณ อภิธัมมัตถสังคหะ และฎีกาสมันต-ปาสาทิกา อภิธัมมามตาร และฎีกา ฎีกาชีนาลังการ ฎีกาสังคหะ สัคคกัณท์ และฎีกากัจจายน สัททนีติมณีสวรัสฐานฎีกามหานทิตาสตร มหาวังสะ และฎีกาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

สัตว์ผู้จักตายไปสู่สุคตินั้น จะปรากฏคติในมโนทวาร เป็นเปลวไฟนรกอยู่บ่อยๆ ตามที่คัมภีร์ อภิธรรมสังคหะระบุว่าเมื่อสัตว์ผู้มีบาปจักตายไปสู่สุคติ ย่อมปรากฏคติในมโนทวารนั้น หรือมิเช่นนั้นก็จะปรากฏในบุพพภาควิถีจิตก่อนเวลาใกล้ตายนั้น มักเห็นเปลวไฟนรกอยู่เสมอ เมื่อได้เห็นแล้วหากไม่รับ กระทำบุญญกัมมอันพลวกะ คือ บุญที่มีกำลังมาก ย่อมได้ไปเกิดในนรกตามชนกปฏิสนธิตั้งนั้น และท่าน ผู้รจนาได้ยกตัวอย่างว่าบิดาของพระมหาโสณเถระ เป็นพราหมณ์มาไล้เนื้อที่ประกอบกรรมทำบาปไว้มาก เมื่อจักใกล้ตาย เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะ พระมหาโสณเถระจึงนำบิดาของตนไปบวชเมื่อใกล้ตายก็เกิด คตินิมนต์ว่าต้องตกรก พระมหาโสณเถระจึงให้ผู้อื่นช่วยตนหามบิดาไปไว้ที่ลานพระเจดีย์ให้กล่าวไตรสรณคมน์ เฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นที่พึงให้จ้องมองแต่ยอดพระเจดีย์ ทำให้จิตใจใสสะอาด แม้นิมนต์แห่งนรก มาปรากฏก็อย่าดู บิดาของท่านปฏิบัติตามด้วยกุศลกรรมจึงบังเกิดนิมนต์แห่งเทวโลกมองเห็นประสาท วิมานและเทพิตามมาแวดล้อม ภิกษุชราจึงไล่พระมหาโสณเถระผู้บุตรให้หลีกไป เพราะว่าขวางทางนาง เทวดาทั้งหลายที่จะมาเป็นแม่ของพระมหาโสณเถระ¹

ส่วนความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์พระธาตุเดินทางไปมาหากันนั้น เป็นไปตามความเชื่อเรื่องธาตุ อันตรธาน ที่กล่าวถึงการเดินทางของพระธาตุ โดยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุเสด็จ ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ในตำนานพระธาตุสำคัญ เรื่องเล่าจากผู้คนจนถึงปัจจุบัน ทั้งที่ปรากฏหลักฐานและไม่ปรากฏหลักฐานการบันทึกในตำนานล้วนน่ามีการกล่าวถึงปาฏิหาริย์ของพระธาตุในตำนาน จนนำมาเป็นชื่อของวัด เช่น วัดพระธาตุเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

6.4 คำปรารภและอานิสงส์ในการสร้างพระธาตุ

การสร้างพระธาตุเพื่ออานิสงส์ หมายถึงการสร้างองค์พระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุโดยอานิสงส์การสร้างเจดีย์ปรากฏในหลักฐานจารึกต่างๆ เช่น จารึกการสร้างวัดในเชียงใหม่ มหาเถรสมาคมมงคลเจ้า พระเถระจากเชียงใหม่ที่เข้ามาศึกษาพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์กับพระมหาธรรมที่ เชียงแสนและเชียงราย เป็นผู้เผยแพร่พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ในเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.1986 มีคำปรารภในการสร้างเจดีย์วัดชัยมงคลว่า

ยังบุญอันใดอันบุญชื่อมงคลเกิดมากระทำในศาสนาพระเป็นเจ้า ต่อเท่ามาก่อนพระเจดีย์อันมีในที่นี้ ตราบใดบุญไปได้เนรพาน ยังอยู่นานในสงสาร จงอย่าได้พบพาน อย่าได้เกิดในตระกูลอันหาศัลยาจารบได้ วงศ์อันไรและถือนิจจา จงบุญได้เกิดในวงศ์อันมีศัลยาจาร(มี)สัมมาทิฐิ อันปราศจากความตระหนี่ในทาน บุญจักได้สร้างสมภารต่อเท่าพระศรีเมตตโดยมาตรัสสัพพัญญุตญาณ จงบุญพำได้พึงธรรมเทศนาแต่ปากพระเป็นเจ้า จงบุญเข้าในศาสนา มีใจอันคลาจากเบญจกามกิเลส จงบุญได้วิเศษอรหันตผล กับทั้งปฏิสัมภิทา

¹ เกริก อัครชินเรศ, แปล. (2557). ๑๑๐๐ ปี. ฉบับวัดต้นแก้ว ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน วัดบวรศรีหลวง ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ญาณัญญาณ อิกอุเบกขาจลพเวียให้ปรากิตตั้งพระจันทร์ ในศาสนาพระเมตโดยเจ้าไปเถิงเนรพานอย่าได้นานกว่านี้ หนึ่ง¹

ต่อด้วย คำปรารภของพญาศรีสุทธรรมราชจุฬามณี “อันนี้จักกล่าวคำปรารภของพญาศรีสุทธรรมราชจุฬามณี อันมีใจมักเป็นหน่อเหง้าเค้าโพธิสัตว์ อันจักตรัสศัพท์พญญเป็นพระพุทฺธ จูงอย่าได้สะดุคตศบารมี ด้วยวิสัย ... พระโพธิสัตว์ จงได้ตรัสศัพท์พญญตญาณ ด้วยผลบุญอันได้ก่อ ... ธาตุพระเป็นเจ้าให้เป็นเหง้าสมภาร ด้วยตำนาน ... หลายอย่าขาดได้”²

โดยความปรารภของพระสงฆ์ในการสร้างพระธาตุเจดีย์หรือการบำเพ็ญบุญใดๆ คือ การบรรลุเป็นพระอริยสงฆ์ สำเร็จนิพพาน หลุดพ้นจากวัฏสงสารด้วยการปฏิบัติ ส่วนพระราชาในระดับชนชั้นปกครองได้ปรารภเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อบรรลุเป็นพระพุทฺธเจ้าในกาลภายหน้า ด้วยทศพิธราชธรรม ที่พระธรรมราชาพึงปฏิบัติ ในการปกครองและเป็นความหวังของพสกนิกร ตามแนวคิดทางพุทธศาสนาของชาวล้านนา ที่ทำบุญเพื่อหวังได้มาเกิดในยุคพระศรีอริยเมตไตรย ได้หลุดพ้นจากวัฏสงสารด้วยการฟังธรรมเทศนาและตรัสรู้ได้ การเกิดมาพบกับพระญาณมหาราช ที่ปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข จึงปรากฏนวนิยายเป็นแนวคิดความเชื่อของชาวล้านนา ที่เชื่อมโยงกับประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติ

7. ธาตุอันตรธานกับการสิ้นสุดพุทธศาสนา

การรักษาพระธาตุให้อยู่ในสังคมล้านนาให้ครบ 5,000 ปี เป็นแนวคิดหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิบัติตามจารีต ตามตำนานอย่างเคร่งครัด โดยความเชื่อเรื่องธาตุอันตรธานถือเป็นการสิ้นสุดพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อยังอยู่ในช่วงเวลาแห่งพุทธศาสนาจึงควรเร่งทำบุญ สะสมบุญเพื่อให้เกิดในภพภูมิที่สูงขึ้น ประเพณี พิธีกรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามแนวทางแห่งพุทธศาสนาจึงเกิดการทำซ้ำ ทำอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกกรอบปี ความเชื่อเรื่องธาตุอันตรธานเป็นส่วนหนึ่งในการเร่งให้คนประกอบคุณงามความดีโดยมีระยะเวลาตามกำหนด พร้อมทั้งเหตุการณ์พระธาตุเสด็จ ซึ่งเชื่อว่าเป็นการเดินทางของพระธาตุไปมาหากัน ก่อนการเดินทางครั้งสำคัญเพื่อรวมพระธาตุทั้งหมดก่อนอันตรธานด้วยการลูกไหม้จนสิ้น เมื่อพุทธศาสนามีอายุครบ 5,000 ปี³

¹ พรหมเพ็ญ เครือไทย; และศรีเลา เกษพรหม. (2556). เล่มเดิม. หน้า 45-46.

² แหล่งเดิม. หน้า 46

³ เกริก อัครชินเรศ. (2557, 15 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์ ที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ความเชื่อเรื่องธาตุอันตรธานเป็น 1 ในอันตรธาน 5 ซึ่งประกอบด้วย (1) อธิคมณอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งปฏิเวธ ได้แก่การกลับหายแห่งมคฺคผลและโลกุตตระ (2) ปฏิบัติอันตรธาน คือความเสื่อมแห่งการปฏิบัติ ฌาน วิปัสสนาหายไป ได้เพียงรักษาศีลบริสุทธิ (3) ปริยัตติอันตรธาน คือความเสื่อมสูญแห่งปริยัตติอันได้แก่ การศึกษาเล่าเรียน (4) ลิงคอันตรธาน คือความเสื่อมสูญแห่งเพศสมณะ และ (5) ธาตุอันตรธาน คือความเสื่อมสูญแห่งพระบรมสารีริกธาตุ การกล่าวถึงที่มาที่ไปของพระธาตุ การบูชาอย่างสูงสุดนั้น ได้อยู่ในลักษณะของการรณเวียนเป็นวัฏจักรโดยการเกิด ตั้งอยู่ ดับไป เป็นสังขารมโนพุทธศาสนา ดังนั้นการกล่าวถึงการสิ้นสุดของการบูชาพระธาตุ ตามวงวัฏจักรจึงปรากฏตามตำนานเช่นกัน ความเชื่อเรื่องธาตุอันตรธานมีความเกี่ยวข้องกับปาฏิหาริย์ของพระธาตุที่เสด็จไปมาหากัน เกี่ยวข้องกับการเดินทางมาชุมนุมกันในวันที่พุทธศาสนาครบ 5,000 ปี

ความในตำนานมูลศาสนากล่าวถึง นิพพานมี 3 จำพวก คือ กิเลสนิพพาน 1 ชันธปรินิพพาน 1 ธาตุนิพพาน 1 กิเลสนิพพานนั้นมิได้ต้นศรัทธาโพธิ์ (พระพุทธเจ้าตรัสรู้) ชันธปรินิพพานได้ต้นไม้รัง 2 ต้นในเมืองกุสินาราย (พระพุทธเจ้าปรินิพพาน) ส่วนธาตุนิพพาน มีความหมายถึง พระธาตุซึ่งเป็นสิ่งสุดท้ายที่เกี่ยวข้องถึงพระพุทธเจ้าโดยตรงจะสูญสิ้นไป โดยมีการกล่าวบรรยายถึงธาตุนิพพานหรือธาตุอันตรธานเมื่อพุทธศาสนาครบ 5,000 ปีว่า

“จักได้ในกาละภายหลัง มีหั้นชะแล เมื่อใดศาสนาจักใกล้มีหั้น ธาตุพระพุทธรูปเจ้าจะมารวมกัน ในที่มาสักการะ จากที่อันบูชาได้ด้วยอธิฐานแห่งพระพุทธรูปเจ้า นั้น คลาดคลาไฟสุที่บูชาสักการะ ต่อทำถึงกาละจักมีนสาสนา มีหั้นชะแล ธาตุเจ้าหมุ่ย่อยในที่ทั้งมวลจักมารวมกันแลจักมาสู่เจดีย์ในลังกา ทวีปพื้น ชะแล พ้อยคลาดจากที่นั้นจักไฟสุรายตนะในนาคทวีปเล่า ชะแล พ้อยคลาดจากที่นั้นไฟสุโพธิ์ปลงลงในอุลลเวลคามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสประยาธัพพัญญูปะนพระนั้นเล่าแล เมื่อนั้นธาตุเขี้ยวทั้งหลายจักมารวมกันในที่นั้น แต่เมื่อนาค ดาวติงสา แต่พรหมโลกชูแห่งชะแลแมนหลออยู่ที่ใด เท้าพัน ผักกาดคืหาบได้แลธาตุพระพุทธรูปเจ้า คัวมาพร้อมชุมนุมกันบอริมณชู้อันแล้วคืจักสำแดงสงสฐานเหมือนดังตนพระพุทธเจ้าเมื่อยังอยู่ในวันอันได้ตรัสประยาธัพพัญญุนั้นดีหลีชะแล ... ที่นั้นเตโชธาตุหากเกิดแต่ธาตุพระพุทธรูปเจ้าแล้วคืไหม้สรีระธาตุเจ้า สงสฐานตนพระพุทธเจ้านั้นเปลียวไฟ คืฟุ้งขึ้นเมื่อบน ต่อทำถึงพรหมโลกไฟนแล ...¹

การแสดงปาฏิหาริย์ในคราวประชุมเพลิงพระบรมธาตุ ในตำนานมูลศาสนา สรุปความว่าเมื่อพระธาตุมารวมกันแล้ว กลายเป็นภาพของพระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ไปทั่วจักรวาลหมื่นโลก เทวดาร่ำไห้เมื่อจะไม่มีพระพุทธเจ้า ไม่มีพระธรรมคำสอน 8 หมื่น 4 พันชั้น ความโศกเสียใจนั้นมีมาก

¹ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 512, 518.

ยิ่งกว่าตอนพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพาน เนื่องจากยังมีพระอัมมคำสอน มีพระพุทธเจ้าให้ระลึกถึง แต่หลังจากธาตุอันตรธานแล้วทุกอย่างจะหายไปหมดสิ้น จบสิ้นพุทธศาสนา

เทวดาที่มาชุมนุมกัน เล่าถึงได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่เตโชธาตุที่เกิดจากภายในของพระธาตุจะเผาไหม้พระธาตุนั้นเป็นเปลวไฟพุ่งขึ้นไปถึงพรหมโลก เทวดาจะมาทำการบูชาด้วยดอกไม้ของหอมอันเป็นทิพย์ และรอพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ในภายหน้า และคืนกลับสู่ที่แห่งตน

เมื่อธาตุพระพุทธเจ้าค้ำหาย ค้ำหายไฟจากโลกนี้มีหันชะแล เทวดามาชุมนุมกัน ปางนั้นเทวดาและพรหมอนาคาแลอรหันตาเหล่านั้น บิให้นิพพานนั้นแล เขาปทักษิณา 3 รอบในที่นั้นแล้ว เขาคักกล่าวว่าฉันนี้ ข้าแห่งพระพุทธเจ้า ในเมื่อเจ้าค้ำหายไฟฉันนี้แล้ว ดูข้าค้ำจักได้หันหน้าพระพุทธเจ้าตน 1 พายหน้า มีหันชะแล เทวดาต่างหลายต่างตน คีต่างเมื่อสู่ที่อยู่แห่งตน วันนั้นแล ธาตุอันตรธานกนิฏฐิตาฯ¹

ก่อนถึงกาลแห่งธาตุอันตรธาน คติการบูชาพระธาตุในล้านนาได้ดำรงอยู่ด้วยการสร้างและบูชาพระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุไว้ภายใน เนื่องจากการบรรจุไว้ในโกศอาจถูกลักขโมยได้ การสร้างให้มีขนาดใหญ่และมั่นคงเพื่อเป็นที่สักการบูชา ทำให้เกิดความสะดอกในการเคารพบูชา² พร้อมกับการเพณีสรงน้ำพระธาตุซึ่งจัดขึ้นในโอกาสสำคัญปีละ 1 ครั้ง เพื่อความเป็นสิริมงคล โดยความปรารถนาของผู้เคารพบูชานอกจากการเดินทางมานมัสการแล้ว ยังมีความมุ่งหวังในพลังอำนาจแห่งพระธาตุในการปกป้องบูชาตน รวมทั้งภูมิประเทศที่ตั้งด้วย³

8. ความเสื่อมของพระธาตุและความเชื่อในโลกอุดมคติ

การแสดงคำสอนที่กล่าวถึงความเป็นวัฏจักรในนิคมกถา เมื่อศาสนาเสื่อมสูญไปแล้ว จะเกิดมีใหม่ขึ้นมาอีกในยุคพระศรีอารียเมตไตรย์ หลังจาก 5,000 ปี ของพุทธศาสนาในปัจจุบันซึ่งเป็นเวลาไม่นานของจักรวาล คนจะได้ไปเกิดชดใช้กรรมหลายชาติภพ นิคมกถา เป็นการสอนให้เห็นถึงความไม่เที่ยงความว่า

ดูราสัปฺริสสะทั้งหลาย แม่นสัพพัญญูพระพุทธเจ้าคียังบ่เที่ยง แม่นธัมมะพระพุทธเจ้าคียังบ่เที่ยง
แม่นอริยสังฆะเจ้าอันเปนลูกศิษย์แห่งพระพุทธเจ้าคียังบ่เที่ยงแล ธัมมะอันเที่ยงจริงแท้ันคือนิพพานเจ้าสิ่งเดียวแล เหตุอันอนุสาสนีพระพุทธเจ้าเทศนาว่า

อนิจจา วต สงขารา

อุปฺปาทวยธมฺมิโน

¹ แหล่งเดิม. หน้า 519.

² สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำรวจม จิมพะเนาว์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 22.

³ แหล่งเดิม. หน้า 23.

อุปปชชิตวา นิรุชฌนฺติ

เตสํ วุปสโม สุโข

สงฆารว อันว่าสังฆารัมมัมทั้งหลาย อนิจจา อันบ่เที่ยง อุปปาทวยธมฺมิโน มีสภาวะรู้เกิดรู้ดับ อุปปชชิตวา คັນว่าเกิดแล้ว นิรุชฌนฺติ คัดับ อุปสโม อันว่าอาการารวระงับ เตสํ สงฆารานํ แห่งพระสังฆารัมมัมทั้งหลาย สุโข เป็นสุขแท้ได้ ปณฺทิตชนา คนทั้งหลายผู้มีประหยชา จูงชวนกันรับกะทำฟ้าเพงคลองนิพพาน คือทานสัลลาภานาในกาละเมื่อแกวทั้ง 3 ยังรุ่งเรืองนี้ ชูคนเทือะ

จรั ติฏฐตุ สทุธมฺโม

กาเล วสฺส จิรั ปชํ

ตปฺเปตุ เทโว ธมฺเมน

ราชา รกฺขตุ เมทนี ธมฺเมน

ธมฺโม อันว่าพระสัมมัมม คือ คำสอนแห่งพระพุทธเจ้า ติฏฐตุ จูงตั้งอยู่ จิรั สิ้นกาละนาน เทโว อันว่าฟ้าฝน วสฺส จูงตกลง กาเล ในกาละอันตก ปชํ มักว่า สดุดสมฺมุหิ ยังอันชุ่มนุมนุสัดต์ ตปฺเปตุ จูงหือเต็มใจ จิรั สิ้นกาละนาน ราชา อันว่า พระญา รกฺขตุ จูงรักษา เมทนี ยังแผ่นดิน ธมฺเมน ด้วยชอบไปราณธมฺมเทือะ¹

คำสอนเรื่องความไม่เที่ยงแม้แต่ว่าพระพุทธเจ้าอันประเสริฐ พระธรรม พระสงฆ์ก็ไม่เที่ยงเท่านิพพาน จึงชวนกันให้ปฏิบัติธรรมอันจะนำไปสู่นิพพาน หากผู้ที่ไม่สามารถปฏิบัติได้ยังสามารถเกิดมาพบกับพระศรีอารียเมตตรัยได้ การสร้างยุคสมัยของพระศรีอารียเมตตรัยเพื่อเป็นแรงผลักดันให้พุทธศาสนิกชนทำความดี ปฏิบัติตามประเพณีพิธีกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี โดยสืบมาจากการสร้างสังคมอุดมคติในโลกหน้า

ความเชื่อในเรื่องสังคมอุดมคติ สร้างขึ้นเพื่อเกิดความสบายใจในการทำบุญ การดำรงชีวิตของผู้คนก่อนพุทธศาสนาจะเชื่อมโยง โดยที่มาของสังคมอุดมคติสืบมาจากความเชื่อเรื่องพระมาลัย พระอรหันต์ที่อยู่ในศรีลังกาผู้มีความสามารถในการเดินทางไปสู่สวรรค์ และนรก ได้ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ แล้วนำเรื่องความสุขความทุกข์ในสวรรค์นรกมาแจ้งแก่คนในโลกมนุษย์ เรื่องราวของพระมาลัยโดยย่อเป็นเรื่องพระภิกษุได้พาอุบาสกไปบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี พาไปนมัสการพระศรีอารียเมตตรัย ได้สนทนาธรรมอุบาสกนำเรื่องมาเล่าให้ประชาชนฟัง หลังจากนั้น 7 วันก็ตายเกิดเป็นเทพในสวรรค์ชั้นดุสิต²

เรื่องพระมาลัยเป็นตำนานสำคัญของพม่าที่เชื่อว่าแต่งต่อมาจากลังกาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18 เป็นยุคทองในการสร้างตำนานในพม่า โดยรับอิทธิพลโครงเรื่องมาจากลังกา และส่งอิทธิพลถึงการแต่งเรื่องพระมาลัยในล้านนา³ อาจแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ซึ่งเป็นยุคทองของการแต่งวรรณกรรมในล้านนา วรรณกรรมมาลัยเป็นเรื่องที่รู้จักของคนในท้องถิ่น เช่น มาลัยต้นมาลัยปลายในการสวดร่วมกับเรื่องเวสสันดรชาดก และมาลัยเฝือกโลก

¹ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 519-520.

² เตนดาว ศิลปานนท์. (2553). แกะรอยพระมาลัย. หน้า 16-17.

³ แหล่งเดิม. หน้า 17 (อ้างอิงจาก สุภาพรณ ณ บางช้าง. (2533). วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย. หน้า 317.)

สิ่งที่พระศรีอารียเมตตรัยบอกต่อมาถึงมนุษย์ในโลกว่าจะเข้าถึงยุคของพระองค์ได้อย่างไร ทำให้เกิดเป็นประเพณีพิธีกรรมตามมา เช่น ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ จะได้พบกับพระศรีอารียเมตตรัยให้สดับฟังพระเวสสันดรครบ 1,000 คาถาใน 1 วัน บูชาพระธรรมด้วยประทีป ธูป ธง จักร ดอกไม้ต่างๆ มีดอกบัว อุบล จงกลนี ราชพฤกษ์ และดอกผักตบให้ครบจำนวนสิ่งละพัน ในล้านนาเป็นประเพณีตั้งธรรมหลวง จัดในเดือน 12 ก่อนเทศน์พระเวสสันดร มีการเทศน์มาลัยต้น มาลัยปลาย

การสวดพระมาลัยในอดีตนิยมสวดทั้งงานศพ งานแต่งงาน เพื่อเป็นการสอนคุณธรรมและบาปบุญคุณโทษแก่ผู้ฟัง ตำนานพระมาลัยดอกลำไยเรื่องการทำความดีความชั่ว ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ และการถวายทานเพื่อให้ผู้ตายที่เป็นญาติพี่น้องพ้นจากความทุกข์ได้ การสอนให้เชื่อในเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ สวรรค์ นรก โลกนี้ โลกหน้า และความสุขในยุคพระศรีอารีย ที่บอกว่าเป็นโลกแห่งอุดมคติ ที่มีแต่ความสมบูรณ์พูนสุข ซึ่งความเชื่อนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาที่ อภิญา เพ็ญฟูสกุล เรียกว่า “millenarian movement”¹ เป็นขบวนการที่มีภาพลักษณ์ของสังคมในอุดมคติที่แตกต่างจากสภาพสังคมจริงในขณะนั้นอย่างมาก และเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมให้กลายมาเป็นอุดมคติดังนั้น เช่น ขบวนการพระศรีอารียเมตตรัย ที่มีการเขียนตำนาน การสร้างพิธีกรรมขึ้นมา เพื่อให้คนหันทุกข์ หมดกังวลเมื่อพุทธศาสนาผ่านไปครบ 5,000 ปี

สรุปบทที่ 2

ในพุทธศาสนาสาขาลัทธิศาสนาพุทธศาสนาชนบูชาพระธาตุเสมือนบูชาพระพุทธรูป ทำให้พระธาตุเป็นสิ่งมีค่าควรแก่การบูชาสูงสุด เนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของพระวรกายพระพุทธรูปเจ้าที่เหลือให้ระลึกถึงการกล่าวถึงความเป็นมาของพระธาตุนี้ เริ่มแต่พระพุทธรูปทรงหยั่งรู้ถึงเวลาในการเผยแพร่พุทธศาสนาที่สั้นกว่าอดีตพุทธเจ้าองค์อื่น จึงทรงกำหนดให้พระบรมสารีริกธาตุกระจายเป็นส่วนย่อยเป็นสาเหตุของการเกิดรูปแบบพระธาตุ เพื่อให้แพร่กระจายไปตามบ้านเมืองต่างๆ ดังพุทธทำนาย

การสร้างตำนานพระธาตุเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกแห่งที่พุทธศาสนาเจริญอยู่ ด้วยความเชื่อที่ว่าทุกสถานที่ที่พุทธศาสนาแผ่ความเจริญไปถึงล้วนเป็นพุทธศาสนจักร มีคุณค่าและความสำคัญเทียบเท่ากัน ตำนานนั้นจึงกล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าเสด็จตามสถานที่ต่างๆ โดยตำนานลักษณะนี้เริ่มที่ศรีลังกา เมื่อพุทธศาสนาย้ายศูนย์กลางความเจริญจากอินเดียมาที่ศรีลังกา การสร้างตำนานเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าจึงเป็นสิ่งที่ทำเพื่อความชอบธรรมและสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับพุทธศาสนามาประดิษฐานอยู่ สำหรับข้อเท็จจริงและตำนานนั้นเป็นประเด็นที่ไม่เกี่ยวข้องกัน

¹ อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2551). มานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี.

โดยผู้สร้างตำนานนั้นถือว่าตำนานเป็นบุญกุศล เป็นความจริงแท้ที่ไม่ต้องพิสูจน์ เกิดขึ้นเป็นเรื่องราวซ้ำๆ เป็นไปตามชะตากรรม กฎแห่งกรรมในแต่ละชาติภพ วนเวียนเป็นวัฏจักรไม่ต่อเนื่องเป็นเส้นตรง

ตำนานที่เขียนขึ้นในล้านนามีต้นฉบับมาจากพงศาวดารลังกา จากการคัดลอก นำมาเผยแพร่โดยพระสงฆ์ที่เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาจากลังกาในช่วงพุทธศตวรรษ 20-21 โดยเนื้อหาที่มีโครงสร้างเดียวกันว่าด้วยการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า เพื่อประทานเส้นพระเกศาหรือพระทนต์รอยพระพุทธบาทพร้อมกับถวายพุทธทำนายถึงความเจริญของบ้านเมืองที่จะประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองต่อไป ในอาณาจักรล้านนาปรากฏเรื่องราวดังกล่าวในตำนานพระเจ้าเลียบโลกและตำนานพระธาตุ เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระธาตุที่ประดิษฐานในดินแดนนั้นซึ่งถือเป็นความจำเป็นที่ต้องมีตำนานพระธาตุรองรับเสมอ

การแสดงถึงสถานที่แต่ละแห่งที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เป็นเสมือนการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์โดยอ้างจากตำนาน โดยตำนานที่แต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 สืบมาถึงปัจจุบันมีเพียงไม่กี่ฉบับ เนื่องจากการเขียนตำนานเป็นเรื่องของพระเถระที่มีความรู้ความสามารถเรื่องวรรณกรรมเป็นอย่างดีและมีบาร์มีเพียงพอ ทำให้พบหลักฐานว่าการสร้างสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ การระบุตำแหน่งที่ตั้งส่วนใหญ่มาจากการนิมิตฝัน เช่น ตำนานของพระสุมนเถระสร้างวัดสวนดอก และการประดิษฐานพระธาตุดอยสุเทพ

ส่วนตำนานที่แสดงถึงวัฏจักร ปาฏิหาริย์ ของพระธาตุเสมือนมีชีวิตในตำนานมูลศาสนาเป็นเรื่องราวที่แต่งขึ้นโดยใช้ภาษาท้องถิ่น ทำให้เกิดความเข้าใจและการเผยแพร่เป็นไปโดยง่าย ความเชื่อเรื่องพระธาตุในการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ทั้งการแสดงฉัพพรรณรังสี พระธาตุเสด็จหรือการเดินทางไปมาหาหากันของพระธาตุที่พุทธศาสนิกชนได้พบเห็นและเล่าขานต่อมา เป็นเรื่องที่รองรับกับการอันตรายานของพระธาตุในอนาคต

ความเชื่อเรื่องพระธาตุในล้านนาเกี่ยวกับการบูชาในโลกนี้ เกิดอานิสงส์ถึงชาติภพต่อไป ทำให้พ้นจากความทุกข์ ได้เกิดมาพบตนบุญ พระญารามิกราช และพระศรีอาริยมตตริย โดยความเชื่อนี้ปรากฏเป็นรูปธรรมผ่านประเพณีพิธีกรรม เช่น การฟังเทศน์มหาชาติ การบูชาพระมัลลย์ การสรงน้ำพระธาตุ เป็นต้น

การประดิษฐานพระธาตุทำให้เกิดการยอมรับในพุทธศาสนา เกิดการเผยแพร่ไปตามดินแดนต่างๆ ตั้งแต่ศรีลังกา มาถึงพม่า สุโขทัย และล้านนา ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์

พิธีกรรมประดิษฐานพระธาตุ หรือธาตุนิทานกรรม เพื่อการรักษาให้คงอยู่ได้บรรจุไว้ได้พื้นดิน โดยสร้างห้องบรรจุพระธาตุพร้อมเครื่องสักการบูชา เป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่เกี่ยวกับการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นอกจากเพื่อการรักษาแล้ว การดูแลผ่านพิธีกรรมเป็นการอ้างถึงเทพดาที่รับหน้าที่ดูแลพระธาตุนั้น ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในแต่ละพื้นที่ โดยพบหลักฐานการทำพิธี

ในลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในตำนานจากการขุดค้นพระธาตุโบราณในล้านนา พบว่ามีธาตุนิทานกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เป็นห้องใต้ดิน เช่น การพบกรุใต้พระธาตุเจดีย์วัดอุโมงค์เถระจันทร์ เชียงใหม่ การพบผอบบรรจุพระธาตุจากการขุดพบหลักฐานใต้ดิน จากจารึกที่แสดงถึงพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น ส่วนเจดีย์รุ่นหลัง เช่น ที่เมืองฮอดกลับพบกรุบรรจุพระธาตุบนองค์เจดีย์โดยไม่พบห้องบรรจุพระธาตุใต้ดินแต่อย่างใด ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าพระธาตุที่สร้างขึ้นโดยท้องถิ่นไม่มีตำนานรองรับจะไม่มีธาตุนิทานกรรมและการสร้างกรุบรรจุไว้ใต้ดิน หรืออาจเป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นในช่วงหลังจากการฟื้นฟูบ้านเมืองในช่วงพระเจ้ากาวิละ ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างพระธาตุสำคัญตามจารีตในล้านนาเลย

บทที่ 3

พระธาตุล้านนาจากรัฐจารีตถึงรัฐชาติ

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนาในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์จากรัฐจารีตถึงรัฐชาติ ตั้งแต่การสถาปนาอาณาจักรล้านนาโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ในปี พ.ศ. 1839 จนรวมเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม นับตั้งแต่เริ่มปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2427 จนถึงปัจจุบัน เป็นเวลากว่า 700 ปี เรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุที่ถูกบันทึกไว้ภายใต้บริบททางสังคมในแต่ละยุคสมัยสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ความศรัทธา ที่แสดงออกผ่านพิธีกรรม การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมเพื่อพุทธศาสนา ด้วยพระราชประสงค์ของกษัตริย์ในการสถาปนาพระธาตุไว้ในเมืองเพื่อประโยชน์ทางการปกครอง อาณาจักรในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมให้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ

การบูชาพระธาตุตั้งแต่อดีตกาลมีวัตถุประสงค์เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ พระพุทธองค์ทรงตรัสให้พระสงฆ์ยึดหลักพระธรรมคำสอนเป็นสรณะ ส่วนบุคคลทั่วไปหากจะหาสิ่งภายนอกไว้ยึดเหนี่ยวให้ไปกราบไหว้สิ่งเวทมนตร์สถานทั้ง 4 แห่ง เมื่อพิจารณาถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการพระธาตุหลังจากถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว มีพระสงฆ์แต่เป็นโทณพราหมณ์ พร้อมกษัตริย์จากเมืองต่างๆ ดังหลักฐานเกี่ยวกับการนับถือพระธาตุในอดีต เช่น วรรณกรรมทางศาสนาที่ไม่กล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุ หรือฤทธิ์อำนาจใดๆ ของพระพุทธเจ้า ให้นับถือพระธาตุเพียงที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เปี่ยมด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ให้พุทธศาสนิกชนเจริญรอยตาม แต่เมื่อเวลาผ่านไปผู้คนนิยมเรื่องปาฏิหาริย์มากขึ้น เกิดเป็นการแต่งเรื่องเกี่ยวกับปาฏิหาริย์¹ เพื่อสนับสนุนแรงศรัทธาและสร้างความชอบธรรมทางศาสนา การเมืองการปกครอง

ความสำคัญของพระธาตุที่มีต่อระบบการเมืองการปกครองโดยกษัตริย์ในฐานะธรรมราชา คือ การอัญเชิญพระธาตุให้แสดงปาฏิหาริย์และประดิษฐานบนแผ่นดินของพระองค์สร้างความสงบร่มเย็นแก่บ้านเมือง พร้อมคติการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้เชื่อมโยงกับการปกครอง โดยมีพระธาตุเป็นสื่อกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทางประวัติศาสตร์มีการสร้างปรากฏการณ์ทางสังคมขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่เฉพาะในล้านนาและสยามเท่านั้น ทางพม่ายังปรากฏเหตุการณ์ที่กษัตริย์ทรงต่อรองอำนาจของอังกฤษด้วยการแสดงออกผ่านพระธาตุ ในสมัยพระเจ้ามินดง เมื่อพระองค์ทรงขออนุญาตเจ้าหน้าที่อังกฤษเสด็จลงมาย่างกุ้ง เพื่อทรงสวมฉัตรทองประดับอัญมณีที่มีค่าบนยอดเจดีย์พระเกศธาตุหรือพระธาตุชเวดากอง ทางอังกฤษไม่ยินยอมได้เพียงอนุญาตให้ทูต

¹ สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 2.

ปฏิบัติการสวดยอดเจดีย์ในนามของพระองค์เท่านั้น¹ การแสดงออกผ่านการบูชาพระธาตุนี้เป็นแบบแผนปฏิบัติโดยทั่วกันในพื้นที่ที่มีพระธาตุเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนา ในบทนี้จึงเป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเมืองการปกครองในรัฐจารีตล้านนาถึงรัฐชาติสยาม ด้วยการศึกษาระวัติศาสตร์ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาพร้อมวิเคราะห์พระธาตุเจดีย์ทั้ง 8 องค์ที่เป็นกรณีศึกษา

1. การประดิษฐานพระธาตุกับการเมืองการปกครอง

การสร้างความศักดิ์สิทธิ์แก่พระธาตุด้วยการเขียนตำนาน เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเกิดศรัทธา เป็นการบอกเล่าประวัติความเป็นมา การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระธาตุ เช่น ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระธาตุโดยเชื่อมโยงกับการเสด็จมาแสดงพุทธทำนายของพระพุทธเจ้า อันเป็นความเจริญอย่างสูงสุดของดินแดนที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

กษัตริย์ผู้สามารถอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากศรีลังกามาประดิษฐานยังบ้านเมืองของพระองค์พร้อมกับการชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ได้ ย่อมมีความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองในฐานะธรรมราชาผู้ประกอบด้วยพระบารมีอันยิ่งใหญ่ ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์พม่าในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ (พ.ศ.2015-2035) ทรงอัญเชิญพระธาตุศักดิ์สิทธิ์จากศรีลังกามาประดิษฐานที่เจดีย์พม่า พร้อมการบวชใหม่พระสงฆ์ทั้งจากสุโขทัย เชียงใหม่ สยาม เขมร² และในสมัยพระเจ้าตลุนมิน (ครองราชย์ พ.ศ.2172-2201) โปรดให้สร้างเจดีย์คองคัมเตาบนฝั่งแม่น้ำอิระวดี ตรงข้ามเมืองอังวะ โดยนำต้นแบบมาจากวัดสำคัญที่เมืองอนุราชปุระ เพื่อประดิษฐานพระเขี้ยวแก้วและบาตรที่พระเจ้าบุเรงนองทรงรับมาจากลังกา³ โดยแบบอย่างของกษัตริย์ที่ทำนุบำรุงพุทธศาสนานั้นได้ส่งผ่านจากศรีลังกามาทั้งทางบกและทางน้ำถึงพม่า สุโขทัย และล้านนาในที่สุด

ความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อพระธาตุ ในอาณาจักรล้านนาได้เจริญอย่างสูงสุดในสมัยพระญาเกีอาน (พ.ศ.1898-1928) เมื่อพระองค์ทรงรับพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์มาจากสุโขทัย ซึ่งในขณะนั้นสืบทอดมาจากนิกายรามัญ เมืองพิน จากหลักฐานศิลาจารึกที่พบในสุโขทัยกล่าวถึงการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระธาตุ ตลอดจนเหตุการณ์การอัญเชิญพระธาตุมาประดิษฐานยังสถานที่ต่างๆ เปรียบเสมือนการชำระเหตุการณ์ที่พระเจ้าอโศกทรงเปิดกรุเจดีย์ที่พระเจ้าอชาตศัตรูโปรดให้สร้างไว้ และเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามพุทธทำนาย ทำให้บุคคลสำคัญของสุโขทัยดำเนินตามเหตุการณ์สมัยพระเจ้าอโศก โดยขุดหาพระธาตุจากสถานที่ต่างๆ มารวบรวมไว้ในเมืองใหญ่เพื่อสร้างมหาธาตุ เช่น

¹ หม่อง ทิน อ่อง, (2556). ประวัติศาสตร์พม่า. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. หน้า 249.

² แหล่งเดิม. หน้า 103

³ แหล่งเดิม. หน้า 150

พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี เสด็จไปตามเมืองต่างๆ เพื่อแสวงหาพระธาตุ ก่อพระบรมธาตุเจดีย์ และบูรณปฏิสังขรณ์ ดังความกล่าวในศิลาจารึกวัดศรีชุม ด้านที่ 2 ว่า “ปรารภนาเป็นพระพุทธรูปมหาอุดม จึ่งภิเษกกรรมออกจากรัตนภูมิ สพายบาตร... ทั้งหลายมุ่งดวงจงเดินหาพระศรีรัตนธาตุปรารภนาเพื่อจัก ทำกุศล”¹ นอกจากนี้ในจารึกวัดเขากบ ได้ปรากฏข้อความว่า

“... พระมหาธาตุคลาดยัง ผางพล ะพุน ตาก เชียง... รอดถึงดงที่โปรดช้าง นครพัน กลิงคราสู ปาตลิมุตร... บุรนครตรีใจลมนทลา มัลลราช รอดถึงลังกาทวีป... ด้วยหาพบพระมหารัตนธาตุ แต่ฉวัด ทำจริยาให้...ต สร้างพระมหาธาตุเล็กศาสนธรรมในพระมหานครสิงหล..โสด ผสมสืบข้าว ช้ามมาลู ตะนาวศรี เพื่อเลือกเอาคนผู้ดี...สิงหลที่ป รอดพระพุทธรูปศรีอริยไมตรี เพชรบุรี ราชบุรี...ส อโยธยา ศรี รามเทพนคร ที่สอพิรุณาสตรงบาดาล พระ...เด็จ ท่านก่อนนั้น ผสมแต่ก่อพระเจดีย์พระศรีรัตนธาตุได้ พัน...ร้อยห้าสิบเจ็ดรัตนกูดานครไทย ว่ากัมพวงคลองอีกพระเจดีย์”²

แสดงถึงบริเวณเมืองสุโขทัยก่อนหน้านั้นมีเจดีย์ร้าง เป็นหลักฐานการประดิษฐานพุทธศาสนา ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนรับพุทธศาสนาจากศรีลังกา โดยเชื่อมโยงไปถึงความเก่าแก่ของ อาณาจักรมอญในศรีเกษตร ปญฺ หรือญฺไชย ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีได้เป็นอย่างดี ประกอบกับ หลักฐานทางโบราณคดีของพระธาตุสำคัญที่เกิดก่อนพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นซากปรักหักพังของ พระธาตุเจดีย์ที่แสดงหลักฐานจากทางสุโขทัยว่าสมเด็จพระเจ้ามหาเถระได้เดินทางไปสำรวจเจดีย์ร้างขาด ศรัทธาจากผู้คนในการเดินทางมากราบไหว้บูชาจึงขุดพระธาตุนั้นขึ้นมา เพื่อนำไปประดิษฐานใน สถานที่เหมาะสม

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของบ้านเมืองช่วงก่อนอาณาจักรล้านนาที่ประดิษฐานพระบรม สารีริกธาตุสำคัญ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการประดิษฐานพุทธศาสนาที่เมืองสุโขทัยทั้ง เอกสารตำนานทางประวัติศาสตร์ ศิลาจารึก โบราณวัตถุสถานที่แสดงถึงบ้านเมืองที่มีมาก่อน อาณาจักรล้านนา เป็นพุทธศาสนาในช่วงแรกเริ่มที่รับมาจากเมืองสุโขทัยอารยธรรมมอญทวารวดี จากความเชื่อในเรื่องการประดิษฐานพระธาตุไว้กลางเมือง ตามตำนานการสร้างพระธาตุสุโขทัยขึ้น เป็นศูนย์กลาง ในสมัยพระเจ้าอภัยราชา ราวพุทธศตวรรษที่ 16

ความในตำนานพระธาตุล้านนาแต่ละแห่ง ต่างกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้นแต่ครั้ง พุทธกาล กล่าวถึงชาวพื้นเมืองที่มาถวายการต้อนรับพระพุทธเจ้าในแต่ละพื้นที่ที่เป็นชุมชนสำคัญตาม ลุ่มแม่น้ำ การแสดงพุทธทำนายที่มีเนื้อหาต่างกันไปตามพื้นที่เป็นการกล่าวถึงที่มาของถิ่นฐาน

¹ กรมศิลปากร. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า 72.

² แหล่งเดิม. หน้า 187-188.

บ้านเมืองการเกิดปฐมกษัตริย์ การสร้างบ้านเมืองขึ้นตามพุทธทำนาย ตลอดจนการประดิษฐานพระธาตุสำคัญขึ้นในแต่ละเมือง โดยพุทธทำนายในบริเวณลุ่มน้ำสำคัญของล้านนามีความดังต่อไปนี้

(1) พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำกก ประดิษฐานพระธาตุดอยตุง ตำนานพระธาตุดอยตุงกล่าวถึงบรรพบุรุษของกษัตริย์ล้านนาซึ่ง พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เสนอแนวคิดว่าเป็นแนวทางการผูกเรื่องจากกษัตริย์พื้นเมืองที่ไม่ได้มาจากชมพูทวีป หรือเป็นวงศ์กษัตริย์ที่สืบมาจากพระพุทธรเจ้าในอินเดีย จึงอ้างถึงการสะสมบุญบารมีเพื่อเกิดมาเป็นพระอภินิหาร¹ ดังตำนานของปู่เจ้าลางจกที่อยู่รักษาพระธาตุจนตายไปเกิดเป็นเทวดาที่ยังคงปฏิบัติหน้าที่อยู่รักษาพระธาตุ ต่อมาได้จุติมาเกิดด้วยโอบปาติกา ปฏิสนธิในวัย 16 พรรษา เป็นพระอภินิหารปกครองเมืองชื่อ ลวจักรราช ลงมาตามบันไดเงินมาถึงตีนดอยพร้อมบริวาร 500 เป็นประวัติเมืองเชียงแสนดูแลพระธาตุสืบมา

(2) พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง-แม่น้ำกวง กล่าวถึงการประดิษฐานพระธาตุหริภุญไชย พระธาตุสำคัญของแคว้นที่เกิดขึ้นเป็นศูนย์กลางเมืองหริภุญไชย ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์จามเทวีที่สืบราชสมบัติต่อกันมา โดยรับพุทธศาสนาจากเมืองละโว้ เป็นวัฒนธรรมมอญทวารวดีที่มาพร้อมกับพระนางจามเทวี จวบจนสมัยพระญาอาทิตยราช กษัตริย์พระองค์ที่ 32 ซึ่งพระพุทธรเจ้าแสดงพุทธทำนายไว้แต่ครั้งพุทธกาลว่าจะเป็นผู้พบและประดิษฐานพระธาตุหริภุญไชยไว้กลางเมืองนั้น

ส่วนการสร้างพระธาตุสำคัญในช่วงหลังที่ปรากฏตำนานได้สร้างขึ้นในพื้นที่ราบในเมืองเชียงใหม่ เพื่อเป็นศูนย์กลางทางศาสนา โดยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่อ้างความชอบธรรมจากการสืบทอดมาจากราชวงศ์ลวจักรราช พระญาเกือนากษัตริย์ลำดับที่ 9 แห่งราชวงศ์มังรายทรงสร้างเวียงสวนดอก เพื่อเป็นที่ตั้งพระธาตุวัดสวนดอก ทรงประดิษฐานพระธาตุนนาคโดยสุเทพด้านทิศตะวันตกของเมือง ส่วนพระธาตุสำคัญอื่นๆ ที่ปรากฏในตำนานคือเจดีย์หลวง ซึ่งสร้างขึ้นกลางเมืองเชียงใหม่ และพระธาตุศรีจอมทองที่สักการบูชาของชุมชนในเขตเมืองจอมทอง เมืองฮอด

(3) พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง เป็นที่ประดิษฐานพระธาตุลำปางหลวง เป็นพื้นที่ที่มีความใกล้ชิดกับเมืองหริภุญไชยดังตำนานลำปางหลวงกล่าวว่า พระธาตุประดิษฐานอยู่ที่เมืองหริภุญไชยซึ่งปรากฏแล้ว ส่วนอีกองค์หนึ่งที่อยู่ในเมืองลัมพกัปปนครยังไม่ปรากฏ ชาวเจ้าทั้ง 5 ได้ขอคัดลอกตำนานจารึกการบรรจุพระธาตุเมืองลัมพกัปปนครจากพระเถระเมืองโยธยาไว้เพื่อเผยแพร่แก่คนทั้งหลาย² นอกจากนั้นกล่าวถึงพระญาต่างเมืองที่มาค้นหาพระธาตุ เช่น พระญาจันทะเทวราชแห่งสุวรรณภูมิ พระญาพลราช กษัตริย์เมืองที่อยู่ใกล้เมืองลัมพกัปปนคร (สันนิษฐานว่าเป็นเมืองพล หรือเมืองแพร่)

(4) พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำยม ประดิษฐานพระธาตุข่อแฮ จากความสัมพันธ์ของผังเมืองแพร่ที่มีฐานฐานคล้ายรูปหอยสังข์ ทำให้เกิดการเชื่อมโยงอายุถึงร่วมสมัยกับเมืองหริภุญไชยและเมืองเขลางค์

¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2555). ตำนาน. หน้า 49.

² กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 62-63.

ตำนานพระธาตุช่อแฮกล่าวถึงการบรรจุพระธาตุบนดอยในเมืองพลราช ส่วนชื่อเมืองพลราชปรากฏในตำนานพระธาตุลำปางหลวง เมื่อพระญากษัตริย์ได้ไปขุดหาพระธาตุลำปางหลวง ชื่อของเมืองพลราชต่อมาได้กลายเป็นเมืองแพร่ โดยสันนิษฐานว่าปรับชื่อตามการบรรจุพระธาตุบนดอยช่อแฮ ตามพุทธทำนายของพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จมายังสถานที่นี้¹

(5) พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน ที่ประดิษฐานพระธาตุแช่แห้ง เมืองน่านแยกตัวออกจากอาณาเขตของล้านนา มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองสุโขทัยและเมืองแพร่ มีผู้ปกครองเมืองที่มีประวัติกล่าวถึงลำดับการขึ้นครองราชย์และความสัมพันธ์ของกษัตริย์แต่ละองค์ มีการปกครองอย่างอิสระจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราชได้รวบรวมเมืองน่านไว้ในการปกครอง ประวัติศาสตร์ของเมืองน่านจึงแยกออกไปจากประวัติศาสตร์ล้านนา ในตำนานพระธาตุแช่แห้ง กล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่การประดิษฐานพระธาตุครั้งแรกจนถึงการประดิษฐานครั้งที่ 4 เมื่อพระญาอภัยกับพระญาสุโขทัยถวายพระธาตุเจ้า 7 องค์แก่พระญากษัตริย์เมือง ซึ่งเห็นสมควรให้บรรจุไว้ที่ภูเพียง

สรุปได้ว่า ตำนานและประวัติศาสตร์ของพระธาตุแต่ละแห่งล้วนมีความเป็นมาแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น มีลักษณะร่วมคือต่างอ้างถึงพระธาตุได้เกิดขึ้นก่อนอาณาจักรล้านนา เป็นการเจริญขึ้นในเมืองที่มีประวัติศาสตร์ของตนเองมาก่อน ส่วนพระธาตุที่สร้างหรือบูรณะครั้งสำคัญในล้านนามีกษัตริย์เป็นผู้ดำเนินการ หรือมอบหมายให้เจ้าเมืองเป็นผู้ดำเนินการแทน แสดงถึงการปกครองที่แบ่งตามเมืองโดยเจ้าเมืองมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาพระธาตุ เรื่องราวของพระธาตุในแต่ละเมืองจึงเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครอง เช่น ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช การเสด็จมานมัสการพระธาตุถูกใช้เป็นเหตุผลหนึ่งในการมาเยี่ยมแต่ละเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครอง โดยเหตุผลในการบูชาพระธาตุจากหลักฐานเอกสารพบว่าเป็นการบูชาเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่บ้านเมือง เช่น การขอฝนให้ตกตามฤดูกาลเพื่อให้เกิดผลผลิตทางการเกษตร การบนบานขอให้เกิดความสงบร่มเย็นแก่บ้านเมือง เป็นต้น

2. กรณีศึกษาพระธาตุสำคัญในล้านนา

การศึกษาประวัติ และการวิเคราะห์ตำนานพระธาตุสำคัญในล้านนาที่มีตำนานการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุรองรับ จำนวน 8 องค์ และเป็นตัวแทนของเมืองในล้านนา แสดงถึงความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ที่ต่างไปในแต่ละเมือง ในแต่ละช่วงเวลา ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนปรากฏการณ์

¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2555). เล่มเดิม. หน้า 101.

ระหว่างพระธาตุกับสังคมล้านนา โดยพระธาตุสำคัญในล้านนาทั้ง 8 องค์¹ ที่เป็นกรณีศึกษาประกอบด้วย

- (1) พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน
- (2) พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
- (3) พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่
- (4) พระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน
- (5) พระธาตุดอยตุง จังหวัดเชียงราย
- (6) พระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- (7) พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่
- (8) เจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่

ตำนานและประวัติศาสตร์ของพระธาตุแต่ละองค์มีความเป็นมาของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน โดยพระธาตุหริภุญไชย พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยตุง และพระธาตุศรีจอมทอง ทั้ง 6 องค์เป็นพระธาตุที่อ้างถึงการเกิดขึ้นก่อนอาณาจักรล้านนาเจริญขึ้นในเมืองที่มีประวัติศาสตร์ของตนเองมาก่อนการสร้างอาณาจักรล้านนา ส่วนพระธาตุดอยสุเทพ และเจดีย์หลวง สร้างขึ้นโดยกษัตริย์ล้านนา จากการศึกษาตำนานพระธาตุพบว่า มีทั้งพระธาตุที่กษัตริย์เป็นผู้สร้างหรือมอบหมายให้เจ้าเมืองเป็นผู้สร้างแสดงถึงการปกครองที่กษัตริย์ให้เจ้าเมืองมีบทบาทในการดูแลพระธาตุ โดยประวัติและข้อมูลเบื้องต้นของพระธาตุสำคัญทั้ง 8 องค์ มีดังนี้

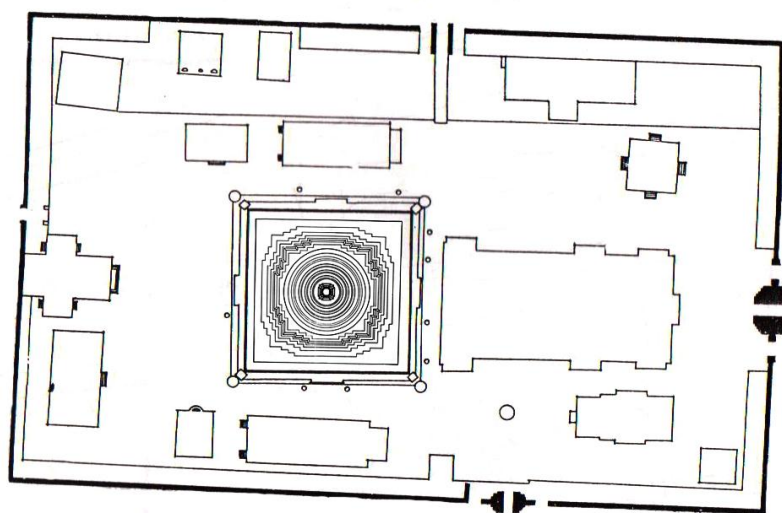
(1) พระธาตุหริภุญไชย

สถานที่ตั้ง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดวรมหาวิหาร ประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 ประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 96 ตอนที่ 184 ลงวันที่ 30 ตุลาคม 2522²

¹ เป็นพระธาตุที่มีตำนานรองรับว่าประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ กษัตริย์ทำการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ต่อมา มีพัฒนาการทางสังคม ได้รับการยอมรับว่ามีความสำคัญอย่างต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

² ศิลปากร, กรม. (2525). การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือในเขตความรับผิดชอบของหน่วยศิลปากรที่ 4. หน้า 251

ภาพประกอบ 5 แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพระธาตุหริภุญไชยวรมหาวิหาร

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศิลปากร, กรม. (2525). *การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ*. หน้า 255.

ประวัติความเป็นมา

ตำนานพระธาตุหริภุญไชยเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ราชวงศ์จามเทวีที่อัญเชิญพุทธศาสนาเข้ามาจากเมืองละโว้ เป็นวัฒนธรรมมอญทวารวดี จนถึงสมัยพระญาอาทิตยราชโปรดให้สร้างพระราชวังใหม่ที่มีสถานที่บังคลอยู่ ณ ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุทำให้กาเผือกบินมาขัดขวางไว้ทุกครั้ง พระองค์เกิดความสงสัย เทวดารักษาพระธาตุจึงมานิมนต์ฝันให้พระองค์นำเด็กน้อยที่เกิดมา 7 วันมาไว้กับกา 7 วัน มาไว้กับคน 7 วัน จนครบ 7 ปี ให้สอบถามเด็กน้อยดู พระญาอาทิตยราชทรงตื่นจากบรรทมแล้วได้ทำตามคำของเทวดา พ.ศ. 1440 พระญาอาทิตยราชจึงได้ความจากการว่ารับคำมาจากพระญากาเผือกให้เฝ้าสถานที่แห่งนี้ด้วยพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาแสดงพุทธทำนาย พระญาอาทิตยราชมีความยินดียิ่งนักจึงเชิญพระญากาเผือกมาจากป่าหิมพานต์ ทรงรื้อปราสาทราชวัง บัดกวาดสถานที่ให้งดงาม พร้อมทำพิธีตกแต่งพื้นที่อัญเชิญพระธาตุด้วยพื้นทรายบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้ น้ำอบ น้ำหอม ผิงกล้วย อ้อย ปักช้อนน้อยช่อตุงไชย โคมไฟทั้ง 4 ด้าน ประดับตกแต่งเมืองดุจสวรรค์ขึ้นดาวดั่งส์ ชาวเมืองและกษัตริย์ประดับตกแต่งตนด้วยเครื่องประดับทั้งมวล มือถือข้าวตอกดอกไม้ ของหอมมาพร้อมกัน พระสงฆ์สวดปริตรมงคล พระญาอาทิตยราชพร้อมพระญากาเผือกได้อารธนาให้พระธาตุปรากฏออกมา¹

¹ การอัญเชิญพระธาตุให้ปรากฏมักทำได้ด้วยการอธิษฐาน สวดมนต์ ด้วยความเชื่อว่าพระธาตุคือพระพุทธรูปเจ้า แสดงปาฏิหาริย์ดังพระพุทธรูปเจ้าเมื่อครั้งมีพระชนมชีพ

พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ ลอยขึ้นจากพื้นดินไปอยู่ในอากาศ เปล่งฉัพพรังสีทั่วเมืองหริภุญไชย เป็นเวลา 7 วัน แล้วจึงมาตั้งอยู่เหนือแผ่นดินดังเดิม พระญาอาทิตยราชจึงทำการสักการบูชาขออาราธนา เพื่อประดิษฐานพระธาตุในโกศค้ำหนักสามพันค้ำสูง 3 ศอก ประดับด้วยแก้ว 7 จำพวก สวมครอบโกศที่พระอินทร์เออลงมาครั้งนั้น

ประวัติการก่อสร้างและการบูรณะ พระเจ้าอาทิตยราชโปรดให้ช่างก่อปราสาทหลังหนึ่งมีเสาศา 4 ต้น มีโขง 4 ด้าน สูง 12 ศอก ใช้อิฐเงินค่าและก้อนหินพันห้าพัน หินจมน้ำด้วยแก้ว 7 ประการ กววมโกศธาตุอันนั้น สักการบูชาให้ทาน ให้ข้าววัดกวาดเผี้ยว ให้ไม้สีฟันและล้างหน้าแก่ธาตุเจ้า 4 ครั้ว

พ.ศ.1673 พระญาสัพพัทลธิศครองเมืองหริภุญไชย ปี พ.ศ.1726 ทรงสร้างโกศค้ำหลังหนึ่งสูง 4 ศอก น้ำหนักค้ำห้าพัน ตกแต่งด้วยแก้ว 7 จำพวก ครอบโกศพระญาอาทิตยราช แล้วให้ก่อมณฑปปราสาทหลังหนึ่งสูง 5 วา ครอบมณฑปพระญาอาทิตยราชอีกชั้นหนึ่ง

พ.ศ.1817 ปี พระญามังรายยึดเมืองหริภุญไชยได้ ทรงประทับอยู่เมืองหริภุญไชย 2 ปี มีศรัทธา “มักใคร่สร้างยังพระธาตุเจ้า” จึงชวนชาวเมืองก่อมหาธาตุเจ้าสูง 15 วา กววมณฑปพระญาสัพพัทลธิศ¹ แต่ความในตำนานมูลศาสนากล่าวว่พระญามังรายมอบเมืองหริภุญไชย ตลอดจนกิจการทางศาสนาแก่อ้ายฟ้าและมหาเถระดูแล ดังใจความว่า “เมื่อนั้นผ้าขาวแลขนฟ้าแลมหาเถระเจ้าทั้งหลาย ชุมนุมกัน พร้อมกันแปลงที่รักสาธาตุเจ้าหื้อหมั่นคง จึ่งหื้อคนทั้งหลายไปเอาหินมาแล้วจึ่งพร้อมกันก่อ กวมหื้อกลม บหื้อเปนดังคูหาเมื่อก่อนนั้น ลวงสูงได้ 70 ศอก หื้อริจจนาลายอันวิจิตรในยอดแล้วคหื้อใส่ จัตตค้ำวันนั้นแล”²

พ.ศ.1990 ปี พระเจ้าติโลกราชและพระมหาเมธังกรก่อมหาธาตุ ใช้เวลา 6 เดือน ความในตำนานบรรยายถึงสิ่งก่อสร้าง ขนาด จำนวนวัสดุ จำนวนเงินที่ใช้ และคำศัพท์ช่างที่บรรยายถึงแต่ละส่วนของเจดีย์ พร้อมการกัลปนาที่ดิน ถวายพระธาตุจำนวนมาก

พ.ศ.2046 พระเมืองแก้วโปรดให้สร้างรั้วลำเวียงทองจากเมืองเชียงใหม่ มารอบมหาธาตุเจ้าเมืองลำพูน มี 585 เล่ม มีปราสาททอง 4 หลัง ตั้งสี่มุม กษัตริย์ราชวงศ์มังราย ตลอดจนชนชั้นปกครองจากพม่าได้มาถวายที่นา และข้าพระธาตุ พร้อมคำ และเงินแก่พระธาตุ ตลอดมา

พ.ศ.2076 พระญาเกสพาแขกได้มาไหว้พระธาตุหริภุญไชย

ด้วยความเป็นพระธาตุสำคัญประจำเมืองหริภุญไชย ที่มีตำนานรองรับทำให้เกิดความศรัทธา พร้อมการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่อง

¹ กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 40

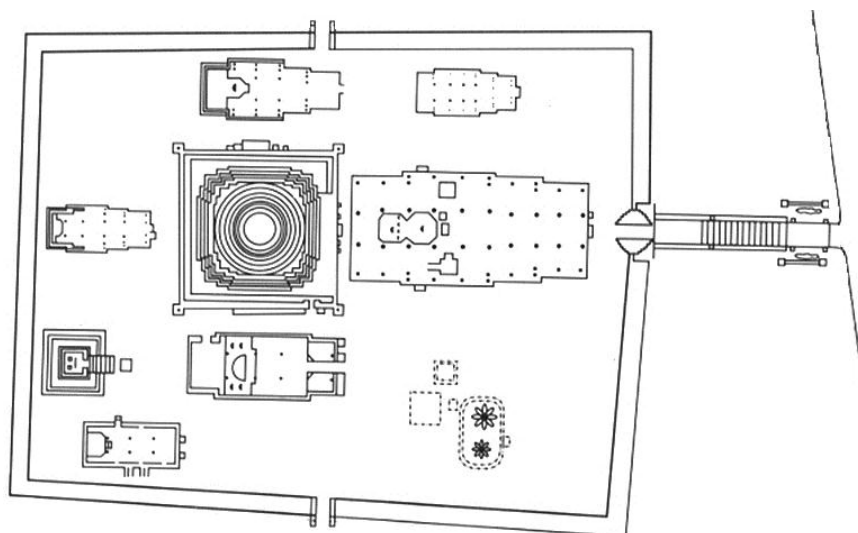
² พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 333.

(2) พระธาตุลำปางหลวง

สถานที่ตั้ง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

ประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478

ประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 163 ลงวันที่ 21 ตุลาคม 2523¹

ภาพประกอบ 6 แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพระธาตุลำปางหลวง

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศิลปากร, กรม. (2525). *การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ*. หน้า 182.

ประวัติความเป็นมา

ตามตำนานพระธาตุเริ่มที่พระพุทธรเจ้าเสด็จมายังเมืองลัมพกัปปนคร แต่ไม่กล่าวถึงเจ้าเมืองในการรับเสด็จ สันนิษฐานว่าอาจไม่มีกษัตริย์ปกครองและด้วยความใกล้ชิดกับเมืองหริภุญไชย ต่อมาตำนานพระธาตุกล่าวถึงชาวเจ้า 5 คน อยู่โขงเมืองมหาราชขุนน้ำพึ่งเดินทางมานมัสการพระธาตุเมืองอโยธยา พระเถระเมืองอโยธยาบอกถึงความตามตำนานว่ามีพระธาตุประดิษฐานอยู่ที่เมืองลัมพกัปปนครชาวเจ้าทั้ง 5 ได้ขอคัดลอกตำนานจารึกการบรรจุพระธาตุเมืองลัมพกัปปนครไว้ เพื่อเผยแพร่แก่คนทั้งหลาย² โดยความเป็นมาที่ได้คัดลอกมาจากตำนานนั้นมีความโดยสรุปว่าพระญาณทัฬหะเทวราช

¹ กรมศิลปากร. (2525). *การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือในเขตความรับผิดชอบของหน่วยศิลปากรที่ 4*. หน้า 160

² กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 62-63

แห่งสุวรรณภูมิทราบข่าวพระธาตุในเมืองลัมพักปนนคร มีพระประสงค์จะอัญเชิญไปประดิษฐานยังบ้านเมืองของพระองค์ จึงมาตั้งราชวัดรอยุ่ ณ สถานที่นั้นและอธิษฐานเพื่ออัญเชิญพระธาตุให้ปรากฏ

พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ ในคืนที่ 2 พระญาณันท์เทวราชทอดพระเนตรเห็นพระธาตุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ลอยขึ้นกลางอากาศพร้อมทั้งขุบแก้วแล้วมาประดิษฐานอยู่ ณ ที่พระอรหันต์และเทวดาได้สร้างไว้ให้แต่ก่อน

ประวัติการสร้างและการบูรณะ พระญาณันท์เทวราชบังเกิดความศรัทธา โปรดให้ขุนหลุมบรรจุพระพุทธรูปเจ็ดล้านล้าน 10 วา เป็นจักรพรรดิ ให้ทำพื้นราบก่อด้วยอิฐเงินอิฐค่าสูงชันประมาณ 50 ศอก แล้วสร้างรูปราชสีห์ทองคำตัวหนึ่งสูงประมาณ 4 ศอก และสร้างขุบคำอันหนึ่งรองขุบแก้ว และสร้างขุบเงินรองรับขุบคำไว้ภายนอก ประดิษฐานไว้ในท้องราชสีห์ วางไว้กลางหลุมตั้งเครื่องบูชาประกอบด้วยดอกไม้เงินดอกไม้ค่า ไหเงิน ไหค่า ประทีปเงินประทีปคำรายล้อม ตั้งลำเงินอันใหญ่ไว้ทั้ง 4 มุม แล้วพระยาจันท์เทวราชได้สร้างยนต์ถืออาวุธไว้รักษาพระเจ้า ถมเท่าระดับแผ่นดินแล้ว พระยาจันท์เทวราชจะตัดต้นขจาวอันเป็นที่อยู่ของรุกขเทวดาผู้รักษาพระธาตุ รุกขเทวดาจึงแสดงอำนาจให้ปรากฏ เมื่อพระยาจันท์เทวราชไม่ตัดต้นขจาวแล้ว เทวดามีความยินดีมาก เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่าลัมพักปนนคร และมอบคำไว้ให้รักษาพระธาตุและเสด็จกลับสุวรรณภูมิ

ต่อมาพระญาพลราช เสดยราชสมบัติใกล้เมืองลัมพักปนนครมีพระประสงค์จะอัญเชิญพระธาตุเช่นเดียวกัน มีพระบัญชาให้คนขุดหาที่บรรจุพระธาตุจนถึงแผ่นดินหลบหลังยันต์ จึงร้องลงไปอีกให้ใช้หินก้อนใหญ่น้อยทุบยันต์ ใช้ไม้ทุบ ใช้ทรายถม เมื่อทำอันตรายยันต์ไม่ได้พระญาพลราชโปรดให้ฝังกลบไว้ตามเดิมและปลุกต้นขจาวหมายไว้ ตำนานพระธาตุลำปางหลวงไม่กล่าวถึงการสร้างเจดีย์ด้านบนบรรจุพระธาตุ

ลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ช่วงอาณาจักรล้านนาโดยระบุดักราชที่ชัดเจน ความเป็นมาว่า

พ.ศ.1956 มหาเทวีเจ้าแม่มหาราชเจ้าเมืองแม่ได้เป็นนางพระญาในเชียงใหม่มาเฝ้าดูพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ ได้อธิษฐานพระธาตุให้เกิดแหล่งน้ำขึ้นที่สะดือเมือง ปรากฏแหล่งน้ำให้ชาวเมืองไว้กินพระมหาเทวีมีความยินดียิ่ง จึงอยู่บูชาพระธาตุ 7 วัน ถวายนาล้านเบี้ยแก่พระธาตุ ให้คนรักษาบ่อน้ำแล้วกลับเมืองเชียงใหม่ เป็นการอธิษฐานคล้ายการบนบานกรณีขอฝนกับพระธาตุดอยตุง

พ.ศ.1992 เจ้าเมืองหนานแต่ท้องปกครองเมืองนคร ได้ขอมหาเถรธรรมาภิบาลเป็นประธานขอที่ดินเพื่อสถาปนาเจดีย์เหนือที่ประดิษฐานพระธาตุ ได้ตัดไม้ขจาวที่พระญาพลราชปลุกไว้หมายสถานที่นั้น ขุดลงไปเจอกระดูกคน 4 โครงกระดูก จึงสร้างเจดีย์กว้าง 9 วา สูง 15 วา

เจ้าเมืองอ้ายอ่า ลูกอ้ายเจ้าเมืองหาญแต่ท้อง มากินเมืองนคร เอาค่าขึ้นใส่มหาธาตุเจ้าพันสี่ร้อยบาทซีกคำ เมื่อแผ่นดินไหว ยอดพระธาตุเสียหาย พระสังฆราชสร้างยอดใหม่ใช้แกนเหล็กเสริมขึ้นพระมหาธาตุสูง 22 วา 1 ศอก จากนั้นบอกการกัลปนาที่ดินถวายพระธาตุ การปฏิสังขรณ์ต่างๆ ในวัด

พ.ศ.2019 เจ้าหมื่นคำเบิกปกครองเมืองนครตามการแต่งตั้งของพระเจ้าติโลกราช ได้มาบูรณะมหาธาตุเจ้าลำปาง ก่อกำแพงแบ่งวิหาร หล่อพระพุทธรเจ้าองค์หนึ่งประมาณแสนยิบหมื่นทอง ฉลองแล้วประดิษฐานในวิหาร โดยปรารภนาเป็นพระพุทธรเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต

พ.ศ.2039 เจ้าเมืองหาญสิทธิธรรมหาสุรมนตรีปกครองเมืองลำปาง ได้ก่อธรณีพระเจ้าหลวง กว้าง 12 วา สูง 21 วา

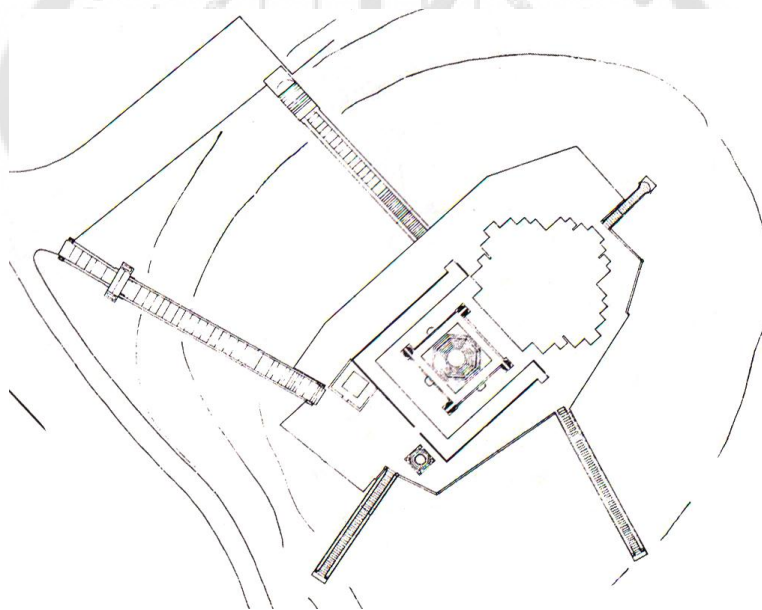
พ.ศ.2099 ท้าวแม่กุเสด็จพระธาตุลำปางหลวง (เรียกว่ามหาธาตุลัมปาง)

พ.ศ.2275 หนานทิพย์ช้าง บำปงยางคค ต่อสู้ทัพเจ้ามหายศ ณ วัดพระธาตุลำปางหลวง ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นผู้ครองนครลำปางต้นตระกูลเจ้าเจ็ดตน

(3) พระธาตุช่อแฮ

สถานที่ตั้ง ตำบลช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

ได้รับการยกระดับเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งแต่วันที่ 23 มิถุนายน 2549 ประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 ประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 159 ลงวันที่ 14 ตุลาคม 2523¹

ภาพประกอบ 7 แผนผังบริเวณที่ตั้งวัดพระธาตุช่อแฮ อยู่บนเนินเขา พร้อมทางขึ้น

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศิลปากร, กรม. (2525). การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ. หน้า 243.

¹ กรมศิลปากร. (2525). เล่มเดิม. หน้า 239

ประวัติความเป็นมา

พระธาตุช่อแฮไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองที่ชัดเจนเหมือนตำนานพระธาตุองค์อื่น จากคัมภีร์ใบลานที่ปริวรรตแล้วพบว่ามีเนื้อหาน้อยและกล่าวเฉพาะการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุโดยพระสาวกบนดอยโกสิยธวัชบรรพต เมืองพณคร¹ ส่วนที่เป็นคัมภีร์ใบลานที่มีการคัดลอกต่อกันมาหลายฉบับพบประมาณ 10 หน้าลานเท่านั้น² ในทำยคัมภีร์ใบลานฉบับปริวรรตในประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2 เป็นที่มาของตำนานพระธาตุช่อแฮ ระบุว่า

“จุลศักราชได้ 1226 ตัว (พ.ศ.2407) ปีกาบไส้ เดือน 5 ออก 3 ค่ำ พร้าว่าได้วันจันท ฤเจ้าหลวงวงส วัดพระบาทได้สืบเอาตำนานเจ้าช่อแฮกับครุฑมาหาเถรภิกษุ ณ เมืองม่านด้านใต้เมืองแพร่ ท่านไปได้มาจากถ้ำบ้านก่อเมืองเชียงใหม่ออกมา เข้าไปติดตามหาครุฑาเมืองระแหงจึงได้เขียนเอาอย่างกางป่าพะเมืองระแหงแลเหตุไปเข้ารกขุมลกับด้วยท่านแล วันจกั๊กออกกัมกับบริบูรณ์แก่ข้าแล ข้าได้ตำนานลกระแหงมาแล”

ส่วนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่กล่าวในตำนานพระธาตุลำปางหลวงเชื่อมโยงถึงพระญาพลราชที่มาขุดหาพระธาตุยังเมืองลัมภักปนครเมื่อไม่สามารถอุยเชิญขึ้นมาได้จึงปลุกต้นขจาวหมายไว้ โดยเชื่อว่าเมืองพลคือเมืองแพร่

ประวัติการสร้างและการบูรณะ ชื่อเมืองแพร่ที่ปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยแสดงถึงความสัมพันธ์ของเมืองลุ่มแม่น้ำยม ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุช่อแฮว่าระหว่างที่พระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ.1890-1911) เสด็จมาประทับอยู่ที่เมืองแพร่เป็นเวลา 7 เดือน พระองค์อาจจะเป็นผู้สร้างพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้งในช่วงเวลานี้³ ต่อมาใน พ.ศ.1987 พระเจ้าติโลกราชทรงรวมเมืองแพร่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา

จากใบลานบันทึกการบูรณะพระธาตุช่อแฮ⁴ กล่าวถึงการบูรณะพระธาตุช่อแฮในปี พ.ศ. 2467 โดยมีครูบาศรีวิชัยเป็นประธานบูรณปฏิสังขรณ์ร่วมกับคณะสงฆ์จังหวัดแพร่มีพระมหาเมธีกร (พรหม พรหมเทโว) อดีตเจ้าคณะจังหวัดแพร่เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการบูรณปฏิสังขรณ์

¹ กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 101-106.

² สรัสวดี อ๋องสกุล. (2555). เล่มเดิม. หน้า 96-97

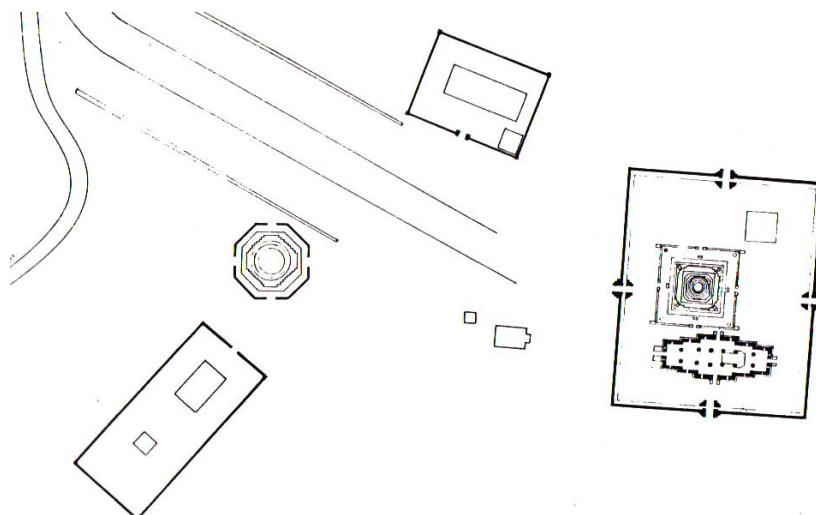
³ แหล่งเดิม. หน้า 102

⁴ **ตำนานครูบาศรีวิชัยปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮ ฉบับวัดพระนอน ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่.** สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. รหัสไมโครฟิล์ม 81.089.07.024-024.

(4) พระธาตุแช่แห้ง

สถานที่ตั้ง ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน

ประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 61 ตอนที่ 65 ลงวันที่ 24 ตุลาคม 2487
ประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 159 ลงวันที่ 14 ตุลาคม 2523¹

ภาพประกอบ 8 แผนผังพระธาตุแช่แห้ง ตั้งอยู่บนเนินเขา

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศิลปากร, กรม. (2525). การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ. หน้า 209.

ประวัติความเป็นมา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของพระธาตุแช่แห้งเริ่มตั้งแต่การประดิษฐานพระธาตุตามพุทธทำนาย จนถึงการประดิษฐานครั้งที่ 4 เมื่อพระญาอโศกกับพระญาสุโขทัยถวายพระธาตุเจ้า 7 องค์ (พรรณสอง องค์นั้นเท่าพรรณหอมป้อม มีวรรณดั่งแก้วผลึก สามองค์นั้นมีวรรณดั่งแก้วมุกด์ สององค์นั้นมีวรรณดั่งคำ) กับพระพิมพ์เงิน 20 องค์ พระพิมพ์คำ 20 องค์ แก่พระญาครานเมือง จึงปรึกษากับธรรมบาลเถระ เห็นสมควรให้บรรจุไว้ที่ภูเพียง

พระญาครานเมืองให้หล่อต้นปูนสำริดใหญ่ต้นหนึ่งเพื่อใส่พระธาตุ 7 องค์ กับพระพิมพ์ทั้ง 40 องค์นั้น ปิดฝาแล้วใส่สหายจีนกลิ้งกลเหมือนดั่งก้อนผา ใส่ไว้ในหลุมกว้างหนึ่งวาและลึกหนึ่งวา แล้วก่ออิฐเป็นเจดีย์สูงหนึ่งวาบรรจุพระธาตุ พระญาครานได้สร้างเมืองที่ตีนพระธาตุ เพื่อจะได้สักการะพระธาตุทุกเวลา

¹ กรมศิลปากร. (2525). เล่มเดิม. หน้า 194

จากตำนานพบว่าเมืองน่านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองสุโขทัยและเมืองแพร่ มีผู้ปกครองเมืองที่มีประวัติกล่าวถึงลำดับการขึ้นครองราชย์และความสัมพันธ์ของกษัตริย์แต่ละองค์ มีการปกครองอย่างอิสระ จนตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าติโลกราชเมื่อยึดเมืองน่านได้แล้วโปรดให้ท้าวพระยามาปกครองเมือง โดยพระยาที่สำคัญ คือ ท้าวขาก่านจากเมืองฝางที่มาปกครองเมืองน่านในปี พ.ศ.2007 โดยเชื่อว่าท้าวขาก่านคือแมงหมาเตົาที่ออกจากโกนมาไหว้พระพุทธรูปเจ้าที่ภูเพียง และได้รับพุทธทำนายไว้

ประวัติการสร้างและการบูรณะ ความสำคัญของตำนานพระธาตุแช่แห้งได้มีการนำมาเผยแพร่และถ่ายทอดในสมัยอาณาจักรล้านนา เกิดการสร้างองค์พระธาตุแช่แห้งขึ้นครั้งแรกในเวลานี้ โดยหลักฐานจากตำนานกล่าวถึงท้าวขาก่านให้หมื่นในคำสองเข้าเฝ้าพระเจ้าติโลกราช ก่อนกลับเมืองได้แวะวัดบ้านหลวงหัวเวียงพบวชิรโพธิ์เถระที่ได้ตำนานมาจากเมืองลังกาได้สอบถามหมื่นในคำสองเรื่องพระธาตุที่ภูเพียง ว่าเป็นไปตามที่ปรากฏในตำนานลังกา ว่าเป็นที่ประดิษฐานธาตุพระเศวตมาแต่อดีต สถานที่นั้นเป็นป่าตาล ป่าไผ่ ด้านบนเป็นจอมปลวกสูงหนึ่งวา จากนั้นพระวชิรโพธิ์จึงมอบตำนานพร้อมเทียนบูชา 20 เล่มแก่ท้าวขาก่าน ท้าวขาก่านได้ไปตามสถานที่ดังกล่าว ขุดจอมปลวก พบก้อนผาใหญ่กลมเกลี้ยง ด้านในมีเต้าปูนทองด้านในมีพระธาตุ 7 พระองค์ พระพิมพ์เงิน พระพิมพ์คำ อย่างละ 20 ที่พระญาณครานเมืองได้มาจากพระญาสุโขทัย จึงกราบทูลพระเจ้าติโลกราช แล้วก่อเจดีย์กลมสูง 6 วาไว้ในสถานที่เดิม ศักราชได้ 838 ตัว (พ.ศ.2019) ศักราชได้ 844 ตัว (พ.ศ.2025) ท้าวอ้ายยวมก่อจอมเจดีย์สูง 17 วา

(5) พระธาตุคอยตุง

สถานที่ตั้ง ตำบลห้วยไคร้ อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

ภาพประกอบ 9 ที่ตั้งพระธาตุคอยตุง บนยอดเขาตอยตุง ทางทิศเหนือของจังหวัดเชียงราย

ที่มา: คณะกรรมการค้นคว้าวิจัยประวัติพระธาตุคอยตุง. (2536). **ประวัติพระธาตุคอยตุง**.

ประวัติความเป็นมา

ที่มาของชื่อดอยตุงเมื่อพระมหากัสสปะอธิฐานคันตุงยาว 7,000 วา กว้าง 5,000 วา ภูเขา มหาธาตุ มีวรรณะ 7 ประการ มีพื้นเขียว ขาว แดงหม่น เหลือง และพระอินทร์บูชาพระธาตุด้วยตุงยาว 7,000 วา เทาตุงพระมหากัสสปะเจ้าเป็นตุงคู่กัน ตำนานพระธาตุดอยตุงมีความเกี่ยวข้องกับต้นวงศ์ ของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย คือปู่เจ้าลาวจกที่อยู่รักษาพระธาตุจนตายไปเกิดเป็นทวดตาที่ยังคงหน้าที่ รักษาพระธาตุ ต่อมาจุติมาเกิดด้วยโอบปาติกาเป็นพระญาปกครองเมืองปฏิสนธิในวัย 16 พรรษา ชื่อ ลวจังกราช ลงบันไดเงินมาถึงตีนดอยพร้อมบริวาร 500 คน นอกจากพระญามังรายกษัตริย์ล้านนาที่สืบ เชื้อสายมาจากลวจังกราชแล้วมีรายพระนามพระญาคราม พระญาแสนภู พระญาคำฟู พระญาผายู พระญาเจ็ดพันตู พระญามหาพรหม พระญาโลกตรา พระญาแสนเมืองมา

ประวัติการก่อสร้างและการบูรณะ ตามตำนานพระธาตุดอยตุงแต่เดิมกล่าวถึงการสร้าง เจดีย์เพียงองค์เดียวเพื่อบรรจุพระธาตุ 2 ครั้ง ส่วนเจดีย์องค์ที่สองมิได้กล่าวถึง ภายหลังมีการตีความ โดยอ้างจากตำนานสิงหนวัติที่มีการแต่งเพิ่มเติมในสมัยหลังราวหลังพุทธศตวรรษที่ 22 กล่าวถึง พระญามังรายนมหาราชซึ่งครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 2 มีการนำ พระธาตุมาสถาปนาที่ดอยตุงอีกครั้ง “...แต่ไม่อาจนำมาฝังไว้ที่เดียวกันกับการฝังพระธาตุเมื่อสองครั้ง ก่อนได้ เนื่องจากมีการสร้างเจดีย์ครอบทับบริเวณหินที่นั่นแล้ว จึงได้มีการสร้างเจดีย์อีกองค์หนึ่งไว้ข้าง ทิศตะวันออกของเจดีย์องค์เดิม เพื่อบรรจุพระธาตุที่ได้มาในครั้งนี้”¹ เป็นความพยายามในการอธิบาย ถึงพระธาตุองค์ที่สองที่อาจเกิดขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ให้สอดคล้องกับตำนานในการประดิษฐาน พระธาตุ 3 ครั้ง จึงสร้างเป็นเจดีย์สององค์บนฐานเดียวกัน หรือกล่าวว่าเป็นพระธาตุองค์เดียวกันที่มี สองยอด เนื่องจากหมายถึงพระพุทธรูปองค์เดียวกันนั่นเอง²

ความในตำนานกล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชแต่งเครื่องบูชาพร้อมคัมภีร์มาบูชาพระมหาธาตุเจ้า คัมภีร์หนึ่งไว้หื้อเป็นที่ตั้งตำนาน³ จนถึงช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ตำนานกล่าวถึงลูกเจ้า ฟ้ามังทราเสด็จมาจากเมืองหงสาวดีมาครองเมืองเชียงใหม่ ราว พ.ศ.2129 หมื่นวัดดอยตุงและสังคโมฬี เจ้านำตำนานมหาธาตุเจ้าและคัมภีร์อันพระเจ้าติโลกราชพระราชทานให้พร้อมบรรณาการทั้งหลายมา ถวาย ลูกเจ้าฟ้ามังทราเกิดความศรัทธาเป็นอย่างสูงประทานหลาเงินพร้อมชาวมลัทธิรักษาพระธาตุ

แสดงถึงตำนานพระธาตุนี้เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชมีเนื้อเรื่องต่อเนื่องมาถึงสมัยพระ เมืองแก้วจากการจดบันทึกเหตุการณ์สำคัญ รวมทั้งตำนานถ้ำอรัญญคูหาที่กล่าวถึงพระเมืองแก้ว

¹ มนวิภา เจียจันทร์พงษ์ และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2552). ความหมายของตำนานพระธาตุเจ้าดอยตุง.

ใน พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 43.

² แหล่งเดิม. หน้า 43.

³ กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 2

เช่นกัน จึงกล่าวได้ว่าตำนานนี้เป็นการรับรูปแบบการเขียนตำนานพระธาตุตามแบบแผนของตำนานพระเจ้าเลียบโลกร่วมกับการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ที่ไม่มีการกล่าวถึงการสร้างพระธาตุดอยตุงองค์ที่สอง

จากบันทึกการอนุรักษ์พร้อมหลักฐานการค้นคว้าทางโบราณคดีพื้นที่ดอยตุง พบว่ามีการตัดส่วนของศีรษะของเจดีย์ที่ครูบาศรีวิชัยสร้างในส่วนที่กว้างสุด เพื่อให้สามารถก่อเจดีย์ทรงปราสาทครอบลงไปใหม่ได้ โดยส่วนที่ถูกสกัดออกไปนั้นเปิดให้เห็นเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมชั้นในสุดที่ประดับทองจังโกที่องค์ระฆังอยู่ด้านในอีกองค์หนึ่งซึ่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระญาภิไธยราชพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าเจดีย์ทั้งสององค์สร้างขึ้นพร้อมกัน หรือองค์ไหนสร้างก่อนหลังได้ เนื่องจากข้อจำกัดในการขุดค้นเกี่ยวกับความแข็งแรงของฐานเจดีย์จึงไม่สามารถขุดค้นเพื่อหาหลักฐานได้¹

ต่อมาราว พ.ศ.2470-2473 ครูบาศรีวิชัยร่วมกับชาวเมืองเชียงรายสร้างเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมลงรักปิดทองทั้งองค์ครอบเจดีย์สององค์เดิมเป็นเจดีย์ชั้นที่สอง ส่วนเจดีย์ชั้นที่สามสร้างครอบทับด้วยการหล่อที่ละส่วน เป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่มีการประดับกระเบื้องสีทองทั้งองค์ซึ่งออกแบบโดยจิตร บัวบุศย์ ก่อสร้างโดยกระทรวงมหาดไทย เสร็จสิ้นในปี พ.ศ.2516

ในปี พ.ศ.2549 กรมศิลปากรได้รื้อพระธาตุองค์เดิมที่กระทรวงมหาดไทยสร้างครอบออกเพื่อให้เห็นเจดีย์องค์ในที่ครูบาศรีวิชัยสร้าง ตามหลักฐานภาพถ่ายที่ปรากฏอยู่ในวิหารพระธาตุดอยตุงพร้อมปรับปรุงภูมิทัศน์ ให้งบประมาณทั้งสิ้น 21 ล้านบาท

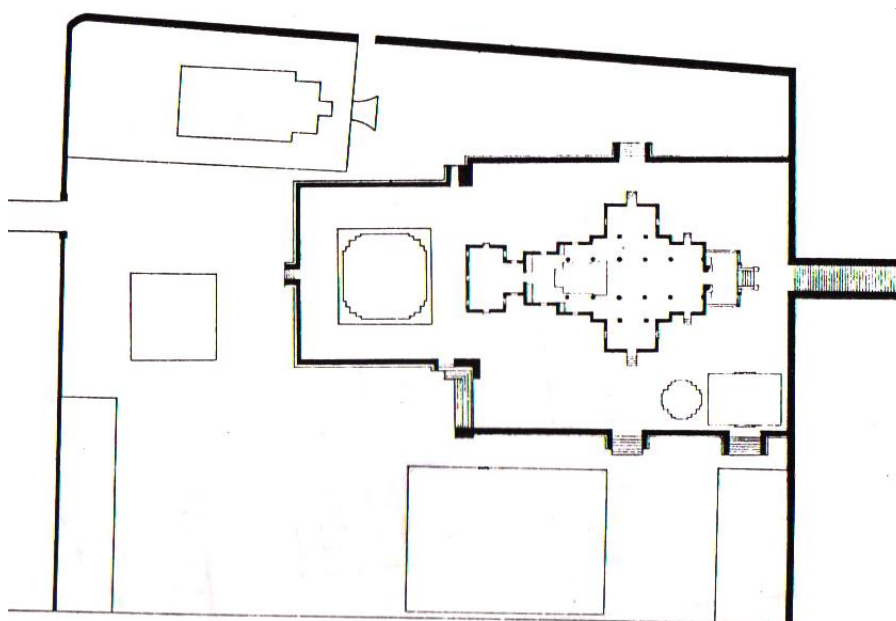
(6) พระธาตุศรีจอมทอง

สถานที่ตั้ง ตำบลบ้านหลวง. อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหารได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นวัดพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ในปี พ.ศ. 2506 ประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 ประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 96 ตอนที่ 160 ลงวันที่ 18 กันยายน 2522²

¹ ชินณวุฒิ วิลยาธย. (2552). การค้นคว้าทางโบราณคดีพื้นที่ดอยตุง. ใน พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 66-67.

² กรมศิลปากร. (2525). เล่มเดิม. หน้า 64.

ภาพประกอบ 10 แผนผังวัดพระธาตุศรีจอมทอง

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศิลปากร,กรม. (2525). การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ. หน้า 103.

ประวัติความเป็นมา

ตำนานพระธาตุศรีจอมทองในส่วนที่บันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตั้งแต่พ.ศ. 1994 กล่าวถึง นายส้อย นางเมงได้สร้างวัดบนดอย สร้างศาลา ก่อเจดีย์บนถ้ำคูหา ก่อพระพุทธรูปไว้ 2 องค์ คนทั้งหลายเรียกว่าวัดศรีจอมทอง

พ.ศ. 2009 นายสิบเงิน และนายสิบถั่วช่วยกันสร้างวิหารมุงหญ้าคา พ.ศ. 2013 พระเทพกุลเถระเจ้าอาวาสบูรณะวิหารเปลี่ยนหลังคาใส่ไม้ระแนงมุงกระเบื้อง พ.ศ. 2018 พระธมมปัญญา เจ้าอาวาสพร้อมชาวบ้านไปรื้อถอนวิหาร และพระพุทธรูปองค์ใหญ่มาจากวัดท่าแย้มริมแม่น้ำกาละ (เข้าใจว่าเป็นน้ำแม่กลอง) พ.ศ. 2022 สร้างระเบียบหน้ามุข ก่อปราสาทเพ็ญสูง 2 วา 3 ศอก กว้าง 1 วา 2 ศอก เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ก่อกำแพงรอบวิหาร 4 ด้าน

ประวัติการสร้างและการบูรณะ เมื่อเกิดเหตุการณ์พระธาตุเสด็จออกจากคูหา ในปี พ.ศ. 2042 พระธมมปัญญาเถระเจ้าอาวาสวัดขณะนั้นอ้างถึงเทวดามาเข้าฝันผ้าขาวเพื่อแจ้งแก่ทางวัดว่า พระธาตุเสด็จไปอยู่ในโมลีพระพุทธรูปในวิหารเจ้าอาวาสได้เก็บไว้ในนั้น

พ.ศ. 2058 พระมหาพุทธญาณโณ ได้ตำนานพระธาตุมาจากพุกาม พิจารณาตุที่วัดจอมทองมีพระธาตุประดิษฐานอยู่ตามที่ตำนานกล่าวไว้ จึงให้พระอานันทะเถระเดินทางไปยังวัดจอมทอง พร้อม

ตั้งจิตอธิษฐานขอให้พระธาตุปรากฏ เจ้าอาวาสจึงอัญเชิญพระธาตุออกมาจากโมลีพระพุทธรูป เห็นถูกต้องตามตำนานทุกประการ จึงบอกแก่พระมหาพุทธานุโณเถระนำความมาทูลถวายแก่พระเมืองแก้ว โปรดให้สร้างวิหารจัตุรมุขเหมือนวิหารวัดชัยศรีภูมิแล้วก่อปราสาทหลังหนึ่งให้เหมือนปราสาทที่อยู่ในอุโบสถวัดมหาโพธิ (เจ็ดยอด) ไว้ท่ามกลางพระวิหารนั้น เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ โดยช่างสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2060 เมื่อเสร็จแล้วพระเมืองแก้วถวายโกศทองคำหนัก 560 ตำ เพื่อบรรจุพระธาตุ ทำพิธีฉลองพร้อมถวายข้าพระธาตุให้บำรุงพระธาตุจนครบ 5000 วัสสา

พ.ศ.2100 ในสมัยพระมหาเทวีครองเมืองเชียงใหม่ ได้อัญเชิญพระธาตุจอมทองเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ ถวายข้าวัด

ราวปี 2110 พระยาสามล้านไชยสงครามมาใส่ข้อฟ้า ป่านลมวิหารวัดจอมทอง สร้างถนนจากวัดพระธาตุไปถึงฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันออก ยาว 902 วา 2 ศอก กว้าง 5 วา ปลูกต้นไม้ ถวายข้าพระธาตุ

พ.ศ.2182 พระเจ้าแผ่นดินพม่าถวายเครื่องบูชาพระธาตุจอมทอง ทั้งเครื่องอัฐบริขาร เครื่องแห่ คือ พัดคำว จามร บังตะวัน เกือก พงยู โคม ธงไชย ธงลาย ธงดอกคำ ธงช้าง ธงชัยเงิน และเครื่องสักการะอื่นๆ เป็นอันมาก

พระธาตุศรีจอมทอง บันทึกเหตุการณ์ตามปีพุทธศักราชได้อย่างละเอียด ความว่า

พ.ศ.2314 พระธาตุอันตรธานหายไป จนถึงสมัยพระยาจำบ้านเป็นผู้ครองนครเชียงใหม่ พระยาวชิระปราการกำแพงเพชรให้สร้างโกศเงิน โกศทองคำ และทำพิธีอัญเชิญพระธาตุตามอย่างในอดีต แต่พระธาตุยังไม่เสด็จกลับมาได้ทำพิธีถึง 3 ครั้ง ในปี พ.ศ.2322 พระธาตุได้เสด็จออกมาปรากฏในคูหาปราสาทตามคำอธิษฐานของพระเถระ ที่กล่าวถึงพระยาวชิระปราการเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้ปรารภในสัพพัญญุตญาณ ถ้าความปรารถนาจะสำเร็จขอให้พระธาตุปรากฏในคูหาปราสาทดังเดิม พระยาวชิระปราการได้อัญเชิญพระธาตุไปฉลองในเมืองเชียงใหม่ 7 วัน 7 คืน แล้วเชิญเสด็จกลับมาที่วัดจอมทองตามเดิม

ต่อมา พ.ศ.2361 พระเจ้าช้างเผือกได้ปฏิสังขรณ์วิหาร พ.ศ.2363 ปิดทองเสาพระวิหาร ก่อกำแพงวัด ถวายทาน

พ.ศ.2367 เจ้าสุภานุวงศ์ขึ้นสร้างโกศทองคำ โกศเงินบรรจุพระบรมธาตุพร้อมอัญเชิญไปฉลองในเมืองเชียงใหม่ ก่อนอัญเชิญกลับวัดพระธาตุจอมทอง

พ.ศ.2405 เจ้ากาวิโรส เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ฉลองหอพระไตรปิฎกวัดหัวข่วงใต้ไทยทานเป็นอันมาก นำมาถวายพระธาตุจอมทอง คือ ช้างพระที่นั่งใส่เครื่องดาวเงินกูปคำ ม้าพระที่นั่งประดับดาวเงิน ดาบฝักมอญ 1 เล่ม ดาบหุบบเงิน 1 เล่ม พระพุทธรูปทองคำ 1 องค์ พระพุทธรูปนาค 1 องค์ พระพุทธรูปเงิน 1 องค์

พ.ศ.2441 เจ้าอินวิชยานนท์ หลงพระธรรมที่สร้างขึ้น ณ วัดเชียงยืนเชียงใหม่ ได้อัญเชิญพระธาตุจอมทองเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ ถวายช้างพระที่นั่งประดับด้วยดาวเงินพร้อมเครื่องไทยทานจำนวนมาก ก่อนอัญเชิญกลับวัดพระธาตุจอมทอง

พ.ศ.2465 เจ้าแก้วนรวิชัย พร้อมพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ปฏิสังขรณ์วิหารวัดพระธาตุศรีจอมทองที่พระเจ้าช้างเผือกสร้างไว้เมื่อ พ.ศ.2361 พร้อมฉลองวิหาร

ส่วนประวัติของพระเจดีย์ไม่ปรากฏชัดเจน เริ่มมีกล่าวในตำนานเพียงการบูรณะ

พ.ศ.2472 หลังการบูรณะอุโบสถ มีการบูรณะเจดีย์ เปลี่ยนฉัตร ปิดทองใหม่ ใส่ลูกเด็กระฆังสิ้นเงิน 750 รูปี

พ.ศ.2492 มีการซ่อมเจดีย์องค์ใหญ่โบกปูน ปิดทองยอดฉัตรใหม่ สิ้นทุนทรัพย์ 16,000 บาท

(7) พระธาตุดอยสุเทพ

สถานที่ตั้ง ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478¹

ประวัติความเป็นมา

ตำนานพระธาตุดอยสุเทพกล่าวถึงเหตุในการสร้างเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุที่มีเทวดาเข้าฝันพระสุมนเถระ ถึงพระธาตุที่พระญาสิริธัมมโสกราชเอากุไว้ในเจดีย์ในเมืองบางกา พระสุมนเถระได้อัญเชิญพระธาตุนั้นขึ้นมา และได้ทราบว่าการประดิษฐานในแผ่นดินของพระญากือนา

พ.ศ.1912 พระญากือนาส่งหมื่นเงินกอง ผ้าขาวยด และผ้าขาวส่ายไปนิมนต์พระสุมนเถระมาจากสุโขทัย มาจำพรรษาที่วัดพระยืน เมืองลำพูน เพื่อบริการสร้างเวียงสวนดอกให้แล้วเสร็จ ในปีถัดมาและทำการบวชกุมาร ณ ที่สี่แม่แม่ระมิง พระญากือนาโปรดให้พระสุมนเถระเป็นพระมหาสวามีชื่อสุมนปุพฺพรัตนมหาสวามี พระสุมนเถระอยู่ลำพูน 2 พรรษา ส่วนพระญากือนาสั่งสร้างวัดสวนอุทยานป่าไม้พยอม ชื่ออุปจารามสวนดอกไม้หลวงเพื่อเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ แบบรามัญ ที่สืบมาจากเมืองพันทน์ พร้อมอาราธนาพระสุมนเถระมาจำพรรษาใน พ.ศ.1914

พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ พระสุมนเถระเล่าเรื่องนิมิตร อัญเชิญพระธาตุออกมาให้พระญากือนาสรงน้ำ พระธาตุทำปาฏิหาริย์ให้เห็นเป็น 2-3 องค์ มีวรรณะดังคำ วรรณะดังนาค พูดยุเหนือผิวน้ำในอ่างสรงพระสุมนเถระ องค์หนึ่งขนาดเท่าเดิม อีกองค์หนึ่งมีขนาดเล็กกว่า วรรณะสั่นฐานงามเสมอกัน โดยเชื่อว่าพระธาตุแบ่งเป็นสองตามคำอธิษฐานของพระญากือนาและพระสุมนเถระ จึงอัญเชิญพระธาตุที่มีขนาดปกติไว้ในโกศคำแก้วปวาฬ ใส่โกศคำ โกศเงิน โกศทอง โกศดินปกตามลำดับประดิษฐานในวัดสวนดอกเป็นที่สักการะ

¹ กรมศิลปากร. (2525). เล่มเดิม. หน้า 57

ส่วนอีกองค์หนึ่งได้อัญเชิญประดิษฐานบนหลังช้างให้เสด็จหายสถานที่ประดิษฐานพระธาตุช้างได้เดินขึ้นไปถึงยอดดอยสุเทพ จึงสร้างพระธาตุดอยสุเทพขึ้น

ประวัติการสร้างและการบูรณะ การบรรจุพระธาตุบนยอดดอยสุเทพ โดยการขุดลึกลงไป 3 ศอก เอาแผ่นดินใหญ่ 6 ก้อนมาทำเป็นหีบใส่ไว้ในหลุม อาราธนาพระธาตุบรรจุ ถมดินปรับทำให้เรียบงามแล้ว สร้างเจดีย์ สูง 5 วา ให้เป็นที่สักการะในปี พ.ศ.1914 โดยไม่ปรากฏการสร้างเจดีย์บนสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ กษัตริย์หลังจากพระญาติก่อนเป็นต้นมาได้กราบไหว้พระธาตุดอยสุเทพตามประเพณีไม่ขาดสาย

ต่อมาในปี พ.ศ.2068 พระเมืองเกศ (พ.ศ.2068-2081) ทรงครองราชย์สมบัติครั้งแรกได้อาราธนามหาญาณมงคลโพธิเจ้าที่อยู่วัดอโศการามมาสร้างเจดีย์ขึ้นองค์หนึ่งในปี พ.ศ.2081 ตำนานพระธาตุดอยสุเทพบันทึกรูปทรงของพระธาตุดอยสุเทพว่า

“มหาเจดีย์นั้นมีธรรณีแท่นลงกว้าง 12 สอก ลงสูง 44 สอก แท่นธรรณีเป็น 4 แจ่ง มีรูปไหดอกบัว ค้ำตั้งทั้ง 4 แจ่ง แท่นหลวงบัวเกิด 4 เกิด (ฐานยกเก็จ) ตรีบอบขัว ตรีบอบหงาย มีทองดุกู 2 ชั้น (ฐานบัวคว่ำบัวหงายลูกแก้ว 2 เส้น) แต่หน้าแท่นหลวงถึงปากแท่นแก้วประดับโกฏ 12 เลี่ยม แลเลี่ยมมี 5 ชั้น (ฐานบัวกลา 12 เหลี่ยมชั้น 5 ชั้น) กลางขัวแท่นแก้วมีดุกูชั้นเดียว (บัลลังก์เหนือองค์ระฆัง) แต่คอลลงยอดประดับโกฏกวมสรไนมี 11 ลูก (ปล้องไฉน 11 ปล้อง)”¹

พร้อมทั้งให้ช่างนำทองคำทำเป็นรูปดอกบัวทองใส่บนยอดเจดีย์ ลักษณะที่บรรยายในตำนานเป็นเช่นเดียวกับพระธาตุดอยสุเทพองค์ปัจจุบัน พ.ศ.2079 ท้าวชายคำพระโอรสถวายทองคำพันเจ็ดร้อย เป็นค่าแผ่นทองจังโกหุ้มพระธาตุ ทองคำเป็นแผ่นติดที่พระบรมธาตุ

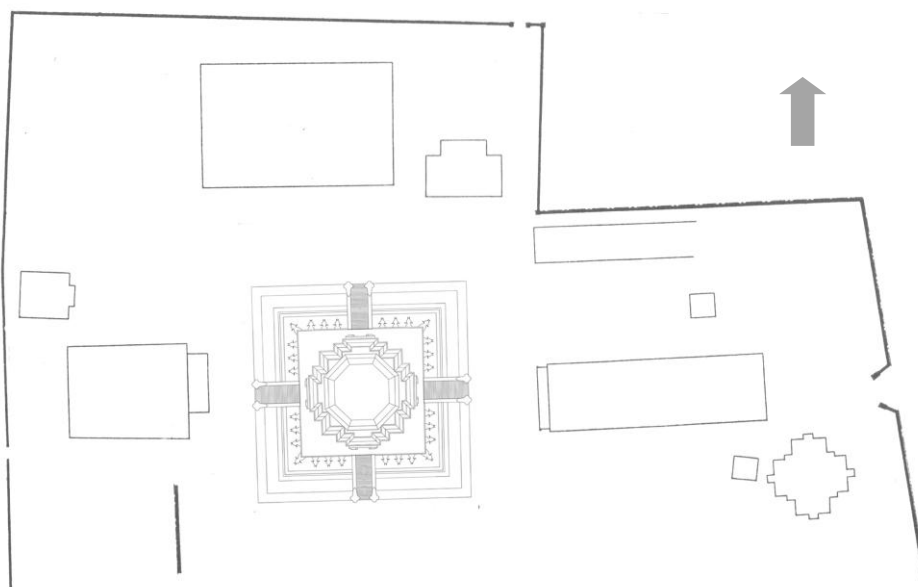
พ.ศ.2090 มหาญาณมงคลโพธิเจ้าสร้างพระวิหารหน้าหลัง ระเบียบรอบพระธาตุทั้ง 4 ด้าน พร้อมประดับภาพจิตรกรรมฝาผนัง พร้อมเป็นประธานสร้างบันไดนาค จนถึง พ.ศ.2477 ครูบาศรีวิชัย เริ่มลงมือสร้างถนนขึ้นดอยสุเทพ ได้สร้างถนนขึ้นดอยสุเทพเป็นถนนดินลูกรัง มีระยะทาง 11.53 กิโลเมตร ใช้เวลาก่อสร้าง 5 เดือน 22 วัน เปิดถนนให้รถขึ้นดอยสุเทพเป็นครั้งแรก ในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2478

¹ คณะกรรมการตรวจสอบชำระต้นฉบับ. (2549). ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ฉบับ 635 ปี. หน้า 36.

(8) พระธาตุเจดีย์หลวง

สถานที่ตั้ง ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 77 ตอนที่ 32 ลงวันที่ 19 เมษายน 2503 ประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 41 ลงวันที่ 14 มีนาคม 2523¹

ภาพประกอบ 11 แผนผังวัดเจดีย์หลวง

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศิลปากร, กรม. (2525). การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ. หน้า 80.

ประวัติความเป็นมา

ในสมัยพระญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944) พระโอรสของพระญากือนา ทรงสร้างเจดีย์หลวง ตามความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงพระญากือนาเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ววางจิตไม่ได้ ได้มาเกิดเป็นรุกขเทวดาอยู่ที่ต้นไม้นิโครธต้นหนึ่งริมหนทางไปพุกาม พ่อค้าเมืองเชียงใหม่ที่ไปค้าขายเมืองพุกามได้พบกับรุกขเทวดาตนนั้น ซึ่งฝากความถึงพระญาแสนเมืองมา พ่อค้านำความกราบทูลแก่พระญาแสนเมืองมา ให้สร้างเจดีย์องค์หนึ่งที่สูงกว่าเจดีย์ทั้งหลาย เมื่ออยู่ในที่ไกลประมาณ 6 วา สามารถมองเห็นได้ไว้กลางเวียง เพื่ออุทิศบุญกุศลนั้นแก่พระญากือนา รุกขเทวดาเพื่อจะได้รับอานิสงส์ไปเกิดในเทวโลก พระญาแสนเมืองมาจึงขุดสร้างต้นมหาโพธิ์ด้วยเงิน ใบทอง สูงเท่าค่าคิงพระญาแสนเมืองมาหล่อพระพุทธรูปด้วยคำและเงิน

¹ กรมศิลปากร. (2525). เล่มเดิม. หน้า 48.

พ.ศ.2088 เดือน 11 แรม 4 ค่ำ สมัยพระนางจિระประภาเทวีปกครองล้านนา เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ยอดมหาเจดีย์หลวงหักพังทลายลงมา พ.ศ.2089 พระไชยเชษฐาจากล้านช้างมาครองเชียงใหม่เสด็จมาไหว้เจดีย์หลวงโดยไม่มีการบูรณะยอดเจดีย์อีกเลย การบูรณะเป็นเพียงการเสนาสนะโดยรอบเท่านั้น พ.ศ.2423 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้รับพระวิหารหลังเก่าและสร้างวิหารหลวงขึ้นใหม่ด้วยไม้ทั้งหลัง

ช่วงปี พ.ศ.2471-2481 พลตรีเจ้าแก้วขวัญเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้ายได้บูรณะเจดีย์หลวงซึ่งในขณะนั้นสันนิษฐานว่าเป็นวัดร้าง ตามประวัติวัดกล่าวถึงการรื้อถอนซากปรักหักพังแผ้วถางป่าที่ขึ้นปกคลุมโบราณสถานออกสร้างเสนาสนะขึ้นเป็นวัด

การบูรณะเจดีย์หลวงครั้งล่าสุดโดยกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2533 ใช้งบประมาณในการบูรณะ 35 ล้านบาท แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2535 โดยไม่มีการก่อยอดเจดีย์ขึ้นไปให้สมบูรณ์ดังอดีต เนื่องจากประเด็นเรื่องรูปแบบของส่วนยอดที่มีการสันนิษฐานแตกต่างกันไป ด้วยเกรงจะเสียหลักฐานทางวิชาการจึงคงรูปแบบเจดีย์ยอดหักพังไว้ถึงปัจจุบัน

สรุป

กรณีศึกษาประวัติพระธาตุสำคัญทั้ง 8 องค์ ซึ่งเป็นพระธาตุที่อยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน มีความสัมพันธ์กันโดยมีตำนานการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุรองรับ ทำให้มีความสำคัญยิ่งกว่าพระธาตุองค์อื่นๆ ประกอบกับการเป็นพระธาตุสำคัญประจำแต่ละเมืองในล้านนา ผู้นำทางการเมืองการปกครองให้ความสำคัญในการบูรณะอย่างต่อเนื่อง จากประวัติของพระธาตุทั้ง 8 องค์ แบ่งความเป็นมาของพระธาตุได้ 2 ช่วงเวลา คือ

1) พระธาตุที่มีมาก่อนอาณาจักรล้านนา ที่สันนิษฐานว่ามีความสำคัญมาก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนาโดยพระญามังรายในปี พ.ศ.1839 คือ พระธาตุหริภุญไชย จากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ ตำนาน โบราณคดี ศิลปจารึก แสดงถึงการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มอญที่ร่วมอารยธรรมทวารวดี ซึ่งมีพุทธศาสนาเถรวาทที่พระนางจามเทวีอัญเชิญมาจากเมืองละโว้ ซึ่งเป็นหลักฐานที่ชัดเจน ส่วนพระธาตุลำปางหลวงเป็นพระธาตุที่มีตำนานมาก่อนอาณาจักรล้านนาจากการที่กษัตริย์จากเมืองสุพรรณภูมิและเมืองพลราช มาบูชาพระธาตุแต่ไม่พบ

2) พระธาตุที่สร้างในสมัยอาณาจักรล้านนา จำนวน 6 องค์ สันนิษฐานว่าพระธาตุดอยตุงที่แม้จะปรากฏตำนานว่ามีการบรรจุพระธาตุหลายครั้ง แต่ไม่ปรากฏการรับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาในเขตลุ่มแม่น้ำกก แต่อาจสร้างขึ้นก่อนสมัยพระเจ้าติโลกราช เนื่องจากพระองค์ถวายตำนานบูชาดอยตุงจากทองเคยได้ยืนยันว่ามีพระธาตุประดิษฐานอยู่ ณ สถานที่นี้

ตำนานพระธาตุที่สร้างขึ้นในสมัยพระญาเกือนา จากพระเถระนิกายรามัญ จากเมืองสุโขทัย ได้แก่ พระธาตุคอกยสุเทพ ส่วนพระธาตุช่อแฮ จากการสันนิษฐานโดยนักประวัติศาสตร์ว่าอาจจะสร้างในสมัยสุโขทัยโดยพญาลิไท ส่วนตำนานพระธาตุช่อแฮได้มาภายหลัง เช่นเดียวกับพระธาตุแช่แห้งตามตำนานกล่าวว่าได้รับพระธาตุมาจากกษัตริย์สุโขทัยเช่นกัน

พระธาตุศรีจอมทอง และวัดที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้านต่อมาในปี พ.ศ. 2024 มีเรื่องพระธาตุเสด็จออกมาอยู่ในโมฬีพระในวิหาร จึงได้รับการสนับสนุนโดยกษัตริย์และเจ้าผู้ครองนครในภายหลัง ส่วนองค์เจดีย์หลวง วัดเจดีย์หลวง จากประวัติการก่อสร้างไม่มีการบรรจุพระธาตุ แต่ได้แต่งตำนานขึ้นรองรับความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุในภายหลัง จึงมีการเรียกชื่อเป็นเจดีย์หลวงหรือกู่หลวงมาแต่อดีตถึงปัจจุบัน ไม่ใช่คำว่าพระธาตุเช่นของอื่น

จากประวัติความเป็นมาของพระธาตุสามารถเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ล้านนาในสมัยรัฐจาริตและรัฐชาติได้ดังจะกล่าวในประเด็นต่อไป

3. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในรัฐจาริตล้านนา

เมื่อพระญามังรายเดินทางมาจากเมืองเชียงราย แถบลุ่มแม่น้ำกกมาถึงในเขตอารยธรรมพุทธศาสนา ได้ยึดเมืองหริภุญไชยไว้ และให้ย้ายฟ้ากับมหาเถระดูแลบ้านเมืองและบูรณะพระธาตุหริภุญไชยต่อไป ส่วนพระองค์ทรงสร้างเมืองใหม่ คือ เวียงกุมกาม ตำนานพระธาตุหริภุญไชย กล่าวถึงเมื่อพระศาสนาล่วงได้ 1817 ปี พระญามังรายเมื่อยึดเมืองหริภุญไชยได้ ทรงประทับอยู่เมืองหริภุญไชย 2 ปี มีศรัทธา “มักใคร่สร้างยังพระธาตุเจ้า” จึงชวนชาวเมืองก่อมหาธาตุเจ้าสูง 15 วา กววมณทปพระญาสัตพลี¹ แต่ความในตำนานมูลศาสนากล่าวว่าพระญามังรายมอบเมืองหริภุญไชย ตลอดจนกิจการทางศาสนาแก่ย้ายฟ้าและมหาเถระดูแล ดังใจความว่า “เมื่อนั้นฝ่ายชาวแลขุนฟ้าแลมหาเถระเจ้าทั้งหลายชุมนุมกัน พร้อมกันแปลงที่รักสาธาตุเจ้าที่หอมนั้นคอง จึงหื้อคนทั้งหลายไปเอาหินมาแล้วจึงพร้อมกันก่อกรรมที่อกลม บ่หื้อเปดดังคุดาเมื่อก่อนนั้น ลวงสูงได้ 70 สอก หื้อริจนาลายอันวิจิตรในยอดแล้วค้หื้อใส่ฉัตรคำวันนั้นแล”²

อาจกล่าวได้ว่าพระญามังรายทรงรับพุทธศาสนาจากเมืองหริภุญไชย แต่ไม่สามารถยึดเป็นความเชื่อหลักได้ ด้วยทรงนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาอารักษ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติและมีความเชื่อในเรื่องการเลี้ยงผีมาแต่เดิม ในการสร้างเวียงกุมกามขึ้นใหม่ พระองค์ได้ผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับพุทธศาสนา เกิดเป็นพุทธศาสนาในยุคต้นราชวงศ์มังราย และต่อมาได้มีการชำระให้บริสุทธิ์ตามอย่าง

¹ กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 40.

² พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 333.

อาณาจักรใกล้เคียงโดยมีพุทธศาสนาลังกาวงศ์เป็นต้นแบบ โดยราบละเอียดยและพัฒนการมีดังต่อไปนี้

3.1 ความเชื่อเรื่องพระธาตุล้านนาต้นราชวงศ์มังราย

ความเชื่อในเรื่องพระธาตุในยุคต้นอาณาจักรล้านนาปรากฏหลักฐานในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงพระญามังราย (พ.ศ.1835-1854) ทรงสร้างเวียงกุมกามโปรดให้ก่อเจดีย์ไว้ให้เป็นที่กราบไหว้บูชา “สกราชได้ 650 ตัว เจ้ามังรายจึงหื้อไฟเอาดินหนองต่างมาก่อเจดีย์ะกู่คำวันนั้นแล”¹ เชื่อว่าการสร้างเจดีย์กู่คำในเวียงกุมกามอาจได้แนวคิดมาจากพระธาตุหริภุญไชย โดยรูปแบบของเจดีย์กู่คำมีลักษณะทางศิลปกรรมคล้ายเจดีย์กู่กุดวัดจามเทวี และปทุมวดีเจดีย์ในวัดพระธาตุหริภุญไชย

ภาพประกอบ 12 ปทุมวดีเจดีย์ ตั้งอยู่ในบริเวณเขตพุทธาวาสวัดพระธาตุหริภุญไชยวรมหาวิหารด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใกล้กับพระธาตุหริภุญไชย

¹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี. หน้า 26.

ภาพประกอบ 13 เจดีย์กุฎำ ที่พระญามังรายทรงโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของนางปายโค มเหสี
บุรณะครั้งสุดท้ายโดยหลวงโยนการพิจิตร ชาวมอญสัญชาติพม่า รว พ.ศ.2449

ต่อมาโปรดให้สร้างวัดกานโถมบนสถานที่มีต้นเดื่อขนาดใหญ่ มีรุกขเทวดาที่สถิตอยู่คอยให้
คุณแก่ชาวเมือง ทั้งการบนบานสานกล่าวเพื่อขอลูก ขอทรัพย์สินเงินทอง ต่อมาต้นเดื่อต้นนั้นตายลง
พระมหาเถระเจ้า 5 รูป ได้เดินทางมาบำเพ็ญภาวนา ณ ที่นั้น พระญามังรายจึงมานมัสการพระเถระ
ทรงสดับฟังเรื่องพระญาวังคฤหิ์คูลีต่อนี้วมือพระพุทธรูป เกิดอานิสงส์ทำให้กษัตริย์มีฤทธิ์มากสามารถ
เอาชนะพระญาร้อยเอ็ดตนได้ พระญามังรายจึงมีพระประสงค์สร้างพระพุทธรูป 5 พระองค์ นั่ง 3
พระองค์ ยืน 2 พระองค์ สูงเท่าองค์พระญามังราย ให้ประดิษฐาน ณ ที่ต้นเดื่อ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ
เอาชนะเมืองมอญหงสาวดีให้ได้ หากเอาชนะมาได้จะสร้างวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปต่อไป

เมื่อได้รับชัยชนะกลับมาพระญามังรายมาสร้างวิหาร ขาดคันธกุฎี เจติยะ หอนอน ควรสร้าง
แบบเจติยะอุโมงค์โขง พระญามังรายจึงคิดว่าจะไปเมืองอังวะหากได้รับชัยชนะกลับมาจะมาสักสร้างเจดีย์
ไว้ที่วัดกานโถม เมื่อประสบความสำเร็จในการเจรจาพระญามังรายได้ขอช่างค่า ช่างเงิน ช่างทอง
ช่างเหล็ก จากเมืองอังวะแล้วส่งไปตามเมืองต่างๆ ในล้านนา กลับมาได้ก่อสร้างเจดีย์ไว้ที่วัดกานโถม
กว้าง 6 วา สูง 9 วา แบ่งที่อยู่พระเจ้า 2 ชั้น

นอกจากนี้ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงเรื่องมหาเถระกลุ่มหนึ่งนำพระธาตุจากเมือง
ลังกามาถวายพระญามังราย 2 องค์ พระธาตุแสดงอภินิหารในโกศคำ ส้าแดงรัศมีในน้ำที่สงขลานั้นแตก

เป็น 3 ส่วน ส่วน 1 มีรัศมีเหลืองดังคำ ส่วน 1 มีรัศมีเขียวดังแก้วอินทนิล ส่วน 1 มีรัศมีขาวดังลวดเงิน พระญามังรายมีใจเลื่อมใสจึงบรรจุพระธาตุดวงหนึ่งในเจดีย์ อีกดวงหนึ่งบรรจุในพระพุทธรูปหลวง¹

ว่าด้วยต้นโพธิ์ พระญามังรายประทานทองคำให้มหาเถระทั้ง 4 นำกลับไปบูชาต้นศรีมหาโพธิ์ ในเมืองลังกา มหาเถระนำไปบูชาพร้อมอธิษฐานว่าหากหากพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองในล้านนา ให้ลูกมหาโพธิ์ตกลงมา เมื่อลูกมหาโพธิ์ตกลงเหนือจีวรมหาเถระทั้ง 4 จึงนำลูกมหาโพธิ์เหล่านั้นมาให้แก่พระญามังรายเพื่อนำมาปลูกยังที่ยังพักทั้งยาง เมืองฝาง ปลูกที่ริ้วนาง ปลูกที่พันนาทะกาน อีกต้นให้นำไปปลูกแทนที่ต้นมะเดื่อที่วัดกานโถม มหาโพธิ์แสดงปาฏิหาริย์เปล่งรัศมีทั่ว เทวดามาปกป้องรักษา พระญามังรายถวายทรัพย์แก่วัด ถวายข้าววัด 500 ครว แก้ววัดกานโถม² ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึงการบูชาพระพุทธรูป การบรรจุพระธาตุในองค์พระพุทธรูป และการบูชาต้นศรีมหาโพธิ์ ในช่วงรัชกาลของพระองค์ (พ.ศ.1835-1854) พุทธศาสนาจากอินเดียได้มาเจริญอยู่ที่ศรีลังกา และพุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแผ่มาถึงเมืองสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง³

ช่วงสร้างเมืองเชียงใหม่ เกิดเหตุการณ์เตรียมทำศึกกับทัพมองโกลที่บุกมาทางตอนบนของอาณาจักรพระญามังรายทรงให้พระโอรสปกครองเมืองเชียงรายได้รบศึกจากมองโกล จนกระทั่งอุปไถ่ขานสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.1837⁴ เกิดการพัฒนาเมืองทางตอนเหนือทางตอนเหนือแถบลุ่มแม่น้ำกกขึ้น พร้อมกับการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ ในสมัยพระญาแสนภู (พ.ศ.1854-1865) ทรงสร้างเมืองเชียงแสน จากนั้นในสมัยพระญาคำฟู (พ.ศ.1865-1879) ทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองเชียงแสนเช่นกัน เมื่อกองทัพมองโกลถอยกลับไปแล้ว เกิดความมั่นคงในอาณาจักรล้านนา จึงย้ายราชธานีมาที่เชียงใหม่ดั้งเดิม และสร้างความเจริญให้กับเมืองหลวง ดังสมัยพระญาผายู (พ.ศ.1879-1898) ทรงสร้างวัดลีเชียงพระ แล้วอัญเชิญพระอัฐิของพระญาคำฟูจากเมืองเชียงแสนมาบรรจุไว้ที่วัดนี้

การสร้างวัดสำคัญขึ้นในเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระญาผายู เช่น วัดลีเชียงพระเพื่อให้เป็นวัดหลวงประจำเมือง ทรงอัญเชิญพระมหาอภัยจุฬาทะระกับลูกศิษย์ 10 รูปจากหริภุญไชยมาจำพรรษาอยู่ที่นี่ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระสิงห์ตามพระพุทธสิหิงค์ที่ได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ สันนิษฐานว่าเป็นพระราชประสงค์ในการย้ายศูนย์กลางทางพุทธศาสนาจากเมืองหริภุญไชยมาไว้ที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อให้เกิดความเจริญทั้งศาสนาและการเมืองการปกครอง โดยพุทธศาสนาในล้านนาช่วงนี้ความโดดเด่นเรื่องพระธาตุจึงยังคงอยู่ที่พระธาตุหริภุญไชย ซึ่งอาจเป็นเหตุให้พระญาภิอนาทรงรับพุทธศาสนา

¹ แหล่งเดิม. หน้า 30.

² แหล่งเดิม. หน้า 31.

³ พรหมคุณาภรณ์, พระ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. หน้า 106.

⁴ สารานุกรมประวัติศาสตร์โลก. (2549). หน้า 467.

จากลังกาผ่านสุโขทัย เพื่ออัญเชิญพระธาตุมาประดิษฐานให้เป็นศูนย์กลางของเมืองเชียงใหม่ เกิดการสร้างศูนย์กลางแห่งใหม่ของพระธาตุให้มีความสำคัญ ทั้งวัดสวนดอก และวัดพระธาตุดอยสุเทพ ดังรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

3.2 ตำนานพระธาตุกับความเจริญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในล้านนา

ตำนานพระธาตุล้านนามีความสำคัญต่อการกำหนดความเชื่อในสังคม เมื่อถึงสมัยพระญากือนาปกครองบ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ประกอบกับความเจริญของเมืองรอบข้าง เช่น เมืองมอญในพม่า เมืองสุโขทัย ที่รับพุทธศาสนาจากลังกามาเป็นต้นแบบในการสร้างความเจริญแก่บ้านเมือง เป็นเหตุให้พระญากือนาทรงเสาะแสวงหาพระธาตุ ตลอดจนพระเถระที่ผ่านการศึกษามาจากลังกา เพื่อมาเป็นสัญลักษณ์ความเจริญทางพุทธศาสนาในล้านนา ตามพระประสงค์ให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางความเจริญในทุกด้านของอาณาจักร โดยความในตำนานมูลศาสนากล่าวถึงพระสุมนเถระขอเมืองตากจากพระญากือนาเพื่อบูชาพระธาตุ โดยอ้างถึงเมืองตากเป็นเมืองระหว่างสุโขทัยกับล้านนาซึ่งมีไผ่แผ่นดินเดียวกัน หากชาวสุโขทัยได้เมืองตากจะทำให้การเดินทางมาไหว้พระธาตุของคหบดีเป็นไปได้โดยง่าย¹ หากพิจารณาที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองตากแล้วพบว่าเส้นทางออกทะเลทางอ่าวมะตะมะ จึงเป็นสิ่งที่ทางสุโขทัยต้องการแลกเปลี่ยนกับพระธาตุ พระญากือนาทรงยินยอมเพื่อแลกกับความเจริญทางพุทธศาสนา การดำรงอยู่ภายใต้อุดมการณ์ทางศาสนาที่สนับสนุนการเมืองการปกครองเช่นนี้ เป็นไปตลอดช่วงการปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย

ความเจริญในพุทธศาสนาเถรวาทและความสำคัญของพระธาตุในล้านนาเจริญขึ้นอย่างแท้จริงในสมัยพระญากือนา (พ.ศ. 1898-1928) มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 1904 สมเด็จพระสังฆราชจากศรีลังกาได้เดินทางมาจัดการปกครองคณะสงฆ์ในไทย ซึ่งได้ศึกษาพุทธศาสนาจากตำรา อักษรและภาษาสิงหล² สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสุโขทัย ซึ่งสอดคล้องกับความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่พบว่าเกิดขึ้นจากการเสริมตำนานพระธาตุให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นในสมัยพระญากือนา พระองค์ร่วมสมัยเดียวกับพระญาติไทแห่งเมืองสุโขทัย ที่รับพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ต่อมาจากพระสงฆ์เมืองพวน ทั้งที่ก่อนหน้านี้ความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองเพื่อให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาแทนเมืองหริภุญไชย และเกิดพุทธศาสนาลังกาวงศ์นิกายรามัญขึ้น โดยมีพระธาตุเป็นสิ่งสำคัญในการเข้ามาและการยอมรับคณะสงฆ์นิกายใหม่พร้อมการสร้างวัดสวนดอก และประดิษฐานพระธาตุดอยสุเทพ

เมื่อเชื่อมโยงมาถึงตำนานพระธาตุดอยสุเทพพร้อมกับเหตุการณ์ความเจริญทางพุทธศาสนาในสุโขทัยแล้ว พบว่าสอดคล้องกับเรื่องเล่าของพระสุมนเถระที่ต้องอัญเชิญพระธาตุไปประดิษฐานที่เมือง

¹ พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). เล่มเดิม. หน้า 369.

² ปรีชา นุ่นสุข. (2541). ศิลปะศรีลังกา. หน้า 230.

เชียงใหม่ ตามความในตำนานพระธาตุดอยสุเทพ สรุปความว่า มีเทวดามาเข้าฝันพระสุมนเถระ เกี่ยวกับพระธาตุที่พระญาสิริธัมมโสกราชเอาจุไว้ในเจดีย์เมืองบางจา เขตเมืองศรีสัชนาลัย เทวดาได้บอกสถานที่ประดิษฐานพระธาตุให้ขุดไปประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อตื่นจากฝันพระสุมนเถระบังเกิดความยินดี และทูลพระญาสิริธัมมโสกราชทรงทราบเหตุในการเดินทางมาอัญเชิญพระธาตุจากเมืองศรีสัชนาลัยไปเมืองเชียงใหม่

พระสุมนเถระอัญเชิญพระธาตุด้วยการบูชาดอกไม้ของหอม พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์เป็นพลออกมา จากนั้นพระสุมนเถระจึงทำการขุดลงไป 44 ศอก ได้พบโกศทอง โกศเงิน โกศคำ โกศแก้วปาวาฬใหญ่เท่าผลมะกอก ซึ่งยังไม่ใช่พระธาตุ เมื่อเปิดโกศออกดูไม่ได้ พระสุมนเถระต้องบูชาด้วยข้าวดอกดอกไม้ทำให้เปิดได้ พบพระธาตุพระพุทธรูป 1 องค์ ใหญ่เท่าถั่วถิม มีวรรณดั่งคำ พระสุมนเถระจึงสร้างน้ำธาตุและสักการะ พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์เห็นเป็น 8 องค์ พูและหมุนอยู่เหนือผิวน้ำ พระสุมนเถระมีความยินดีดังเห็นองค์พระพุทธรูป¹

เหตุการณ์ในราว พ.ศ.1912 พระญาเกือนา ได้นิมนต์พระสุมนเถระ (บวชเรียนมาจากพุทธศาสนาลังกาวคฺคินายรามัญจากเมืองพิน) จากสุโขทัยมาจำพรรษาที่วัดพระยืน เมืองลำพูนเพื่อรอกการสร้างเวียงสวนดอกไม้ให้แล้วเสร็จ ซึ่งการเดินทางของพระสุมนเถระมายังลำานนา ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเพื่อมาประดิษฐานในลำนกบูปผาราม วัดสวนดอกไม้ที่สร้างขึ้นเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พุทธศาสนานิกายลังกาวคฺค แบบรามัญ ที่สืบมาจากเมืองพิน ในปี พ.ศ.1914 จึงถือเป็นการเผยแผ่พระนิกายลังกาวคฺคเป็นครั้งแรกในลำานนา จึงพบหลักฐานงานพุทธศิลป์สุโขทัยที่เผยแผ่สู่อาณาจักรลำานนาทั้งรูปเทวดา แบบเจดีย์ช้างล้อม และเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัยตามหลักฐานภาพถ่ายที่พบเป็นเจดีย์รายในวัดสวนดอกไม้ (ปัจจุบันได้บูรณะเป็นเจดีย์ทรงกลมแล้ว)

ต่อมาพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์แบ่งเป็น 2 องค์ พระญาเกือนาทรงเสียดายสถานที่ประดิษฐานพระธาตุอีกองค์หนึ่ง เนื่องจากพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในศาสตร์ศิลป์ปคุณ เช่น คชศาสตร์ คือ ญุขร² ทรงเสียดายโดยอัญเชิญพระธาตุขึ้นประดิษฐานบนหลังช้าง ให้ช้างเดินไปจนพบสถานที่บรรจุพระธาตุดอยสุเทพ ใน พ.ศ.1914 พระญาเกือนาทรง บรรจุพระธาตุ 2 แห่ง คือ พระธาตุดอยสุเทพ และพระธาตุดอยสุเทพ โดยความเชื่อในการประดิษฐานพระธาตุไว้บนดอยนั้น สรุพลดำริห์กุล กล่าวถึงการเชื่อมโยงความเชื่อระหว่างพุทธศาสนากับการบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติหรือการนับถือผีของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะที่นับถือดอยสุเทพเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การประดิษฐานพระธาตุจึงเป็นพระ

¹ คณะกรรมการสอบชำระต้นฉบับตำนานพระธาตุดอยสุเทพ. (2549). **ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ฉบับ 635 ปี**. หน้า 11-13.

² คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). เล่มเดิม. หน้า 51.

ราชบายของกษัตริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะชนพื้นเมืองดั้งเดิมโดยผ่านศาสนจักร¹

เมื่อประดิษฐานพระธาตุทั้งสององค์ไว้บนดอยและวัดสวนดอกนอกเขตเมืองแล้ว สันนิษฐานว่าพระธาตุทั้งสององค์อยู่ห่างไกลจากเมือง ทำให้ในสมัยพระญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944) พระโอรสของพระญาเกือนา โปรดให้สร้างเจดีย์หลวงไว้กลางเวียง ตามความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงพระญาเกือนาเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ววางจิตไม่ได้ ได้มาเกิดเป็นรุกขเทวดาอยู่ที่ต้นไม้ไนโครต้นหนึ่งริมหนทางไปพุกาม พ่อค้าเมืองเชียงใหม่ที่ไปค้าขายเมืองพุกามได้พบกับรุกขเทวดาตนนั้น ซึ่งฝากความถึงพระญาแสนเมืองมา พระราชโอรสของพระญาเกือนาในอดีต ให้ทรงสร้างเจดีย์กลางเวียง มีความสูงพอให้คนอยู่ไกลสองพันวาได้เห็น แล้วให้อุทิศแก่พระญาเกือนาเพื่อจะได้ไปเกิดยังเทวโลกได้ พระญาแสนเมืองมาจึงขุดฐานรากเจดีย์ สร้างต้นมหาโพธิ์ด้วยเงิน ใบทอง สูงเท่าค่าคิงพระญาแสนเมืองมาหล่อพระพุทธรูปด้วยคำและเงิน แต่ด้วยความใหญ่โตของเจดีย์ก่อเจดีย์ได้เพียงชายคาใช้เวลา 10 ปีไม่สามารถสร้างให้แล้วเสร็จได้กระทั่งพระญาแสนเมืองมาสิ้นพระชนม์

สมัยพระญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) พระราชโอรสเมื่อขึ้นครองราชย์ ทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์เมืองเชียงใหม่เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาเถรวาท และบวชใหม่ที่ลังกา เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นเดินทางกลับมาทำให้พระสงฆ์ในพุทธศาสนาล้านนาแบ่งเป็นหลายฝ่าย ได้แก่ นิกายสีหฬวัดป่าแดง นิกายรามัญวัดสวนดอก ส่วนเจดีย์หลวงนั้นพระนางติโลกจุฑาเทวีพระราชมารดาทรงดำเนินการสร้างต่อจนแล้วเสร็จ จนถึง พ.ศ. 1981 เจดีย์หลวงได้พังลงมา

พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) โปรดให้หมื่นดำพร้าคนายช่างดำเนินการบูรณะเจดีย์หลวงจนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2024 ฉลองเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2088 ยอดเจดีย์หลวงหักพังลงจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวหนัก จึงไม่ปรากฏประวัติการบูรณะพระธาตุเจดีย์หลวงโดยการก่อยอดเจดีย์ขึ้นไปอีกเลย

ดังนั้น การกำหนดความสำคัญของพระธาตุจึงต้องมีตำนานสนับสนุนความศักดิ์สิทธิ์แต่เนื่องจากพระธาตุวัดสวนดอกและพระธาตุดอยสุเทพอยู่ห่างจากชุมชน จึงเกิดเหตุให้สร้างเจดีย์หลวงขึ้นโดยไม่มีหลักฐานการประดิษฐานพระธาตุ แต่เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สันนิษฐานว่าสร้างให้เกิดความศรัทธา แต่ปัญหาที่พบคือการพังทลายของเจดีย์อย่างต่อเนื่องแม้จะมีการบูรณะขึ้นใหม่หลายครั้ง

พระเจ้าติโลกราชสนับสนุนนิกายสีหฬวัดป่าแดงต่อจากพระราชบิดา ใน พ.ศ. 1990 เมื่อพระญาสามฝั่งแกนพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ ทรงโปรดเกล้าให้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ วัดป่าแดง พร้อมสร้างสถูปบรรจุอัฐิ ต่อมาในปี พ.ศ. 1992 พระราชชนนีสิ้นพระชนม์ พระเจ้าติโลกราชทรง

¹ สุรพล ดำริห์กุล. (2539). แผ่นดินล้านนา. หน้า 187.

โปรดให้ถวายพระเพลิงศพ ณ วัดป่าแดงเช่นกัน ต่อมาเมื่อทรงสดับฟังอันสงสการปลุกต้นโพธิ์ โปรดให้นำต้นโพธิ์จากลังกามาปลูกในเขตอรัญญิกของเมืองเชียงใหม่ ณ วัดมหาโพธารามที่พระองค์สร้างขึ้น เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พร้อมสัตตมหาสถานทั้ง 7 แห่งในสถานที่นั้น

จากนั้น พ.ศ.1990 พระเจ้าติโลกราชและพระมหาเมธีกรก่อกมมหาธาตุเจ้าหริภุญไชย ใช้เวลา 6 เดือน ความในตำนานบรรยายถึงสิ่งก่อสร้าง ขนาด จำนวนวัสดุ จำนวนเงินที่ใช้ และคำศัพท์ช่างที่บรรยายถึงแต่ละส่วนของเจดีย์ พร้อมการกล่าวนาที่ดิน ถวายพระธาตุจำนวนมาก

แม้ว่าพระเจ้าติโลกราชทรงสนใจและแสวงหาสิ่งยึดเหนี่ยวมากราบไหว้บูชา นอกจากพระธาตุแล้ว แต่ในสมัยของพระองค์ปรากฏการบูชาพระธาตุ การแสวงหาพระธาตุตามตำนานจากลังกาอย่างต่อเนื่อง ดังเหตุการณ์การสร้างพระธาตุสำคัญขึ้นตามเมืองต่างๆ โดยรอบอาณาจักรล้านนา เช่น พ.ศ. 1992 เจ้าเมืองน่านแต่ท้องผู้ครองเมืองลำปางร่วมกับพระมหาเถรธัทธสสีเป็นประธานขอที่ดินเพื่อสถาปนาเจดีย์เหนือที่ประดิษฐานพระธาตุลำปางหลวง

ในตำนานพระธาตุคอกยตุ่งกล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชทรงแต่งเครื่องบูชาพร้อมคัมภีร์มาถวายพระมหาธาตุเจ้าคัมภีร์หนึ่งไว้หื้อเป็นที่ตั้งตำนาน¹

ประวัติวัดสำคัญในเมืองที่พระเจ้าติโลกราชได้ส่งขุนนางมาปกครองต่างมีการพัฒนาเกิดเป็นการสร้างและบูรณะพระธาตุสำคัญขึ้น เช่น พระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งท้าวชาก่าน² เป็นเจ้าเมืองน่าน ท้าวชาก่านให้หมื่นในคำสองเข้าเฝ้าถวายบรรณาการแก่พระเจ้าติโลกราช ก่อนเดินทางกลับเมืองน่าน หมื่นในคำสองได้แวะวัดบ้านหลวงหัวเวียงพบพระวชิรโพธิ์เถระซึ่งท่านได้ตำนานมาจากเมืองลังกาได้สอบถามหมื่นในคำสองเรื่องพระธาตุที่ภูเพียงว่าเป็นที่ประดิษฐานธาตุพระเกศมาแต่อดีตตามความในตำนานลังกา สถานที่นั้นเป็นป่าตาล ป่าไผ่ ด้านบนเป็นจอมปลวกสูงหนึ่งวา จากนั้นพระวชิรโพธิ์จึงฝากตำนานพร้อมเทียนบูชา 20 เล่มแก่ท้าวชาก่าน ท้าวชาก่านไปตามสถานที่ดังกล่าว ขุดจอมปลวก พบก้อนหินใหญ่กลมเกลี้ยง ด้านในมีเต้าปูนทองด้านในมีพระธาตุ 7 พระองค์ พระพิมพ์เงิน พระพิมพ์คำอย่างละ 20 ที่พระญาณครานเมืองได้มาจากพระญาณสุโขทัย จึงกราบทูลถวายพระเจ้าติโลกราช พ.ศ.2019 ก่อเจดีย์สูง 6 วาในสถานที่นั้น ต่อมา พ.ศ.2025 ท้าวอ้ายยวมก่อกวมเจดีย์พระธาตุแช่แห้งสูง 17 วา

¹ กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 2. โดยมีความขยายต่อไปว่า จนถึงช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ตำนานกล่าวถึงลูกเจ้าฟ้ามังทราเสด็จมาจากเมืองหงสาวดีมาครองเมืองเชียงใหม่ ราว พ.ศ.2129 หมื่นวัดคอกยตุ่งและสังคมิพเจ้านำตำนานมหาธาตุเจ้าและคัมภีร์อันพระเจ้าติโลกราชพระราชทานให้พร้อมบรรณาการทั้งหลายมาถวาย ลูกเจ้าฟ้ามังทราเกิดความศรัทธาเป็นอย่างสูงประทานหลาเงินพร้อมขามิลักขุรักษาพระธาตุ

² ความในตำนานพระธาตุแช่แห้งกล่าวถึงท้าวชาก่านว่าคือแมงหมาเต้าที่ออกจากโกนมาไหว้พระพุทธเจ้าที่ภูเพียง และได้รับพุทธทำนายว่าจะเกิดเป็นพระญาณเมืองน่านในอนาคต

พ.ศ.2019 เจ้าหมื่นคำเป็กปกครองเมืองนครตามการแต่งตั้งของพระเจ้าติโลกราช ได้มาบูรณะมหาธาตุเจ้าลำปาง ก่อกำแพงแปงวิหาร หล่อพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่งประมาณแสนยิบหมื่นทอง ฉลองแล้วประดิษฐานในวิหาร โดยปรารภนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต พ.ศ.2039 เจ้าเมืองหาญสิทธิ์ตมมหาสุรมนตรีปกครองเมืองลำปาง ได้ก่อธรณีพระเจ้ายลวงกว้าง 12 วา สูง 21 วา

ส่วนตำนานพระธาตุศรีจอมทองมีการบันทึกประวัติการสร้างและบูรณะเสนาสนะต่างๆ ภายในวัด โดยศรัทธาชาวบ้านร่วมกับพระสงฆ์ในสมัยพระเจ้าติโลกราช แสดงถึงความเจริญทางพุทธศาสนาได้แผ่ขยายออกไปตามเมืองต่างๆ โดยรอบ พ.ศ.1994 นายสร้อย นางเมง สามีกรรยาสร้างวัดศรีจอมทอง พ.ศ.2009 นายสิบเงิน และนายสิบถั่วสร้างวิหารมุงหญ้าคาวัดศรีจอมทอง พ.ศ.2013 พระเทพกุลเถระเจ้าอาวาสบูรณะวิหารเปลี่ยนหลังคาใส่ไม้ระแนงมุงกระเบื้องวัดศรีจอมทอง

ในการทำนุบำรุงวัดสำคัญในท้องถิ่นพบว่าการรวมวัดตามบันทึกในตำนานพระธาตุจอมทองกล่าวว่าในปี พ.ศ.2018 พระธมมปญโญ เจ้าอาวาสพร้อมชาวบ้านไปรื้อถอนวิหาร และพระพุทธรูปองค์ใหญ่มาจากวัดท่าแย้มริมแม่น้ำกาละ วัดศรีจอมทอง พ.ศ.2022 สร้างระเบียงหน้ามุข ก่อปราสาทเพ็ญสูง 2 วา 3 ศอก กว้าง 1 วา 2 ศอก เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ก่อกำแพงรอบวิหาร 4 ด้าน

ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมามีความเจริญด้านพุทธศาสนาขึ้นเป็นอย่างมากจึงได้รับการยอมรับว่าเป็นยุคทองด้านพุทธศาสนาในล้านนา ปรากฏการสร้างวัดเพิ่มเติมอีกจำนวนมาก ในสมัยเจ้ายอดเชียงราย (พ.ศ.2030-2038) เจ้าเมืองเชียงใหม่ สร้างวัดตโปทาราม ทรงมอบราชสมบัติแก่พระโอรส พระเมืองแก้ว (พ.ศ.2038-2068) ทรงบูรณะวัดสำคัญขึ้นหลายแห่ง เช่น วัดพระสิงห์ วัดเจดีย์หลวง ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา ในรัชสมัยของพระองค์เกิดความเจริญรุ่งเรืองด้านวรรณกรรมพุทธศาสนา พ.ศ.2066 พระมหาโพธิสมภาร วัดตีนดอยเก็ง ได้ขอจารึกดลอกตำนานพระเจ้าเลียบโลกจากพระธรรมรส ราว พ.ศ.2060-2071 พระรัตนปัญญาเถระแต่งชินกาลมาลีปกรณ์

พ.ศ.2046 พระเมืองแก้วโปรดให้สร้างรั้วลำเวียงทอง 585 เล่ม รอบมหาธาตุเจ้าเมืองลำพูน ปราสาททอง 4 หลัง ตั้งสี่มุม ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ทรงทราบความพระธาตุเสด็จที่วัดศรีจอมทองในปี พ.ศ.2042 มีบันทึกในตำนานพระธาตุศรีจอมทองว่าพระธาตุเสด็จออกจากคูหา ไปอยู่ในโมลีพระพุทธรูปในวิหารวัดศรีจอมทองจนถึง พ.ศ.2058 พระมหาพุทธญาณโณวัดฟ้าหลังได้ตำนานพระธาตุมาจากพุกาม พิจารณามีพระธาตุประดิษฐานอยู่ที่วัดศรีจอมทอง พระมหาสิลปัญญาเจ้าอาวาสจึงอัญเชิญพระธาตุออกมาจากโมลีพระพุทธรูป เห็นถูกต้องตามตำนานทุกประการ จึงทูลพระเมืองแก้วทรงทราบ ต่อมาในปี พ.ศ.2060 โปรดให้สร้างวิหารจัตุรมุขเหมือนวิหารวัดชัยศรีภูมิแล้วก่อปราสาทหลังหนึ่งให้เหมือนปราสาทที่อยู่ในอุโบสถวัดมหาโพธิ (เจ็ดยอด) ไว้ท่ามกลางพระวิหารนั้น

เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุศรีจอมทอง¹ ปัจจุบันเป็นมณฑปประดิษฐานพระธาตุจอมทอง ที่มาจากต้นแบบในอุโบสถวัดมหาโพธาราม

ภาพประกอบ 14 ปราสาทที่อยู่ในอุโบสถวัดมหาโพธิ์ (เจ็ดยอด) ปัจจุบันเรียกว่ามณฑปพระแก่นจันทร์แดง ตั้งอยู่บนฐานอุโบสถเก่าที่มีใบเสมาปักรอบทั้ง 8 ทิศ ที่มีหลักฐานว่าเป็นต้นแบบให้กับการสร้างโขงหรือมณฑปประดิษฐานพระธาตุจอมทอง โดยสัดส่วนและองค์ประกอบมีความใกล้เคียงกัน

¹ ตำนานพระธาตุจอมทอง. (2498). หน้า 22-24. เป็นเอกสารที่อ้างว่าคัดลอกมาจากคัมภีร์ใบลานที่แต่งโดยพระติสสเถระ แต่ไม่ระบุวัดหรือช่วงเวลาในการแต่ง ต่อมาได้แปลเป็นภาษาไทยไว้ เพื่อนำมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือแจกจ่ายแก่ผู้มานมัสการพระธาตุศรีจอมทอง

พระเมืองเกศ (พ.ศ.2068-2081) ทรงครองราชย์สมบัติครั้งแรก ในสมัยของพระองค์ทรงสร้าง วัดโลกโมฬี พ.ศ.2070 ในปีต่อมาได้สร้างเจดีย์ วิหารขึ้น ประวัติการเดินทางมานมัสการวัดพระธาตุหริภุญไชยพร้อมแขกได้ในปี พ.ศ.2076 ความวุ่นวายในเมืองเชียงใหม่จากการแย่งชิงการครองเมืองโดยการสนับสนุนจากขุนนางทั้งหลายให้ท้าวชายคำ (พ.ศ.2081-2086) โอรสของพระเมืองเกศครองราชย์ ต่อมาได้มีการปลงพระชนม์แล้วเชิญพระพระเมืองเกศ (พ.ศ.2086-2088) การครองราชย์เป็นครั้งที่สอง จากนั้นพระนางจิริประภา (พ.ศ.2088-2089) พระมเหสีของพระเมืองเกศครองราชย์ต่อมา ปีพ.ศ.2088 เกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหวอย่างรุนแรงทำให้ยอดมหาเจดีย์หลวง และเจดีย์วัดพระสิงห์หักพัง โดยเจดีย์วัดอื่นก็เช่นกัน¹

พระนางจิริประภาทรงมอบราชสมบัติแก่พระนัดดา คือ พระไชยเชษฐา (พ.ศ.2089-2090) โอรสพระโหราสารทกษัตริย์เมืองล้านช้าง โดยเสด็จจากล้านช้างมาถึงเชียงใหม่ ให้พระเจ้าวัดเชียงยืน เข้าประตูช้างเผือก ให้พระแก้ว ให้มหาเจดีย์หลวงขึ้นเป็นกษัตริย์เมืองเชียงใหม่แล้วให้พระธาตุคอกสุเทพ ครองราชย์ได้ 1 ปี เสด็จกลับล้านช้าง ทำให้อาณานิคมกว้างกษัตริย์กว่า 3 ปี เชิญท้าวแม่กุ (พ.ศ.2094-2107) ลูกหลานขุนเครือโอรสพระญามังรายจากเมืองนายนมาครองราชย์ พ.ศ.2099 ท้าวแม่กุเสด็จพระธาตุลำปางหลวง ต่อมา พ.ศ.2107 ถูกอภัยเชิญไปอยู่เมืองหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองมอบให้พระนางวิสุทธิเทวีปกครองล้านนา พ.ศ.2100 ในสมัยพระมหาเทวีครองเมืองเชียงใหม่ ได้อภัยเชิญพระธาตุจอมทองเข้ามาในเมืองเชียงใหม่

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกวันที่เสียเมืองว่า “สกราชได้ 920 ตัว เดือน 7 เพง เมงวัน 7 ไท เต่าเล็ด ฤกษ์ 13 ตัว ยามกลองงาย เสียเมืองเชียงใหม่ วันนั้นแล”² ตรงกับ พ.ศ.2101

โดยสรุป ความสัมพันธ์ของพระธาตุกับการเมืองการปกครองล้านนาในช่วงรัฐจารีต พระธาตุมีความสำคัญและสัมพันธ์กับกษัตริย์ผู้ปกครอง ในฐานะผู้นำการบูรณปฏิสังขรณ์ เป็นหนึ่งในการแสดงพระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุข มีความเจริญทัดเทียมกับอาณาจักรโดยรอบ เช่น พม่า สุโขทัย การชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์จึงเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่แสดงความเจริญทางการปกครองในแผ่นดินของพระองค์ ร่วมกับการดำรงตนเป็นธรรมราชา ซึ่งเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในยุคทองของล้านนาเห็นได้ชัดถึงการเชื่อมโยงพระธาตุกับการเมือง ล้านนากับสุโขทัยโดยพระญาเกือนาทรงสละเมืองตากเพื่อแลกกับพระธาตุที่พระสุมนเถระอภัยเชิญมาจากสุโขทัย แสดงถึงคุณค่าของพระธาตุที่มีอย่างมหาศาลในขณะนั้น ต่อมาความขัดแย้งระหว่างนิกายรามัญ (สวนดอก) กับนิกายสีหล (ป่าแดง) ทำให้เกิดการสร้างสถูปมหาสถาน โพธิ์บัลลังก์ที่จำลองมาจากพุทธคยา การปลุกต้นศรีมหาโพธิ์ ทำให้การสร้างพระธาตุและตำนานการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุลดลงไปเหลือเพียงการ

¹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). เล่มเดิม. หน้า 87-88.

² แหล่งเดิม. หน้า 94.

บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุสำคัญในแต่ละเมือง จนในที่สุดเมื่ออาณาจักรล้านนาเริ่มเสื่อมลงจนตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า การสร้างพระธาตุสำคัญจึงไม่ปรากฏอีกเลย

3.3 ล้านนาช่วงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ.2101-2317)

ช่วงเวลาหลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าราชวงศ์ตองอู ตั้งแต่ พ.ศ.2101 พระนางวิสุทธิเทวีกินเมืองเชียงใหม่แทนท้าวแม่กุตั้งแต่ พ.ศ.2107 หลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว พม่าแต่งตั้งเจ้าเมืองต่างๆ มากินเมืองเชียงใหม่ พุทธศาสนายังคงความสำคัญต่อชนชั้นปกครอง ดังหลักฐานในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กษัตริย์พม่าและขุนนางผู้ปกครองบ้านเมืองให้การทำนุบำรุงศาสนสถานในล้านนามาอย่างต่อเนื่องเห็นได้จากการเว้นที่กลปนาและข้าววัด การบริจาคทานเพื่อทำนุบำรุงพระธาตุหรือบุญไชยพระธาตุดอยตุง ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงกษัตริย์พม่า รวมทั้งบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์อื่นๆ เดินทางไปสักการบูชาพระธาตุสำคัญ เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุดอยสุเทพ และบันทึกในตำนานพระธาตุศรีจอมทองที่บอกถึงผู้นำในแต่ละช่วงเวลาได้มาบูรณะวัด พ.ศ. 2110 พระยาสามล้านไชยสงครามมาใส่ข้อฟ้า ป้านลมวิหารวัดจอมทอง สร้างถนนจากวัดพระธาตุไปถึงฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันตก ยาว 902 วา 2 ศอก กว้าง 5 วา ปลุกต้นไม้ ถวายข้าพระธาตุ พ.ศ. 2182 พระเจ้าแผ่นดินพม่าถวายเครื่องบูชาพระธาตุจอมทอง¹

พุทธศาสนาในล้านนาค้ำรงอยู่ท่ามกลางความไม่มั่นคงทางการเมือง ประกอบกับภัยพิบัติทำให้ศาสนสถานเสื่อมโทรมลงโดยไม่มีผู้นำในการบูรณะ ดังหลักฐานในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ บันทึกเหตุการณ์การยกฉัตรขึ้นพระธาตุว่า ในปี พ.ศ.2311 เดือน 8 ออก 6 ค่ำ ฉัตรธาตุเมืองแสนหนองตกลอง เดือน 9 แรม 6 ค่ำ เอาฉัตรลำพูนขึ้นต่าง พ.ศ.2312 เหตุการณ์ฟ้าผ่า แผ่นดินไหวทำให้ฉัตรพระธาตุตะไก้เงียง พ.ศ.2314 แผ่นดินไหวหนัก พ.ศ.2314 พระธาตุศรีจอมทองอันตรายหายไประยะหนึ่ง จนถึงสมัยพระยาวชิระปราการ (พระยาเจ้าบ้าน) เป็นผู้ครองนครเชียงใหม่ให้สร้างโกศเงิน โกศทองคำและทำพิธีอัญเชิญพระธาตุตามอย่างในอดีต แต่พระธาตุยังไม่เสด็จกลับมาได้ทำพิธีถึง 3 ครั้ง ในปี พ.ศ.2322 พระธาตุได้เสด็จออกมาปรากฏในคุหาปราสาทตามคำอธิษฐานของพระเถระ ที่กล่าวถึงพระยาวชิระ-ปราการเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้ปรารถนาในสัพพัญญุตญาณ ถ้าความปรารถนาจะสำเร็จขอให้พระธาตุปรากฏในคุหาปราสาทดังเดิมพระยาวชิระปราการได้อัญเชิญพระธาตุไปฉลองในเมืองเชียงใหม่ 7 วัน 7 คืน แล้วเชิญเสด็จกลับมาที่วัดจอมทองตามเดิม ทำให้พระธาตุศรีจอมทองมีความสำคัญเกี่ยวกับการเสี่ยงทาย และเป็นที่ยึดถือของชาวเมือง เมื่อบ้านเมืองมีความมั่นคงในสมัยพระเจ้ากาวิละครองเมืองเชียงใหม่ ได้จัดขบวนแห่อัญเชิญพระธาตุศรีจอมทองเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ให้ประชาชนได้กราบไหว้

¹ ตำนานพระธาตุจอมทอง. (2498). หน้า 26.

ในบางช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์เมื่อชาวล้านนาที่อาศัยอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ มีความเข้มแข็งภายใต้การนำของตนบุญ เพื่อให้หลุดพ้นจากการปกครองของพม่า เกิดการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งการปกครองตนเองอย่างอิสระ และพบว่าพระสงฆ์ได้ให้การสนับสนุนการขับไล่ขุนนางพม่าที่มาปกครองล้านนาหลายครั้ง ดังกรณีของตนบุญต่างๆ ที่ลาสิกขาจากสมณเพศเป็นผู้นำการขับไล่ในแต่ละครั้ง เช่น กรณีตนบุญวัดนายาลาสิกขาออกมาพร้อมเจ้าอาวาสวัดสามขา เจ้าอาวาสวัดบ้านฟ่อนมาดูแลเมืองลคอร จนถึงช่วงเวลาแห่งการฟื้นฟูบ้านโดยหนานทิพย์ช้าง พรานป่าชาวลำปางเป็นผู้นำในการต่อสู้กับขุนนางที่พม่าส่งมาปกครองท้องถิ่น จากเมืองลำปางได้ขยายผลสู่เมืองลำพูน เชียงใหม่ จนในที่สุดกระบวนการฟื้นฟูบ้านสำเร็จลงในรุ่นหลาน ภายใต้การนำของพระญาณกาวิละ โดยมีกษัตริย์กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ทรงให้การสนับสนุนตามลำดับ

3.4 ช่วงพระญาณกาวิละฟื้นฟูบ้านเมือง

พร้อมกับการฟื้นฟูบ้านเมือง พระญาณกาวิละได้สวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี และกษัตริย์รัตนโกสินทร์เพื่อกองทัพมาช่วยหนุนในขับไล่พม่าจากล้านนา ในปี พ.ศ. 2317 ที่พระญาณกาวิละสวามิภักดิ์ต่อกรุงธนบุรี จึงนับเป็นปีที่ล้านนากลายเป็นเมืองประเทศราช แต่ด้วยการปกครองอย่างอิสระในช่วงเวลาการฟื้นฟูล้านนา พระญาณกาวิละประสงค์จะปกครองบ้านเมืองตามจารีตเช่นกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ส่วนหนึ่งของการสร้างความชอบธรรม คือ การแต่งตั้งนางเพื่อรองรับการเป็นชนชั้นปกครองเช่นเดียวกับกษัตริย์ต้นราชวงศ์มังราย โดยพบว่าพระเถระได้แต่ง “ตำนานพระนอนพริ้งเจ้า”¹ ขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมในการครองเมืองเชียงใหม่ ให้เกิดความเป็นปึกแผ่นได้รับการยอมรับให้เป็นผู้ครองนครอย่างสมบูรณ์ โดยให้พระญาณกาวิละในอดีตชาติได้พบกับพระพุทธเจ้าได้รับพุทธทำนายในการมาปกครองบ้านเมือง ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พระนอนพริ้ง และในตำนานมีเนื้อความที่บันทึกเรื่องราวของพระญาณกาวิละโดยระบุช่วงเวลาไว้อย่างละเอียด กลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นเดียวกับการบันทึกร่วมในตำนานอื่น ที่นิยมแต่งขึ้นตามระเบียบแบบแผนเดียวกัน

นอกจากตำนานที่รองรับความชอบธรรมของผู้นำในการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่แล้ว ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครองถูกฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง แต่สภาพบ้านเมืองในขณะนั้นตามตำนานฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่เมื่อถูกทิ้งร้างไปนาน ในผูกที่ 8 ว่า “แปนที่เสพออยู่แห่งเนื้อเปืออกระนองทั้งหลายแปนต้นว่า เสือ หมี แรด ช้าง จัวคะทิง สิงสน หมูเถื่อน ละมั่ง ทราย กวาง ฟาน อันเจ้ามาอยู่อาศัยในเวียงทังมวล วรพุทธศาสนาวิวัฒาอาราม วิหารบ้านโบสถ์ พุทธรูปเจดีย์ รั่วเวียงทังมวล เปนชราชิดณะหลุคร่ำไค่นค้ำนโปดพังไฟแปนอันมาก”²

¹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). เล่มเดิม. หน้า 152-156. ความปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ผูกที่ 8.

² แหล่งเดิม. หน้า 145

เมื่อเข้ามายังเมืองเชียงใหม่เพื่อเตรียมขึ้นปกครองบ้านเมือง พระยาภาววิไลได้บูรณะพระธาตุดอยสุเทพเป็นแห่งแรก แล้วประกอบพิธีการเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ ตามรอยของพระญามังรายปฐมกษัตริย์แห่งล้านนาทั้งทิศทาง การเดินเข้าเมืองทางประตูช้างเผือกด้านทิศเหนือ การเดินทางไปยังวัดสำคัญในเมืองเชียงใหม่ เช่น วัดเชียงยืน นมัสการสิ่งสำคัญได้แก่ พระเจ้าแก้ว เจดีย์หลวง พระธาตุดอยสุเทพตามจารีต ดังที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เป็นที่ปฏิบัติเมื่อพระไชยเชษฐาเสด็จมาจากล้านช้างเพื่อปกครองเมืองเชียงใหม่¹ เป็นจารีตเดียวกัน

ความจำเป็นในการบูรณะเมืองเชียงใหม่ในช่วงแรกพระยาภาววิไล เสมือนการเริ่มต้นสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่ทั้งหมด ภายหลังจากที่พ้นอำนาจการปกครองของพม่าได้แล้ว สภาพบ้านเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง มีลักษณะตามที่บรรยายในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า “ยามนั้น ล้านนาเมืองเชียงใหม่ทั้งมวลเป็นกระดูกกระเจียน บ้านห้าง นาห้าง บ้านอุก เมืองรก ไฟทางใต้คึกกลัวเสือไฟทางเหนือคึกกลัวช้าง บ้านเมืองบ่หมั่นบ่เที่ยง” พระยาภาววิไลจึงถอยลงมาสร้างเมืองอยู่ที่เวียงป่าซางก่อน พร้อมทั้งสร้างวัดให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ มีพระพุทธรูปเป็นประธาน เมื่อสร้างเวียงป่าซางมั่นคงมีกำลังคนแล้วได้มาบูรณะพระธาตุหริภุญไชยเริ่มจาก พ.ศ.2328 พระเจ้าภาววิไล ครุบาทมหาเถระสังฆราชเมืองเชียงใหม่ รวม 108 องค์ บริวารจากเชียงใหม่ 500 คน บริวารจากลำปาง 500 คน พระยาเมืองยองพร้อมไพร่พลเข้าแผ้วถางเมืองหริภุญไชย จากนั้นนิมนต์พระสงฆ์ทำปริตตมังคละใน 9 แห่ง พ.ศ.2329 พร้อมด้วยลูกหลานตั้งฉัตรหลวง 4 มุม ยกฉัตรพระธาตุเจ้า ตั้งลำเวียงเหล็กลำทองล้อมพระธาตุหริภุญไชย²

ในช่วงแรกของการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่มีการทำนุบำรุงพุทธศาสนาสิ่งที่พระยาภาววิไลปฏิบัติเป็นลำดับต้น คือ การบูรณะพระธาตุดอยสุเทพเป็นแห่งแรก เนื่องจากความสำคัญในฐานะวัดสำคัญของเมืองเชียงใหม่ ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่สูง ความว่า

“ในสกราช 1150 ตัว (พ.ศ.2331) ปลื้เปิกสันนั้น พระเปนเจ้าทั้ง 3 พระองค์พี่น้องมีนโมปสาทสัทธาพร้อมกันล้างแปรงขัดตองอันประจิตริสสนาทารักทางติดคำ กะทำหื้อมีผิวพรรณวันฉวีวิภูสิตาแล้วทั่วดีงาม ถึงวันเดือน 9 เพง เมงวัน 5 คี่ได้พร้อมกันต่างขัดตมมหาชินธาตุเจ้าสุเทพ ได้นิมนต์พระสังฆะเจ้า 108 พระองค์กะทำปริตตมังคลสูตร มหาสมัยทั้งล้าสุดตกรณีพันคาบ ชัยทั้ง 7 เปิกฉลองอบรมสมโภช กะทำบุญหื้อทานเปนมหาสมัยกาลอันใหญ่ เปนปฐมะหัวที่ก่อนแล”³

¹ แหล่งเดิม. หน้า 90.

² แหล่งเดิม. หน้า 123

³ แหล่งเดิม. หน้า 126

การเข้าเมืองเชียงใหม่โดยการบูรณะพระธาตุดอยสุเทพก่อนสถานที่อื่น เป็นการให้ความสำคัญกับพระธาตุที่มีประวัติว่ามีพระธาตุบรรจุภายใน และให้พระธาตุดอยสุเทพเป็นพระธาตุสำคัญสูงสุด เป็นที่บูชายึดเหนี่ยวของชาวเมืองเชียงใหม่จนถึงปัจจุบัน

ตั้งแต่ พ.ศ.2334 พระญาณกาวิละพร้อมด้วยญาติพี่น้องและเสนาอามาตย์ ใช้เวลา 1 เดือนอยู่เมืองเชียงใหม่เพื่อตั้งเมืองแต่ตั้งไม่ได้ โดยให้เหตุผลว่า “เหตุกาละบ่เทิง ดำนานบ่เถิง” จึงย้ายกลับมาที่เวียงป่าซางพร้อมสร้างหอยอ 4 ด้านพระธาตุหริภุญไชย สร้างพระพุทธรูปละไว้ พระวิหารด้านเหนือพระธาตุหริภุญไชย

การสร้างเมืองใหม่ โดยสถาปนากษัตริย์ที่มาจากสามัญชน สิ่งสำคัญคือการสร้างความชอบธรรมด้วยวิธีการต่างๆ โดยการพึ่งพาศาสนา กรณีบูรณะวัดพระธาตุหริภุญไชย พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุลำปางหลวง จนถึงการสร้างตำนานการเกิดของพระญาณกาวิละที่ปรากฏในผูกที่ 8 ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ที่เนื้อความต่างไปจากผูกที่ 1-7 ในการกล่าวถึงเรื่องราวทางการเมืองการปกครองของกษัตริย์ล้านนา ส่วนหนึ่งเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่พระญาณกาวิละในอดีตชาติ ว่าเคยเกิดร่วมสมัยพระพุทธเจ้า 2 พระองค์ และมีบทบาทในพุทธทำนาย แต่ตำนานนี้ไม่เป็นที่แพร่หลาย นอกจากเรื่องราวการบันทึกเหตุการณ์ที่ปรากฏในช่วงท้ายผูกที่ 7 กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ทั้งกรณีปู่และย่าและ ที่มีพิธีกรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน การฟื้นตำนานดอยคำ (ที่ปัจจุบันมีชื่อเสียงในเรื่องการขนานและเก็บด้วยพวงมาลัยดอกมะลินับแสนพวง)

พ.ศ.2339 พระญาณกาวิละจากเวียงป่าซาง เข้าเมืองเชียงใหม่โดยมีทิศทางการเข้าเมืองตามแบบโบราณตามเส้นทางและวิธีการเสด็จของพระญามังราย เมื่อแรกสร้างเมืองเชียงใหม่ คือ เข้ามาอยู่ที่วัดบุพพารามทิศตะวันออกของเมือง ทักขิณาวัตรไปทิศใต้ ไปถึงทิศตะวันตก เข้าสักการะพระพุทธรูปวัดเชียงยืนด้านทิศเหนือ เข้าเวียงทางประตูช้างเผือกด้านทิศเหนือ นำโดยลัวะจุงหมา นอนที่เชียงขวางหน้าวัดเชียงมั่น 1 คืน รุ่งเช้าเสด็จเข้าสู่คุ้มน้อยอันเคยเป็นราชวังของกษัตริย์ในสมัยราชวงศ์มังราย

พ.ศ.2343 ตั้งชื่อเมืองเชียงใหม่ว่า “เมืองรัตนตึงสาธกนิวปุรี” ก่อรูปช้างเผือกสองตัวไว้ทางหัวเวียง ตัวหันหน้าไปทางเหนือชื่อปราบจักรวาล ตัวหันหน้าไปทางตะวันตกชื่อปราบเมืองमारเมืองยักข์ แล้วก่อรูปกุมภภัณฑ์สองตนไว้หน้าวัดโชติการาม (เจดีย์หลวง) และก่อรูปสุเทวฤาษีใกล้กับหออินทขิล วัดเจดีย์หลวงจึงเป็นวัดที่ตั้งของความเชื่อดั้งเดิมทั้งเสาอินทขิล ช้าง และยักษ์รักษาเมือง ต่อมาอีกสองปีสร้างมณฑลทสิหราชสิทธิ์ 2 ตัวที่ข่วงเมืองเป็นมงคล จากนั้นบูรณะวัด พระพุทธรูป เจดีย์ ภูมิวิหาร อุโบสถ เช่น พ.ศ.2348 สร้างอุโบสถวัดเชียงมั่น

จากนั้นพระญาณกาวิละได้เดินทางไปบูรณะและจัดตั้งเมืองโดยรอบเมืองเชียงใหม่ ทั้งการตั้งเมืองลำพูน พ.ศ.2348 พระเจ้ากาวิละ ครุฑามหาเถระ สังฆราชเมืองเชียงใหม่ รวม 108 องค์ บริวารจากเชียงใหม่ 500 คน บริวารจากลำปาง 500 คน พระญาเมืองยองพร้อมไพร่พลเข้าแผ้วถางเมือง

หริภุญไชย จากนั้นนิมนต์พระสงฆ์ทำปริตตมังคละใน 9 แห่ง คือ ป อา เต สรี มุ อุ ม กา (หมายถึงตำแหน่งของปริวาร อายุ เตชะ มุลละ อุตสาหะ มนต์รี และกาลกนิของเมือง)¹ วัดหลวงสะตือเมือง ยกเข้าตั้งเมืองหริภุญไชยตั้งเจ้ารัตนะหวัเมืองแก้วราชวังหลังเป็นเจ้าเมือง เจ้าสิริบุญมาเป็นอุปราช

การนำเครื่องมหาทานไปถวายวัดพระธาตุลำปางหลวง ประกอบด้วย มหาอัฐฐปริวาร สุวณณมัญญาของคำอาสนาพระเจ้า งามช้าง ตุงกระด้าง ช่อฟ้าหกตัว หีดหลวง ทูงพระบุญ มุจะละลินคำ เครื่องท้าว 5 ประการ เพ็งฉัตต์ พัดคำว จาวมอริ ละแอบ บังวัน ไม้เท้า ไม้วา ฉัตต์ สัตตาสต์ตยยุคลา ช่อช้าง โคมไฟ ช่อน้อย ทูงชัย

ในช่วงต้นของการเข้ามาปกครองบ้านเมืองเชียงใหม่มีการฟื้นฟูการคัดลอกคัมภีร์ใบลานเพื่อความมั่นคงทางศาสนา มีการเขียนตำนานขึ้นในช่วงนี้ คือ ตำนานพระนอนฝรั่งที่แต่งเขียนขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมในการขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองเชียงใหม่ เช่นเดียวกับการสร้างความชอบธรรมของพระญามังรายปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ ได้กล่าวถึงอดีตชาติของพระญากาวิละที่เริ่มจากการเกิดเป็นนายธัมมปาละสามัญชนผู้เฝ้าสวนมะม่วงของพระญา ต่อมาตายไปเกิดเป็นกุมารยักษ์ผู้เฝ้าชุมทรัพย์ได้ต้นมะม่วง มีโอกาสได้สักการะอดีตพุทธเจ้ากัศสปะ ที่เสด็จมาโปรดพร้อมประทานเส้นพระเกศา ยักษ์ได้บรรจุไว้ในเขี้ยวงาของตนที่หักออกมา ผังไว้ใต้ดิน ต่อมาได้พบพระพุทธรูปเจ้าโคตรมะที่เสด็จมาโปรดช่วงก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน กุมารยักษ์ได้สร้างที่สถิตสำราญแก่พระพุทธรูปเจ้า ทรงแสดงพุทธานุญาตถึงการเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ ในอีก 800 ปี และเมื่อผ่านไปสองพันกว่าปี กุมารยักษ์จะได้เกิดเป็นพระญา พร้อมประทานเส้นพระเกศา 1 เส้น กุมารยักษ์ได้บรรจุไว้ในเขี้ยวงาอีก 1 ข้างและผังไว้ใต้ดิน

ต่อมา กุมารยักษ์ได้มาเกิดเป็นพระญาโดยพระอินทร์ได้มาเสด็จถึงพุทธานุญาต เมื่อถึง พ.ศ. 800 พระญาได้นำดินเฝ้าเท้าพระพุทธรูปเจ้าจากเมืองหงสาวดีมาสร้างพระพุทธรูป พร้อมประดิษฐานเส้นพระเกศาที่ขุดขึ้นมาจากตำแหน่งที่เคยผัง พร้อมดินเฝ้าเท้าพระพุทธรูปเจ้า ต่อมาศกราช 1104 (พ.ศ. 2285) พระญาได้มาเกิดที่เมืองลคอร เป็นพระญากาวิละเจ้าเมืองเชียงใหม่

จากนั้นความในตำนานกล่าวถึงการบันทึกเรื่องราวของช่วงสมัยพระเจ้ากาวิละกับการทำนุบำรุงศาสนาตามศักราชโดยบูรณะกุฎลายวัดพระสิงห์ วิหารวัดพระธาตุศรีจอมทอง หออินทิล วิหารวัดป่าแดง พ.ศ. 2361 สร้างวัดใหม่ 4 หลัง คือ วัดอุโมงค์ วัดดวงดี วัดสะเพา วัดพันเต่า ศกราชได้ 1181 สร้างวัดพานอื่น วัดบ้านพิง วัดดอกคำ วัดเชียงยืน วิหารวัดบุพพาราม วิหารกวมพระบาทสร้อย เป็นต้น

เกิดการบูรณปฏิสังขรณ์วัดขึ้นเป็นอย่างมาก เช่น พ.ศ. 2361 พระเจ้าช้างเผือกได้ปฏิสังขรณ์ วิหารวัดศรีจอมทอง พ.ศ. 2362 สร้างวัดพานอื่น วัดบ้านพิง วัดดอกคำ วัดเชียงยืน วิหารวัดบุพพาราม

¹ แหล่งเดิม. หน้า 143.

วิหารกวมพระบาทสี่รอย พ.ศ.2363 ปิดทองเสาศระวิหารวัดศรีจอมทอง ก่อกำแพงวัด ถวายทาน พ.ศ. 2367 เจ้าสุภัทรรักษาขึ้นสร้างโกศทองคำ โกศเงินบรรจุพระบรมธาตุพร้อมอัญเชิญไปฉลองในเมือง เชียงใหม่ ก่อนอัญเชิญกลับวัดพระธาตุจอมทอง

โดยสรุป ความสำคัญของพระธาตุเมื่อพระญาณกาวิละต้องสร้างบ้านเมืองให้มีความเจริญ มั่นคง พบว่ามีการสร้างตำนานที่เกี่ยวกับประวัติและความชอบธรรมของพระญาณกาวิละ เช่นเดียวกับ ท้าวลันก่านที่เคยเกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ได้ถวายการต้อนรับและได้รับพุทธทำนายในการ ปกครองบ้านเมืองแห่งนั้นต่อไป โดยความเชื่อนี้ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงช่วงการฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา ร่วมกับพระญาณกาวิละให้ความสำคัญกับการบูรณะวัดโดยเลือกวัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นสถานที่แรก โดยพระธาตุนั้นได้สร้างความชอบธรรมในการครองราชย์ การเป็นผู้นำสูงสุดในการบูรณะ แสดงถึง ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเมือง เช่นเดียวกับเหตุการณ์ที่ใช้พระธาตุสุโขทัยต่อต้านอำนาจ จากอยุธยา และแนวคิดแบบรัฐจารีตนี้ล้านนาได้นำมาใช้ในการต่อรองการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมีกระบวนการต่างๆ เช่นเดียวกัน แต่ไม่สำเร็จดังจะ ได้กล่าวในประเด็นต่อไป

4. พระธาตุล้านนากับการต่อรองอำนาจในรัฐชาติ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นช่วงหลังอาณาจักรล้านนาแบ่งยุคสมัยจากเมืองประเทศราช ที่เจ้าเมือง บริหารอย่างอิสระ มาสู่การปฏิรูปการปกครอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 เมื่อรัฐบาลสยามส่งข้าหลวงสามหัว เมือง (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) มาประจำการครั้งแรกที่เชียงใหม่ ภายหลังจากรัฐบาลสยามกับรัฐบาล อินเดียนได้ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ การเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงนี้ทำให้เห็นการเคลื่อนไหวของ คนในพื้นที่ได้อย่างชัดเจน โดยเหตุการณ์สำคัญแบ่งย่อยเป็น 2 ช่วงเวลา ดังนี้¹

(1) สมัยก่อนการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2442) ส่งพระเจ้า น้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมาเป็นข้าหลวงพิเศษ มีอำนาจหน้าที่เสมือนผู้แทนของ พระมหากษัตริย์ ทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือมีกล้าต่อรองอำนาจใดๆ แต่ได้ใช้ความเชื่อ จารีตท้องถิ่นใน การต่อรอง เช่น วิธีทรงเจ้าเข้าผี ดังหลักฐานจากการศึกษาของ โสภา ชานะมูล ที่ยกความตอนหนึ่งจาก เอกสารที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พฤติกรรมเจ้านายล้านนา ในการทรงเจ้าเข้าผีว่า

มีธุระในการเซ่นผี ทรงผี วุ่นไปทั้งเมือง... ผีเจ้าฟ้าไชยแก้วเข้าข่าวเจ้ามหายางค์ เรียกพระเจ้านคร เชียงใหม่มาบังคับให้เลิกภาษีหมู ภาษีเค้า(เหล่า) เสีย พระเจ้าเชียงใหม่ทำตาม ผีคนโน้นจะเอาโน่น ผี

¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2555). เล่มเดิม. หน้า 422, 449.

คนนี้จะเอาเนื้ ก็ทำตามจนมีเสียงขึ้นมาบ้างว่า เพราะชาวใต้ทำโน่นทำนี่ เกือบโตขึ้นมาถึง พระพุทธเจ้า¹

รายละเอียดของการทรงเจ้าเข้าผีปรากฏในเรื่องเล่าที่รวบรวมโดย ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง เกี่ยวกับเจ้าหญิงอุบลวรรณธิดาพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์เป็นมาซึ่งในการเข้าทรงเจ้านาย เพื่อมิให้ชาวจีนประมุขการต้มเหล้าผูกขาดในเมืองเชียงใหม่² ซึ่งเป็นการใช้จารีตท้องถิ่นล้านนาในการแก้ปัญหาสังคมได้ครอบคลุมทั้งเรื่องการเมือง การปกครอง สุขภาพ เศรษฐกิจ โดยกลุ่มเจ้านายผู้มีบทบาทด้านการปกครองที่มีอำนาจต่อราชสำนักในฐานะเจ้าทรง และมีความสัมพันธ์อันดีกับมิชชันนารี จนถูกปราบปรามลงด้วยอำนาจรัฐ

จากกรณีการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ทำให้เกิดการเสียประโยชน์ของเจ้าผู้ครองนคร และชาวบ้านถูกกดขี่ด้วยระบบภาษีใหม่ทำให้เกิดกบฏครั้งสำคัญ คือ กบฏพระยาปราบสงคราม (พระยาผาบ) ที่เจ้าผู้ครองนครสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง³ ด้วยการเสียผลประโยชน์ครั้งใหญ่ เช่น การค้าไม้ การเสียภาษีที่นาแก่รัฐบาล ตลอดจนกิจการที่ก่อประโยชน์ที่รัฐบาลสยามเข้ามาดำเนินการแทน การแสดงออกด้วยท่าทีของเจ้านายในล้านนา ทำให้เกิดความพยายามในการสร้างสัมพันธ์อันดี เช่นเดียวกับหัวเมืองประเทศราชต่างๆ ในการขอิดาแต่ละเมืองเข้ามารับราชการฝ่ายใน โดยเจ้าดารารัศมีได้ถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายในเป็นเจ้าจอม ตำแหน่งพระสนมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อประสานสัมพันธ์ล้านนากับสยามให้ใกล้ชิดกัน

(2) สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.2442-2476) สถาปนาระบบข้าราชการเพื่อเป็นตัวแทนอำนาจรัฐแทนระบบเจ้า สถานที่ราชการจึงเป็นสัญลักษณ์อำนาจใหม่ในบริเวณคุ้มเจ้านาย การเข้ามาแทนที่ของอำนาจใหม่จึงเป็นการทำลายสัญลักษณ์อำนาจท้องถิ่นที่เป็นศูนย์กลางลง⁴ ทำให้บรรดาเจ้านายสูญเสียรายได้และมีชีวิตอยู่ใกล้เคียงกับสามัญชน

สร้อยดี อ่องสกุล กล่าวว่าจักรวรรดินิยมที่เข้ามาในดินแดนสยามและล้านนาทำให้รัฐจารีตเสื่อมสลายตัวลง พร้อมกับการนำไปสู่การสถาปนารัฐไทยสมัยใหม่ การแบ่งล้านนาสมัยเก่ากับสมัยใหม่ใช้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกและการปฏิรูปการ

¹ โสภา ชานะมูล หน้า 53. อ้างจาก กชช. ร.5 ม.58/88 กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูล ร.5 ลงวัน 6, 18 ค่ำ จ.ศ.1246.

² ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. (2538). **เพชรล้านนา เล่ม 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2. (เชียงใหม่ : นอร์เทิร์น พริ้นติ้ง), หน้า 78-80.

³ สร้อยดี อ่องสกุล. (2555). เล่มเดิม. หน้า 435

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 451

ปกครองของรัชกาลที่ 5 เป็นจุดแบ่งยุคสมัย¹ ในช่วง พ.ศ.2427-2476 ช่วงการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ เมื่อเจ้าผู้ครองนครสิ้นพระชนม์ลงในช่วงหลัง พ.ศ.2476 ให้ยกเลิกตำแหน่งนั้น สลายการปกครองมณฑลพายัพ เมืองสำคัญมีฐานะเป็นจังหวัด

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเพื่อให้เป็นไปตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างสมบูรณ์ ความพยายามในการหักล้างทำลายจารีตประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นเกิดขึ้นเพื่อป้องกันการแตกแยกภายในราชอาณาจักร การนำพลเมืองทั้งหมดมาแปรสำนึกให้เป็นคนไทย เริ่มจากการปฏิรูปการศึกษาให้เรียนหนังสือไทยในโรงเรียนแทนที่การเรียนในวัด² ความพยายามจัดการวัดเนื่องจากเป็นสถานที่เข้าถึงการศึกษาและประชาชนมากที่สุดจึงเกิดพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์เพื่อให้ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคม ทำให้เกิดกรณีพระสงฆ์ล้านนาต่อต้านการปกครองของคณะสงฆ์ในท้องถิ่นที่ได้รับอำนาจมาจากมหาเถรสมาคม โดยกรณีครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2421-2481) เป็นสัญลักษณ์ต่อต้านการปฏิรูปการปกครองครั้งสุดท้าย³ ที่มีความสำคัญ และครูบาศรีวิชัยยังเป็นที่กราบไหว้บูชามาถึงปัจจุบัน

นอกจากอำนาจทางการเมืองแล้ว อำนาจทางเศรษฐกิจการค้าที่เน้นการส่งออกต่างประเทศ การผลิตเพื่อส่งออกและค้าขายภายในเริ่มมีมากขึ้น ด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเพียงการถวายข้าววัด ที่ดินหรือการกัลปนาที่ดินแก่วัด ความรุ่งเรืองใหญ่โตของวัดเป็นการประกาศเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี เศรษฐกิจส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับกษัตริย์ด้วยระบบภาษีอากรบนที่ดินของพระองค์ การค้าขายอยู่ที่กษัตริย์เป็นสำคัญ ในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ การเก็บภาษีทำให้เกิดความมั่งคั่ง สินค้าสำคัญคือของป่า รวมถึงป่าไม้ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ทำการค้าขายกับพม่า อินเดีย ภายใต้การปกครองของอังกฤษ การเป็นเจ้าของกิจการตลาดสด การขูดเหมืองฝายเพื่อเก็บค่าเช่านา ค่าน้ำ

การคมนาคมที่พัฒนาเช่นการรถไฟนำสินค้าจากภายนอกเข้ามาผ่านพ่อค้าคนกลาง เกิดพ่อค้าต่างถิ่น ชาวจีน ไทยใหญ่ เกิดการตั้งชุมชนทางการค้าขึ้นทางน้ำและทางบกเมื่อมีถนนหนทางตามลำดับ

เมืองสมัยใหม่เกิดจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีข้าราชการเป็นผู้นำความเจริญสู่สังคมเมือง ทั้งการใช้ชีวิตที่สอดคล้องกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจขณะนั้น เกิดสถานที่ราชการ ความเจริญในเมือง เกิดพ่อค้าชาวจีนในเมืองที่มีผู้คนคับคั่ง การขยายตัวของเมืองออกไปรอบๆ เขตความเจริญ ความเจริญเหล่านี้ได้เข้ามาแทนที่เจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในขณะที่ความพยายามของเจ้า

¹ แหล่งเดิม. หน้า 386.

² แหล่งเดิม. หน้า 422.

³ แหล่งเดิม. หน้า 473.

ผู้ครองนครที่จะสืบทอดประเพณีของชนชั้นปกครองในล้านนาแต่อดีต แต่ไม่สามารถรักษาไว้ได้ เนื่องจากถูกลดบทบาทลงอย่างมากเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

บทบาทของเจ้าผู้ครองนครในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเหมือนการสร้างสิทธิธรรมในการเป็นกษัตริย์ท้องถิ่น เจ้าเมืองเลือกสร้าง ซ่อมแซมวัดที่สำคัญของบ้านเมือง มีการทำบุญใหญ่ห้ามมิให้ผู้ใดทัดเทียม เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในท้องถิ่นล้านนาผ่านการทำนุบำรุงศาสนา เมื่อเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในล้านนาถูกลดอำนาจการปกครอง ถูกควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจ ตลอดจนลดบทบาทในการเป็นผู้นำทำนุบำรุงศาสนา ทำให้พบว่าบรรดาเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในล้านนา ได้พึ่งพาบารมีของครุบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2421-2481) พร้อมการสนับสนุนพลังศรัทธาจากประชาชนร่วมฟื้นฟูศาสนสถานให้ยิ่งใหญ่ เพื่อแสดงความทันสมัยทัดเทียมกับกรุงเทพฯ เช่น การปรับใช้วัสดุสมัยใหม่ในการก่อสร้างพระธาตุ วิหาร เพื่อให้เกิดโครงสร้างขนาดใหญ่

เมื่อไม่สามารถต่อต้านกระบวนการรวมรัฐชาติของสยาม ล้านนาจึงได้ยอมรับในอำนาจนั้น ส่งผลให้พิธีกรรมและการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์สำคัญได้เปลี่ยนจากการรองรับอำนาจและความชอบธรรมของกษัตริย์ในการเป็นองค์ศาสนูปถัมภก มาเป็นการจัดการของหน่วยงานในภาครัฐ เช่น กรมศิลปากร สำนักงานพระพุทธศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ร่วมกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในฐานะผู้มีหน้าที่รับผิดชอบตามกฎหมายหรือพระราชบัญญัติ

5. ยุครัฐชาติ โลกทัศน์ล้านนากับการต่อต้านอำนาจรัฐผ่านพระธาตุ

ผลงานการศึกษาด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการสร้างประวัติศาสตร์ชาติด้วยการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สำคัญในฐานะส่วนหนึ่งของชาติ หรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่อยู่ในกรอบของประวัติศาสตร์ชาติ โดยการอธิบายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของชาติไทย¹ ดังเช่นการเรียบเรียงพงศาวดารโยนกของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ที่เรียบเรียงขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2441-2442² กล่าวถึงประวัติศาสตร์ในดินแดนล้านนาโดยแบ่งยุคสมัยตามชนชาติที่เข้ามาปกครองบ้านเมือง จนถึงชนกลุ่มสุดท้ายที่ปกครองคือสยาม

¹ สมโชติ อ๋องสกุล. (2552). ปาฐกถาเรื่องประวัติศาสตร์ไทยในองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา vs. การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น/ประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาแนวคิดและประสบการณ์. หน้า 3.

² สมภพ ภิรมย์. (2516). คำนำ. ใน พงศาวดารโยนก. หน้า ก.

5.1 แนวคิดเรื่องจอมเจดีย์ และพระธาตุประจำปีเกิด

ผลการศึกษาที่ยืนยันถึงการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางทุกกรณี เช่นเดียวกับการรวมอำนาจการเมืองการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยาม ด้วยการยกย่องพระธาตุหรือภูมิลำเนาที่เป็น “จอมเจดีย์” แห่งภาคเหนือ โดยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงยกย่องเจดีย์ที่มีความสำคัญ มีตำนานเรื่องราวที่เก่าแก่เหนือเจดีย์ทั้งปวง ทรงมีดำริให้เขียนภาพที่คูหาระหว่างผนังทั้ง 8 ห้อง ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรเมื่อ พ.ศ. 2485¹ จำนวน 8 แห่ง โดย 4 แห่งแบ่งตามภูมิภาค และเหตุผลในการคัดเลือกพระธาตุสำคัญแต่ละแห่งประกอบด้วย²

ตาราง 8 แสดงความสำคัญ/สาเหตุในการเป็นจอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งของราชอาณาจักรสยาม

จอมเจดีย์	ความสำคัญ/สาเหตุในการเป็นจอมเจดีย์
พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม	สร้างเมื่อแรกพระพุทธศาสนาประดิษฐานในประเทศไทย
พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม	สร้างเมื่อแรกพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานประดิษฐานในประเทศไทย
พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม	สร้างก่อนเจดีย์องค์อื่นในภาคอีสาน
พระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย	เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่ไทยมาสืบสร้างซ่อมของเดิม
พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม	สร้างเมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 แรกเข้ามาถึงไทย
พระเจดีย์ช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย	พอมุขมรดกแห่งมหาราชทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติ
พระเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติ

การมองว่าเจดีย์ทั้ง 8 องค์ เป็นธาตุเจดีย์ มีตำนานความเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายในมีที่มาจากสมณทูต ตลอดจนพระสงฆ์ที่ไปศึกษาจากต่างแดนอันเชิญมาเกิดการสร้างเจดีย์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุจำนวนมาก เมื่อพิจารณาปัจจัยในการกำหนดจอมเจดีย์พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับแง่มุมด้านการเมืองการปกครอง การคัดเลือกและค้นหาจอมเจดีย์ในแต่ละภูมิภาคจึงเป็นการเชื่อมโยงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละหัวเมืองเข้ากับศูนย์กลางการปกครองราชอาณาจักรสยาม เพื่อ

¹ อารุณ เงินชุกสิน. (2543). คำนำ. ใน จอมเจดีย์. หน้าคำนำ.

² แหล่งเดิม.

สร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว เพื่อให้การบริหารจัดการบ้านเมืองเป็นไปโดยง่าย และเพื่อรองรับการใช้อำนาจโดยชอบธรรมในการปกครองเป็นสำคัญ

ชาตรี ประทีปนทการ ได้ยกประเด็นภาพเขียนจอมเจดีย์ 8 องค์บนผนังพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรซึ่งสะท้อนความเชื่อของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้านที่แสดงความเป็นวิทยาศาสตร์ได้สะท้อนความเชื่อในการต่อต้านตำนาน การอ้างอิงไตรภูมิว่าเกินกว่าเหตุและผล ซึ่งความเชื่อของคนสมัยใหม่นั้นเห็นว่าไม่มีประโยชน์และไม่น่าเชื่อถือ¹ ชนชั้นนำมีความคิดที่แสดงความจริงและความมีอารยแบบตะวันตก ซึ่งเห็นว่ามีอำนาจมากกว่าความเชื่อในพุทธศาสนาแบบศรีลังกาดังอดีต โดยหาเหตุผลมาลบล้างเสมอ

ความคิดสมัยใหม่นี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง 2 ด้าน คือ ลักษณะการเขียนภาพจิตรกรรมจากอุดมคติสู่เหตุการณ์สถานที่ที่มีอยู่จริง และการเปลี่ยนแปลงเรื่องการยึดครองพื้นที่ จากที่อ้างอิงกับคติไตรภูมิมาสู่ความคิดเรื่องอาณาเขตที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม² เมื่อเทียบกับการให้พระธาตุประจำปีเกิดในล้านนาพบว่าได้อิงคติจักรวาลที่แสดงความเป็นอุดมคติที่ยิ่งใหญ่กว่าการกำหนดขอบเขตที่เป็นรูปธรรมเพื่อแสดงการขยายอาณาเขตตามแนวทางการเมืองการปกครองที่ยังไม่สามารถลบภาพในอุดมคติ เรื่องธรรมราชาจักรพรรดิราชออกไปได้

เพื่อต้องการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันทางเชื้อชาติ โดยแสดงภูมิภาค และอาณาเขตโดยมีพระธาตุสำคัญตามทิศทั้ง 8 เป็นจักรวาลวิทยาแบบใหม่เข้ามาแทนที่จักรวาลแบบไตรภูมิที่เสื่อมถอยลงนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา³ ประกอบกับการประกาศยกย่องมีความสำคัญด้านการสร้างความชอบธรรมแก่กระบวนการปฏิรูปการปกครอง เช่นเดียวกับการพระราชทานให้วัดสำคัญในล้านนาหลายวัดเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ตามลำดับ ตลอดจนการมีส่วนในประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระราชสำนัก เช่น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พิธีอัญเชิญน้ำศักดิ์สิทธิ์พระราชทานเพื่อสรงน้ำพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ การถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองเพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาพระธาตุ การถวายกฐินพระราชทาน เหล่านี้ได้ยืนยันถึงการแสดงอำนาจการปกครองผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา โดยแสดงออกผ่านพิธีกรรม

¹ ชาตรี ประทีปนทการ. (2551). พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราช. หน้า 73-75.

² แหล่งเดิม. หน้า 72.

³ แหล่งเดิม. หน้า 71-78

ดังกรณีของพระธาตุหริภุญไชยนอกจากเรื่องจอมเจดีย์แล้ว ยังจัดเป็นสถูปมหาสถานหรือพุทธเจดีย์สถาน 7 แห่งของอาณาจักรไทย¹ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเสวยราชสมบัติของกษัตริย์ไทย ต้องแต่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เทียนทอง ธูปเงินถวายเป็นเครื่องสักการบูชาทุกครั้ง เนื่องจากพระธาตุหริภุญไชยเป็นศูนย์กลางจิตใจของคนในภาคเหนือโดยมีความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติมาถึงปัจจุบัน เช่น ห้ามสตรีเข้าไปในรั้วเหล็กรอบพระธาตุหริภุญไชย ความเชื่อเรื่องพระสงฆ์เฝ้าพระธาตุทั้ง 4 ทิศ ความเชื่อเรื่องกุมภภักดิ์เฝ้าสถานที่ ความเชื่อเรื่องสิงห์เฝ้าวัด²

เมื่อเปรียบเทียบการกำหนดจอมเจดีย์กับความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดทั้ง 12 นักษัตริย์หรือการบูชาของล้านนาแล้ว เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน การระบุเวลาที่กำหนดจอมเจดีย์ทั้ง 8 องค์ ตามหลักฐานเอกสารสำเนาหมายกำหนดการพิธีสงฆ์พระธาตุหริภุญไชย กล่าวว่า เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ พ.ศ.2394-2411) โดยการกำหนดจอมเจดีย์ในรัฐขึ้น³ โดยมีภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๔๕ ตามพระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลักฐานสนับสนุนแนวคิดนี้ ส่วนการเกิดการไหว้พระธาตุประจำปีเกิดในล้านนานั้น เจริญชัย อักษรดิษฐ์ ได้สันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่าน (Transitional Period) ระหว่าง พ.ศ.2411-2427 เป็นช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงขึ้นครองราชย์

การเกิดจอมเจดีย์และประเพณีไหว้พระธาตุประจำปีเกิดต่างมีความสัมพันธ์กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง ความมั่นคงที่แสดงออกผ่านการประกาศอาณาเขตของสยามและล้านนาผ่านพระธาตุ ด้วยปัจจัยภายนอกเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากอังกฤษเข้าปกครองพม่า ฝรั่งเศสได้ยึดครองเขมรและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เกิดเป็นแรงจูงใจและแรงผลักดันให้รัฐบาลสยามเข้ามาจัดระเบียบหัวเมืองประเทศราช⁴ ซึ่งการแสดงอาณาเขตการปกครองของราชอาณาจักรไทยที่แสดงต่อหัวเมืองประเทศราชและชาติตะวันตก คือการใช้พระธาตุเป็นศูนย์กลางในการแสดงอาณาเขตที่แผ่ขยายออกไปด้วยพลังศรัทธาของผู้คนในบริเวณโดยรอบถึงภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสาน

¹ ประกอบด้วย (1)พระพุทธรูป สวรรูป (2)พระพุทธรูปราชย์ พิษณุโลก (3)พระศรีรัตนมหาธาตุ สุวรรณภูมิ (4)พระปฐมเจดีย์ นครปฐม (5)พระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช (6)พระธาตุพนม นครพนม และ (7)พระธาตุหริภุญไชย ลำพูน

² กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2543). **จอมเจดีย์**. หน้า 96.

³ เจริญชัย อักษรดิษฐ์. (2545). **ธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา**. หน้า 276. (อ้างอิงจาก เอกสารสำเนาหมายกำหนดการพิธีสงฆ์พระธาตุหริภุญไชย ประจำปี 2542).

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 279

ส่วนการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด เป็นการแสดงอาณาเขตของล้านนา มีผลการศึกษาที่สรุปว่าเป็นประเพณีที่สร้างขึ้นโดยชนชั้นสูงที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่าน (Transition Period) เพื่อบูรณาการสังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และศาสนาของล้านนาที่เกิดขึ้นประมาณร้อยละ 100 ปีที่ผ่านมา เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อการบูชาพระธาตุ ให้ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติในล้านนาเกิดความสามัคคี เป็นการแสดงพลังต่อรองอำนาจการปกครองจากราชอาณาจักรสยาม ด้วยการเคลื่อนไหวผ่านอุดมการณ์ทางศาสนา ใช้ความรู้ ศรัทธาและความเชื่อต่อกัยประเพณี พิธีกรรมการบูชาพระธาตุ ที่เป็นสื่อในการนำผู้คนให้เดินทางมารวมกัน ทั้งหมดนี้เชื่อvaเพื่อแสดงออกในเชิงปฏิเสธรอำนาจการจัดการจากราชอาณาจักรสยามด้วยกระแสพลังแฝงที่เงียบสงบ¹ การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเป็นพระธาตุที่อยู่ทั้งภายในและนอกล้านนา เช่น เมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เมืองพุกาม (พระธาตุชเวดากอง) เมืองนครพนม (พระธาตุพนม) เมืองคยา (พุทธคยา) จนถึงเมืองสรวง (พระธาตุเกตแก้วจุฬามณี) เพื่อสร้างอาณาบริเวณในจินตนาการถึงพลังศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเมืองต่างๆ ที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญ ให้มีอาณาบริเวณเครือข่ายที่กว้างใหญ่ไพศาล แม้บางแห่งไม่สามารถเดินทางไปสักการบูชาได้ก็ตาม

เมื่อเจ้านายฝ่ายเหนือได้สูญเสียผลประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจ รวมทั้งด้านสังคม วัฒนธรรมล้านนา ทำให้เกิดการกำหนดเครือข่ายพระธาตุ เกิดประเพณีบูชาขึ้น ส่วนการรับรู้ของสามัญชนเกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิด เพื่อสร้างความศรัทธาและก่อให้เกิดเครือข่ายที่มั่นคงมาจนถึงปัจจุบันเนื่องจากเป็นความเชื่อในอุดมคติ เมื่อถ่ายทอดสู่สังคมปัจจุบันทำให้ได้รับความนิยมและความเชื่อว่าเป็นประเพณีล้านนาที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมานานโดยไม่เปลี่ยนแปลงเรื่องอื่นใด นอกจากอานิสงส์ในการบูชาพระธาตุเท่านั้น

มณี พยอมยงค์ กล่าวถึงการบูชาว่าเป็นประเพณีที่สำคัญเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุของชาวล้านนา มาจากความเชื่อในการถือเอาพระธาตุเจดีย์เป็นที่พึ่งแห่งตนตามปีเกิด เป็นประเพณีของชาวล้านนาที่เกิดปีใดต้องไปนมัสการพระธาตุประจำปีเกิดของตน เพื่อเป็นสิริมงคลและเชื่อว่าเกิดอานิสงส์มาก การกำหนดพระธาตุประจำปีเกิดมีความเกี่ยวข้องกับ 12 นักษัตร² จากความรู้เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดนี้ เมื่อสัมภาษณ์จากผู้สูงอายุในท้องถิ่นพบว่ามี การรับรู้ในระดับหนึ่งที่ไม่เน้นความสำคัญเท่ากับการเดินทางไปไหว้พระธาตุสำคัญประจำเมือง หรือในแต่ละท้องถิ่นมากกว่าการไหว้ตามปีเกิด

จากการสัมภาษณ์พ่ออุ้ยแว่น อดีต อายุ 95 ปี เมื่อครั้งบวชเป็นสามเณรได้อยู่เป็นลูกศิษย์ครูบาศรีวิชัย กล่าวถึงเรื่องบูชาว่า ในสมัยครูบาศรีวิชัยไม่มีการพากันเดินทางไปไหว้พระธาตุประจำปีเกิด ครูบาไม่นิยมเรื่องสืบชะตาหรือมนต์อะไร ที่ปรากฏการเดินทางไปไหว้พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 253.

² มณี พยอมยงค์. (2533). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. หน้า 102-103.

จอมทอง พระธาตุซ่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง เพราะปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก คำไหว้ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกมาจากการเดินทางไปตามเส้นทางแล้วเลือกเฉพาะพระธาตุที่สำคัญมาก พระธาตุประจำปีเกิดบางองค์จึงตามพุทธประวัติ เช่น พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี ต้นศรีมหาโพธิ์ เป็นการยกสถานที่สำคัญมารวมกัน¹ ส่วนพระธาตุพนมนั้น ครุบาศรีวิชัยไม่ได้เดินทางไป ตามคำสัมภาษณ์พ่อฮ้อยศรี แสนอุ้น อายุ 98 ปี ลูกศิษย์ครุบาศรีวิชัย ได้กล่าวถึงครุบาได้รับรู้เรื่องพระธาตุพนม แต่ไม่สามารถเดินทางไปได้ หรือ “ไปบ่ลูก ปีมีรถไป”²

ความสำคัญของพระธาตุประจำปีเกิดจากข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่มีอายุอยู่ในช่วง 80-100 ปี ในการรับรู้เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดพบว่าผู้สูงอายุนับรู้เรื่องปีที่ตนเกิดหรือปีปีนั้นต้องไหว้พระธาตุองค์ใด เช่น การสัมภาษณ์ แม่ฮ้อยซุม อินตะปัน อายุ 98 ปี กล่าวว่าไม่รู้เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดมากนัก รู้เพียงว่าตนเกิดปีม้า ต้องไหว้พระธาตุชเวดากองแต่เดินทางไปไม่ได้ ก็ไหว้พระธาตุวัดหนองเงือกเอา ด้วยความเชื่อเรื่องพระธาตุเป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวกัน ไม่ว่าจะประดิษฐานที่ใดก็ตาม³ เช่นเดียวกับการสัมภาษณ์พ่อหลวงนนท์ อินกองงาม อายุ 83 ปี กล่าวถึงการเดินทางไปไหว้พระธาตุประจำปีเกิดนั้นไม่เจาะจง แต่เดินทางไปไหว้พระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่รับรู้กันในชุมชน เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระเจ้าตาเขียว พระธาตุครูบาเนงเบ็ด(เหนียงเบ็ด) วัดช้างขวาน้อย พระบาทตากผ้า วัดห้วยปลาสร้อย พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตุดอยสุเทพ พระนอนขอนม่วง ในอดีตได้เดินทางไปไหว้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้⁴ และการสัมภาษณ์พ่อฮ้อยแก้ว นันทะชัย อายุ 102 ปี กล่าวว่าไม่มีความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด การเดินทางไกลไปไหว้พระธาตุไปเพียงพระธาตุหริภุญไชยเท่านั้น ไปงานสงฆ์น้ำพระธาตุหรืองานแปดเป็ง⁵ ข้อมูลจากการรับรู้เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดจึงเป็นเรื่องของบุคคลที่เกิดในปีนักษัตรหรือปีปีใดต้องเดินทางไปไหว้พระธาตุองค์นั้น หากไม่มีโอกาสได้เดินทางไปสามารถระลึกถึงได้และไหว้พระธาตุสำคัญในท้องถิ่นแทนได้ โดยไม่ถือเป็นเรื่องเคร่งครัด เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดจึงเป็นเพียงข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการไหว้พระธาตุเพื่อเป็นสิริมงคลที่เกี่ยวข้องกับปีเกิด

¹ แว่น อติละ. (2557, 7 มีนาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านห้วยทราย อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน.

² ศรี แสนอุ้น. (2558, 10 มิถุนายน) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านปาง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน.

³ ซุม อินตะปัน. (2558, 15 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.

⁴ นนท์ อินกองงาม. (2558, 15 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านแม่แรง ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.

⁵ แก้ว นันทะชัย. (2558, 7 กันยายน) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านช่างเขียน อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

อีกมุมมองในการเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐบาลสยาม นอกจากการกำหนดให้มีประเพณีไหว้พระธาตุประจำปีเกิดแล้ว การเคลื่อนไหวโดยพระสงฆ์ในความเชื่อเรื่องตนบุญที่เกิดขึ้นเพื่อจรรโลงพุทธศาสนา คือ พระสงฆ์ที่มีจริยวัตรที่ดี ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนทำให้ “ครูบาศรีวิชัย” มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในฐานะตนบุญ เป็นศูนย์รวมจิตใจในช่วงที่เกิดปัญหาด้านการเมืองซึ่งโสภณ ชานะมูล กล่าวถึงครูบาศรีวิชัยว่าเป็นศูนย์กลางการเคลื่อนไหวในฐานะตนบุญทางศาสนาที่ปฏิบัติการบูรณปฏิสังขรณ์ฟื้นฟูวัดวาอารามทั่วเขตวัฒนธรรมล้านนา ทำให้งานด้านศาสนกิจลุล่วงก้าวหน้า สร้างความศรัทธาแก่กลุ่มคน ซึ่งรัฐบาลสยามถือว่าเป็นการคุกคามและท้าทายอำนาจรัฐในช่วงรวมศูนย์อย่างยิ่ง

จากการปฏิรูปการปกครอง รัฐบาลสยามได้เข้ามามีบทบาทในการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อวางรากฐานอุดมการณ์แบบรัฐชาติให้แน่นแฟ้น เนื่องจากสถาบันสงฆ์เข้าถึงราษฎรมากที่สุด ในปี พ.ศ. 2446 จึงเกิดการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้น ส่งผลให้ครูบาศรีวิชัยต้องต่อสู้กับคณะสงฆ์จากส่วนกลาง ตลอดระยะเวลาเกือบ 30 ปี ภายใต้การสนับสนุนของชาวล้านนาทำให้การต่อสู้กับคณะสงฆ์ส่วนกลางมีความเข้มข้นและรุนแรงมากขึ้น ประกอบกับการเลื่องลือถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นผู้วิเศษของครูบาศรีวิชัยที่มีเหนือพระสงฆ์ทั่วไป ทำให้พระสงฆ์จำนวนประมาณ 90 วัด ลาออกจากสังกัดคณะสงฆ์มาร่วมกับครูบาศรีวิชัย¹ ในการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานในล้านนาครูบาศรีวิชัยกลายเป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่นเป็นการต่อสู้ทางความคิดความเชื่อที่แฝงอยู่ในกิจกรรมทางศาสนาที่นำโดยครูบาศรีวิชัย

5.2 พลังสังคมที่เกิดขึ้นจากครูบาศรีวิชัย

จากความเชื่อเรื่องตนบุญ คือครูบาศรีวิชัย ผู้มีคุณลักษณะพิเศษ แตกต่างไปจากพระสงฆ์ทั่วไป พร้อมคำทำนายเกี่ยวกับตนบุญที่ย้ำว่าหมายถึงครูบาศรีวิชัย โดยครูบาขาวปีได้บันทึกไว้ ส่วนประเด็นการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานเป็นแนวคิดเรื่องการสะสมบุญของครูบาศรีวิชัย เพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ การจาริกแสวงบุญของครูบาศรีวิชัยจึงเสมือนการแสวงหาจักรวาลพุทธศาสนาหรือพุทธภูมิ² ในการบูรณะได้อาศัยแรงบันดาลใจจากการนิมิตถึงความสำเร็จ และพิจารณาจากตำนานของศาสนสถานที่ครูบาศรีวิชัยเลือกจากวัดที่มีประวัติกล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า เป็นวัดที่เคยมีความสำคัญในระดับต้นของอาณาจักรล้านนามาก่อน เช่น วัดพระธาตุช่อแฮ วัดพระธาตุหริภุญไชย วัด

¹ โสภณ ชานะมูล. (2534). **ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481)**. หน้า 84. (อ้างอิงจาก กรมศาสนา. (2478, 3 กรกฎาคม). ที่ สร.0201.20/11 เรื่องพระสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ขอลาออกจากการปกครองสงฆ์ไปขึ้นในปกครองพระภิกษุศรีวิชัย)

² แหล่งเดิม. หน้า 35.

พระธาตุลำปางหลวง วัดศรีโคมคำ วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก¹ และการสร้างทางขึ้นวัดพระธาตุดอยสุเทพ ประวัติการบูรณะของครุบาศรีวิชัยทั้งหมดเป็นการเดินทางเพื่อเป็นประธานการก่อสร้าง ร่วมกับคณะศรัทธา พระสงฆ์ในพื้นที่

การบันทึกเรื่องราวของพระธาตุในช่วงการปกครองแบบรัฐชาติในล้านนา เป็นเหตุการณ์ที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันและมีบุคคลร่วมสมัยยืนยัน โดยเพิ่มเติมการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในยุครัฐชาติ เช่น การทำนุบำรุงพระธาตุในช่วงเวลาที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า และสยาม โดยผู้คนที่อยู่อาศัยในแต่ละท้องถิ่น ทำให้มีรายละเอียดแตกต่างออกไปจากเรื่องราวที่ปรากฏในตำนาน บางเหตุการณ์สามารถวิเคราะห์และเชื่อมโยงมาสู่การศึกษาเรื่องราวพระธาตุในช่วงหลังตำนาน ทำให้เห็นความเป็นจริงได้อย่างชัดเจน ดังเหตุการณ์ที่เจ้านายฝ่ายเหนือได้ดำเนินตามอย่างกษัตริย์ล้านนาในยุครัฐจารีตเพื่อบูรณะพระธาตุ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ

ตัวอย่างการสืบทอดความศรัทธาตามอย่างการบูชาพระธาตุในยุครัฐจารีตที่มีหลักฐานชัดเจน คือ การบูรณะพระธาตุศรีจอมทองตามบันทึกในตำนานพระธาตุศรีจอมทอง ในส่วนที่ต่างไปจากตำนานคือการระบุปี พ.ศ.ที่เกิดเหตุการณ์นั้นๆ พร้อมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่ต่อเนื่องมาจนถึงปีที่มีการบันทึก เช่น ปี พ.ศ.2441 เจ้าอินทวิชยานนท์ ฉลองพระธรรมที่สร้างขึ้น ณ วัดเชียงยืน เมืองเชียงใหม่ พร้อมอัญเชิญพระธาตุศรีจอมทองเข้ามาในเมืองเชียงใหม่เพื่อให้คนในเมืองได้สักการบูชา พร้อมกับถวายช้างประดับด้วยดาวเงินพร้อมเครื่องไทยทานจำนวนมาก ก่อนอัญเชิญพระธาตุกลับวัดพระธาตุศรีจอมทอง พ.ศ.2465 เจ้าแก้ววรัญ พร้อมพระราชยาเจ้าดารารัศมี ร่วมปฏิสังขรณ์วิหารวัดพระธาตุศรีจอมทอง พ.ศ.2472 บูรณะอุโบสถ เปลี่ยนฉัตรปิดทององค์พระธาตุเจดีย์² ตัวอย่างจากตำนานพระธาตุศรีจอมทองจึงเป็นหลักฐานแสดงความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุของชาวล้านนาในเมืองเชียงใหม่ช่วงยุคหลังตำนานได้เป็นอย่างดี

แม้จะมีการเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาครั้งใหญ่ในล้านนาด้วยแรงผลักดันทางการเมือง การปกครอง และสังคม การสร้างประเพณีการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด หรือการบูชา รวมถึงการเคลื่อนไหวของครุบาศรีวิชัยทั่วล้านนา แต่ยังไม่สามารถต่อรองอำนาจจากรัฐบาลสยามได้

การส่งข้าหลวงมาปกครอง จนถึงการรวมเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยผ่านกระบวนการตอบโต้การเคลื่อนไหวในล้านนาทุกด้านเป็นไปอย่างชัดเจน ทั้งการปกครองคณะสงฆ์ การประกาศจอมเจดีย์หนึ่งเดียวในภาคเหนือที่พระธาตุหริภุญไชย การประกาศความสำคัญของพระอารามหลวงชั้นเอก โท ตรี การพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ ทำให้การเคลื่อนไหวแบบรัฐจารีตเริ่มเสื่อม

¹ แหล่งเดิม. หน้า 37.

² ตำนานพระธาตุจอมทอง. (2498). หน้า 30.

ลง ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมล้านนาให้กลายเป็นวัฒนธรรมไทย ซึ่งผลการศึกษา พระธาตุล้านนาสามารถเสริมให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ภายใต้ระบบการเมืองการปกครองได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สรุปบทที่ 3

ความสำคัญของพระธาตุในประวัติศาสตร์ล้านนาที่มีต่อการสร้างความมั่นคงในอาณาจักร โดยกำหนดให้พระธาตุเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวล้านนาด้วยกัน และเพื่อประกาศความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรให้เทียบเท่าอาณาจักรใกล้เคียง แม้ในยามบ้านเมืองไม่มั่นคง พระธาตุยังเป็นที่ที่ กษัตริย์จากต่างเมืองมากราบไหว้บูชา พร้อมให้การบูรณะ แสดงถึงความสำคัญของพระธาตุที่อยู่เหนือ เหตุการณ์ทางการเมือง

ความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุล้านนาในรัฐจารีต ทำให้พระธาตุกลายเป็นสิ่ง สำคัญที่มีบทบาทสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม โดยการประดิษฐานพระธาตุเป็น ศูนย์กลางของบ้านเมือง เป็นพระราชประสงค์ในการสร้างบ้านเมืองให้เจริญภายใต้การนำของกษัตริย์ เกิดการแต่งตำนาน สร้างอิทธิปาฏิหาริย์ขึ้น การสนับสนุนโดยกษัตริย์ส่งผลให้จำนวนพระธาตุใน ล้านนาที่มีตำนานรองรับมีจำนวนจำกัด เนื่องจากมีปัจจัยการยอมรับของคนหมู่มากทั้งภายในและนอก อาณาจักร ที่พระธาตุนั้นต้องมีกษัตริย์เป็นผู้สร้างและบูรณะ มีการกลั่นนาที่ดิน ข้าพระธาตุและบริจาค เป็นจำนวนมาก เป็นลักษณะที่เชื่อมโยงได้กับพระธาตุที่ศรีลังกา ทั้งการแต่งตำนานที่อ้างถึง พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทานเส้นพระเกศา พร้อมแสดงพุทธทำนายในการสร้างบ้านเมือง

ความแตกต่างของกษัตริย์ในล้านนาคือไม่สามารถเชื่อมโยงไปถึงเชื้อสายกษัตริย์ที่สืบวงศ์มา จากศากยวงศ์ ด้วยความเป็นกษัตริย์ท้องถิ่นจึงปรากฏการสร้าง ความชอบธรรมด้วยการโยงไปถึงพุทธ ประวัติ พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงดินแดนอันจะเกิดเป็นอาณาจักรในอนาคต กษัตริย์เป็นผู้ที่อยู่ในพุทธ ทำนาย หรือเคยรับเสด็จพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ณ ขณะนั้น พบว่าพระธาตุที่มีตำนานสำคัญใน ล้านนาจำนวน 8 องค์ ซึ่งเป็นกรณีศึกษาทำให้แบ่งตามช่วงเวลาได้ 2 กลุ่ม คือ

1. ตำนานพระธาตุที่มีมาก่อนสถาปนาอาณาจักรล้านนา สันนิษฐานว่าเป็นการรับพุทธ ศาสนาเถรวาทในสมัยทวารวดีซึ่งพระธาตุที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ จารึกมอญใน สมัยทวารวดี คือ พระธาตุหริภุญไชย ส่วนพระธาตุลำปางหลวงในฐานะเมืองที่ร่วมวัฒนธรรมกับหริภุญ ไชย อาจมีเรื่องราวเกี่ยวกับการเคยเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุทำให้พระญาจากเมืองสุวรรณภูมิและ เมืองพลราช มาขุดหาพระธาตุแต่ไม่พบ เมื่อพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ในสมัยล้านนาทำให้เจ้าเมืองทูล ขอพระเจ้าติโลกราชสร้างพระธาตุลำปางหลวงขึ้น

2. ตำนานพระธาตุที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรล้านนา ได้แก่ พระธาตุดอยตุง จากตำนานเดิมมีการบรรจุพระธาตุหลายครั้งแต่จากพื้นที่และความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำกกเป็นการนับถือผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ในสมัยพระเจ้าติโลกราชทรงถวายตำนานบูชาพระธาตุดอยตุงจึงสันนิษฐานว่าตำนานได้แต่งขึ้นในช่วงเวลานี้ ต่อมาเมื่อพระญาณกือนาทรงอัญเชิญพระธาตุมาจากสุโขทัย โดยมีพระสุมนเถระเป็นผู้อัญเชิญมาพร้อมการมาชำระพุทธศาสนาในล้านนาให้บริสุทธิ์ตามอย่างพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ นิกายรามัญ เกิดการบรรจุพระธาตุดอยสุเทพ สร้างพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก ประกอบกับพระธาตุช่อแฮที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยโดยพญาลิไท และพระธาตุแช่แห้งได้รับพระราชทานพระธาตุมาจากกษัตริย์สุโขทัยเช่นกัน ตำนานพระธาตุศรีจอมทอง กล่าวถึงการสร้างโดยชาวบ้าน มีเรื่องพระธาตุเสด็จออกมาสู่พระโมฬีของพระพุทธรูปในวิหาร ตั้งแต่ พ.ศ.2042 กษัตริย์จึงให้ความสำคัญ เป็นพระธาตุสำคัญของเมืองเชียงใหม่มาถึงปัจจุบัน ส่วนเจดีย์หลวงไม่มีประวัติการบรรจุพระธาตุ และได้แต่งตำนานขึ้นรองรับความศักดิ์สิทธิ์ในภายหลัง

ประวัติพุทธศาสนาในล้านนาทำให้ขยายความชัดเจนเรื่องตำนานและการประดิษฐานพระธาตุได้ โดยช่วงต้นราชวงศ์มังรายพระธาตุสำคัญคือพระธาตุหริภุญไชย ต่อมากษัตริย์ล้านนามีความพยายามสร้างเมืองเชียงใหม่ให้มีความเจริญ เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาได้ เริ่มจากพระญาผายูสร้างวัดพระสิงห์ อัญเชิญพระสังฆราชจากเมืองหริภุญไชยมาจำพรรษา ต่อมาพระญาณกือนามีพระราชประสงค์ชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ พร้อมเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญ จึงทูลขอพระราชทานพระธาตุจากเมืองสุโขทัย แลกกับเมืองตากซึ่งเป็นทางออกทะเล แสดงถึงความสำคัญของพระธาตุในขณะนั้น หลังจากทีพระญาณกือนาสิ้นพระชนม์ มีประวัติกล่าวถึงการสร้างเจดีย์หลวงขึ้นกลางเมืององค์หนึ่ง เพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

ความขัดแย้งทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนของกษัตริย์ ทำให้มีการชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์อีกครั้งจากกลุ่มพระสงฆ์นิกายสีหนาทเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาโดยตรงจากศรีลังกา เมื่อกลับมาทำให้เกิดความขัดแย้งกับพระสงฆ์นิกายรามัญวัดสวนดอกเดิม ทำให้คติการบูชาพระธาตุในเมืองเชียงใหม่ลดความสำคัญลง ในสมัยพระเจ้าติโลกราชปรากฏการสร้างสถานที่สำคัญทางศาสนา เช่น สัตตมหาสถาน การบูชาต้นศรีมหาโพธิ์ ส่วนการบูชาพระธาตุในเมืองโดยรอบเชียงใหม่ยังคงดำรงอยู่ ดังปรากฏความพยายามสร้างพระธาตุเจดีย์ การบูรณปฏิสังขรณ์ การเขียนตำนานให้วัดสำคัญเพื่อแต่งเป็นตำนานพระธาตุประจำเมือง เช่น พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยตุง เรื่อยมาจนถึงสมัยพระเมืองแก้ว ทรงโปรดให้สร้างพระธาตุดอยสุเทพขึ้น หลังจากสมัยพระเมืองแก้วการสร้างพระธาตุและตำนานการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุลดลงไปเหลือเพียงการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุสำคัญในแต่ละเมือง จนในที่สุดเมื่ออาณาจักรล้านนาเริ่มเสื่อมลงจนตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า การสร้างพระธาตุสำคัญจึงไม่ปรากฏอีกเลย

ในช่วงการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ปรากฏหลักฐานแสดงความสำคัญของพระธาตุกับการเมืองขึ้นอีกครั้ง ในการสร้างความชอบธรรมทางการปกครอง เมื่อพระญาณกาวิละประสงค์ที่จะสร้างบ้านเมืองให้มีความเจริญมั่นคง คือ การเขียนตำนานที่เกี่ยวกับประวัติและความชอบธรรมของพระญาณกาวิละในการครองเมืองเชียงใหม่ โดยอ้างถึงอดีตชาติของพระญาณกาวิละที่เคยเกิดมาพบได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ถวายการต้อนรับและได้รับพุทธทำนายในการปกครองบ้านเมืองแห่งนั้นต่อไป

นอกจากพระญาณกาวิละจะเลือกวิธีการเข้าเมืองตามอย่างพระญามังรายปฐมกษัตริย์แห่งล้านนาแล้ว ได้เลือกบูรณะวัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นสถานที่แรก การเป็นผู้นำสูงสุดในการบูรณะเพื่อให้พระธาตุนั้นสร้างความชอบธรรมในการครองราชย์ที่ชอบธรรมดังเช่นกษัตริย์ราชวงศ์มังรายแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเมือง ในช่วงปลายของรัฐจารีตถึงรัฐชาติ พระธาตูล้านนากลายเป็นสิ่งต่อรองอำนาจระหว่างล้านนาและสยาม โดยล้านนามีแนวคิดเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด ส่วนสยามมีแนวคิดและสถาปนาจอมเจดีย์ 8 แห่งเพื่อแสดงพระราชอาณาเขตในการปกครองของพระมหากษัตริย์สยาม พระธาตุดูกลายเป็นเครื่องมือการต่อรองการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมกับเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ที่สูญเสียอำนาจทางการเมืองการปกครองและเสียประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ดำเนินการตามแนวทางของกษัตริย์ราชวงศ์มังรายเดิมในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาโดยอาศัยศรัทธาประชาชนที่มีต่อตนบุญล้านนาในขณะนั้นคือ ครูปาศรีวิชัยซึ่งรัฐบาลกลางได้พยายามลดทอนอำนาจของสถาบันสงฆ์ลงพร้อมกัน โดยการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้น โดยเพ่งเล็งครูปาศรีวิชัยที่กระทำการขัดแย้งกับคณะสงฆ์จากส่วนกลาง แต่ด้วยการสนับสนุนประชาชนที่ศรัทธาในพุทธศาสนาแบบจารีต ทำให้การต่อสู้กับคณะสงฆ์ส่วนกลางมีความเข้มข้นและรุนแรงมากขึ้น ครูปาศรีวิชัยกลายเป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่นเป็นการต่อสู้ทางความคิดความเชื่อที่แฝงอยู่ในกิจกรรมทางศาสนาตามความประสงค์ในการฟื้นฟูพุทธศาสนาโดยมีพระสงฆ์และภาคประชาชนเป็นกำลังสำคัญมีพระธาตุเป็นสิ่งสำคัญในการเป็นที่พึ่ง ที่ยึดเหนี่ยวเกิดแนวคิดเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด และการเดินทางบูรณะวัดสำคัญของครูปาศรีวิชัยได้เลือกตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก

แต่อย่างไรก็ตามกระบวนการเคลื่อนไหวของล้านนา เพื่อต่อรองอำนาจจากส่วนกลางไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ การปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูปคณะสงฆ์ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาในรัฐจารีต สู่วิถีความเป็นรัฐชาติ ประกอบกับการเข้ามาของจักรวรรดิตะวันตก ความทันสมัยในแนวคิดแบบสมัยใหม่ ทำให้ระบอบรัฐจารีตเสื่อมลง เรื่องราวของพระธาตุถูกนำไปใช้สร้างประโยชน์ในหลายด้านซึ่งเปลี่ยนไปจากรัฐจารีตอย่างชัดเจน แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นได้ดำรงอยู่ภายใต้ความศรัทธาของผู้คนที่มิต่อพระธาตุ ดังจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4

คติจักรวาลกับการออกแบบพระธาตุเจดีย์

ในบทนี้มีความมุ่งหมายในการศึกษารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุในสังคมล้านนา เพื่อหาความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ และพิธีกรรม ซึ่งเป็นการถ่ายทอดและแสดงออกด้านความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุอย่างเป็นรูปธรรม โดยที่มาแห่งการกำหนดสัญลักษณ์ และพิธีกรรมแสดงถึงโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีความหลากหลายในกลุ่มชาติพันธุ์ แต่มีความเป็นหนึ่งเดียวกันในเรื่องการเกิดของจักรวาล และสิ่งมีชีวิตที่มุ่งอธิบายความเป็นไปของโลก เพื่อตอบข้อสงสัยในการทำ ความดี ความชั่ว แล้วได้ไปอยู่ในภพภูมิใด ได้รับผลการกระทำอย่างไร ดังนั้นจึงปรากฏคติไตรภูมิจักรวาล และการอธิบายการเกิด การดำเนินไปของโลกและสรรพสัตว์ผ่านการออกแบบพระธาตุเจดีย์ในเชิงสัญลักษณ์ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

1. คติไตรภูมิจักรวาลและการกำหนดรูปแบบพระธาตุเจดีย์

คติไตรภูมิจักรวาล เป็นปรัชญาทางพุทธศาสนาที่แสดงถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของสิ่งมีชีวิตในภพภูมิทั้งสามคือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ ที่แสดงถึงเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ คือ นิพพาน คติไตรภูมิจักรวาลจึงสร้างเพื่อให้ความรู้ความเข้าใจและนำไปสู่แนวทางปฏิบัติสู่สังขารม (หัวใจพุทธศาสนา) ประกอบด้วยอริยสัจ 4 ความจริงอันประเสริฐ และ มรรค 8 สิ่งที่ควรประพฤติเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งสอดคล้องกับที่ แสง จันทร์งาม ได้กล่าวถึงความรู้ทางศาสนาว่าความจริงที่สำคัญที่สุด มี 4 ประการ คือ จักรวาลคืออะไร ชีวิตคืออะไร เป้าหมายสูงสุดของชีวิตคืออะไร และทางไปสู่เป้าหมายสูงสุดนั้นคืออะไร¹

คติไตรภูมิจักรวาลจึงเป็นการตอบข้อสงสัยเบื้องต้นของชีวิต เกี่ยวกับความจริงเหนือประสบการณ์ที่พบในชีวิตปัจจุบัน ซึ่ง คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ ได้อธิบายถึงการอยู่ในภาวะท้อแท้ กังวลใจ ทำให้คนต้องพึ่งพาศาสนาทุกศาสนาจึงมีหน้าที่ในการจัดการความท้อแท้สิ้นหวังของคน เพื่อให้ข้ามผ่านปัญหานี้ไปได้² เพื่อเป็นการตอกย้ำหรือสร้างความเชื่อให้เกิดขึ้นกับคนอย่างสม่ำเสมอ จึงเกิดพิธีกรรมหรือการกระทำทางศาสนาขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา³ เพื่อเป็นหนทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา

¹ แสง จันทร์งาม. (2534). ศาสนศาสตร์. หน้า 21-22.

² อคิน รพีพัฒน์. (2551). วัฒนธรรมคือความหมาย ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ. หน้า 87.

³ แหล่งเดิม. หน้า 83, 93.

แม่ชีวิมุตติยา กล่าวถึง “ไตรภูมิบอกชีวิตที่ไปตามกรรม ที่เป็นเหตุทำให้เกิดในภพภูมิต่างๆ มีชีวิตอย่างไร ทำกรรมอย่างไร พันกรรมได้อย่างไร”¹ นอกจากนี้ในวรรณกรรมเกี่ยวกับไตรภูมิเรื่อง จักกวาฬที่ปณี พระสิริมงคลจารย์ได้ขออานิสงส์ผลบุญในการจรรจนำให้เกิดสิ่งดีงามแก่สังคม สรรพสัตว์ ธรรมชาติ ความยั่งยืนของพระพุทธศาสนา และการปกครองประชาชนโดยธรรม²

การออกแบบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนย่อมสะท้อนถึงแนวคิดของคนในชุมชน ในการให้ความหมายและการอธิบายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ยูนอกเหนือการรับรู้จากประสบการณ์ในโลกปัจจุบัน เป็นการสร้างโลกทัศน์ของชุมชนเพื่อกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสถานที่รองรับประเพณีพิธีกรรม ตอบสนองความเชื่อและความศรัทธา โดยมีคติไตรภูมิจักรวาลเป็นแนวคิดในการออกแบบถ่ายทอดในเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสื่อสารกับพุทธศาสนิกชนให้เกิดความเข้าใจนำไปสู่การปฏิบัติ

1.1 ความเป็นมาของคติไตรภูมิจักรวาล

การอธิบายถึงการเกิดคติไตรภูมิจักรวาลในพุทธศาสนาได้เชื่อมโยงว่าพุทธศาสนามีแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลเช่นเดียวกับศาสนาพราหมณ์ซึ่งจักรวาล หรือโลกธาตุในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาฮินดูกล่าวว่า จักรวาลของสิ่งมีชีวิตแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ สวรรค์ แผ่นดิน และบาดาล หรือแบ่งเป็นเทวโลก มนุษยโลก และนาคพิภพ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทได้อธิบายเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดที่เป็นบ่อเกิดของความทุกข์ประกอบด้วย กามตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ยังข้องอยู่ในกาม ภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ และวิภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ต้องการพ้นจากการมีชีวิตอยู่ ซึ่งผู้มีตัณหาได้มาเกิดใน จักรวาล ตามระดับภพภูมิทั้ง 3 ระดับ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ

โดยความอย่างพิสดารนั้นเกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว จากอัครคันธกุฎีในประเด็นเรื่องต้นกำเนิดโลกเป็นพระสูตรว่าด้วยกำเนิดของโลกมีที่มาจากพระสูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย ปาฏิกวรรค 1 ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงแก่สามเณร 2 รูป คือ วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพื่อหักล้างความเห็นผิดของพราหมณ์ว่าตนกำเนิดมาจากพระอิศวรของพระพรหม เป็นวรรณคดีที่ประเสริฐกว่าวรรณคดีอื่นๆ โดยพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย ปาฏิกวรรค เล่ม 3 ภาค 1 ได้กล่าวถึงจักรวาลว่ามีเพียงพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาว โดยปราศจากการกล่าวถึงเรื่องภพภูมิ ดังความว่า

¹ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, แม่ชีวิมุตติยา. (2558, 24 กันยายน). บรรยายเรื่อง จักกวาฬที่ปณี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า. ในการประชุมวิชาการ “วรรณกรรมล้านนา : ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า” ณ ศูนย์ประชุมนานาชาติ โรงแรมดิเอ็มเพรส จังหวัดเชียงใหม่.

² สุภาพรรณ ณ บางช้าง, แม่ชีวิมุตติยา. (2558). จักกวาฬที่ปณี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า. ใน วรรณกรรมล้านนา : ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า. หน้า 5.

ดูกรเสฏฐะและภราทวาชะ ในคราวที่พวกสัตว์พยายามเพื่อจะบ้นวันคืนให้เป็นค่าๆ ด้วยมือแล้ว บริโภคอยู่นั้น เมื่อรังสีกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไปแล้ว ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรปรากฏแล้ว กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางวันและกลางคืนปรากฏแล้ว เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนปรากฏอยู่ ฤดูและปีก็ปรากฏ ดูกรวเสฏฐะและภราทวาชะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล โลกนี้จึงกลับเจริญขึ้นมาอีก ฯ¹

ดังนั้นการอธิบายกำเนิดของโลก จักรวาล และสัตว์โลกตามความในพระไตรปิฎกจึงไม่ปรากฏ ความเกี่ยวกับคติไตรภูมิจักรวาลอยู่เลย การแต่งเรื่องไตรภูมิจักรวาลจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาในภายหลัง สันนิษฐานว่าพระพุทโธศาจารย์นักปราชญ์ชาวอินเดีย ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาอธิบายข้อความในพระไตรปิฎกที่มีชื่อเสียงมากของฝ่ายเถรวาท ได้แต่งเติมขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 โดยนำโลกทัศน์ของศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อของพุทธศาสนา ซึ่งแนวความคิดนี้ได้ส่งผลกระทบต่อพระเถระในรุ่นหลังที่แต่งคัมภีร์เกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาลตามแนวทางของพระพุทโธศาจารย์อย่างมาก

ตัวอย่างการศึกษาศึกษาและแต่งคัมภีร์เกี่ยวกับจักรวาลที่แพร่หลายในอาณาจักรล้านนา เช่น จกกวาฬที่ปนี ฌคติที่ปนี สังขยาโลก อรุณวดี ที่บรรยายถึงสัจธรรมของจักรวาล ภพภูมิต่างๆ ที่มีอยู่ตามความเชื่อในศาสนา การแบ่งประเภทของสิ่งมีชีวิตที่สถิตอยู่ในแต่ละภพภูมิ เช่น พรหม เทวดา มนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ตามแนวดิ่งจากสูงสุดถึงต่ำสุด ตามผลแห่งการประกอบกรรมดี กรรมชั่ว ร่วมกับความเชื่อในเรื่องชาติภพ ทั้งอดีตชาติ ชาตินี้ และชาติหน้าความเชื่อเรื่องไตรภูมิจักรวาลจึงเป็นหลักสำคัญในการปลูกฝังและกำหนดความคิดของคนให้เชื่อในภพภูมิ การเวียนว่ายตายเกิดตามผลแห่งกรรม เป็นแนวทางในการกำหนดคุณธรรม จริยธรรม หรือพฤติกรรมของคน

1.2 แนวคิดเรื่องคติไตรภูมิกับการออกแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา

การสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเสมือนการสร้างตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าดังที่ เอเดรียน สนอดกราส ได้อธิบายความหมายของสถูปที่สร้างตามแนวคิดที่ว่า “พระสถูปคือพระพุทธรูป และพระพุทธรูปคือพระสถูป” ซึ่งเป็นที่แพร่หลายและยอมรับโดยทั่วไปในดินแดนพุทธศาสนา² ในความหมายเดียวกับธาตุเจดีย์ การบูชาพระธาตุเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้าได้ปรากฏมาตั้งแต่ศิลปะอินเดียในยุคต้น ก่อนการสร้างพระพุทธรูป นอกจากนี้ เอเดรียน สนอดกราส ยังกล่าวถึงความป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งนั้นที่หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าเปรียบกับพระอาทิตย์ ตามที่กล่าวไว้ในสัญลักษณ์แห่งพระสถูป ความว่า

¹ พระไตรปิฎก เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค หน้า 76-77. สืบค้นจาก <http://www.84000.org/tipitaka/read/v.php?B=11&A=1829&Z=1874&pagebreak=0> .

² เอเดรียน สนอดกราส. (2537). เล่มเดิม. หน้า 22.

“พระอาทิตย์ส่องสว่างไปทั่วโลก เปรียบกับพระพุทธเจ้าที่ทรงมองเห็นสิ่งทั้งปวงพร้อมกันในทันที พระพุทธเจ้าทรงเป็นแสงอาทิตย์ ต้นกำเนิดแสงส่องไปทั่วโลก พระมหาไวโรจนะ พระอาทิตย์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงประทับยืนอยู่บนยอดภูเขาแห่งจักรวาล (เขาพระสุเมรุ) ทรงเผยแผ่ธรรมอยู่ชั่ววันรันดร์ พระอาทิตย์ ที่สูงสุดเมื่อลอยขึ้นสู่ที่สูงจะไม่ตกลงมาอีกต่อไป ในดินแดนที่เรียกว่าสรวงสวรรค์ พื้นโลก สถิตอยู่นอกกาลเวลา อยู่เนืองตลอดกาล พระอาทิตย์เป็นเสาหลักที่แบ่งภพภูมิต่างๆออกจากกัน เป็นแกนของโลก เป็นจุดศูนย์กลาง เป็นสัญลักษณ์ของหลักการปกครอง เป็นกฎจักรวาลที่เที่ยงตรง”¹

สอดคล้องกับแนวคิดของ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ ที่กล่าวถึงความเชื่อของชาวล้านนา ว่ารูปแบบของพระธาตุเจดีย์ มีความสำคัญเทียบเท่ากับการบูชาพระธาตุซึ่งบรรจุอยู่ภายในโดย วัตถุประสงค์ในการสร้างเจดีย์ล้านนา “เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าและเป็นปูชนียสถานสำหรับ ชดเชยการกราบไหว้บูชาเทพเจ้าและสิ่งต่างๆที่ตนเคยนับถือ เป็นการดึงผู้ที่หันมานับถือพระพุทธศาสนา ออกจากสิ่งที่ตนเคยกราบไหว้มาก่อน และเป็นการสนองตอบอารมณืทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนที่ยัง ติดอยู่ในรูปเคารพต่างๆ จะได้ไม่เกิดความรู้สึกหวั่นไหว เมื่อถูกสอนให้ละการนับถือสิ่งมลาย”²

เมื่อพระธาตุเป็นสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดความจริงสูงสุด กระบวนการสร้างพระธาตุเจดีย์จึงต้อง ผ่านพิธีกรรมซึ่งมีความหมายเท่ากับการสร้างจักรวาลขึ้นมาจากความสับสนไร้ระบบระเบียบ ด้วย พิธีกรรมในการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ “อ้างอิงแผนผังของจักรวาลที่แผ่ออกมาจากศูนย์กลาง เกิด ปริมาตรที่เป็นเนื้อหาระของจักรวาลที่กำหนดได้และมีขอบเขต”³ เป็นกระบวนการเลียนแบบการ สร้างจักรวาลสู่สัญลักษณ์ที่ “เป็นภาพแสดงของความจริงที่อยู่เหนือประสบการณ์ที่น่าเชื่อถือ ตรงไปตรงมา”⁴ การสร้างรูปสัญลักษณ์คือการกำหนดให้เห็นถึงความจริงสูงสุด แสง จันท์งาม กล่าวถึง สัญลักษณ์ที่ถูกต้องของพุทธศาสนาควรแสดงให้เห็นหลักการของอริยสัจสี่ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) พุทธปรัชญาของพุทธศาสนา⁵ เป็นหัวใจหรือความจริงสูงสุดในพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และประกาศเป็นหลักพุทธศาสนา

ความหมายของสัญลักษณ์จึงขึ้นอยู่กับความคิดและระบบการให้คุณค่าของสังคมล้านนา เมื่อเกิดความเข้าใจแล้วได้นำไปเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวนำสู่การปฏิบัติ ดังปรากฏว่านอกจากพุทธศาสนิกชน ธรรมดาทั่วไปจะนิยมเดินทางไปนมัสการพระธาตุเพื่อแสวงบุญ เพื่อประกอบประเพณีพิธีกรรมแล้ว ผู้ที่ เน้นการปฏิบัติทำวิปัสสนาเพื่อให้เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นยังได้เดินทางไปนมัสการพระธาตุสำคัญ

¹ แหล่งเดิม.

² สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์. (2524). เล่มเดิม. หน้าคำนำ.

³ เอเดรียน สอนอดกราส. (2537). เล่มเดิม. หน้า 13, 19, 25

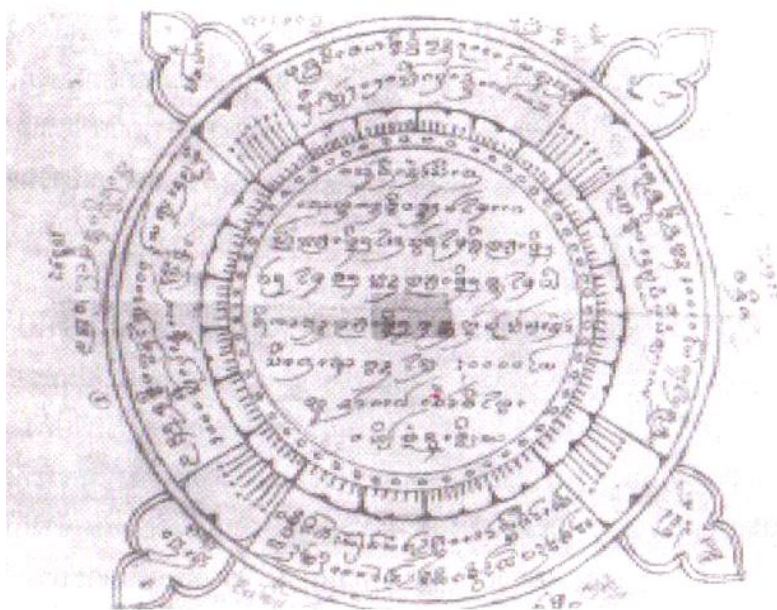
⁴ แหล่งเดิม. หน้า 2.

⁵ แสง จันท์งาม. (2534). เล่มเดิม. หน้า 176.

ต่างๆ ดังที่ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ ได้กล่าวถึง พระสงฆ์ที่ปฏิบัติหนักไปในทางวิปัสสนาธุระยังนิยมเดินธุดงค์ไปนมัสการพระธาตุที่สำคัญด้วยวัตถุประสงค์เพื่อกระทำสัจอธิษฐานอุทิศตนแก่ศาสนา เป็นเครื่องเตือนใจให้ตั้งมั่นอยู่ในพุทธศาสนา เพื่อนมัสการในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นปูชนียวัตถุอันสำคัญ เป็นต้น¹

การออกแบบพระธาตุเจดีย์ให้เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล เกิดขึ้นตามคติไตรภูมิจักรวาลซึ่งเป็นความเชื่อหลักที่เผยแพร่อยู่ในล้านนา พบว่าพระเถระได้แต่งคัมภีร์สำคัญเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวของจักรวาลในช่วงยุคทองของพุทธศาสนาล้านนา เช่น จกุกวาทิปปนิ ฉคตทิปปนิ เพื่อถ่ายทอดความจริงสูงสุดที่อยู่เหนือประสบการณ์และการรับรู้ให้ปรากฏในรูปแบบสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาทั้งจักรกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และงานวรรณกรรม เพื่อบูชาพระพุทธรูปเจ้าในฐานะพระศาสดาผู้ประกาศความจริงสูงสุด พระองค์ได้ประทับอยู่ ณ ศูนย์กลางของจักรวาล ในการสร้างงานสถาปัตยกรรม ตั้งแต่การจัดวางผังวัด การสร้างเจดีย์ เสนาสนะต่างๆ ได้กำหนดตามคติจักรวาล โดยมีพระธาตุเจดีย์ประดิษฐานเป็นศูนย์กลางของจักรวาลทั้งในระดับผังเมืองและผังวัด

¹ สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์. (2524). เล่มเดิม. หน้า 8.

ภาพประกอบ 15 ภาพวาดเขาพระสุเมรุตามจินตนาการของคนโบราณมีเนื้อความว่า “อันนี้เขาสีเนโร ตั้งกลางทวีปทั้ง 4 ไม่แค่น้อยหมายเมืองไอศวรร ไม่จั่วหมายเมืองครุฑ ไม่ทองหลางหมายเมืองนาค ไม่ปาริชาติหมายเมืองอินทาท ตั้งอยู่ปลายเขาสีเนโร กว้างได้ 10,000 โยชน์ ... บุพพิเทททวีปกว้าง 7,000 โยชน์ อายุยืนได้ 5,050 ปีเป็นเขตแล ชมพูทวีปกว้าง 1,000 โยชน์ ไม่ชมพูหมายทวีปอายุยืนบ่เพียงแล อมรโคณาทวีป กว้างได้ 4,000 โยชน์ อายุยืน 3,000 ปี ไม่กอมเกาะหมายทวีปอุดรชูทวีป กว้างได้ 1,000 โยชน์ อายุยืน 1,000 ปีเขต” และได้กล่าวในตอนท้ายว่า “แบบของพระเจดีย์เกิดจากรูปทรงของเขาพระสุเมรุนี้เอง”

ที่มา: สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศิริวิชัยนันท์; และสุรสิงห์ล้ำรวม ฉิมพะเนาว์. (2524).

พระเจดีย์ในล้านนา. หน้า 20.

การวิเคราะห์แนวความคิดการออกแบบและการสร้างพระธาตุเจดีย์ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ในสังคมล้านนา ทั้งความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุ ที่มีต่อการถ่ายทอดความเป็นนามธรรมของพระธาตุให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ทั้งด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี พิธีกรรม เป็นความรู้ที่อธิบายถึงบทบาทของพระธาตุในช่วงรัฐจารีต โดยเฉพาะช่วงราชวงศ์มังราย โดยพบว่าแนวคิดในการถ่ายทอดคติจักรวาล ในระดับผังเมืองนั้นแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ การประดิษฐานพระธาตุไว้ศูนย์กลางเมือง และการประดิษฐานพระธาตุไว้บนที่สูง

(1) คติการประดิษฐานพระธาตุไว้ศูนย์กลางเมือง

หากย้อนไปถึงประวัติศาสตร์การเกิดบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะดินแดนสุวรรณภูมินั้น ได้อธิบายโดยอ้างถึงการส่งสมณทูตพร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศก ราวพุทธศตวรรษที่ 4 โดยเส้นทางหนึ่งมาสู่สุวรรณภูมิ ทำให้บ้านเมืองในบริเวณนี้เกิดเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาขึ้น โดยบ้านเมืองที่มีความเจริญสูงสุดที่พบหลักฐานการบูชาพระธาตุได้เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16)¹ จากหลักฐานทางโบราณสถานประเภทฐานเจดีย์และรูปเจดีย์จำลองที่ปรากฏเป็นโบราณวัตถุ และสาเหตุสำคัญจากการศึกษาของ ศรีศกร วัลลิโภดม กล่าวถึงแก่นแท้ของการบูชาพุทธศาสนาเถรวาทมาแต่สมัยทวารวดี คือ การบูชาพระธาตุ ทำให้เกิดการรวมวัฒนธรรมของคนท้องถิ่น ความหลากหลายของชาติพันธุ์ต่างๆ มารวมเข้าเป็นพวกเดียวกัน² เนื่องจากการเผยแพร่ศาสนาในกลุ่มผู้คนระดับล่างจะเข้าถึงจิตใจและชีวิตความเป็นอยู่ของคนได้ดีกว่ากลุ่มคนชั้นสูง โดยพุทธศาสนาที่มีคำสอนที่เรียบง่าย สามารถเข้ากันได้ดีกับระบบความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ³ เมื่อมีผู้นับถือพุทธศาสนามากขึ้น การบูชาพระธาตุจึงกลายเป็นการแสดงออกของชนชั้นปกครอง ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นการดำเนินตามรอยพระเจ้าอโศก ในการแสดงความเป็นพระจักรพรรดิราช จึงสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นเป็นศูนย์กลางของเมือง ตามหลักฐานการสร้างวัดมหาธาตุกลางเมืองสำคัญ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เช่น เมืองหริภุญไชย เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย พระนครศรีอยุธยา หรือแม้แต่อาณาจักรล้านนาเองเมื่อได้รับพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากลังกาเข้ามาแล้ว ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ขนาดใหญ่ หรือเจดีย์หลวงไว้กลางเมืองเชียงใหม่เพื่อทำหน้าที่เสมือนพระมหาธาตุ เป็นแนวคิดการสร้างพระธาตุเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อประดิษฐานพระธาตุไว้กลางเมืองเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมือง และต่างเมืองมาจนถึงปัจจุบัน

(2) คติการประดิษฐานพระธาตุไว้บนที่สูง

การประดิษฐานพระธาตุบนที่สูง ทำให้เกิดการสร้างวัดอยู่บนเขาตามความเชื่อเรื่องพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี โดยพบหลักฐานด้านวรรณกรรมที่แสดงถึงโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อพระธาตุเช่น นิราศหริภุญไชยที่เทียบพระธาตุหริภุญไชยกับพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์⁴ หรือความเชื่อ

¹ ตามที่พบชื่อทวารวดี (To Lo Po Ti) ในเอกสารจีน จนถึงช่วงที่อิทธิพลศิลปะเขมรเข้ามาปะปน

² ศรีศกร วัลลิโภดม. (2539). ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. หน้า 58.

³ แหล่งเดิม. หน้า 54.

⁴ ความสำคัญของพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี คือ เป็นที่ประดิษฐานพระเกศาของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งออกผนวช พระอินทร์ได้นำขึ้นไปบรรจุไว้ที่พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี พร้อมเป็นที่ประดิษฐาน พระเขี้ยวแก้ว เมื่อตอนถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธเจ้านั้นมีกษัตริย์จากแว่นแคว้นต่างๆ มาขอแบ่งพระธาตุ โทณพราหมณ์ได้ลักเอาพระเขี้ยวแก้วซ่อนในมุ่นผม ทำให้พระอินทร์ต้องมานำไปจากพราหมณ์ผู้นั้นแล้วนำไปบรรจุไว้ ณ พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี เพื่อให้ทวยเทพและมนุษย์ได้กราบไหว้

ยอดเขาอันศักดิ์สิทธิ์ที่จะประดิษฐานพระธาตุไว้ในที่สูง และวัดในอดีต เช่น พระธาตุลำปางหลวง สร้างพระธาตุไว้บนเนินเขา บางสถานที่ไม่มีเนินเขากลางเมืองได้ก่อภูเขาจำลองขึ้นเพื่อสร้างวัด เช่น วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง มีธรรมเนียมการขุดดินไปถมที่วัด¹ ให้เป็นที่สูงหากพิจารณาตามเหตุในการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้บนที่สูงมีความเหมาะสมกว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำเพื่อให้พ้นจากระดับน้ำได้ดิน เป็นต้น

เกริก อัครชิโนเรศ ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุบนที่สูงว่ามีความสัมพันธ์กับภูมิประเทศที่เป็นภูเขา การประดิษฐานพระธาตุเพื่อให้คนได้ขึ้นไปดูแล เมื่อขึ้นไปบนที่สูงสามารถมองเห็นเมืองที่อยู่ด้านล่างได้ชัดเจน วัดบนภูเขาจึงเป็นเสมือนป้อมค่ายที่สังเกตความเคลื่อนไหวและระวังภัยโดยรอบ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ สามารถมองเห็นไปไกลถึงอำเภอแมริม² ในสมัยพระเจ้ากาวิละเมื่อได้ปกครองเมืองเชียงใหม่ได้ทำการบูรณะซ่อมแซมพระธาตุดอยสุเทพขึ้นเป็นลำดับแรก เพื่อความมั่นคงของบ้านเมืองเมื่อแรกบูรณะทั้งด้านจิตใจและด้านกายภาพในการมองเห็นระยะไกล

การเชื่อมโยงหลักฐานการประดิษฐานพระธาตุบนที่สูงทางตอนเหนือของอาณาจักรล้านนาเข้ากับเมืองเชียงตุงและเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า จากลักษณะภูมิประเทศที่แวดล้อมด้วยภูเขาและพื้นฐานทางพุทธศาสนาที่ส่งถึงกัน ทำให้เกิดการเชื่อมโยงตำนานพระธาตุดอยตุงกับพระธาตุจอมยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า เข้าด้วยกัน ด้วยความสัมพันธ์ทางพื้นที่พระธาตุทั้งสององค์ห่างจากกันราว 100 กิโลเมตร ประกอบกับพระธาตุจอมยองนำชื่อตำนานมหายังคะเจดีย์จากลังกามาแต่งเป็นตำนานดังปรากฏในตำนานพระธาตุเลียบโลกที่เนื้อความกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่จอมดอย ได้ประทานเส้นพระเกศาธาตุ ต่อมาพระอรหันต์ 4 รูป คือ อานันทญาณเถระ อุปนันทเถระ โสภิตเถระ และสุภัทฺธเถระ อัญเชิญพระธาตุพระนลาฏมาถึงดอยมหายังคะ³

การศึกษาของนักวิชาการเกี่ยวกับหลักฐานการเคลื่อนย้ายของชาวเมืองยองมาอยู่ที่บริเวณดอยตุง ทำให้เชื่อว่าตำนานพระธาตุดอยตุงมาจากตำนานพระธาตุจอมยองซึ่งจำลองมาจากตำนานมหายังคะเจดีย์ในลังกาอีกต่อหนึ่ง⁴ ซึ่งการสร้างพระธาตุจอมยองเกิดขึ้นประมาณ พ.ศ.1850 ส่วนพระธาตุดอยตุงเกิดขึ้นในราว พ.ศ.1950⁵ แต่มหายังคะเจดีย์ในลังกาซึ่งเป็นต้นแบบตำนานเมืองยองได้ปรากฏหลักฐานเอกสารทั้งในตำนานมูลศาสนาและชินกาลมาลีปกรณ์มหายังคะเจดีย์ที่ลังกาสร้างขึ้นในพื้นที่สวน ต่างจากมหายังคะเจดีย์ที่เมืองยองที่สร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นบนภูเขา

¹ เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณานุกรม. (2550). ปงสนุก คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์. หน้า 19-20.

² เกริก อัครชิโนเรศ. (2556, 30 สิงหาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดต้นแก้ว ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

³ สิงฆะ วรรณสัย. (2557). เล่มเดิม. หน้า 78-79.

⁴ สุรพล ดำริห์กุล (2539). แผ่นดินล้านนา. หน้า 175.

⁵ คณะกรรมการตรวจสอบชำระต้นฉบับ. (2549). ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ฉบับ 635 ปี. หน้า 51.

สุรพล ดำริห์กุล กล่าวถึงการรับคติการสร้างพระธาตุบนดอยเป็นวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่เกิดขึ้นเฉพาะภาคเหนือตอนบน โดยพบจากการตรวจสอบรายชื่อพระธาตุที่ประดิษฐานบนดอยในเขตภาคเหนือตอนบนถึง 66 แห่ง¹ เป็นการเชื่อมโยงแนวคิดในการสร้างเขาพระสุเมรุขึ้นตามพื้นที่สำคัญเป็นการถ่ายทอดสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุศูนย์กลางของจักรวาลเช่นกัน

ส่วนตำนานการสร้างพระธาตุบนดอยในกรณีศึกษาของพระธาตุศรีจอมทองและพระธาตุดอยสุเทพ มีความแตกต่างกันคือตำนานพระธาตุศรีจอมทองกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าทรงประทานเส้นพระเกศา ส่วนการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้า ณ อุจจุบรรพต หรือดอยสุเทพ พระพุทธรูปองค์เพียงมาประทับเพื่อทรงถวายพุทธพยากรณ์ว่า ทิศตะวันออกของดอยจะกลายเป็นมหานครขนาดใหญ่ ชื่อ อภินวนคร หรือเมืองเชียงใหม่ เป็นที่ประดิษฐานพุทธศาสนาโดยพระเถระรูปหนึ่งจะนำพระธาตุจากเมืองลังกามาประดิษฐานไว้ โดยก่อนพระเจดีย์ครอบสถานที่นั้นชื่อ นุปผาราม หรือวัดสวนดอก ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกจึงมิได้กล่าวถึงพระธาตุดอยสุเทพไว้เลย

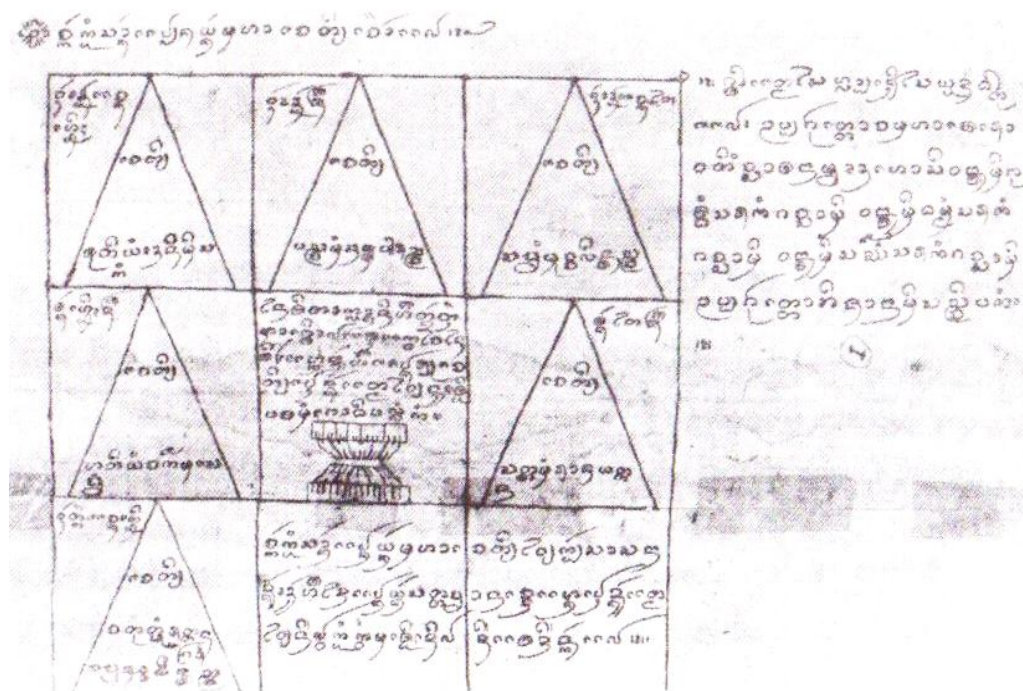
ในระดับจักรวาลขนาดเล็ก ตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุเป็นประธานศูนย์กลางของวัด ด้านหลังวิหาร ตามความเชื่อในคติจักรวาลในพุทธศาสนาพระธาตุเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล และเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในท้องถิ่นที่แสดงการสักการบูชาในท้องถิ่นด้วยการจัดประเพณีสงฆ์พระธาตุเป็นประจำทุกปี คติจักรวาลในท้องถิ่นจึงเปรียบเสมือนการสร้างจักรวาลที่มีจำนวนมหาศาลร่วมกับจักรวาลอื่นๆ เปรียบดังเม็ดทรายในมหาสมุทรตามความที่บรรยายไว้ในคัมภีร์ไบเบิล เรื่องไตรภูมิ ซึ่งเกริก อัครชินเรศ ได้บิวิวรรตผูกที่สองของไบเบิล พบข้อความที่กล่าวถึงจำนวนของจักรวาลที่มีมากถึง “แสนโกฏิจักกวาฬ” เป็นการเปรียบเทียบจำนวนที่เหลือคณานับ ดังคำว่า “...แสนโกฏิจักกวาฬ หมายถึง อาณาเขตที่อาณาภาพของพระบริตรทั้งหลายแผ่ไปถึง เหนือจากแสนโกฏิจักกวาฬขึ้นไปเป็นพุทธเกษตรเขตแห่งพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายเรียกขานว่า “วิชัยเขต” เมื่อถึงเวลาตั้งกับปีหรือมล้างกับปีทำลายโลก ก็จะตั้งและทำลาย “ชาติเขต” และ “วิชัยเขต” ไปพร้อมกัน”²

ดังนั้นในการก่อสร้างเจดีย์แต่ละองค์ทั้งในระดับเมืองและระดับชุมชน นอกจากการก่อสร้างตามหลักทางสถาปัตยกรรมแล้ว ทุกขั้นตอนในการก่อสร้างต้องมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาให้เกิดขึ้นต่อพุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมและข้อบังคับที่สืบต่อมาจากบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด ตั้งแต่การกำหนดที่ตั้งของเจดีย์ การวางศิลาฤกษ์ การวางตำแหน่งสัตว์ประจำปีเกิด การก่อสร้างองค์ประกอบแต่ละส่วนของเจดีย์ จนถึงการประดิษฐานพระบรม

¹ สุรพล ดำริห์กุล (2539). เล่มเดิม. หน้า 177. (อ้างอิงจาก กรมการศาสนา. (2523). **ทำเนียบวัดในประเทศไทย**. เอกสารโรเนียว ไม่ระบุเลขหน้า.)

² **ไตรภูมิ**. (2557). แปลโดย เกริก อัครชินเรศ. ฉบับวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ (2385) จำนวน 6 ผูก และฉบับวัดป่าสักน้อย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ (2491) จำนวน 6 ผูก

สารวิธการ ที่มีรูปแบบของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับโลกใต้พิภพ โลกมนุษย์ และสวรรค์ ตามคติไตรภูมิ จักรวาล เช่น แผ่นยันต์สถิตมหาสถานสถานที่สำคัญทั้ง 7 แห่ง โดยเขียนลงบนแผ่นทอง เพื่อให้ใส่ไว้ได้ฐานเจดีย์ที่ทำการก่อสร้าง เป็นการให้ความสำคัญกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ภาพประกอบ 16 วิธีการทำแผ่นยันต์สถิตมหาสถานบนแผ่นทอง เพื่อให้ใส่ไว้ได้ฐานเจดีย์ที่ทำการก่อสร้าง การเขียนช่องกลางเป็นต้นมหาโพธิ์ แท่นแก้ว หรือบัลลังก์ ตารางนอกเป็นชื่อมหาสถานอีก 6 แห่ง และทิศที่ตั้งของเจดีย์ พร้อมคาถาพระอุปัชฌาย์เพื่อป้องกันไม่ให้พิธีถูกทำลาย

ที่มา: สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำรวม จิมพะเนาว์. (2524).

พระเจดีย์ในล้านนา. หน้า 80.

ปัจจุบันพบว่า การก่อสร้างเจดีย์ตามที่ปรากฏหลักฐาน ยังคงพิธีกรรมการสร้างฐานเจดีย์ที่บรรจุมงคล สิ่งของมีค่าเพื่อเป็นพุทธบูชา การสืบประวัติช่างก่อสร้างศาสนสถานที่มืบทบาทในภาคเหนือ พบว่ายังคงพิธีกรรมที่สืบทอดมาตามผู้สืบทอดงานช่าง และปรากฏการบันทึกไว้เป็นหลักฐานเอกสารโบราณ เช่น ตารางเก้าตาในพิธีปลุกสร้างเจดีย์ โดยทำที่ส่วนฐานเจดีย์เหนือระดับพื้นดิน จากการสัมภาษณ์พระครูวิศิษฐ์ ปัญญากร วัดแม่สารบ้านตอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เกี่ยวกับประวัติการสืบทอดของกลุ่มช่างพบว่า มีการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น โดยต้นกำเนิดของงานช่างสันนิษฐานว่ามาจากเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า ซึ่งเป็นเมืองที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทยของบ้านแม่สารบ้านตองรวมทั้งหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลเวียงยองได้อพยพ

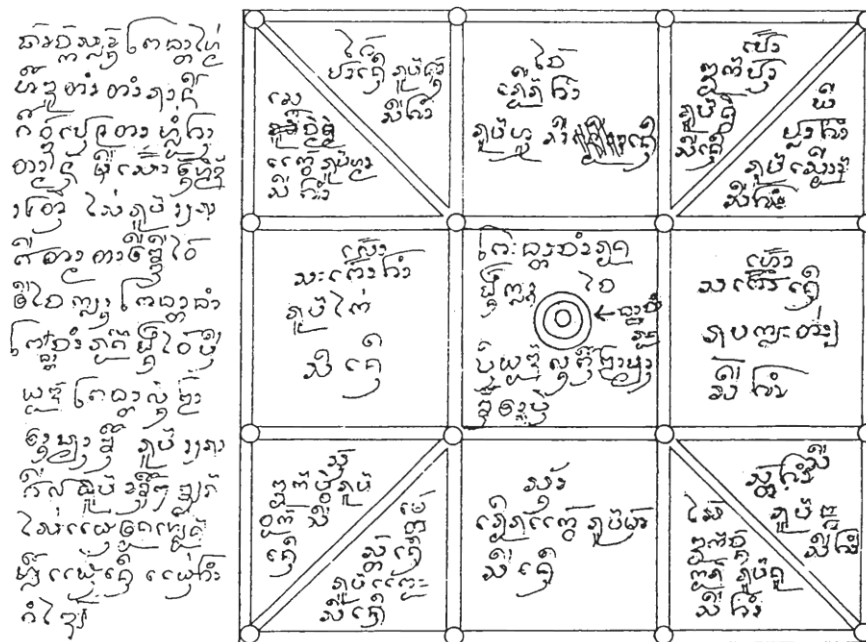
มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 และสืบทอดมาสู่รุ่นลูกหลาน¹ โดยกลุ่มช่างปูนปั้นบ้านแม่สารบ้านตองมีครูบา คำมูล ทุมมวโสี (พ.ศ.2423-2499) เจ้าอาวาสวัดแม่สารบ้านตองรูปที่ 4 เป็นผู้ก่อตั้ง ต่อมาถ่ายทอดความรู้ให้กับพระครูปลัดอินสม ฐิตสังวร เจ้าอาวาสรูปที่ 6 ซึ่งถือว่าเป็นช่างรุ่นที่ 2 ของวัดแม่สารบ้านตอง ต่อมาได้ลาสิกขามาประกอบอาชีพช่างก่อสร้าง มีการบันทึกองค์ความรู้ด้านปูนปั้นเป็นหลักฐานโดยการคัดลอกตำราเกี่ยวกับการก่อสร้างและประเพณีของโบราณเป็นอักษรธรรมล้านนา² ปัจจุบันเป็นกลุ่มช่างรุ่นที่ 3 มีพระครูวิศิษฐ์ปัญญากร เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน และเจ้าอาวาสวัดแม่สารบ้านตอง เป็นผู้นำได้ถ่ายทอดความรู้ศิษย์รุ่นต่อไป โดยมีเอกลักษณ์การสร้างแบบพระธาตุเจดีย์ที่มีวัดพระธาตุหริภุญไชยเป็นต้นแบบ

จากตารางเค้าตาแสดงถึงความสัมพันธ์ของพระธาตุกับปีเกิด ที่บรรจุสัตว์ประจำปีเกิดพร้อมถวายสิ่งบูชาพระธาตุ ลงไปในช่องตารางที่แบ่งเป็น 12 ช่อง ส่วนกลางตารางนั้นเป็นที่ประดิษฐานเจดีย์จำลองที่ฝังไว้ โดยกลับส่วนยอดพระธาตุปักลงไปในดิน จากการสัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.วรลัญจ์ บุญยสุรัตน์ กล่าวถึงเจดีย์จำลอง 2 องค์ ที่ส่วนฐานชนกันเพื่อปักส่วนยอดลงดิน 1 องค์ และตั้งขึ้นอีก 1 องค์ เพื่อแสดงถึงโลกเบื้องบนและโลกบาดาลหรือนาคพิภพเบื้องล่างได้บูชาพระธาตุ และมีความเกี่ยวข้องกับการกลับนาที่ดินแก่พระธาตุ ไม่เฉพาะผืนดินเท่านั้น แต่รวมถึงเมืองบาดาลและสวรรค์ด้วย เป็นความรู้ที่ได้รับจากเจ้าอาวาสวัดพานิชยิทธิการาม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่อครั้งสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ดอยชะม่อ³ ซึ่งสอดคล้องกับการสร้างพระธาตุจำลองของกลุ่มช่างวัดแม่สารบ้านตอง

¹ พระครูวิศิษฐ์ปัญญากร. (2550, 3 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดแม่สารบ้านตอง ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

² สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน. (2549). **ปูนปั้นบ้านแม่สารบ้านตอง**. (เอกสารการจัดเก็บข้อมูลด้านภูมิปัญญางานช่างฝีมือพื้นบ้าน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ), หน้า 6-10. เป็นการปริวรรตตำราเกี่ยวกับการก่อสร้างและประเพณีของโบราณ ซึ่งนายอินสม สมสาร ได้คัดลอกไว้ เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2523 เนื้อหาเกี่ยวกับการคำนวณหาพื้นที่สร้างอาคารเพื่อความเป็นสิริมงคล วิธีการผสมปูนเพื่อทำปูนปั้น การผสมรักและหางสำหรับปิดทอง และวันดีวันเสีย ซึ่งรวบรวมมาจากคำบอกเล่าของครูช่างหลายพื้นที่.

³ วรลัญจ์ บุญยสุรัตน์. (2558, 5 กรกฎาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพฯ.

ภาพประกอบ 17 ต้นฉบับตารางเก๋าตา เป็นส่วนหนึ่งในการทำพิธีปลุกสร้างเจดีย์โดยการบรรจุรูปสัตว์ประจำปีเกิดและสิ่งบูชาพระธาตุตามปีเกิดลงในส่วนฐานเจดีย์ที่สร้างเหนือพื้นดิน เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นพิธีกรรมทางช่างที่สืบทอดที่มาจากเมืองยอง ปัจจุบันพระครูวิศิษฎ์บุญญากร วัดแม่สารบ้านตอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นผู้เก็บรักษาไว้และได้สืบทอดต่อมาในกลุ่มลูกศิษย์

	ปีเกิด	รูปสัตว์ประจำปีเกิด	สิ่งของที่ใส่ลงไปในตาราง
การสร้างพระธาตุเจดีย์ใหม่ ให้ทำตามตารางนี้ คือ	ปีไข่	หนู	เรือนคำ รูปหนูสีคำ
สร้างเป็นเก๋าห้อง หล่อคานและ	ปีเป่า	วัว	ดอกบ้าน รูปวัวสีเงิน
ก่อเสาทั้งหมด 16 ต้น ใส่รูปสัตว์	ปียี่	เสือ	ปลาคำ รูปเสือสีคำ
ประจำปีเกิดตามที่ปรากฏใน	ปีเหมา	กระต่าย	สำเภาคำ รูปกระต่ายสีคำ
ตาราง ในกลางพระธาตุเจดีย์ทำ	ปีสี	พระญานาค	ฉัตรคำ รูปนาคสีคำ
พระธาตุจำลองฝังไว้ หันยอด	ปีไล่	งูเล็ก	ดอกจิ้งกอน รูปงูสีคำ
เจดีย์ลงเอาฐานตั้งขึ้น รูปสิบสอง	ปีสะง่า	ม้า	เรือนแก้ว รูปม้าสีคำ
ราศีเขียนใส่แผ่นทองเหลือง หรือ	ปีเม็ด	แพะ	ฉัตรเงิน รูปแพะสีเงิน
แผ่นเงิน แผ่นทอง	ปีสัน	ลิง	ดอกบัว รูปลิงสีเงิน
	ปีเล่า	ไก่	สำเภาคำ รูปไก่สีเงิน
	ปีเส็ด	หมา	จมขมแก้ว รูปหมาสีคำ
	ปีไก้	ช้าง	ปลาเงิน รูปช้างสีคำ

ที่มา พระครูวิศิษฎ์บุญญากร เจ้าอาวาสวัดบ้านตอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน วันที่ 30 สิงหาคม 2541.

2. ประวัติการศึกษาพัฒนาการด้านรูปแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา

การศึกษาเจดีย์ล้านนาในเชิงประวัติศาสตร์ศิลป์ และประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อศึกษาพัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ และการกำหนดอายุเชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลาได้

โดยหลักฐานทางวิชาการรุ่นแรกเกี่ยวกับการศึกษาเจดีย์ล้านนาตามอย่างการศึกษาตะวันตก คือ “ตำนานพุทธเจดีย์” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชวิชราชานุกาพ จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2469¹ ทรงกำหนดเรียกชื่อเจดีย์ล้านนาว่า “พุทธเจดีย์แบบเชียงแสน” ใช้การพิจารณารูปแบบเจดีย์เป็นประเด็นหลัก ส่วนข้อมูลด้านประวัติการสร้างเป็นข้อมูลรอง แบ่งตามรูปแบบเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) เจดีย์ที่สร้างขึ้นในช่วงที่มีกษัตริย์ปกครองเป็นเจดีย์ที่มีทรวดทรงงดงาม และ (2) เจดีย์ที่มีการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ฝีมือช่างได้เสื่อมลงไม่ระบุระยะเวลาในการสร้างที่แน่ชัด

ต่อมา หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กำหนดอายุเจดีย์ที่ชัดเจนขึ้น โดยแบ่งกลุ่มเจดีย์ตามรูปแบบและอิทธิพลที่ได้รับมาจากภายนอก เช่น เจดีย์เหลี่ยมได้รับรูปแบบมาจากทวารวดี เจดีย์เชียงแสนรับรูปแบบมาจากสุโขทัย และวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยาเพื่อแสดงถึงการติดต่อกับอาณาจักรใกล้เคียง² การศึกษาเจดีย์ล้านนาในช่วงเวลาต่อมาได้นำหลักการวิเคราะห์แบบศิลปะจากการแบ่งโครงสร้างเป็นรายละเอียดต่างๆ ทำให้มีความละเอียดและความชัดเจนมากขึ้น

ตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ได้มีการพัฒนาการศึกษาเชิงวิเคราะห์ รูปแบบและพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา โดย พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ทำการวิเคราะห์เจดีย์ตามโครงสร้างที่แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนล่าง (ฐาน) ส่วนกลาง (เรือนธาตุ) และส่วนบน (ตั้งแต่ยอดระฆังขึ้นไป) และแบ่งพัฒนาการของเจดีย์ตามช่วงการปกครองของกษัตริย์ซึ่งมีบทบาทในการกำหนดรูปแบบเจดีย์ การศึกษาเจดีย์เชียงใหม่ในเชิงประวัติศาสตร์ศิลป์เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบของเจดีย์แต่ละส่วนไม่ยึดติดกับประวัติการสร้างถือเอาปีที่ซ่อมเปลี่ยนแปลงรูปแบบเจดีย์ไปจากเดิมเป็นหลักสำคัญในการกำหนดอายุเจดีย์ การวิเคราะห์โครงสร้างที่อาศัยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ มาลัยเถา องค์ระฆัง และฐานเจดีย์ ทำให้แบ่งเจดีย์เป็น 3 กลุ่ม คือ เจดีย์ทรงกลม เจดีย์เหลี่ยม เจดีย์ทรงมณฑปผสมทรงกลม³ โดยผลการศึกษา มีความสอดคล้องกันระหว่างพัฒนาการของเจดีย์และยุคสมัยในการปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย และขยายผลการศึกษาเป็นบทความเจดีย์ที่เวียงท่ากาน⁴ ที่เป็นการเสนอรูปแบบของมาลัยเถาแบบบัวกลีบที่รองรับองค์ระฆังของเจดีย์ว่าเป็นการรับรูปแบบมาจากสุโขทัย ในสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (ม.ป.ป.). **ตำนานพุทธเจดีย์**. หน้า 59-69.

² สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2534). **ศิลปะในประเทศไทย**. หน้า 24-25.

³ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ และชนินฐา อุตตาสัมปณณะ. (2510). **เจดีย์เชียงใหม่**. หน้า 73-77.

⁴ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2510, กรกฎาคม-กันยายน). **เจดีย์ที่เวียงท่ากาน**. **โบราณคดี**. 1(1): 116-123.

ส่วนเจดีย์แบบพื้นเมืองที่เรียกว่าเจดีย์กลมแบบพื้นเมืองเชียงแสน¹ ที่ต่อเนื่องมาเป็นการศึกษาเจดีย์ในช่วงต้นของเมืองเชียงใหม่โดยเชื่อว่าได้รับรูปแบบมาจากเจดีย์ท้องถิ่นของเชียงแสน พบตัวอย่างได้ เช่น พระธาตุหริภุญไชย ซึ่งเป็นต้นแบบของเจดีย์ในสมัยหลัง บทความเจดีย์ทรงกลมแบบเชียงใหม่² ศึกษาพัฒนาการเจดีย์ที่สืบต่อมาจากเจดีย์กลมแบบพื้นเมืองเชียงแสนที่ผสมผสานกับเจดีย์ทรงกลมสุโขทัย จากบทความทั้ง 3 ของ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ มีความชัดเจนด้านวิธีการศึกษาเจดีย์และพัฒนาการด้านรูปแบบเจดีย์ทรงกลม และได้เป็นแบบอย่างต่อการศึกษาเจดีย์ล้านนาในช่วงหลัง

ส่วนการศึกษาพระเจดีย์ในล้านนาไทยของ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ นอกจากศึกษาพัฒนาการของเจดีย์แล้วสิ่งที่เกิดประโยชน์จากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือข้อมูลด้านความเชื่อเรื่องพระธาตุคติการสร้างเจดีย์ ลักษณะความหมายเดิมของพระเจดีย์ โดยรวบรวมหลักฐานและเอกสารหายากจากคลังข้อมูลล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่น³ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับท้องถิ่นมากขึ้น เป็นการศึกษาที่มีข้อได้เปรียบจากการศึกษาโดยนักวิชาการในท้องถิ่นเอง เช่นเดียวกับข้อเสนอแนะในการศึกษาสถาปัตยกรรมล้านนา โดยอนุวิทย์ เจริญศุภกุล เห็นว่าควรศึกษาการสร้างเจดีย์ในแต่ละช่วงเวลา โดยการใช้เวลาเป็นแนวราบส่วนแบบเจดีย์เป็นแนวดิ่ง จะทำให้เห็นว่าในช่วงเวลาเดียวกันมีการสร้างเจดีย์ที่มีรูปแบบแตกต่างกันออกไป และควรเพิ่มเติมการศึกษาคติ สัญลักษณ์ของเจดีย์เพื่อให้ได้ผลการศึกษาในวงกว้างมากขึ้น⁴

ผลการศึกษาเจดีย์ล้านนาในช่วงเวลาหลังจากราชวงศ์มังราย พบว่าได้รับการฟื้นฟูเมื่อเข้าสู่ช่วงการปกครองโดยเจ้าผู้ครองนครภายใต้อำนาจของราชอาณาจักรสยาม ทำให้กำลังศรัทธาของชาวบ้านมีส่วนสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์สถาปัตยกรรม จึงเป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาการแสดงออกด้านงานช่างฝีมือ สถาปัตยกรรม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของชุมชนล้านนาได้อย่างชัดเจน เนื่องจากมีพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

สุวิภา พงษ์ปวน (2541) ศึกษาพัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ในจังหวัดลำพูนพบว่าเจดีย์ที่สร้างขึ้นหลังราชวงศ์มังรายมีความเป็นท้องถิ่นสูงและสะท้อนกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านประวัติศาสตร์การปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนาอย่างชัดเจน จนกระทั่งครุฑบาตรวิชัยได้นำรูปแบบเจดีย์ที่มีจำลองแบบมาจากพระธาตุหริภุญไชยสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายทั่วล้านนา และเป็นแบบเจดีย์ที่นิยม

¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2511, กรกฎาคม-กันยายน). เจดีย์กลมแบบพื้นเมืองเชียงแสน. *โบราณคดี*. 2(1): 106-118.

² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2511, ตุลาคม-ธันวาคม). เจดีย์ทรงกลมแบบเชียงใหม่. *โบราณคดี*. 2(2): 59-69.

³ สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และ สุวสิทธิ์สำรวม ฉิมพะเนาว์. เล่มเดิม. หน้า 1-35.

⁴ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2534). สถานภาพล้านนาศึกษา: สถาปัตยกรรมล้านนา (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมล้านนา). *หน้าจั่ว*. 11: 83.

สร้างกันมากในเขตภาคเหนือตอนบน แม้ครูบาศรีวิชัยจะมรณภาพลงแล้วแต่พระสงฆ์และกลุ่มช่างลูกศิษย์ได้นำรูปแบบสร้างต่อมาถึงปัจจุบัน¹ และจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและศาสนาเพื่อรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง ทำให้ผู้อุปถัมภ์การสร้างวัด เจดียเปลี่ยนจากเจ้าเมือง ขุนนาง เป็นกลุ่มประชาชนทั่วไปในท้องถิ่น เมื่อการคมนาคมพัฒนาขึ้น คณะศรัทธาจากกรุงเทพฯ จึงเป็นผู้มีบทบาทในการสร้างและบูรณะเจดียขึ้นในรูปแบบที่หลากหลาย ตามความต้องการของผู้สร้าง ซึ่งสอดคล้องกับรัชชั้ย ยอดพิชัย (2546) ในการศึกษาเจดียในประเทศไทยหลัง พ.ศ.2475 พบว่าเจดียที่สร้างขึ้นในช่วงหลังจากนี้เป็นการย้อนไปจำลองแบบจากเจดียในอดีต และมีการผสมผสานแบบโบราณกับการออกแบบในแนวใหม่ ซึ่งการสรุปในช่วงท้ายสำหรับการสร้างเจดียในปัจจุบัน คือ มิได้สร้างขึ้นภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป ผู้ที่กำหนดรูปแบบจึงเป็นคณะศรัทธาผู้สร้าง และพระสงฆ์ยังคงมีบทบาทในการสร้างเจดียตามวัด การสร้างเอกลักษณ์ใหม่ของเจดีย เพื่อผลการดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนเข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรม และบริจาคทรัพย์ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา² อันเป็นบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดและประโยชน์ใช้สอย พบว่ามีการสร้างเจดียจำลองประดับโรงแรมทันสมัยซึ่งมิได้สื่อความหมายของเจดียตามคติพุทธศาสนาเลย ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของเจดียลดลง

2.1 การวิเคราะห์พัฒนาการด้านรูปแบบของเจดียล้านนา

จากการแบ่งเจดียล้านนาเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) เจดียทรงกลมที่ได้รับรูปแบบมาจากเจดียทรงลังกามีองค์ระฆังเป็นส่วนประกอบสำคัญ ตั้งอยู่บนฐานชั้นต่างๆ และ (2) เจดียทรงปราสาท ที่มีเรือนธาตุเป็นส่วนประกอบสำคัญ แบ่งเป็นทั้งเจดียทรงปราสาทแท้และเจดียทรงปราสาททยอยเจดีย โดยเจดีย 8 องค์ที่เป็นกรณีศึกษามีรูปแบบอยู่ในเจดียทั้งสองกลุ่ม แบ่งเป็นเจดียทรงกลม 7 องค์ เจดียทรงปราสาท 1 องค์ ที่มีความสำคัญด้านรูปแบบ สามารถนำมาวิเคราะห์พัฒนาการรูปแบบเจดียร่วมกับเจดียองค์อื่นๆ ในล้านนาได้ เนื่องจากเป็นเจดียประธานที่มีความสำคัญ ได้รับการบูรณะโดยชนชั้นปกครองในล้านนา ซึ่งแต่ละกลุ่มมีพัฒนาการดังนี้

2.1.1 เจดียทรงกลม

รูปแบบของเจดียทรงกลมล้านนามีองค์ประกอบสำคัญ คือ ส่วนฐานชั้นล่างเป็นฐานหน้ากระดาน ฐานบัวที่มีผังยกเก็จ ต่อด้วยฐานบัว ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ หรือฐานบัวถลา ที่มีทั้งผังกลม ผังแปดเหลี่ยม ผังสิบสองเหลี่ยมซ้อนกันอย่างเป็นระเบียบรองรับองค์ระฆัง และต่อด้วยส่วนยอดซึ่งประกอบด้วยบัลลังก์เป็นฐานบัวยกเก็จ ก้านฉัตร ปล้องไฉนและปลียอดตามลำดับ จากการศึกษาองค์ประกอบส่วนต่างๆ ทำให้สรุปพัฒนาการของเจดียล้านนาได้ดังนี้

¹ สุวิภา พงษ์ปวน. (2541). การศึกษาเจดียในจังหวัดลำพูน. หน้า 689-692.

² รัชชั้ย ยอดพิชัย. (2546). เจดียในประเทศไทยหลัง พ.ศ.2475. หน้า 177.

เจดีย์ทรงกลมแบบแรกของล้านนาที่ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2511) กำหนดเรียกว่า “เจดีย์กลมแบบพื้นเมืองเชียงใหม่” เป็นรูปแบบที่มีความนิยมสร้างมาตั้งแต่สมัยพระญามังรายถึงพระญาผาย ส่วนใหญ่เหลือหลักฐานอยู่ที่เมืองเชียงใหม่โดยไม่ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์ เนื่องจากเมื่อสิ้นสงครามแล้ว ความเจริญทุกด้านได้สืบต่อมาที่เมืองเชียงใหม่ ทำให้เมืองเชียงใหม่ลดความสำคัญลง ไม่ค่อยมีการติดต่อกับภายนอกทำให้แบบศิลปะต่างๆ หยุดอยู่กับที่¹ ซึ่งแนวคิดนี้เป็นแนวคิดแรกในการกล่าวถึงต้นแบบเจดีย์ทรงกลมในล้านนาเริ่มที่เมืองเชียงใหม่ก่อนเข้าสู่เชียงใหม่กลายเป็นต้นแบบในการปฏิสังขรณ์ หรือการสร้างเจดีย์สำคัญในล้านนา เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุศรีจอมทอง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 และกลายเป็นรูปแบบที่มีการพัฒนาต่อมา

แนวคิดที่แตกต่างเรื่องที่มาของเจดีย์ทรงกลมเชื่อกันว่ามีต้นแบบจากเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบลังกาผ่านมาทางพุกาม เข้าสู่ล้านนา พร้อมพุทธศาสนาจากลังกาวงศ์ สายรามัญซึ่ง ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กล่าวถึงพระธาตุหริภุญไชยเป็นเจดีย์ต้นแบบทรงระฆังล้านนาที่พัฒนามาจากเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะพุกาม ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา เช่น เจดีย์ฉัฏฐ (Sapada) ที่สร้างขึ้นโดยพระฉัฏฐ ใน พ.ศ. 1733² ได้ถ่ายทอดมาสู่เจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ ด้วยรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งเจดีย์วัดสวนดอกได้สืบทอดรูปแบบต่อมา

ในการอธิบายสายวิวัฒนาการด้านรูปแบบเจดีย์นี้ ส่วนที่แตกต่างคือ การพัฒนาเป็นรูปแบบเฉพาะของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาขึ้น โดยใช้เป็นแบบในการบูรณะเจดีย์สำคัญ และเชื่อว่าพระธาตุหริภุญไชยเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในช่วงต้น อาศัยการกำหนดอายุจากพระพุทธรูปนูนดินรอบองค์ระฆังทั้ง 8 องค์ซึ่งปรากฏจารึกของผู้สร้างที่ไม่ระบุศักราช เมื่อเทียบเนื้อความกับรูปแบบตัวอักษรที่จารึกวัดพระยืนแล้วมีความสัมพันธ์กัน จึงสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นหลังจาก พ.ศ. 1913 ลงมาโดยได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย³

¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2511, กรกฎาคม-กันยายน). เจดีย์กลมแบบพื้นเมืองเชียงใหม่. **โบราณคดี**. 2(1): 110.

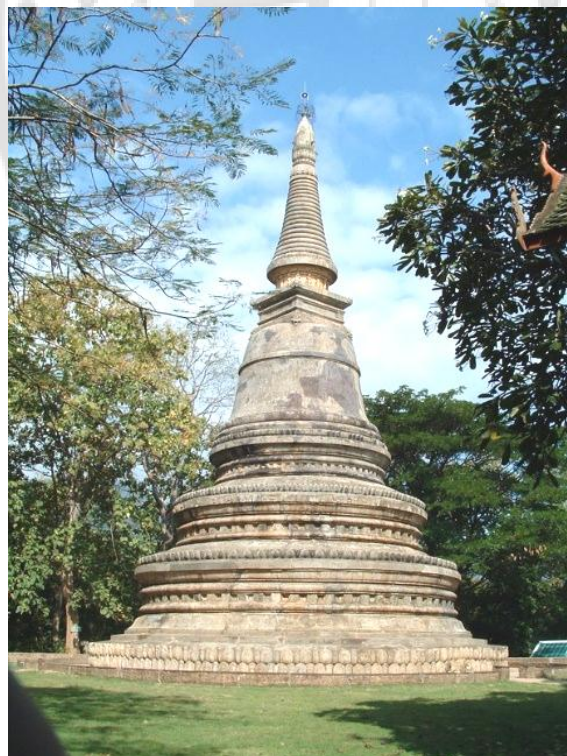
² ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2547, กรกฎาคม-ธันวาคม). พระธาตุหริภุญไชย: ต้นแบบเจดีย์ “ทรงระฆังแบบล้านนา” **ดำรงวิชาการ**. 3(6): 61.

³ แหล่งเดิม. หน้า 63.

ภาพประกอบ 18 เจดีย์ฉบัฏ (Sapada) ที่เมืองพุกาม เป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ได้รับอิทธิพลจากลังกา

ที่มา: Pichard, Pierre. *Inventory of monument at Pagan* vol.2. p.292.

ภาพประกอบ 19 เจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ มีฐานบัวรับองค์ระฆังซ้อน 3 ชั้น ท้องไม้เจาะเป็นช่องเล็กๆ คล้ายกับ ฉบัฏเจดีย์ที่เมืองพุกาม

ภาพประกอบ 20 เจดีย์วัดสวนดอก ยกส่วนฐานเจดีย์ให้สูงขึ้น ต่อด้วยฐานบัวลูกแก้ว 1 เส้น รองรับองค์ระฆังที่มีขนาดใหญ่

สุรพล ดำริห์กุล (2555) กล่าวถึงการรับรูปแบบเจดีย์ทรงกลมเริ่มจากแบบเจดีย์วัดสวนดอกที่รับอิทธิพลจากเจดีย์มอญ โดยกล่าวถึงล้านนายุคกลาง ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 19 – ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (รัชสมัยพญาผายูถึงสมัยพญาสามฝั่งแกน) ความเจริญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์นิกายรามัญจากเมืองสุโขทัยมายังล้านนาโดยพระสุมนเถระ ในสมัยพญาแก้ว มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดสวนดอก การสร้างเจดีย์ที่วัดสวนดอก ใน พ.ศ.1916 โดยสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากพระเจดีย์พม่าในพุกาม เนื่องจากพระสุมนเถระเคยได้ไปบวชเรียนที่เมืองพัน จึงนำแบบเจดีย์มอญที่แพร่หลายอยู่ในเมืองพุกามมาสร้างเจดีย์ที่วัดสวนดอก¹ เมื่อมาสร้างในล้านนาแล้วเจดีย์วัดสวนดอกแล้วได้กลายเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบพื้นเมืองล้านนา ที่ได้รับความนิยมสร้างทั่วล้านนา ได้คลี่คลายมาจากเจดีย์วัดสวนดอก

เป็นการอธิบายพัฒนาการในเชิงย้อนกลับจากแนวคิดแรกของพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ว่าหากเจดีย์ที่จำลองแบบและผสมผสานรูปแบบระหว่างเจดีย์ลังกาในเมืองสุโขทัย พุกามที่เจดีย์วัดอุโมงค์

¹ สุรพล ดำริห์กุล. (2555). **อัตลักษณ์ของศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา**. (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เหลียวหลังแลหน้าล้านนาพุทธศิลป์). หน้า 3.

และเจดีย์วัดวัดสวนดอก กลุ่มนี้อาจเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงพัฒนาการต่อเป็นเจดีย์แบบเฉพาะของล้านนา โดยเริ่มที่เมืองหลวง คือ เชียงใหม่ ก่อนเผยแพร่ออกไปสู่เชียงใหม่ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองย้อนกลับจากผล การศึกษาที่ผ่านมา เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบรูปแบบของเจดีย์ทั้ง 2 แบบแล้ว มีความใกล้เคียงกัน เพียงแต่การยึดส่วนฐานบัวรองรับองค์ระฆังให้สูงขึ้น และลดขนาดขององค์ระฆังลง

พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน

พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่

พระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน

พระธาตุลำปางหลวง

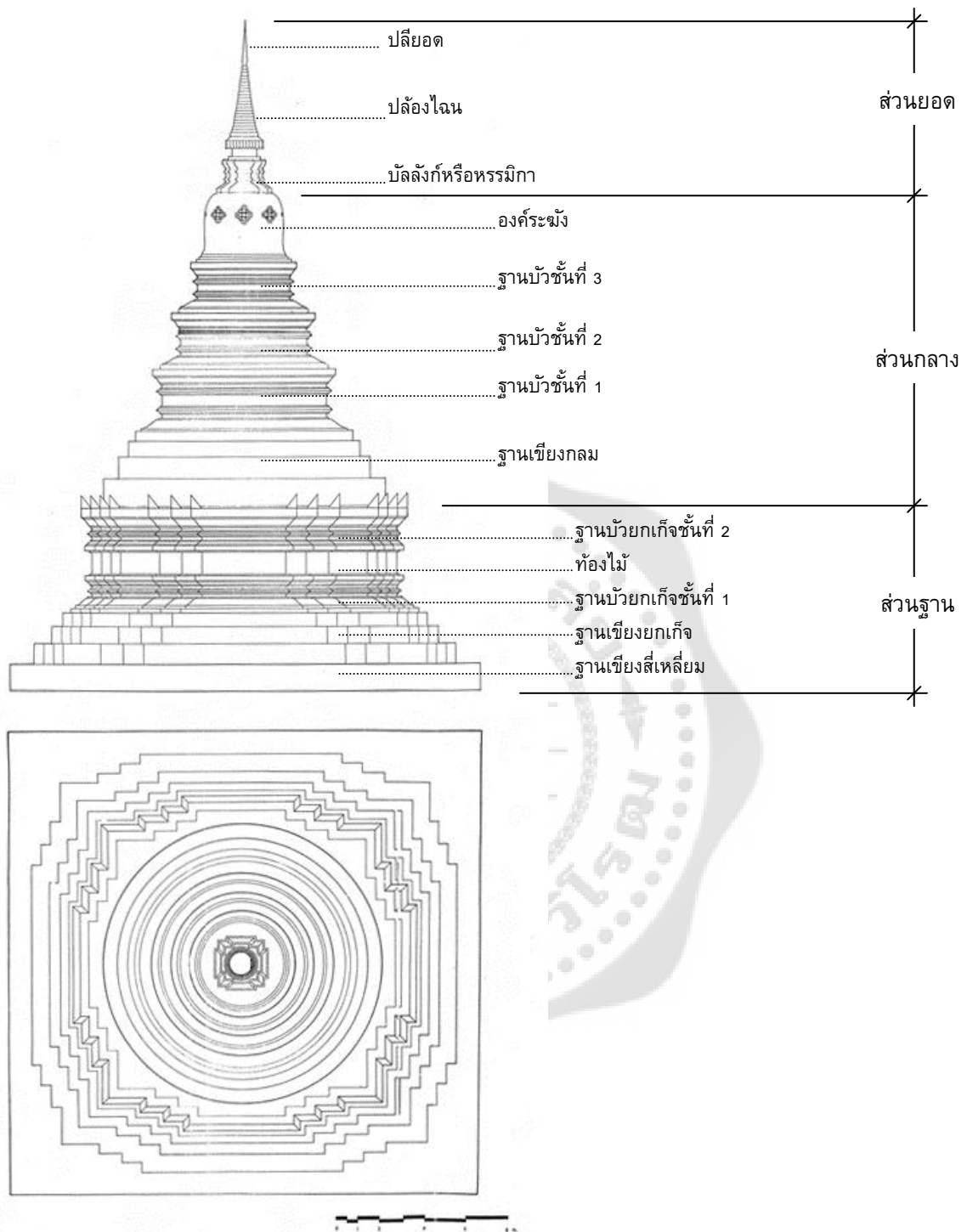

พระธาตุศรีจอมทอง

พระธาตุดอยตุง

ภาพประกอบ 21 กลุ่มพระธาตุเจดีย์ทรงกลมในล้านนาที่มีพัฒนาการด้านรูปแบบแตกต่างกันไป

ภาพประกอบ 22 พระธาตุหริภุญไชย และชื่อเรียกองค์ประกอบของพระธาตุเจดีย์ล้านนา ที่มีรูปแบบของเป็นฐานบัวลูกแก้วสองชั้น ยกเก็จ ขึ้นด้วยฐานเขียงกลม และฐานบัวลูกแก้วสองเส้นซ้อน 3 ชั้นรองรับองค์ระฆัง จากความสูงของส่วนฐานต่างๆ ทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็กลง ตามแบบที่เรียกว่าเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองเชียงแสน ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเกิดขึ้นภายหลังจากการเข้ามาของพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาในสมัยพญาเกื้อนา

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองว่าสร้างขึ้นหลังจากที่พระญาเกือนารับพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาวงศ์มาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 มีความสอดคล้องกับการศึกษาหลักฐานด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุที่สนับสนุนว่าเมืองเชียงแสนที่มีพัฒนาการมาร่วมสมัยกับเมืองเชียงใหม่ โดยเจริญอย่างสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 และเสื่อมลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่อตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเช่นเดียวกัน¹ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองเชียงแสนได้สร้างขึ้นร่วมกับเจดีย์ในแบบเดียวกันที่พัฒนามาจากเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาที่พัฒนารูปแบบและเป็นที่นิยมสร้างอย่างแพร่หลายทั้งในเมืองเชียงใหม่ และเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา จากนั้นได้มีการผสมผสานกับรูปแบบเจดีย์ในพื้นที่อื่นๆ ทำให้เกิดเป็นรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป โดยเจดีย์ทรงกลมที่คลี่คลายมาจากเจดีย์ทรงระฆังที่พบในล้านนาจำแนกพัฒนาการได้ 2 รูปแบบ คือ

(1) รูปแบบเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมือง

ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบของพระธาตุสำคัญของล้านนาอยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และเมือ่งน่าน จากการบูรณะในสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นสำคัญ ในกรณีศึกษาประกอบด้วยพระธาตุหริภุญไชย พระธาตุแช่แห้ง และพระธาตุศรีจอมทอง โดยประวัติความเป็นมาด้านรูปแบบ มีดังนี้

(1.1) พระธาตุหริภุญไชย ในตำนานพระธาตุหริภุญไชย กล่าวถึงพระมหาเมธังกรเจ้าและพระเจ้าติโลกราชแรกก่อมหาธาตุใน พ.ศ.1990 เป็นเวลา 6 เดือน จึงแล้วเสร็จ โดยมีรายละเอียดการก่อสร้างว่า

สุพรรณเจดีย์หลังนี้ ตีนมะดังกว้าง 12 วาอก สูงแต่ใจขึ้น 23 วา สรไนมี 22 ชั้น ฉัตร 2 ใบ แก้วบุษยลูกหนึ่งใหญ่เท่าดอกบัวดวงรวม น้ำหนักมี 230 หวันแล แก้วมหานิลอันพระยาอินทหื่อนันไผ่ยอดฉัตรแล แทนวงโคมขวางดอกไม้อะด้านมี 14 วา แทนประทีปสัตบริภัณฑ์และด้านมี 20 วา ประตูทอง 5 อัน ขึ้นใน 1 ชั้นนอก มีทั้ง 4 ด้านแล ก่อสุพรรณเจดีย์หลังนี้เสียดินเลน 4 แสน 7 หมื่น 3 พันชาก่อน เสียดินละอิด 462,000 ก้อน เสียดินปูน 665,000 น้ำซีกกล้วยตีบเสียดิน 16,802 บาท ซื่อหนังสือเงิน 9,622 เสียดินชะง 4,397,000 น้ำ จ้างหื้อแล้วการทั้งมวลนั้นเสียดินเงิน 4,425,302 บาทเพื่องแล

ที่นี้จักจาดด้วยคำทั้งมวลและคำเก่าอันเล็กลงนั้นมียค่า 1,272,000 บาท 3 ซีก ใส่ใบาล่องเสียดิน 23,900 บาทหนึ่ง ทองจังโกมี 84,844 แผ่น น้ำหนักทั้งมวลมี 28,392,000 น้ำ เก็กทองจังโกทั้งมวลเสียดินค่าน้ำบรอนั้น 8,548,804 บาทน้ำแล ใส่จังโกทองเก็กแต่สรไนลงเถิดดินแล้วเอาฉัตร 7 ใบขึ้นใส่ไว้ เอาแก้วบุษยและแก้วมหานิลอันพระยาอินทเอามาหื่อนันไผ่เป้นยอดฉัตรพายบน แล้วเอาก้อมีอนางจามเทวีใส่รองคอฉัตรแล้วใส่จังโกค่าน้ำเงินได้ 164 แผ่น ขึ้นถ้วน 4 กลม 17 วาสอก เสียดินค่า 55,500 ค่าน้ำเงินได้ 888 แผ่นแล

¹ ศักดิ์ชาย สายสิงห์. (2551). ศิลปะเมืองเชียงแสน. หน้า 29.

ดินตะบอกจากขี้ผึ้งขึ้นถึงหน้าเปนกลม 17 วา สูง 2 วา เสี่ยงค่า 240,500 เปนแผ่นได้ 488 แผ่น สองร้อยห้าบาทน้ำโขดัดชั้นถั่ว 2 กลม 16 วา สูง 2 วา คืบ เสี่ยงค่า 86,600 ค่า เปนแผ่นได้ 333 แผ่น โขดัดถั่ว 3 กลม 12 วา สูง 2 วา เสี่ยงค่า 83,800 ค่า เปนแผ่น 262 แผ่น จัตรหลวงปกแทนแก้ว กลม 3 วา 3 สอก ปายฝ่ามือลำไยจัตรลงสอกหนึ่ง ลำไยใหญ่ 14 ลำไยน้อย 14 จัตรหลวงลงถึงตีนกลางขี้ผึ้ง เสี่ยงค่า 153,500 บาทเพื่องค่า

จักรดอกบัว 80 ดวง ปะดັบกลางและดวงเจ็ดพันค่า 8 ดวง เสี่ยงค่า 56,000 ค่า

สรไนย 22 ลงถึงจัตรหลวง เสี่ยงค่า 63,508 บาทค่า ปายมานเข้าลงถึงตีนชั้นรอง เสี่ยงค่า 9,703 ซีก คำจัตร 7 ไบลงถึงปายมานเข้าเสี่ยงค่า 8,509 ซีก เสี่ยงหิงค่าของจัตรรองแก้วบุษยและมหานิลอันพระยออินทหือเปนยอดจัตร พายบนจัตร เสี่ยงค่า 1,951 หวันแล¹

เป็นการกล่าวถึงขนาดของเจดีย์ วัสดุที่ใช้เป็นหิน 473,020 ก้อน อิฐ 462,000 ก้อน ปูน 665,000 ทั้งหมดเป็นเงิน 4,425,302 บาทเพื่อง

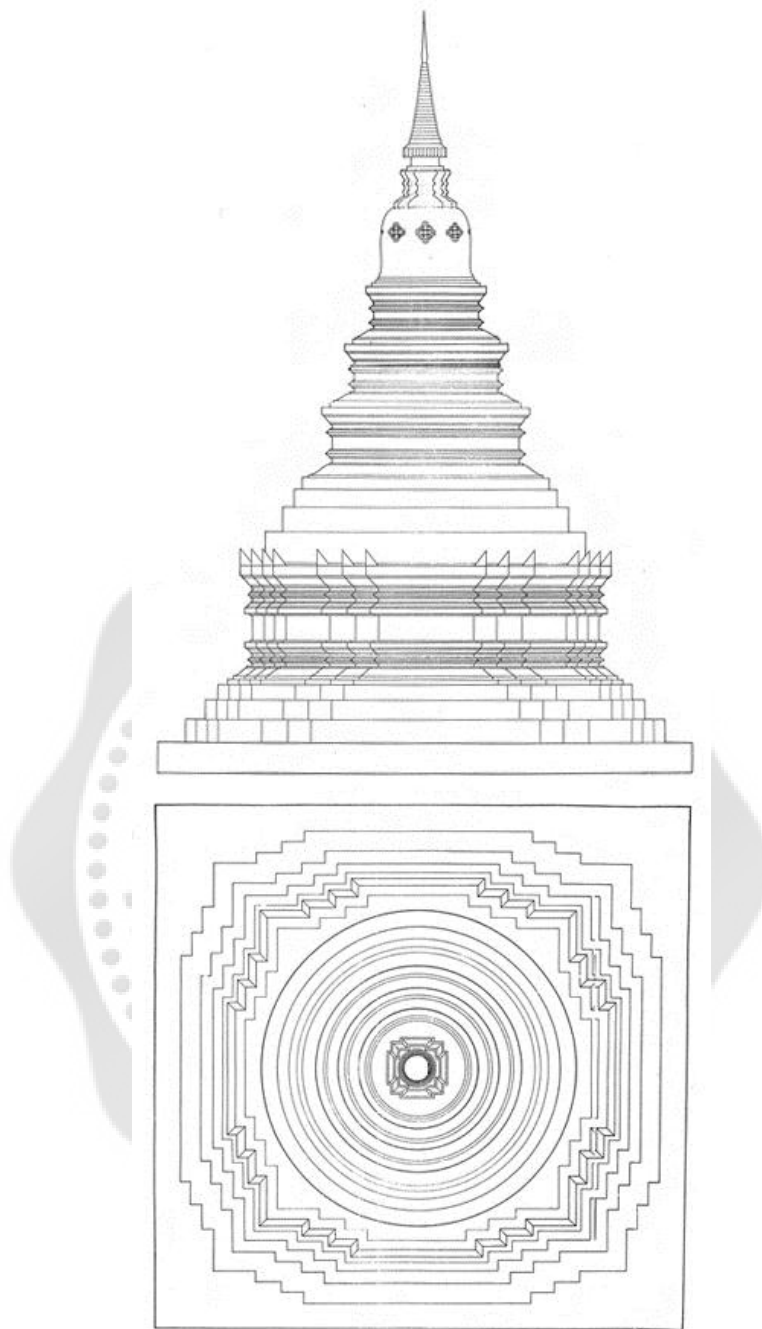
ต่อมากล่าวถึงทองคำ และทองจังโกที่ใช้หุ้มองค์ประกอบเจดีย์แต่ละส่วน มีชื่อเรียกองค์ประกอบตามภาษาช่างในอดีต พร้อมขนาด เช่น สรไนย จัตร ชั้นกลม 4 ชั้น ดินตะบอกลำ ขันกลม จัตรหลวง แทนแก้ว ลำไยจัตร ดินกลางคว่ำ มานเข้า ตีนชั้นรอง โดยองค์ประกอบของพระธาตุหริภุญไชยแบ่งเป็น

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานเขียง 3 ชั้น ชั้นล่างสุดฝังสี่เหลี่ยมสองชั้นเป็นผังยกเก็จ 28 รองรับฐานบัวลูกแก้ว 1 เส้น ย่อเก็จ 2 ชั้น ที่เชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้ยึดสูง

ส่วนกลาง ประกอบด้วยฐานเขียงกลม 3 ชั้น ฐานบัวลูกแก้วออกไก่อสองเส้น ผังกลมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น รองรับองค์ระฆังกลม

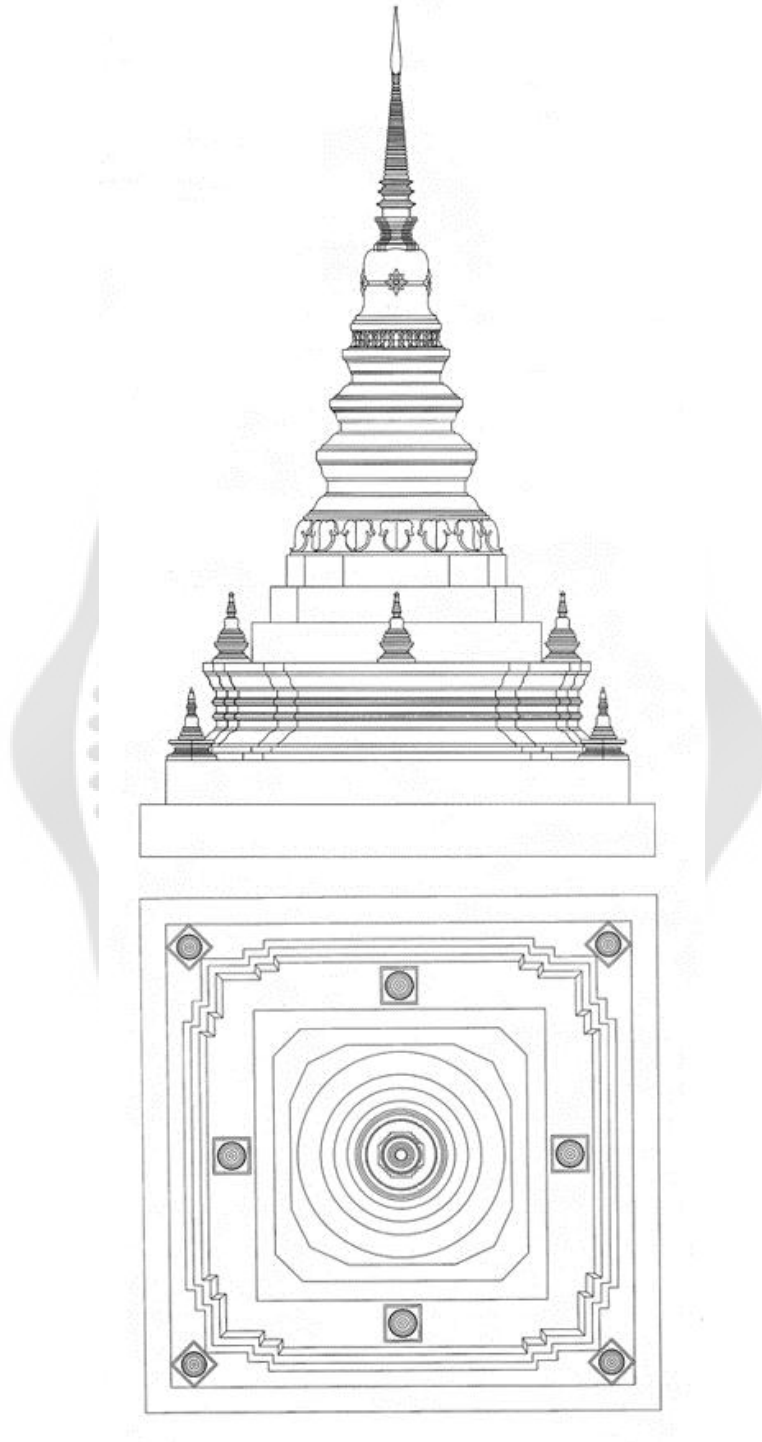
ส่วนยอด ถัดขึ้นไปจากองค์ระฆังเป็นส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ย่อมุมไม้ 12 ต่อด้วยก้านจัตรมีลำไยจัตรล้อมรอบ ถัดขึ้นไปเป็นปล้องไฉนหรือสรไนย 22 วง และปลียอดตามลำดับ

¹ กรมศิลปากร. (2513). เล่มเดิม. หน้า 43-44.

ภาพประกอบ 23 แผนผังและรูปด้านพระธาตุหริภุญไชย

(1.2) พระธาตุแช่แห้ง เป็นเจดีย์ทรงกลมฐานกว้างประมาณ 20 เมตร เจดีย์ก่ออิฐฉาบปูนบุด้วยแผ่นทองจังโกลงรักปิดทอง

ภาพประกอบ 24 แผนผังและรูปด้านพระธาตุแช่แห้ง

ที่มา: รัฐสภา ฤทธิศร. (2541). "การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา." หน้า 79-80.

ภาพประกอบ 25 พระธาตุแช่แห้ง

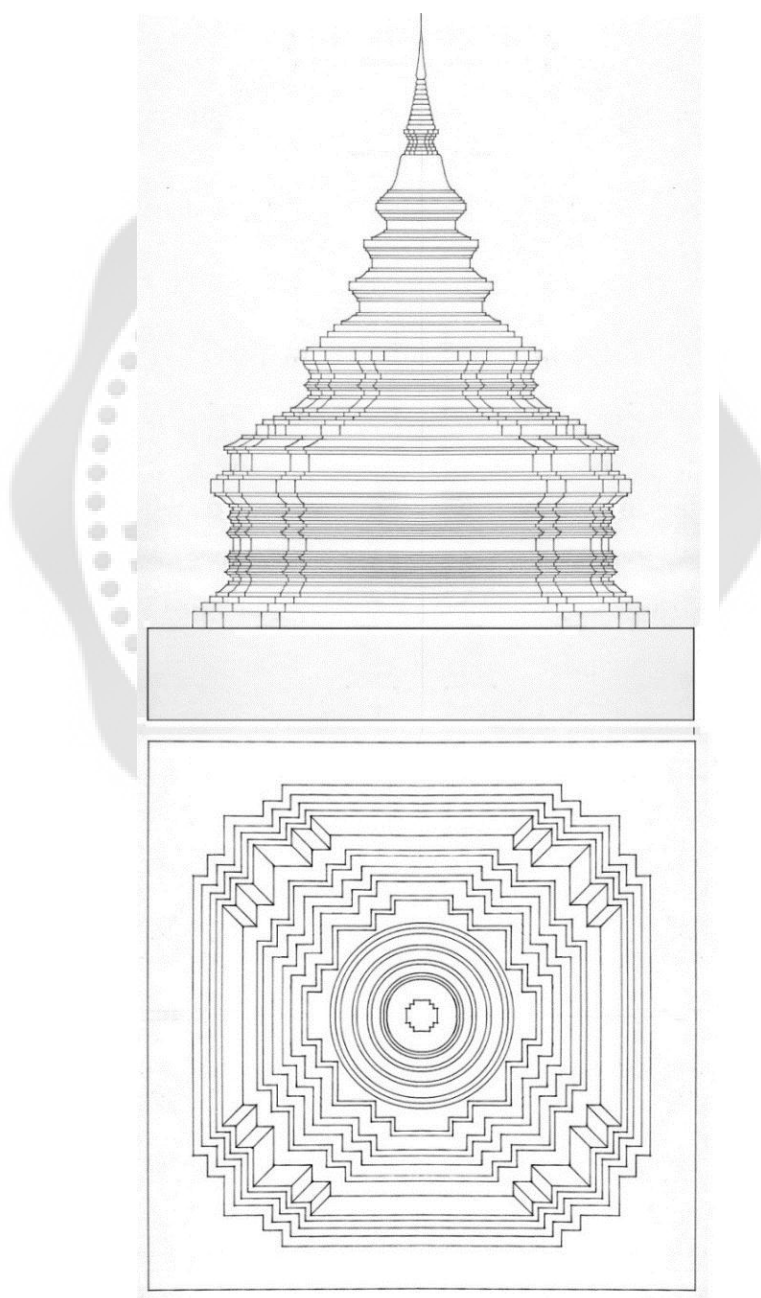
องค์ประกอบทางกายภาพของพระธาตุแช่แห้ง

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกันขึ้นไป 2 ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้ว
อกไก่ ผังยกเก็จ 20

ส่วนกลาง ประกอบด้วยฐานเชิง 3 ชั้นที่มีผังต่างกันไป ชั้นที่หนึ่งผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ชั้น
รองรับฐานเชิงผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสตัดมุมออกทั้ง 4 มุม ส่วนชั้นที่สามเป็นฐานเชิงที่ตัดมุมออกจนมีผัง
คล้ายรูปสิบสองเหลี่ยม ฐานเชิงทั้งสามชั้นรองรับฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ชั้นล่างสุดมีกลีบบัว
คว่ำขนาดใหญ่อยู่ที่หน้ากระดาน ส่วนฐานชั้นบนสุดเป็นบัวปากกระวัง

ส่วนยอด เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ฐานบัวลูกแก้วยกเก็จ 20 ต่อด้วยวงกลมคล้ายบัว
ถลา 3 ชั้น ก่อนถึงปล้องไฉนที่ซ้อนลดหลั่นกัน 27 ชั้น ต่อด้วยปล้องไฉนและฉัตรตามลำดับ

(1.3) พระธาตุศรีจอมทอง เป็นเจดีย์ทรงกลมที่มีความแตกต่างไปจากรูปแบบของเจดีย์ทรงกลมทั่วไป คือมีชั้นฐานบัวเพิ่มขึ้นมา 1 ชั้น เพื่อรองรับฐานบัวผังกลมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ประกอบกับชั้นบัวคว่ำบัวหงายมีความลึก ทำให้เห็นวงของแต่ละชั้นชัดเจน ซึ่งการให้ความสำคัญกับองค์ประกอบส่วนฐานมากทำให้องค์ระฆังและส่วนยอดถูกบีบให้มีขนาดเล็กลงไป มีความเชื่อว่าพระธาตุได้เสด็จออกจากเจดีย์ไปประดิษฐานอยู่ในพระโมฬีพระพุทธรูป ต่อมาในสมัยพระเมืองแก้วได้ประดิษฐานไว้ในคุ้มโขงหรือมณฑปในวิหาร และอัญเชิญออกมาสักการะเป็นประจำทุกปี

ภาพประกอบ 26 แผนผังและรูปด้านพระธาตุศรีจอมทอง

ภาพประกอบ 27 พระธาตุศรีจอมทอง

องค์ประกอบทางกายภาพของพระธาตุศรีจอมทอง

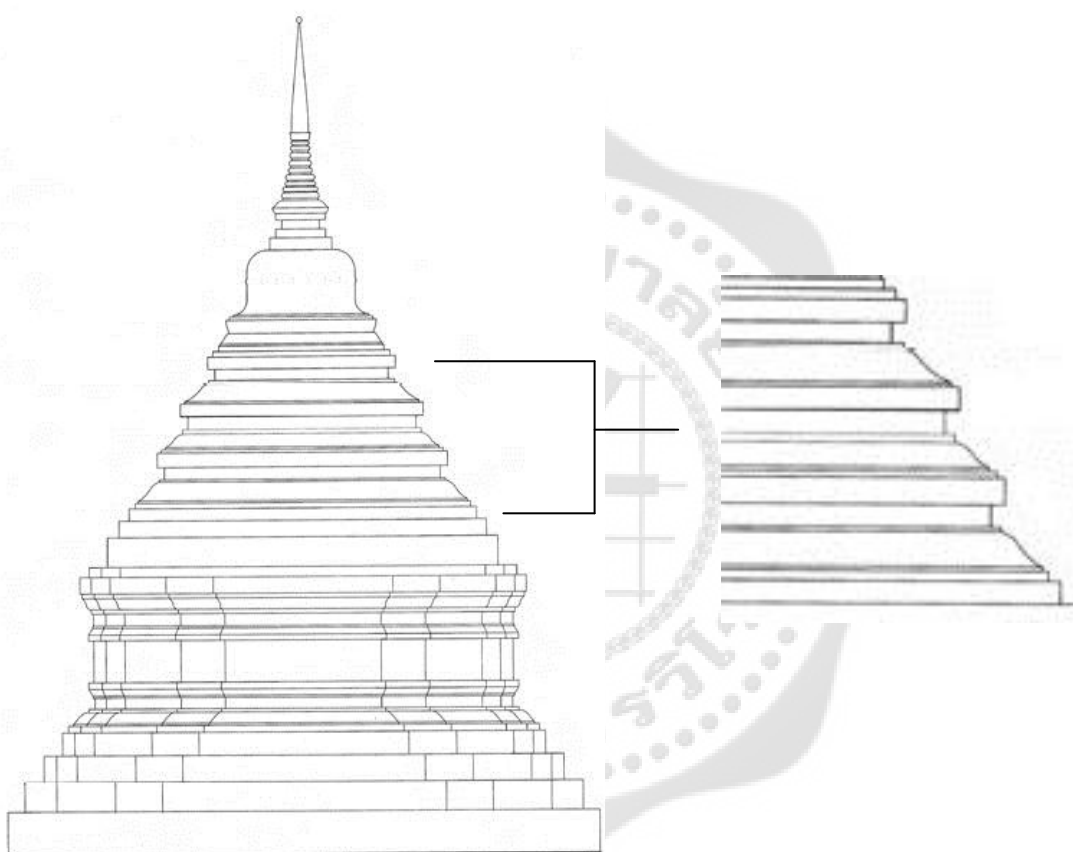
ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ ซ้อนขึ้นไปเป็นฐานเชิงยกเก็จ 20 ซ้อนกัน 3 ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้ว 4 เส้น ยกเก็จ 20 ต่อขึ้นไปด้วยฐานบัวหงายที่มีท้องไม้ยึดสูง กลางท้องไม้เจาะเป็นช่องรูปดอกไม้สี่กลีบโดยรอบ ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานยกเก็จ 20 ซ้อน 3 ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้วยกเก็จ 20

ส่วนกลาง เป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยม รองรับฐานหน้ากระดานกลม 2 ชั้น ต่อขึ้นไปเป็นฐานบัวผังกลมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น รับองค์ระฆังขนาดเล็ก

ส่วนยอด เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์มีลักษณะคล้ายฐานบัว แต่ประกอบด้วยชั้นหน้ากระดานกลมซ้อน 2 ชั้น ต่อด้วยชั้นหน้ากระดานย่อมุม 12 ซ้อนกัน 2 ชั้น ต่อด้วยปล้องไฉน 10 วง และปลียอด ตามลำดับ

(2) เจดีย์ทรงกลมแบบบัวถลา

ส่วนพัฒนาการด้านรูปแบบเจดีย์ทรงกลมโดยการศึกษาของ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ที่ยังไม่มีข้อโต้แย้งคือ การปรับรูปแบบของฐานบัวถลาแก้วมังกรกลมที่ซ้อนลดหลั่นกับ 3 ชั้นรองรับองค์ระฆังมาเป็นฐานบัวถลา หรือบัวฝาละมี คือมีแต่บัวคว่ำ เช่น พระธาตุลำปางหลวง เจดีย์วัดป่าแดงหลวง ตลอดจนการพัฒนาเป็นผังแปดเหลี่ยมที่พระธาตุช่อแฮ และพัฒนาเป็นผังสิบสองเหลี่ยมที่พระธาตุยาคูสุเทพนั้นในขั้นต้นเชื่อว่าได้รับรูปแบบมาจากเจดีย์สุโขทัย ในสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นเจดีย์ที่เกิดขึ้นในช่วงยุคทองของล้านนา¹

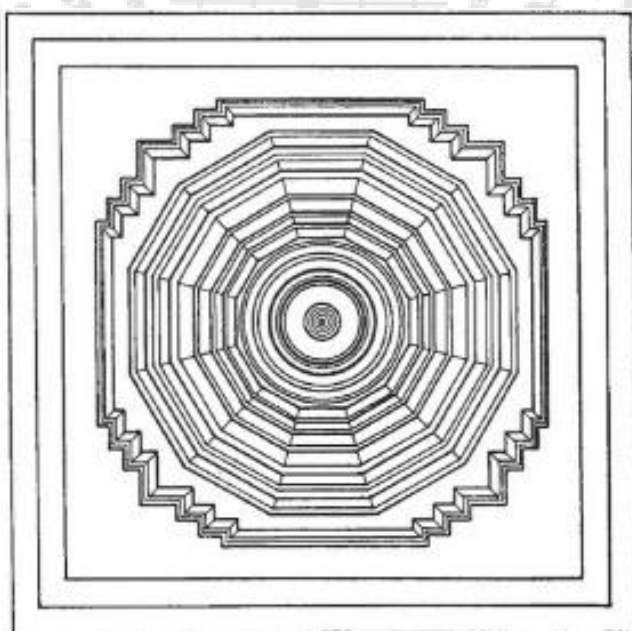

ภาพประกอบ 28 ฐานบัวถลา หรือฐานบัว ฝาละมี ที่เป็นฐานรองรับองค์ระฆังของวัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นพัฒนาการอีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดจากการผสมระหว่างศิลปะจากสุโขทัยและล้านนา

¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2511, ตุลาคม-ธันวาคม). เจดีย์ทรงกลมแบบเมืองเชียงใหม่. **โบราณคดี**. 2(2):

ภาพประกอบ 29 พระธาตุดอยสุเทพมีฐานบัวกลีบซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปรับองค์ระฆังมากกว่า 3 ชั้น และปรับจากผังกลมเป็นผังแปดเหลี่ยม สิบสองเหลี่ยม

ภาพประกอบ 30 ผังเจดีย์ที่มีชั้นบัวกลีบสิบสองเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันรองรับองค์ระฆังกลม เป็นแบบที่นิยมสร้างร่วมกับผังกลมในเจดีย์ล้านนายุคทอง

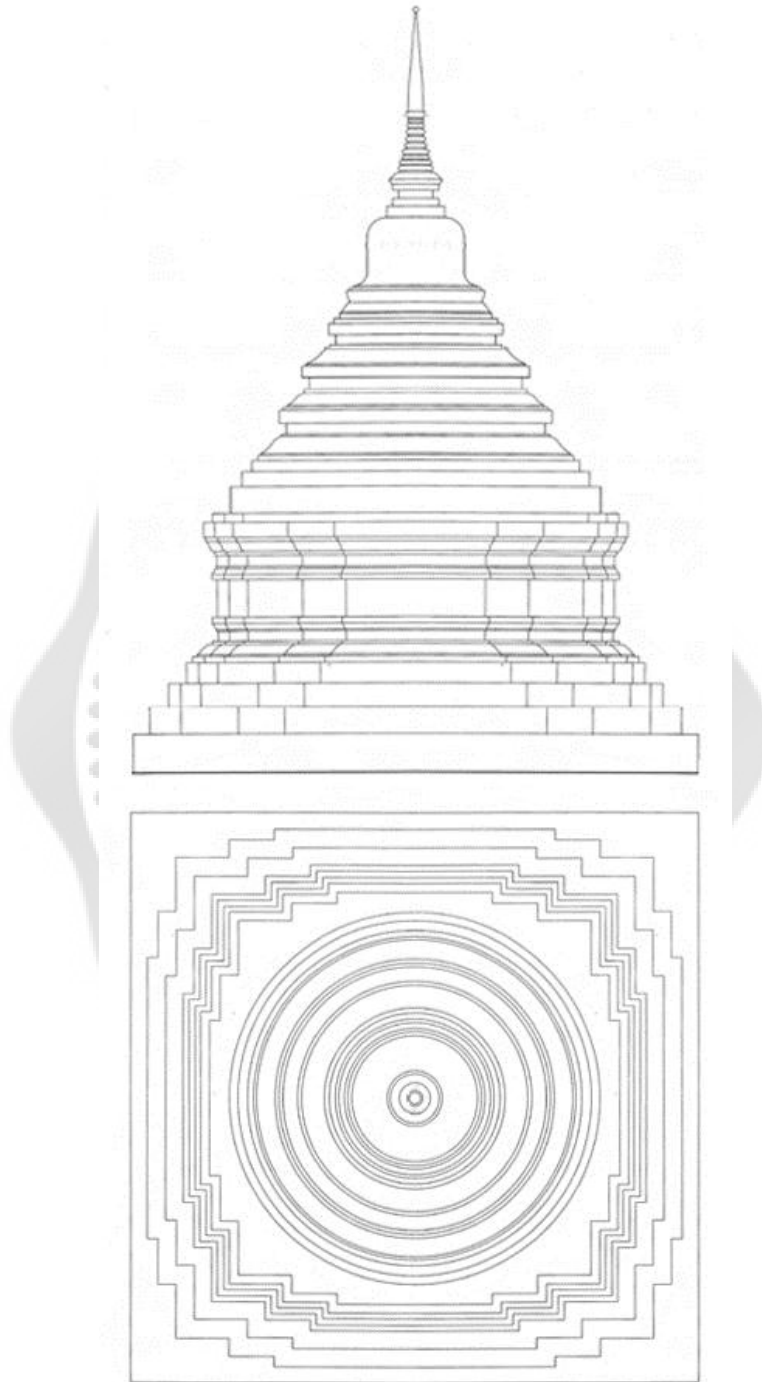

ภาพประกอบ 31 เจดีย์หลวง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นเจดีย์ที่มีชั้นฐานและฐานบัวรองรับองค์ระฆังเป็นแปดเหลี่ยม รับองค์ระฆังกลม

ภาพประกอบ 32 เจดีย์วัดป่าแดงหลวง ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีส่วนฐานบัวกลารองรับองค์ระฆัง

(2.1) พระธาตุลำปางหลวง เป็นเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลม ที่มีการพัฒนาฐานบัวรองรับองค์ระฆังเป็นฐานบัวถลาที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป

ภาพประกอบ 33 แผนผังและรูปด้านพระธาตุลำปางหลวง

ที่มา : รัชฎา ฤทธิศร. การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา, หน้า 75.

ภาพประกอบ 34 พระธาตุลำปางหลวง

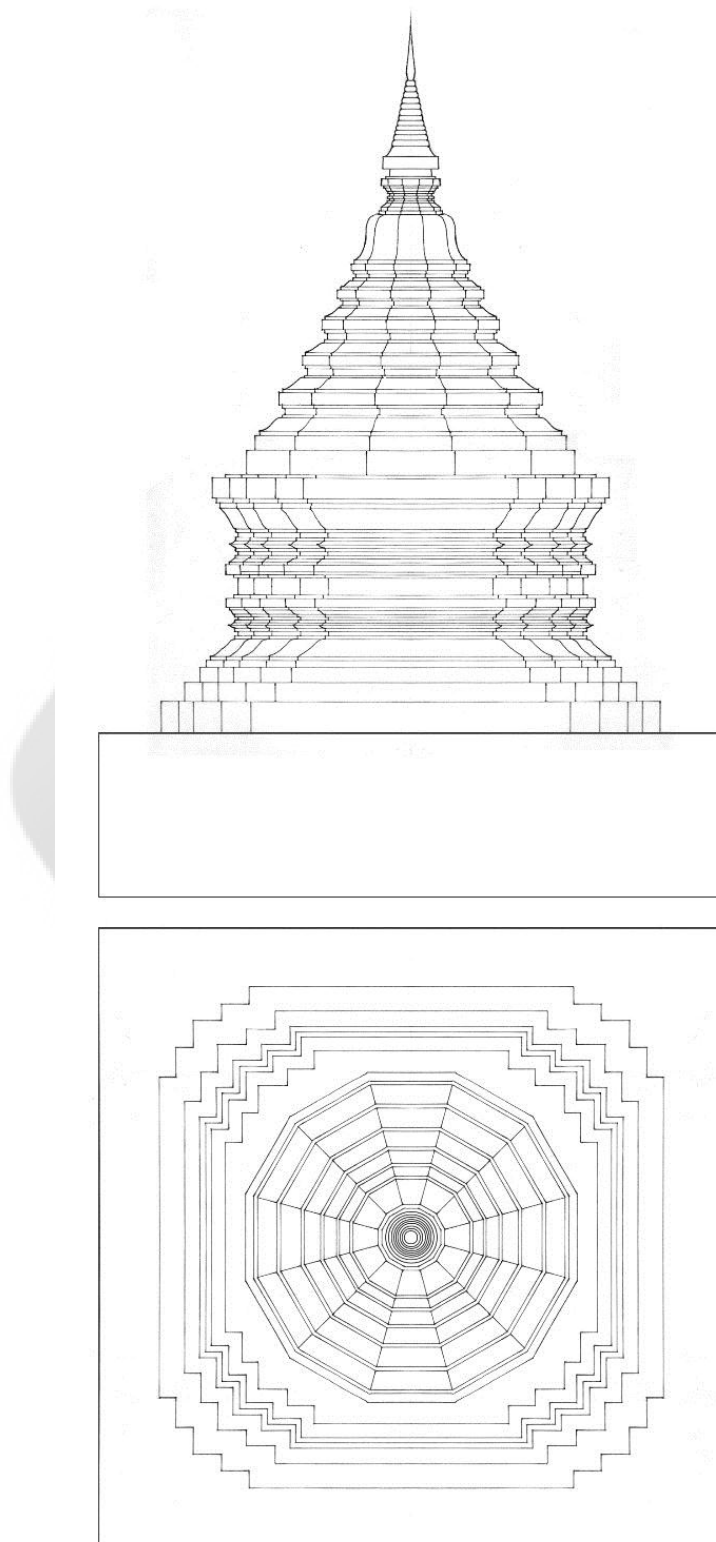
องค์ประกอบทางกายภาพของพระธาตุลำปางหลวง

ส่วนฐาน ชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงผ้างสี่เหลี่ยม รองรับฐานเขียงยกเก็จ 20 ชั้น 2 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัว 2 ชั้น เชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้ยึดสูง

ส่วนกลาง ประกอบด้วยฐานเขียงกลมซ้อน 2 ชั้น รองรับชั้นบัวกลาหรือฐานบัวคว่ำลดหลั่นกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชั้นกลีบบัวคว่ำ-บัวหงาย รองรับองค์ระฆังกลม

ส่วนยอด ถัดจากองค์ระฆังเป็นบัลลังก์ผ้างกลม ต่อด้วยก้านฉัตรมีลำไปฉัตรล้อมรอบ ถัดขึ้นไปเป็นปล้องไฉน 11 วง และปลียอดตามลำดับ

(2.2) พระธาตุดอยสุเทพ รูปแบบเจดีย์ สูง 22.35 กว้าง 10.39 เมตร

ภาพประกอบ 35 แผนผังและรูปด้านพระธาตุดอยสุเทพ

ภาพประกอบ 36 พระธาตุดอยสุเทพ

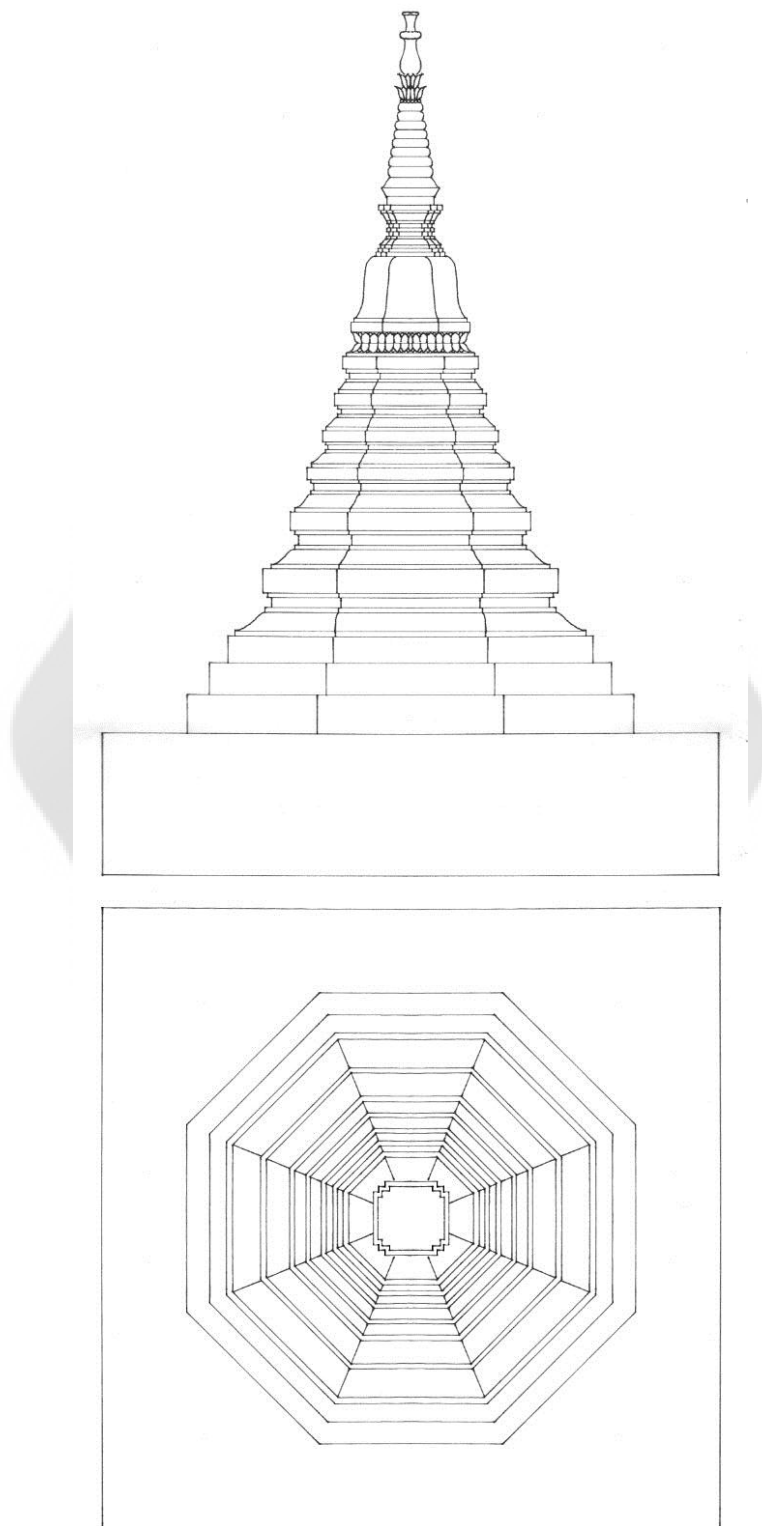
องค์ประกอบทางกายภาพของพระธาตุดอยสุเทพ

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยม รองรับฐานเขียงยกเก็จ 20 ชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อน 2 ชั้น เชื่อมต่อกับท้องไม้

ส่วนกลาง ประกอบด้วยฐานเชิงสิบสองเหลี่ยมรองรับชั้นบังธลา หรือฐานบัวคว่ำสิบสองเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 5 ชั้น รับองค์ระฆังสิบสองเหลี่ยม

ส่วนยอด ถัดจากองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ฐานบัวฝังสิบสองเหลี่ยม ต่อด้วยก้านฉัตรมีลำใบฉัตรล้อมรอบ ถัดขึ้นไปเป็นปล้องไฉน 12 วง และปลียอดตามลำดับ

(2.3) พระธาตุช่อแฮ เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ผังแปดเหลี่ยม สูง 33 เมตร ฐานกว้าง 11 เมตร
ก่ออิฐฉาบหุ้มด้วยแผ่นทองจังโกลงรักปิดทอง

ภาพประกอบ 37 ผังผังและรูปด้านพระธาตุช่อแฮ

ภาพประกอบ 38 พระธาตุช่อแฮ

องค์ประกอบทางกายภาพของพระธาตุช่อแฮ

ส่วนฐาน ฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ชั้น รองรับฐานเขียงผิงแปดเหลี่ยม ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น ต่อด้วยชั้นฐานบัวคว่ำซ้อนลดชั้นกันขึ้นไป 7 ชั้น โดยชั้นบนสุดก่อนถึงองค์ ธรรม์ประดับด้วยกลีบบัวเป็นบัวปากกระฆังและฐานหน้ากระดานที่มีความบางคล้ายเส้นลวดหนึ่งชั้น

ส่วนกลาง เป็นองค์ระฆังผิงแปดเหลี่ยม

ส่วนยอด เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสองต่อด้วยปล้องไฉน 9 วง ชั้นกลีบบัวหงาย 2 ชั้น ส่วนปลียอดมีลักษณะคล้ายแจกันหรือกลศ ประดับด้วยฉัตรที่มีลักษณะเป็นดอกไม้โลหะ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของยอดเจดีย์เมืองแพร่

เจดีย์ทรงกลมแบบบัวถลา ที่มีผังแปดเหลี่ยม เจดีย์ในกลุ่มนี้พบจำนวนมากที่จังหวัดแพร่ แบ่งเป็น 2 รูปแบบที่เห็นได้ชัด คือ กลุ่มแรกเป็นเจดีย์ทรงระฆังบนฐานบัวย่อเก็จ เช่นเดียวกับกลุ่มเจดีย์ในเชียงใหม่ ส่วนเป็นเอกลักษณ์ที่เพิ่มขึ้นมาในกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังศิลปะล้านนา แม้จะมีการเปรียบเทียบกับชุดบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกัน แต่มีความแตกต่างที่เห็นชัดเจนคือ กลุ่มเจดีย์ที่ไม่มีชุดฐานบัวถลาแก้วอกไก่ส่วนฐานของเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 21 การต่อชั้นบัวถลาเป็นชุดขึ้นไปมากกว่า 3 ชั้นเพื่อรองรับองค์ระฆังเป็นพัฒนาการของกลุ่มเจดีย์เมืองแพร่ เช่น เจดีย์วัดหลวง พระธาตุช่อแฮ เจดีย์วัดพระนอน เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง พระธาตุจอมแจ้ง

เจดีย์วัดหลวง

เจดีย์วัดพระนอน

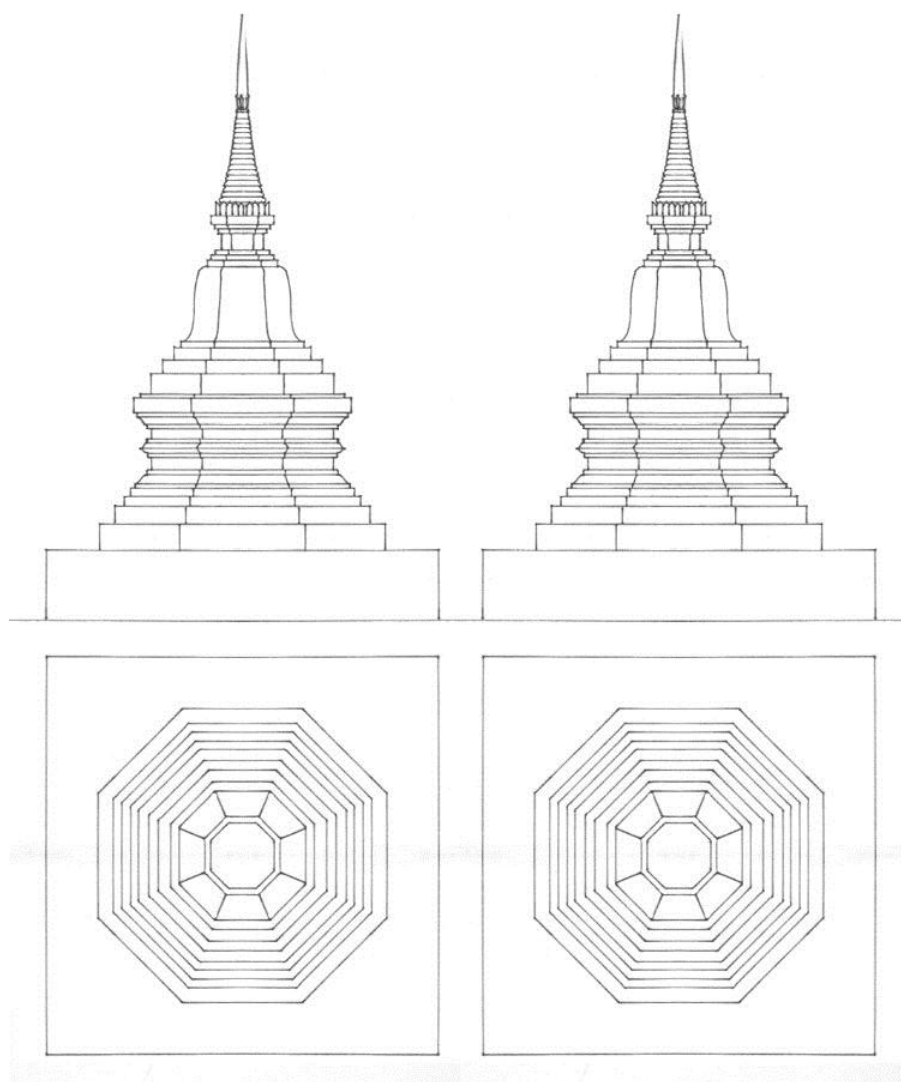
เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง

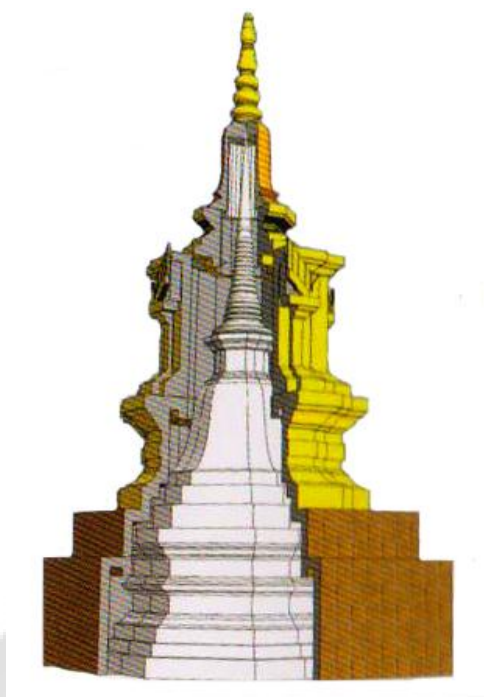
พระธาตุจอมแจ้ง

ภาพประกอบ 39 กลุ่มเจดีย์เมืองแพร่ประกอบด้วยเจดีย์วัดหลวง เจดีย์วัดพระนอน เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง และพระธาตุจอมแจ้ง

เจดีย์ทรงกลมที่พัฒนารูปแบบขึ้นมาในช่วงหลังราชวงศ์มังราย ที่เป็นการศึกษาถึงการนำรูปแบบเจดีย์ในสมัยราชวงศ์มังรายมาผสมผสานกันโดยไม่เป็นไปตามองค์ประกอบของเจดีย์ล้านนา โดยเน้นการผสมผสาน การสร้างสรรค์ และแก้ปัญหาตามบริบทโดยรอบ เช่น ข้อจำกัดของการขนส่งวัสดุขึ้นไปสร้างเจดีย์บนดอยสูง ดังกรณีศึกษาพระธาตุดอยตุง หลังจากที่ยกกรมศิลปากรได้บูรณะพระธาตุดอยตุงโดยการรื้อเจดีย์ทรงปราสาทที่สร้างขึ้นใน พ.ศ.2516 ออกไปเพื่อให้เห็นเจดีย์องค์ในที่ครูบาศรีวิชัยได้สร้างครอบไว้ในช่วง พ.ศ.2470-2473 ตามความประสงค์ของพุทธศาสนิกชนในขณะนั้น เป็นเจดีย์ทรงลังกาฝังแปดเหลี่ยมสององค์

ภาพประกอบ 40 แผนผังและรูปด้านพระธาตุดอยตุง

ภาพประกอบ 41 แสดงการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายใน

ที่มา: พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 75

องค์ประกอบทางกายภาพของพระธาตุดอยตุง

ส่วนฐาน เจดีย์ทั้งสององค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน มีลักษณะเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ต่อด้วยฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมซ้อน 2 ชั้น ฐานบัวลูกแก้วแปดเหลี่ยม 1 ชั้น

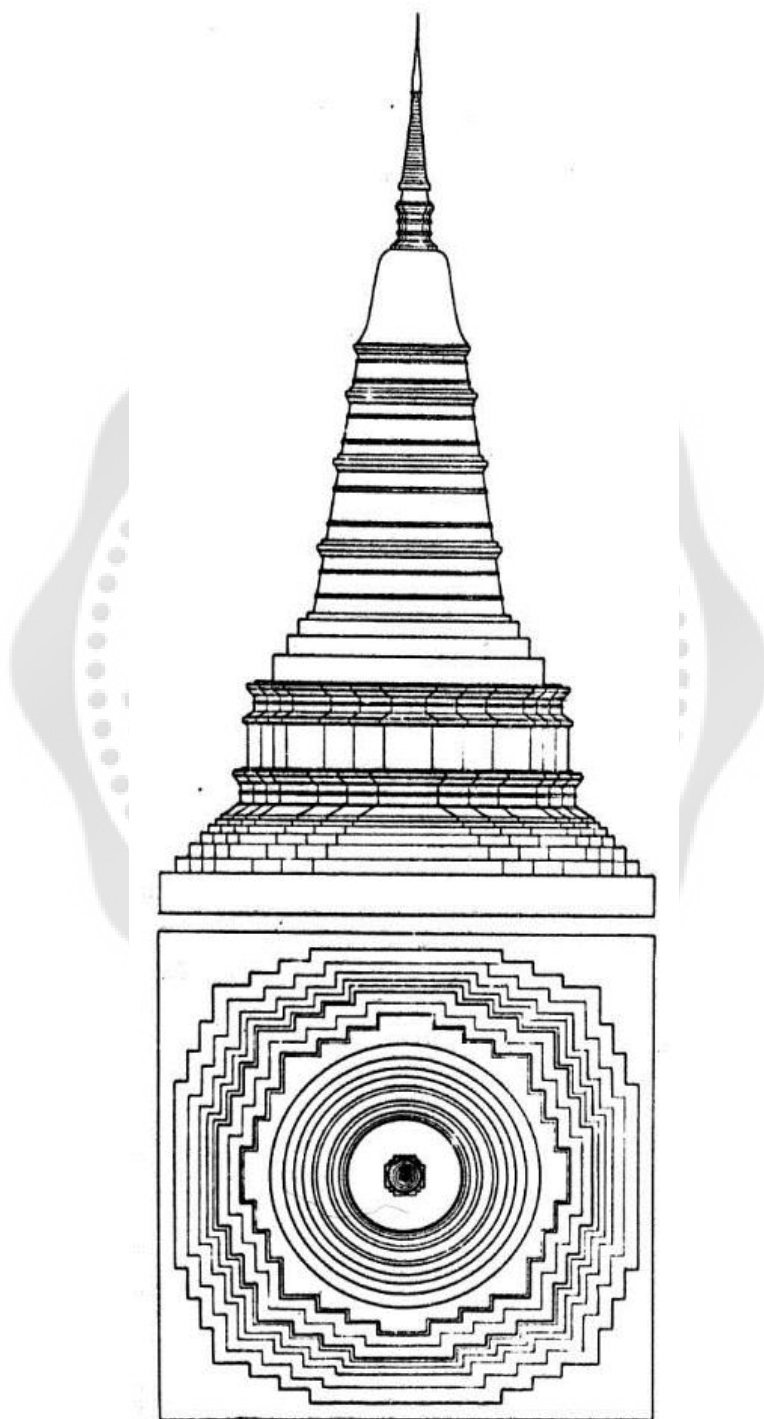
ส่วนกลาง ถัดจากฐานบัวขึ้นมาเป็นฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมที่มีความหนาน้อยเทียบได้กับเส้นลวดซ้อน 3 ชั้น รองรับองค์ระฆังแปดเหลี่ยม

ส่วนยอด ตั้งแต่เหนือองค์ระฆังขึ้นไปประกอบด้วยบัลลังก์แปดเหลี่ยมรับปล้องไฉน 16 ชั้น รับชั้นกลีบบัวก่อนถึงปลียอด และฉัตรโลหะ 5 ชั้น

ทั้งหมดเป็นพัฒนาการการศึกษาเจดีย์ทรงกลมในล้านนาที่ต่อเนื่องกันมากกว่า 50 ปี ส่วนการศึกษาตีความในเชิงสัญลักษณ์ยังปรากฏเป็นผลงานที่มีหลากหลายทัศนะแตกต่างกันไป เช่น โชติ กัลยาณมิตร ได้ทำการศึกษาพุทธสถาปัตยกรรมในเชิงสัญลักษณ์ด้วยการพิจารณาจำนวนของปล้องไฉนที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปแทนจำนวนของภพภูมิในคติไตรภูมิจักรวาล¹ การศึกษาเรื่องระดับชั้นของเจดีย์ล้านนาที่ปรากฏในงานออกแบบ เช่น การเชื่อมโยงกับการปฏิบัติของพระสงฆ์ 4 ระดับ กับชั้นต่างๆ ของเจดีย์ที่เป็นประตูไปสู่ชั้นที่สูงขึ้นเรื่อยๆ ปรากฏในเจดีย์ที่สร้างโดยครูบาศรีวิชัย เพิ่มฐานรองรับองค์ระฆัง

¹ โชติ กัลยาณมิตร. (2539). สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. หน้า 28-34.

เป็น 4 ชั้น เพื่อเป็นการแสดงสัญลักษณ์ของการปฏิบัติธรรมด้านวิปัสสนาเพื่อแสดงถึงจำนวน 4 ชั้นของพระอริยสงฆ์ ประกอบด้วย พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ตามลำดับ เป็นสัญลักษณ์ของการปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่นิพพาน

ภาพประกอบ 42 แผนผังและรูปด้านพระธาตุวัดบ้านปาง อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน

ภาพประกอบ 43 เจดีย์วัดบ้านปาง ที่สร้างตามแบบองค์ประกอบของพระธาตุหริภุญไชย มีความแตกต่างเพียงการเพิ่มชั้นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ฝั่งกลม รับองค์ระฆังเป็น 4 ชั้น

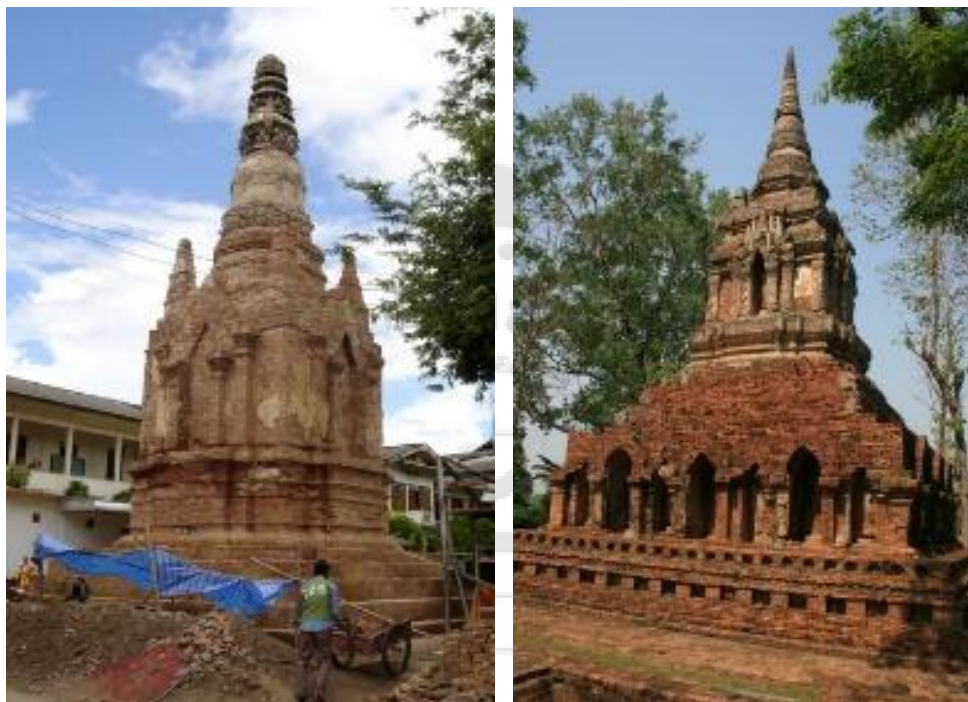
2.1.2 เจดีย์ทรงปราสาท

“เจดีย์ทรงปราสาท” เป็นการเรียกชื่อตามชั้นเรือนธาตุ ที่เป็นขุมประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ด้าน โดยเชื่อว่าเป็นพระอดีตพุทธเจ้าสามพระองค์ พร้อมพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน ด้วยพระพุทธรูปเจ้าทรงสถิตย์อยู่ ณ ศูนย์กลางของจักรวาล การสร้างขุมเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปที่ส่วนเรือนธาตุจึงเป็นการสื่อความหมายของเจดีย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เจดีย์ทรงปราสาทมีเรือนธาตุขยายออกมาจากแกนกลางทั้ง 4 ด้านเท่ากัน เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปและมีส่วนยอดที่ต่อจากเรือนธาตุขึ้นไปเป็นลักษณะเดียวกับเจดีย์ทรงกลม เรียกว่า ทรงปราสาทยอดเจดีย์ โดยนักวิชาการเชื่อว่าเจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด (รวมกับเจดีย์ที่มุมทั้งสี่) เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นก่อนเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ เป็นเจดีย์ในยุคล้านนาตอนต้นที่รับรูปแบบมาจากเจดีย์ทรงปราสาทที่เมืองพุกาม¹ หรือเจดีย์วิหาร เช่น อานันทเจดีย์ ส่วนลวดลายประดับตกแต่งที่ยืนยันความเชื่อ

¹ สันติ เล็กสุขุม. (2538). ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญไชย ล้านนา. หน้า 137.

นี่คือลวดลายประดับตกแต่งซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปที่เรียกว่า ซุ้มเคล็ก (Clec)¹ ที่พบจากซุ้มเจดีย์วัดป่าสัก ซึ่งตามประวัติกล่าวถึงพระเถระได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาถวายแด่พญาแสนภู เมื่อ พ.ศ.1838 พระองค์จึงโปรดให้สร้างเจดีย์เพื่อประดิษฐานภายนอกเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเจดีย์ทรงปราสาท ห้ายอดที่มีรูปแบบคล้ายกับเจดีย์วัดป่าสัก เช่น เจดีย์เชียงยัน เมืองหริภุญไชย เจดีย์วัดสองพี่น้อง เมืองเชียงใหม่ ก่อนการสร้างเป็นเจดีย์กระพุ่มยอดเดียวตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา

ภาพประกอบ 44 เจดีย์เชียงยัน ในบริเวณคณะเชียงยัน วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน และเจดีย์วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นพระธาตุเจดีย์ทรงปราสาทที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่หริภุญไชย-ล้านนา

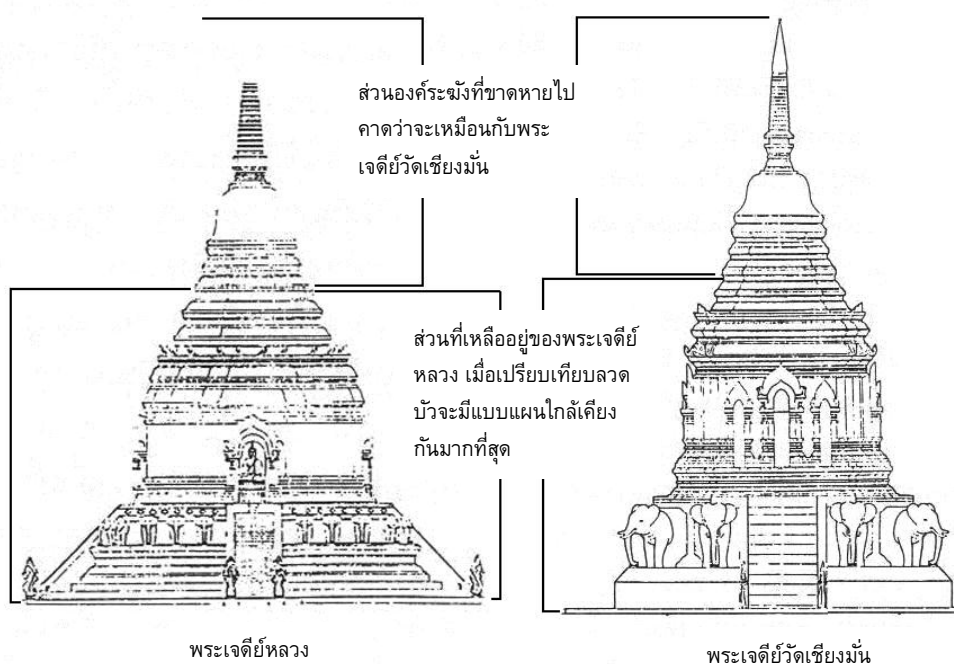
กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทเจดีย์ยอดเดียวมีหลักฐานที่บันทึกรูปแบบของยอดเจดีย์ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชทรงบูรณะเจดีย์หลวงว่า “เมื่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว มีระเบียบกระพุ่มเป็นยอดอันเดียว...”² การบันทึกเช่นนี้อาจมีนัยถึงในอดีตยอดเจดีย์หลวงเดิมอาจเป็นระเบียบแบบเจดีย์ 5 ยอด เมื่อทำการบูรณะจึงเปลี่ยนรูปแบบและมีการบันทึกเป็นหลักฐาน ซึ่งนักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าส่วนยอดเจดีย์ที่พังทลายลงเมื่อ พ.ศ.2088 เป็นรูปแบบเดิมในการบูรณะโดยพระเจ้าติโล

¹ แหล่งเดิม. หน้า 131, 136.

² พระรัตนปัญญาเถระ. (2501). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มณวิฑูร. หน้า 111.

ราช¹ ประกอบกับหลักฐานที่แสดงถึงยอดเดิมที่เป็นกระพุ่มยอดเดียว โดยการทำชั้นหลังคาเอนลาด
 ประดับทุกมุมด้วยหางวัน² ต่อขึ้นไปจากส่วนเรือนธาตุเพื่อรองรับฐานบัวรับองค์ระฆังเป็นรูปแบบที่นิยม
 ต่อมาเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องระหว่างเรือนธาตุกับฐานบัวรองรับองค์ระฆัง โดยชั้นหลังคาเอนลาดทำ
 ให้ไม่มีการประดับเจดีย์ที่มุมทั้งสี่บนเรือนธาตุ

เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดหักหายไป สามารถเปรียบเทียบได้กับเจดีย์องค์อื่นที่สร้างขึ้นโดย
 รูปแบบศิลปะเดียวกัน

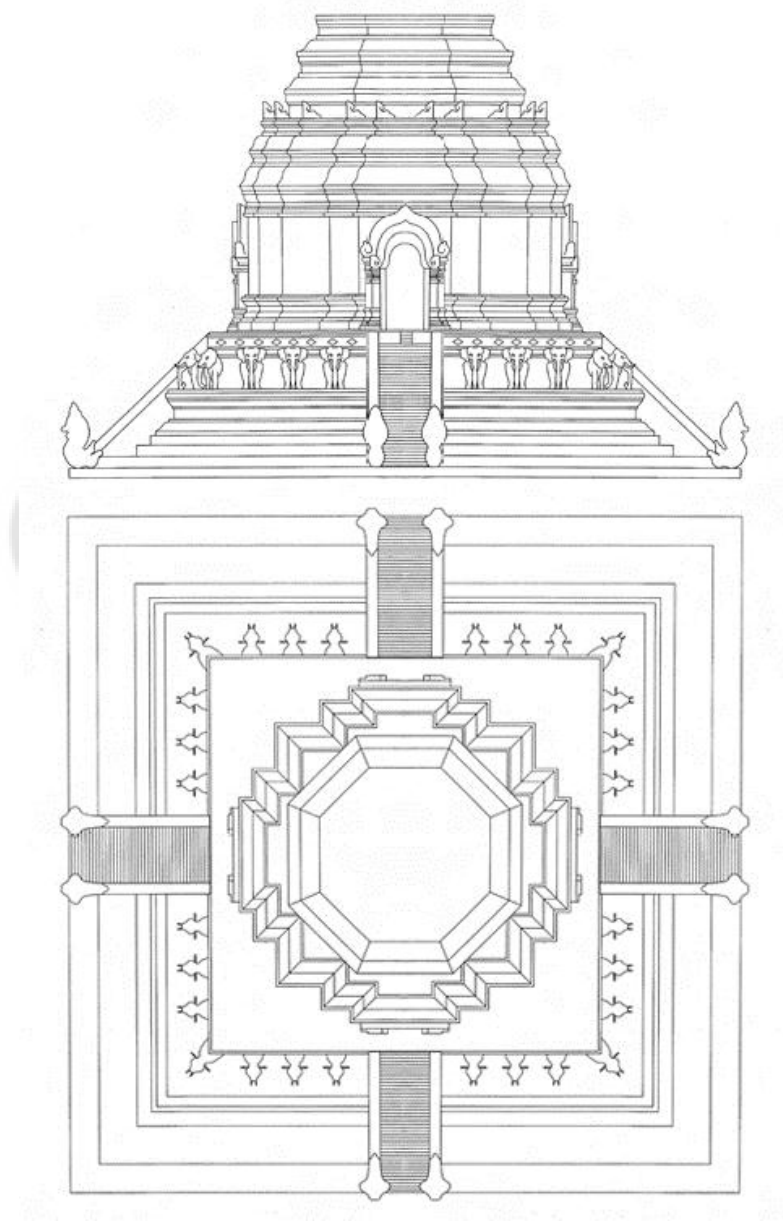
ภาพประกอบ 45 การเปรียบเทียบรูปแบบของเจดีย์หลวง และเจดีย์วัดเชียงมั่น (เพื่อการเปรียบเทียบ
 ไม่ใช่สัดส่วนเดียวกัน)

ที่มา: ปรับปรุงจาก วิเศษ เพชรประดับ. (2529). รายงานการขุดค้นศึกษาเพื่อเตรียมการ
 บูรณะพระเจดีย์หลวง. หน้า 63.

¹ สุรพล ดำริห์กุล. (2531, มีนาคม-เมษายน). ความรู้ที่ได้จากการขุดค้นศึกษาพระเจดีย์หลวงเมือง
 เชียงใหม่. ศิลปากร. 32(1): 43.

² สันติ เล็กสุขุม. เล่มเดิม. หน้า 148.

(1) **เจดีย์หลวง** นอกจากข้อสันนิษฐานจากส่วนฐานและเรือนธาตุที่เหลืออยู่ของเจดีย์หลวงว่าเป็นเจดีย์ทรงกระพุ่มยอดอันเดียว จึงเทียบเคียงกับรูปแบบของเจดีย์วัดเชียงมั่น ได้รูปแบบสันนิษฐานของเจดีย์หลวงเมื่อครั้งยังสมบูรณ์ทั้งองค์ แต่ในการบูรณะโดยกรมศิลปากรครั้งล่าสุดระหว่าง พ.ศ.2533-2535 เป็นการคงรูปแบบและคงสภาพของเจดีย์หลวงในลักษณะปรักหักพังไว้ โดยไม่มีการต่อ ยอดขึ้นไปตามข้อสันนิษฐาน

ภาพประกอบ 46 แผนผังและรูปด้านเจดีย์หลวง

องค์ประกอบทางกายภาพของเจดีย์หลวง

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อน 2 ชั้น รองรับฐานบัวฝังสี่เหลี่ยม ที่รับฐานหน้ากระดานยี่ดสูงเพื่อประดับรูปช้างครึ่งตัวโดยรอบฐานเจดีย์ จำนวน 28 เชือกด้านบนฐานหน้ากระดานนี้เป็นลานประทักษิณมีการเชื่อมต่อกับระดับพื้นดินด้วยบันนาคทั้ง 4 ด้าน

ส่วนกลาง หรือส่วนเรือนธาตุเป็นฐานบัว 2 ฐานในผังยกเก็จ 20 เชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้ยี่ดสูงเพื่อเจาะช่องและก่อมุขยื่นออกมาเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน ถัดจากเรือนธาตุเป็นชั้นบัวกลาขนาดใหญ่หรือชั้นหลังคาเอนลาดซ้อน 2 ชั้น รองรับชั้นบัวกลาฝังแปดเหลี่ยมที่เหลือหลักฐานว่าซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น โดยส่วนที่เหนือขึ้นไปได้พังลงมาทั้งหมด

ส่วนยอด ไม่ปรากฏหลักฐานเนื่องจากหักหายไป

ภาพประกอบ 47 เจดีย์หลวงที่ส่วนยอดพังทลายลงมา จากหลักฐานชั้นหลังคาเอนลาดทำให้สันนิษฐานว่ามีรูปแบบเป็นกระพุ่มยอดเดียว โดยสันนิษฐานว่าส่วนยอดมีรูปแบบเดียวกับเจดีย์วัดเชียงมั่น

ภาพประกอบ 48 เจดีย์วัดเชียงมั่น ตามประวัติกล่าวถึงการสร้างครอบทับเจดีย์องค์เดิมโดยพญาแสน
หลวงเมื่อ พ.ศ.2114¹

หลักฐานที่แสดงถึงความนิยมสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในช่วงยุคทองของล้านนา พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาพบทั้งในเขตเมืองเชียงใหม่ เวียงกุมกาม เชียงแสน แพร่ น่าน ในช่วงเวลาของการขยายพื้นที่การปกครองตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา ร่วมกับการสร้างเจดีย์ทรงกลม เจดีย์ทรงปราสาทล้านนาจึงมีพัฒนาการต่อมาในระบียบยอดเดียว ซึ่งต่อมาได้เพิ่มความสูงของเรือนธาตุขึ้นโดยการยัดทองไม้ของฐานเจดีย์ขึ้นเพื่อสร้างซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปโดยเจดีย์ที่พบในช่วงนี้ เช่น เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราชในบริเวณวัดมหาโพธาราม เชียงใหม่ ที่เจ้ายอดเชียงรายทรงสร้างขึ้นบริเวณที่ถวายพระเพลิงศพพระเจ้าติโลกราชแล้วสร้างสถูปองค์ใหญ่เพื่อบรรจุอัฐิ

¹ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2547). **วัดเชียงมั่น**. http://www.sri.cmu.ac.th/elanna/elanna47/public_html/travel/wat_cm5.html. สืบค้นเมื่อ วันที่ 29 เมษายน 2552.

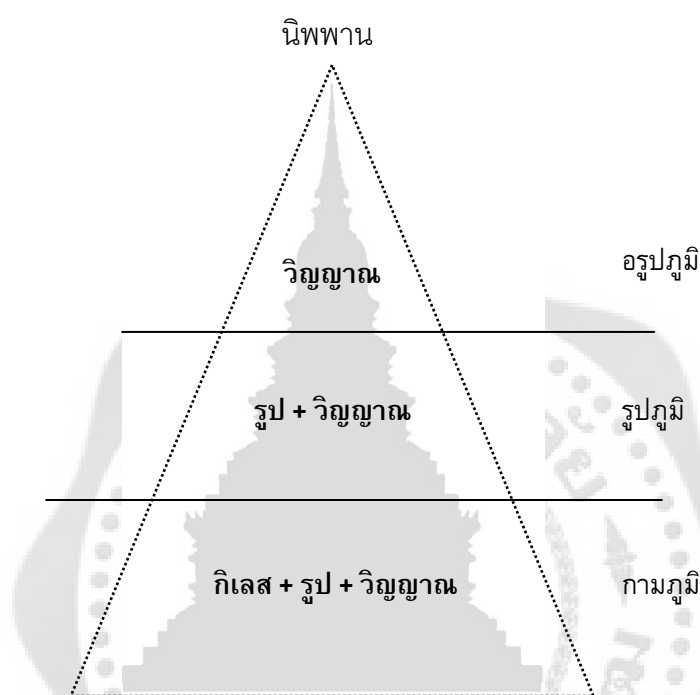

ภาพประกอบ 49 เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) และเจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกว่าสร้างในปี พ.ศ.2070 โดยพระเมื่องเกศ) มีรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ ส่วนเรือนธาตุยกเก็จ ทั้ง 4 ด้านมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปจากการศึกษาลวดลายประดับตกแต่งเรือนธาตุและกรอบซุ้ม

กล่าวโดยสรุป เจดีย์ทรงปราสาทที่สร้างขึ้นในล้านนา มี 3 รูปแบบ คือ เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์แบบมีชั้นหลังคาเอินลาด และเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ที่เกิดจากการยึดท้องไม้ส่วนฐานของเจดีย์ทรงกลม เจดีย์ทั้งสามแบบนี้ถูกสร้างขึ้นเป็นประธานของวัด ในตำแหน่งหลังวิหารหลวง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเขาวพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาลโดยตรงเนื่องจากการสร้างวิหารตามทิศเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของทวีปต่างๆ ที่ล้อมรอบเขาวพระสุเมรุ เป็นจักรวาลบนพื้นที่ขนาดใหญ่

รูปแบบของเจดีย์ที่มีพัฒนาการแตกต่างกันไปตามระเบียบขององค์ประกอบส่วนต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นมาจากฐานบัว ในรูปทรงสี่เหลี่ยม ยกเก็จ แปดเหลี่ยม สิบสองเหลี่ยม และวงกลม ด้วยการลดทอนรูปทรงเพื่อให้เกิดการซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปในรูปทรงสามเหลี่ยม ในประเด็นการตีความเชิงสัญลักษณ์เป็นการนำองค์ประกอบเหล่านี้มาวิเคราะห์การออกแบบ โดยการอ้างถึงหลักพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในการหลุดพ้นจากวัฏสงสารสู่นิพพาน พระธาตุเจดีย์เสมือนสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า โดยระลึกถึงพระธาตุที่บรรจุอยู่ภายใน เพื่อระลึกถึงหนทางที่จะขึ้นไปสู่จุดสูงสุดของพุทธศาสนา ทั้งคำสอนและการปฏิบัติ พระธาตุเจดีย์จึงเป็นสัญลักษณ์ของการพันทุกข์ สู่นิพพานเป็นที่ระลึกถึงและให้ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าสำหรับผู้ที่ยังไม่สามารถบรรลุได้

ในการเชื่อมโยงความหมายของพระธาตุเจดีย์ที่ออกแบบให้เป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป รองรับองค์ระฆังและส่วนยอดแหลม ทำให้เกิดเป็นรูปทรงสามเหลี่ยมเรียวแหลมขึ้นไปในอากาศ สามารถสื่อความหมายถึงภพภูมิในชั้นต่างๆ ที่สูงขึ้นไปมีการสละกิเลส รูป และวิญญูณ จนถึงระดับสูงสุดคือสุญญตาหรือพระนิพพานที่เปรียบดังความว่างเปล่าของอากาศที่เหนือปฏิสอดของเจดีย์ขึ้นไป

ภาพประกอบ 50 จำลองการตัดทอนกิเลส รูป และวิญญูณในภพภูมิชั้นต่างๆ ตามคติไตรภูมิจักรวาล

ที่มา: ปรับปรุงจาก สุวิภา จำปาวัลย์ และ ชัยชนะ ปิ่นเงิน. (2551). **การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา**. หน้า 126.

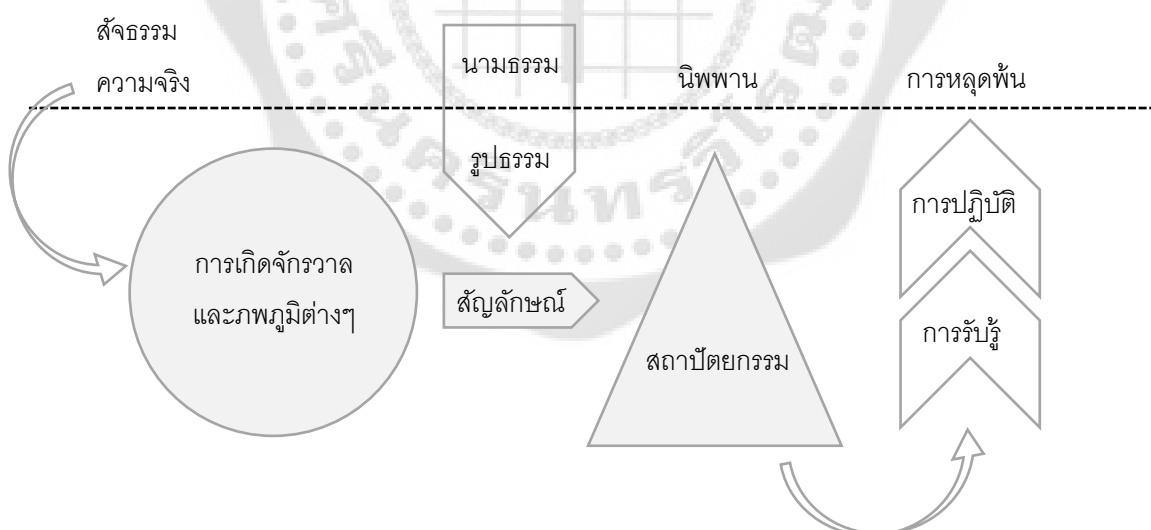
การยกระดับภพภูมิให้สูงขึ้นไปได้ออกแบบจากส่วนฐานพระธาตุเจดีย์ที่แผ่กว้างเปรียบดัง กิเลสที่ครอบงำจิตใจของสรรพสัตว์ เมื่อตัดกิเลสแล้วจะเข้าสู่รูปภูมิ การตัดรูปหรือกายแล้วเหลือแต่ วิญญูณในชั้นอรูปภูมิตามลำดับ ดังรูปแบบของพระธาตุเจดีย์ที่ตัดทอนปริมาตรออกไปในแต่ละชั้น ของฐานบัว จนถึงองค์ระฆัง ปล้องไฉน และปลียอดที่เรียวแหลมขึ้นไปในอากาศ ดังที่สุดแล้วคือความ ว่างเปล่า เปรียบเสมือนพระนิพพาน การออกแบบพระธาตุเจดีย์จึงเป็นการถ่ายทอดสัญลักษณ์ทาง พุทธศาสนาเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในพระธรรมคำสอน น้อมนำสู่การปฏิบัติ จากการเห็นภาพจำลอง หนทางสู่สภาวะที่สูงขึ้นในลำดับภพภูมิต่างๆ จนบรรลุถึงนิพพานอันเป็นความปรารถนาสูงสุดในพุทธ ศาสนา

ฐานบัวกับการออกแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา

จากการวิเคราะห์การออกแบบและความหมายขององค์ประกอบเจดีย์ล้านนานั้น พบว่า ส่วนประกอบสำคัญที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ จนนำมาสู่การจัดกลุ่มและพัฒนาการที่ชัดเจน คือ ฐานบัวแบบต่างๆ ที่ประยุกต์ใช้ตามรูปทรงสี่เหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบสองเหลี่ยม ทรงกระบอก

ส่วนการซ้อนชั้นเหนือฐานบัวขึ้นไป ตั้งแต่องค์ระฆัง ถึงบัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอดเป็น องค์ประกอบแต่ละส่วนของเจดีย์ ที่มีการตีความในเชิงสัญลักษณ์ด้วยการนับจำนวนชั้น เช่น ปล้องไฉน ที่มีการตีความตามจำนวนวงหรือปล้องที่สร้างขึ้น¹ สอดคล้องกับการศึกษาของ เอเดรียน สนอดกราส ที่อ้างคัมภีร์สรวาสตีวาทีน วินัย ระบุว่าจำนวนปล้องของเจดีย์มีความสัมพันธ์กับขั้นตอนสู่พระ นิพพานอย่างแน่นนอน²

ดังนั้นการศึกษาในเชิงสัญลักษณ์ที่มีวิธีการตีความอย่างหลากหลาย แต่ในที่สุดแล้วสามารถ สรุปได้ว่ารูปทรงของพระธาตุเจดีย์ล้านนาสร้างขึ้นจากการซ้อนลดหลั่นกันของฐานบัว องค์ระฆังและ ส่วนยอดแหลม จึงเกิดเป็นรูปทรงทรงสามเหลี่ยมเรียวแหลมขึ้นไปในอากาศ เพื่อให้รูปทรงของเจดีย์ สามารถสื่อความหมายถึงภพภูมิต่างๆ ได้ชัดเจน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในลำดับของการออกแบบ และ เป้าหมายของการสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อเน้นการเข้าใจในพระธรรมคำสอน โดยใช้สัจธรรมเป็นที่ตั้ง และศึกษาพร้อมปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้และประสบการณ์ ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพประกอบ 51 ลำดับขั้นตอนการถ่ายทอดความจริงทางพุทธศาสนาสู่สัญลักษณ์และจุดมุ่งหมาย สูงสุด คือการสื่อถึงหนทางแห่งการหลุดพ้น

¹ โชติ กัลยาณมิตร. (มีนาคม 2520). ไตรภูมิในพุทธศาสนากับสถาปัตยกรรมไทย. *เอกลักษณ์ไทย*. 1(3): 53-111.

² เอเดรียน สนอดกราส, ภัทรพร สิริกาญจน บรรณาธิการ. (2537). เล่มเดิม. หน้า 317.

3. องค์ประกอบและการออกแบบเจดีย์ล้านนา การวิเคราะห์สัญลักษณ์

การให้กำหนดความหมายของพระธาตุเจดีย์ให้เป็นที่ยอมรับของพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าแสดงเป็นมูลเหตุแห่งการสร้างตั้งแต่มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุตามสังเวชนียสถานแต่ครั้งพุทธกาล การให้ความหมายของพระธาตุเจดีย์ในเชิงสัญลักษณ์อธิบายได้ว่าการออกแบบเพื่อให้อยู่ตำแหน่งศูนย์กลางของจักรวาล ในการจัดวางผังวัด เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ เอดเรียน สอดกราส ได้ให้ความหมายของพระธาตุเจดีย์หรือพระสถูปว่าเป็นเสมือนธรรมจักร เป็นศูนย์กลางที่ทำให้ธรรมแผ่รัศมีไปทั่วจักรวาล เป็นการคลี่คลายออกจากจุดศูนย์กลางเช่นเดียวกับกลีบบัว¹

3.1 ดอกบัวในงานออกแบบพระธาตุเจดีย์ล้านนา

ความสำคัญของดอกบัวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่ยกย่องว่ามีความบริสุทธิ์ผุดผ่องและคุณงามความดี ด้วยกลีบดอกบัวเป็นพืชชนิดแรกที่เกิดขึ้นหลังจากจักรวาลถูกทำลายล้างด้วยไฟประลัยกัลป์ กลีบดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มกับปีใหม่ เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า² โดยจำนวนดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากผิวน้ำแทนจำนวนพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในหนึ่งอสงไขย³

ความเชื่อเกี่ยวกับดอกบัวในล้านนาถูกบันทึกไว้ในเอกสารโบราณที่คัดลอกต่อกันมา เรื่อง “ปฐมกัปป์” โดยฉบับที่ใช้ศึกษาเป็นสำเนาไมโครฟิล์มที่เก็บรักษาไว้ที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ทำสำเนาจากฉบับจริงที่จารขึ้นใน จ.ศ.1234 (พ.ศ.2415) ณ วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่⁴ อธิบายถึงการเกิดโลกมีชายหญิงคู่หนึ่งที่มีความเจริญยิ่งกว่าสัตว์ใด รู้ละอายจึงหาเสื้อผ้ามาปกปิดร่างกาย ไม่กินเนื้อสัตว์ เมื่อตายไปทั้งคู่ได้เกิดเป็นดอกบัวโดยอธิบายลักษณะของดอกบัวว่า

“ดอกบัวเป็นฝัก บัวผู้ชายเป็นหน่วยบัว และดอกบัวดอกนั้นเก้งหนึ่งมีกาบซ้อนขึ้นเมื่อบน เก้งดอกนั้นช่อง (สอง) ลงลุ่ม อุปมาดังเอาดอกบัว 2 ดอกเอาขวั้นมาชูกันไว้แน่นแล

กาบดอกบัวนั้นเปดดังเขียนหนังสือธัมมเป็นตัวอักษร 41 ตัวไว้ ในกาบดอกบัวนั้นชูกาบคิมิแลบัวดอกนั้นใหญ่หนัก (อายุ) ยืนได้ 1 กัปป์ จึงเหี่ยว จิ่งตายแล”

¹ แหล่งเดิม. หน้า 92.

² ฤทธิรัตน์ กายราศ. (2540). บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 47-48

³ แหล่งเดิม

⁴ ปฐมกัปป์ จ.ศ.1234 วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. รหัสไมโครฟิล์ม 78.019.011.018.018 1/47

ตามตำนานนั้นกล่าวถึงกาดอกบัวมีตัวหนังสืออัมม์ 41 ตัว ทำวพระญาได้นำใบบัวทั้งดงาม มาทำเป็นพัด และได้เรียนรู้ตัวหนังสืออัมม์อักษร 41 ตัวจากพัดนั้น เมื่ออายุ 20 ปี ทำวพระญาได้รู้ วินัยปิฎก 21,000 ขันธ อายุ 25 ปี ได้รู้สูตรตันตปิฎกอัมม์ 21,000 ขันธ ในกับปีต่อมาทำวพระญา ได้มาเกิดใหม่อายุได้ 15 ปี ได้รู้อภิมมาปิฎก 42,000 ขันธ เมื่อนับรวมเข้าด้วยกันเป็นอัมม์สัพพัญญู เจ้า 84,000 ขันธ กาดอกบัวนั้นจึงเป็นที่มาแห่งการรู้อักษรอัมม์และถ่ายทอดกันต่อมา¹ ดอกบัวในความเชื่อเรื่องปฐมกับปีเกิดมาเป็นปฏิภรณ์ธรรมคู่กับพุทธศาสนา

นอกจากความเชื่อดอกบัวมีคุณค่าในทางพระธรรมคำสอน ทั้งเรื่องความบริสุทธิ์ เรื่องของ บัวสีเหล่าแล้ว ยังพบว่ารูปแบบของดอกบัวถูกนำมาใช้ในงานออกแบบทางพุทธศาสนาทั้งดอกบัวบาน รองรับพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป ดอกบัวตูมเป็นส่วนยอดบนสุดในการตกแต่งงานพุทธศิลป์ และพบการนำกลีบบัวมาใช้ในงานออกแบบพระธาตุเจดีย์ โดยการคลี่คลายและตัดทอนรายละเอียดเป็นฐานบัว ที่มีองค์ประกอบของบัวคว่ำ บัวหงาย ในความเชื่อทางศาสนาได้กล่าวถึงบัวหงาย คือ ดอกบัว ส่วนบัวคว่ำ คือ เกาของดอกบัวอันเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าเป็นดอกไม้ที่ลอยอยู่ในน้ำ² โดยอาจเชื่อมโยงได้กับห้วงน้ำของจักรวาล ดอกบัวเป็นฐานรองรับจักรวาล เป็นเหตุผลที่ เอเดรียน สนอดกราส ใช้อธิบายถึงการใช้ดอกบัวเป็นฐานรองรับพระพุทธรูปและสิ่งก่อสร้างต่างๆ³ ห้วงน้ำที่รองรับดอกบัว สะท้อนเงาของดอกบัว ทำให้เกิดเป็นรูปแบบของฐานบัวคว่ำบัวหงาย เป็นองค์ประกอบสำคัญของการออกแบบเจดีย์

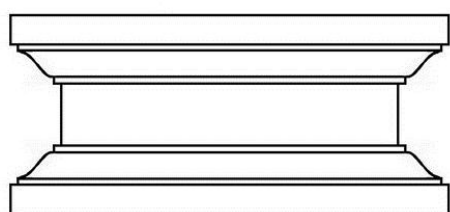
¹ เกริก อัครวิโนเรศ. (2558). **ปฐมกับปี จ.ศ.1234** วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่. รหัสไมโครฟิล์ม 78.019.011.018.018 1/47

² พระวิมลศีลาจารย์, เรียบเรียง. (2496). **ดอกบัวกับพระพุทธศาสนา**. หน้า 6. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางโรจนา ไชยยานนท์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2496.

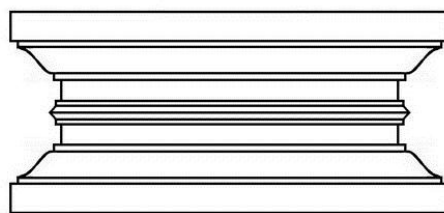
³ เอเดรียน สนอดกราส, ภัทรพร สิริกาญจน บรรณานิกร. (2537). เล่มเดิม. หน้า 92.

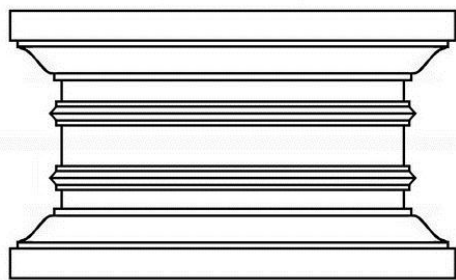
ภาพประกอบ 52 ดอกบัวที่อยู่พ้นระดับน้ำ และเงาสะท้อนของดอกบัว ทำให้เกิดสิ่งตรงข้ามเป็นบัวคว่ำบัวหงาย การเกิดเงาสะท้อนของดอกบัวต้องอยู่ในระดับเหนือผิวน้ำขึ้นไป ซึ่งเชื่อมโยงกับความสำคัญของห้วงน้ำ ที่ทำให้เกิดความหมายที่สมบูรณ์เชิงสัญลักษณ์

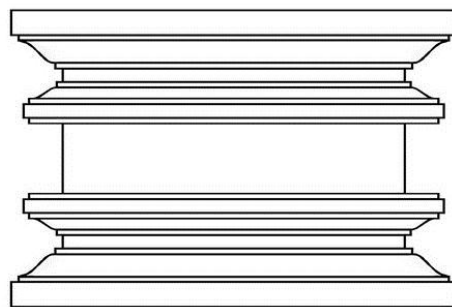
ฐานบัวลูกแก้ว

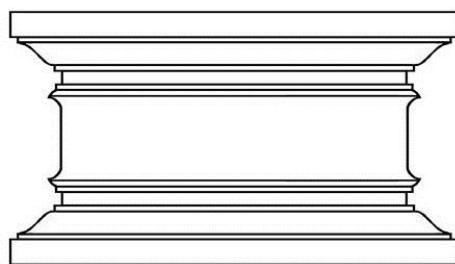
ฐานบัวหรือฐานปัทม์

ฐานบัวลูกแก้ว 2 เส้น

ฐานบัวสองชั้น

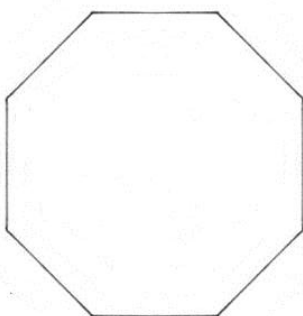
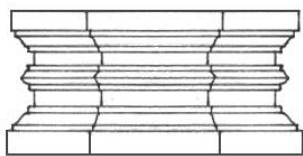

ฐานบัวปากแล

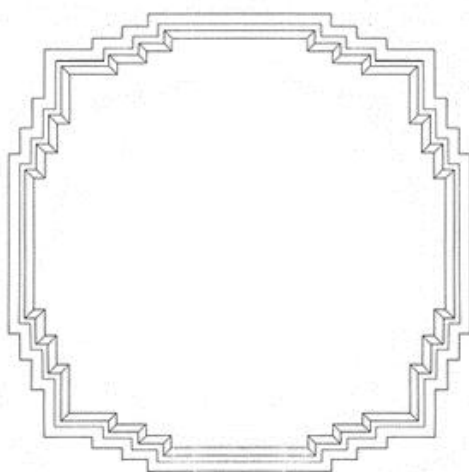
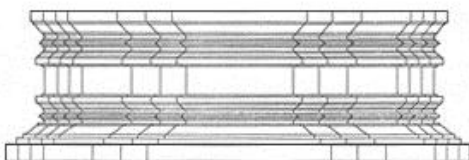
ภาพประกอบ 53 การออกแบบฐานบัวรูปแบบต่างๆ ที่พบในงานสถาปัตยกรรมพระธาตุเจดีย์ล้านนา

ที่มา: สุวิภา จำปาวัลย์ และ ชัยชนะ ปิ่นเงิน. (2551). การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา. หน้า 120.

ความสำคัญของฐานบัวในการออกแบบ นำมาสู่การประยุกต์ใช้ให้เกิดความแตกต่างในองค์ประกอบ เกิดเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ล้านนาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพระธาตุเจดีย์ทรงกลม

ภาพประกอบ 54 ตัวอย่างฐานบัวลูกแก้วในผังแปดเหลี่ยม ประดับในส่วนชั้นฐานรองรับองค์ระฆัง

ภาพประกอบ 55 ตัวอย่างฐานบัวสองชั้นในผังยกเก็จ ซึ่งนิยมใช้เป็นส่วนฐานของพระธาตุเจดีย์ล้านนา ตั้งอยู่บนฐานเขียง เพื่อรองรับชุดฐานบัวรองรับองค์ระฆัง

3.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบส่วนอื่นของพระธาตุเจดีย์

ตามการศึกษาด้านพัฒนาการศิลปะกล่าวว่า การสร้างองค์ระฆังพัฒนามาจากเนินดินที่ฝังศพตามหน้าที่ของสถูปในอดีตลักษณะเป็นทรงครึ่งวงกลม โดยกล่าวไว้ในวิวัฒนาการสถูปอินเดียว่าเมื่อพัฒนามาเป็นพระธาตุเจดีย์ได้เพิ่มความสูงขององค์สถูปด้วยฐานบัวที่รองรับ เพิ่มฉัตรบัลลังก์เหนือหรรมิกาและยึดเนินดินรูปครึ่งวงกลมขึ้นเป็นทรงกระบอก ประดับตกแต่งด้วยลวดลายมากขึ้น¹ เช่นเดียวกับที่เอเดรียน สนอดกราส กล่าวถึงพัฒนาการของพระสถูปในเอเชียว่ามีต้นแบบมาจากสามัญไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ต่อมาพัฒนาขึ้นโดยให้ความสำคัญกับส่วนฐานทำให้โดมและหรรมิกาลดความสำคัญลง² เมื่อมาถึงศรีลังกาได้มีการพัฒนาโดมรูปครึ่งวงกลมเป็นทรงระฆัง ดังเช่น ภูปารามในเมืองอนูราธปุระ และได้ส่งรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงระฆังแก่พม่าและไทย³ เช่นเดียวกับพัฒนาการของรูปแบบพระธาตุเจดีย์ในล้านนาที่เน้นความสำคัญที่ส่วนฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็กลง

ด้านปรัชญาขององค์ประกอบในส่วนองค์ระฆัง ถือว่าเป็นที่บรรจุหรือเป็นครมภ์แห่งธาตุห่อหุ้มจักรวาล “ธาตุครมภ์” มีความหมายถึงธาตุเป็นส่วนที่เหลือของร่างกาย หรืออัฐิ ธาตุครมภ์จึงหมายถึงที่บรรจุอัฐิ⁴ ซึ่งต่างไปจากความเชื่อของชาวล้านนาที่เขียนไว้ในตำนานพระธาตุเรื่องการบรรจุพระธาตุไว้ในกรุใต้ดินเพื่อรักษาให้ปลอดภัย โดยเชื่อมโยงไปถึงธาตุนิธานในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรูเพื่อป้องกันการลักขโมยพระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ จากการสัมภาษณ์ เกริก อัครชินเรศ มีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องตำแหน่งที่ประดิษฐานพระธาตุที่โยงมาถึงวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นว่า พระธาตุล้านนาบรรจุอยู่ใต้ดิน จึงกำหนดพฤติกรรมเรื่องการเข้าใกล้พระธาตุไว้อย่างเคร่งครัด เช่น ผู้หญิงห้ามเข้าไปในเขตพระธาตุ เป็นต้น ต่างจากพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ที่บรรจุพระธาตุไว้ในตำแหน่งที่อยู่เหนือระดับพื้นดิน คนเฒ่าคนแก่ รวมถึงผู้หญิงจึงร่วมในพิธีแห่ผ้าขึ้นธาตุได้⁵ ตำแหน่งการบรรจุพระธาตุจึงส่งผลต่อประเพณี และการกำหนดพฤติกรรมของคนในการสักการบูชาให้ถูกต้องเหมาะสม สำหรับการบรรจุพระธาตุล้านนาในปัจจุบันพบว่าได้เปลี่ยนมาบรรจุพระธาตุในองค์ระฆังเป็นตำแหน่งสำคัญ

¹ กรมศิลปากร. (2533). *วิวัฒนาการพุทธสถานไทย*. หน้า 55.

² เอเดรียน สนอดกราส, ภัทพร สิริกาญจน บรรณานิกร. (2537). เล่มเดิม. หน้า 225.

³ Elizabeth Moore, Hansjorg Mayer and U Win Pe. (1999). *Shwedagon Golden Pagoda of Myanmar*. New York : Thames and Hudson. p.131.

⁴ เอเดรียน สนอดกราส, ภัทพร สิริกาญจน บรรณานิกร. (2537). เล่มเดิม. หน้า 193

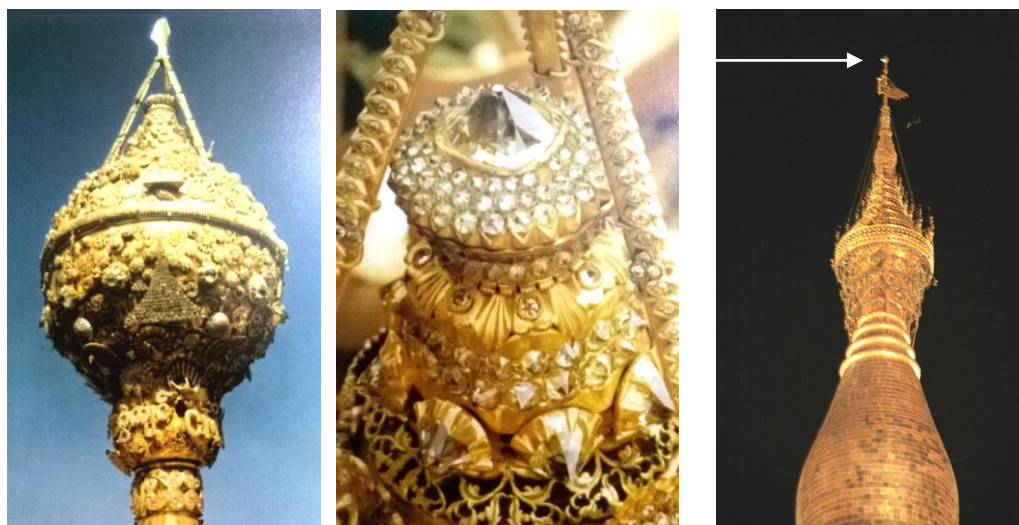
⁵ เกริก อัครชินเรศ. (2557, 31 กรกฎาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดต้นแก้ว ตำบลเวียงของอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

ส่วนองค์ประกอบสำคัญที่อยู่เหนือองค์ระฆังขึ้นไป เป็นส่วนยอดที่เป็นแกนหรือเสาหลักของ พระธาตุเจดีย์ทำให้ฉัตรเป็นยอดสูงสุด เพื่อแสดงว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นใหญ่ในจักรวาล หรือมีกาเป็น สัญลักษณ์ของแท่นประทับหรือโพธิบัลลังก์ ส่วนยอดบนสุดของพระธาตุเจดีย์ประดับด้วยกลศหรือยอด มณี แสดงตำแหน่งสูงสุดของคำสอน ของการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ก่อนที่จะหลุดพ้นสู่พระนิพพาน

ความสำคัญของยอดพระธาตุเจดีย์ได้ปรากฏความในคัมภีร์ฉัตติยปิณี ตอน **อวิจิมหานรก** ได้กล่าวถึงการแก้ไขผลกรรมไว้ว่าสัตว์ผู้จักตายไปสู่รณนั้น จะปรากฏคตินิมิตเห็นเปลวไฟนรกอยู่บ่อยๆ ผู้แต่งคัมภีร์ได้ยกตัวอย่างบิดาของพระมหาโสณเถระเป็นพรานที่ทำบาปไว้มาก เมื่อเจ็บป่วยพระมหาโสณเถระให้บิดาบวชเป็นภิกษุ เมื่อใกล้ตายได้จึงพาบิดาไปที่ลานเจดีย์ให้กล่าวไตรสรณคมน์และจ้องมองแต่ยอดเจดีย์ เพื่อทำจิตใจใสสะอาดด้วยกุศลกรรมจึงบังเกิดนิมิตแห่งเทวโลก หลักการที่ปรากฏในฉัตติยปิณีนี้จึงเป็นการสอนถึงการทำความสุดท้ายที่มีกำลังมากสามารถตัดกำลังบาปกรรมที่จะได้รับผลในชาติหน้าได้ ทำให้กรรมอันจะให้บังเกิดปฏิสนธิวิบากกลายเป็นอโหสิกรรม คือ กรรมที่ไม่มีผลนับว่าเป็นการกระทำบุญห้ามบาปอันเป็นผลกรรมในชาตินี้¹ ความเชื่อเรื่องการนำผู้ใกล้ถึงความตายไปไว้ยังวัด ได้ปรากฏในประวัติศาสตร์พม่า ซึ่ง หม่อง ทิน อ่อง กล่าวไว้ว่า “เมื่อพระเจ้าอลองสิทฺทุทรงพระประชวรและหมดสติ พระโอรสองค์รองทรงคิดว่าพระองค์กำลังจะสวรรคต จึงให้ย้ายพระองค์ไปยังวัดแห่งพระเจดีย์ชเวกุกยี”² การได้เฝ้ามองพระธาตุเจดีย์เพื่อให้เกิดจิตศรัทธาและเพ่งมองไปที่ยอดเจดีย์ซึ่งเป็นจุดสูงสุดให้เห็นแสงแห่งอัญมณี ก่อนที่จะสิ้นสุดเรียวแหลมขึ้นไปในห้วงอากาศ เปรียบได้กับการเข้าสู่นิพพานละทิ้งทุกสิ่งเพื่อเข้าสู่ความว่างเปล่า ดังปรากฏบนยอดพระธาตุสำคัญ เช่น พระมหาเจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า พระธาตุทริภุญไชย จังหวัดลำพูน ที่ประดับด้วยอัญมณีให้แสงสว่างที่ปลายยอดพระธาตุเจดีย์

¹ **ฉัตติยปิณี**. (คัมภีร์ไบบลาน). แปลโดย เกริก อัครชินเรศ. (2557). ตามความในคัมภีร์ไบบลานเรื่อง ฉัตติยปิณี ในตอนที่อธิบายถึงนรกภูมิที่ 8 อวิจิมหานรก

² หม่อง ทิน อ่อง. (2556). **ประวัติศาสตร์พม่า**. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. หน้า 51.

ภาพประกอบ 56 อัญมณีประดับบนยอดฉัตรพระมหาเจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า

ที่มา: Elizabeth Moore, Hansjorg Mayer and U Win Pe. (1999). Shwedagon Golden Pagoda of Myanmar. p 139.

ภาพประกอบ 57 อัญมณีประดับบนยอดฉัตรพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน

ที่มา: องค์พระบรมธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร จังหวัดลำพูน. (2553). หน้า 52-53.

4. รูปแบบพิธีกรรมที่ปรากฏในพระธาตุล้านนา

มณี พยอมยงค์ เรียบเรียงหนังสือประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทยขึ้น จากการศึกษารวบรวมเอกสารชั้นต้นจากคัมภีร์ใบลาน และปี่ปสา (ตำราที่ทำจากกระดาษสา) ที่เขียนขึ้นเพื่อสืบทอดประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาให้คงอยู่ พบว่าใน 12 เดือนนั้น ชาวล้านนาได้ประกอบประเพณีสำคัญทางศาสนาควบคู่ไปกับประเพณีการเกษตร ประเพณีการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติ บิดา มารดา ครูอาจารย์ และบรรพบุรุษ ซึ่งแสดงถึงสภาพสังคม การดำรงชีวิตของชาวล้านนาตามครรลองพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ประเพณีที่สำคัญเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุของชาวล้านนา คือ ประเพณีขึ้นพระธาตุ ในวันเพ็ญเดือน 8 เหนือ (ประมาณเดือนมิถุนายน)¹ เป็นการเดินทางไปนมัสการพระธาตุสำคัญซึ่งในอดีตเป็นการเดินทางด้วยเท้าหรือพาหนะประเภทเกวียน จึงเดินทางเพื่อให้ถึงพระธาตุก่อนค่ำ เพื่อทำการสวดมนต์ เช่น หัวคำสวดพระสูตร ช่วงดึกสวดสรภัญญะ ช่วงค่อนข้างรุ่งเป็นการสวดเบิก ที่ดำเนินไปตั้งแต่ช่วงเย็นถึงใกล้สว่างของวันใหม่²

ภาพประกอบ 58 การเดินทางมาจาริกแสวงบุญของชาวพม่าที่พระธาตุอินทร์แขวน (Kyaikhtiyo) การเดินเท้าใช้เวลากว่า 4 ชั่วโมง เพื่อมาสวดมนต์และปักค้างคิ่น ก่อนนมัสการพระธาตุอีกครั้งในรุ่งเช้า เป็นประเพณีที่ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน

¹ มณี พยอมยงค์. (2533). ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. หน้า 101-103.

² แหล่งเดิม หน้า 104.

ส่วนประเพณีเกี่ยวกับการไหว้พระธาตุที่จัดขึ้นในล้านนา ทั้งพระธาตุประจำจังหวัดและพระธาตุในแต่ละชุมชน เป็นการทำบุญและแสดงความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุซึ่งจัดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป เช่น พระธาตุช่อแฮ ได้จัดงานประเพณีนมัสการองค์พระธาตุช่อแฮระหว่างวันขึ้น 9 ค่ำ ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เหนือ ของทุกปี โดยใช้ชื่องานว่า “งานประเพณีไหว้พระธาตุช่อแฮ เมืองแพร่แห่ตุงหลวง”

ควบคู่กับการเดินทางเพื่อไหว้พระธาตุ คือการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด หรือ “ชุธาตุ” ถือเป็นค่านิยมหนึ่งที่เพิ่มขึ้นในภายหลัง ด้วยการยึดเอาพระธาตุเจดีย์เป็นที่พึ่งแห่งตนตามปีเกิด เป็นประเพณีของชาวล้านนาที่เกิดปีใดต้องไปนมัสการพระธาตุประจำปีเกิดของตน เพื่อเป็นสิริมงคลและเชื่อว่าเกิดอาณิสสรมาก¹ การกำหนดพระธาตุประจำปีเกิดมีความเกี่ยวข้องกับ 12 นักขัตตร ได้แก่

พระธาตุประจำปีเกิดปีไข่ หรือปีชวด พระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
พระธาตุประจำปีเกิดปีเป่า หรือปีฉลู พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
พระธาตุประจำปีเกิดปียี่ หรือปีขาล พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่
พระธาตุประจำปีเกิดปีเหมา หรือปีเถาะ พระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน
พระธาตุประจำปีเกิดปีสี หรือปีมะโรง พระพุทธสิหิงค์/พระธาตุวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
พระธาตุประจำปีเกิดปีไฉ้ หรือปีมะเส็ง พระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา ประเทศอินเดีย หาก
ไปไม่ถึงให้กราบไหว้ต้นโพธิ์แทน

พระธาตุประจำปีเกิดปีสง่า หรือปีมะเมีย พระธาตุตะกั่ว หรือ เจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า
พระธาตุประจำปีเกิดปีเม็ด หรือปีมะแม พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่
พระธาตุประจำปีเกิดปีสัน หรือปีวอก พระธาตุนม จังหวัดนครพนม
พระธาตุประจำปีเกิดปีเล่า หรือปีระกา พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน
พระธาตุประจำปีเกิดปีเส็ด หรือปีจอ พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี บนสรวงสรรค์ชั้นดาวดึงส์
พระธาตุประจำปีเกิดปีไก่ หรือปีกุน พระธาตุดอยตุง จังหวัดเชียงราย

เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดนั้น เถียรชาย อักษรดิษฐ์ (2545) พบว่า ประเพณีการบูชาพระธาตุถูกสร้างขึ้นภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และศาสนาของล้านนาที่เกิดขึ้นประมาณร้อยกว่าปีที่ผ่านมานี้ มิได้มีความเก่าแก่ไปถึงสมัยอาณาจักรล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21² โดยหลักฐานที่ยืนยันได้แก่ การศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาเกี่ยวกับการสร้างตำนานพระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ในล้านนาที่เข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ ทำให้เกิดวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่แต่งโดยพระเถระล้านนาอย่างแพร่หลาย ทั้งชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา จักกวาฬ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 101.

² เถียรชาย อักษรดิษฐ์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 122-124.

ที่ป็นี ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น ทำให้เกิดความเลื่อมใส ศรัทธาในพระธาตุ ซึ่งชนชั้นปกครองได้นำมาใช้บูรณาการสังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม และเชื้อชาติที่หลากหลายในล้านนา

เพื่อชี้ถึงประเด็นสำคัญในการศึกษาจึงตรวจสอบหลักฐานจากประเพณี พิธีกรรม ตำนาน การสร้างสิ่งบูชา เพื่อสนับสนุนว่าประเพณีบูชาพระธาตุประจำปีในล้านนาได้เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2394-2428¹ เนื่องจากสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การขยายอิทธิพลและอำนาจชาตินิยมตะวันตก ทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม วัฒนธรรมทั้งในระดับระดับมหภาค ศูนย์กลางอำนาจของรัฐกับชาติตะวันตก และระดับจุลภาคระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองภายใต้ราชอาณาจักรสยาม ได้ก่อให้เกิดความเลื่อมล้ำระหว่างวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และความขัดแย้งทางการเมืองการปกครอง จึงเกิดการเคลื่อนไหวด้วยอุดมการณ์ทางศาสนา โดยใช้ความศรัทธาและความเชื่อทางศาสนาเป็นกลไกสำคัญ

สรุปบทที่ 4

คติไตรภูมิจักรวาลและพระธาตุแสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิดของสิ่งมีชีวิตในภพภูมิทั้งสาม โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพาน การค้นหาความจริงของจักรวาล เพื่อให้ข้ามพ้นปัญหาภัยกับคำถามของชีวิต ต้องเดินทางตามพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาลเกิดขึ้นในภายหลังโดยมีตำนานรองรับ เพื่ออธิบายถึงกฎแห่งกรรม ให้เข้าใจถึงการเวียนว่ายตายเกิด การออกแบบพระธาตุเจดีย์ให้เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า

ความเข้าใจในคติไตรภูมิที่ถ่ายทอดผ่านพระธาตุเจดีย์ขึ้นอยู่กับการคิดและระบบคุณค่าของสังคมล้านนาในแต่ละช่วงเวลา ต้องอาศัยการตีความเพื่อให้เข้าใจความหมายของสัญลักษณ์พบว่านอกจากพุทธศาสนิกชนจะเดินทางไปนมัสการพระธาตุเพื่อแสวงบุญและประกอบประเพณีพิธีกรรมแล้ว ผู้ที่เน้นการปฏิบัติทำวิปัสสนาเพื่อให้เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นยังได้เดินทางไปนมัสการพระธาตุสำคัญด้วย เมื่อพุทธศาสนิกชนเกิดความเข้าใจแล้วจะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป

เพื่อสร้างความเข้าใจจึงประกอบพิธีกรรมขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีคติไตรภูมิจักรวาลเป็นแนวคิดในการออกแบบถ่ายทอดในเชิงสัญลักษณ์ โดยถือว่าพระธาตุเป็นความจริงสูงสุด เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาลแทนองค์พระพุทธเจ้า การสร้างพระธาตุเจดีย์เหมือนการสร้างจักรวาลโดยการจำลองพิธีกรรมมา ในทางรูปธรรมจึงปรากฏการสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้น เป็นศูนย์กลางของวัด ของเมือง สร้างบนที่สูง การสร้างวัดเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ เหมือนจักรวาลที่มหาศาล

การศึกษารูปแบบและพัฒนาการของพระธาตุเจดีย์ล้านนาเป็นแนวคิดที่รับมาจากวิชาการด้านศิลปะจากตะวันตก เริ่มจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้นำในการศึกษา

¹ แหล่งเดิม. หน้า 253-456.

ศิลปกรรมในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อความเข้าใจถึงศิลปวัฒนธรรมของบ้านเมืองทางล้านนา เกิดการขยายผลสู่การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ที่เห็นพัฒนาการของรูปแบบเจดีย์ล้านนา และขยายผลสู่การบริหารจัดการด้านวัฒนธรรม เป็นการรวบรวมหัวเมืองต่างๆ สร้างความเป็นหนึ่งเดียวกัน ของราชอาณาจักรด้วยแนวคิดของจอมเจดีย์ ตลอดจนการจัดการด้านอื่นที่สัมพันธ์กัน ดังนั้นการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการความสัมพันธ์ และการเมืองการปกครองในรัฐชาติ

พัฒนาการด้านการศึกษาพระธาตุเจดีย์ล้านนาพบว่า มีรูปแบบและพัฒนาการที่หลากหลาย ตามความเชื่อหรืออิทธิพลที่รับมาจากศรีลังกา พุกาม สุโขทัย ซึ่งเป็นบ้านเมืองที่รายล้อมด้วยความเจริญทางพุทธศาสนา นอกจากส่งแนวคิดเรื่องตำนาน การบูชาพระธาตุ ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุแล้ว การต่อรองเชิงอำนาจที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นไปในลักษณะเดียวกัน

รูปแบบของเจดีย์ที่มีพัฒนาการแตกต่างกันไปตามระเบียบขององค์ประกอบส่วนต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นมาจากฐานบัว ในรูปทรงสี่เหลี่ยม ยกเก็จ แปดเหลี่ยม สิบสองเหลี่ยม และวงกลม ด้วยการลดทอนรูปทรงเพื่อให้เกิดการซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปในรูปทรงสามเหลี่ยม ในประเด็นการตีความเชิงสัญลักษณ์เป็นการนำองค์ประกอบเหล่านี้มาวิเคราะห์การออกแบบ โดยการอ้างถึงหลักพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในการหลุดพ้นจากวัฏสงสารสู่นิพพาน พระธาตุเจดีย์เสมือนสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า โดยระลึกถึงพระธาตุที่บรรจุอยู่ภายใน เพื่อระลึกถึงหนทางที่จะขึ้นไปสู่จุดสูงสุดของพุทธศาสนา ทั้งคำสอนและการปฏิบัติ พระธาตุเจดีย์จึงเป็นสัญลักษณ์ของการพันทุกข์ สุนิพพานเป็นที่ระลึกถึงและให้ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าสำหรับผู้ที่ยังไม่สามารถบรรลุได้

เมื่อล้านนาเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งสำคัญในช่วงปฏิรูปการปกครอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 รัฐบาลสยามส่งข้าหลวงสามหัวเมือง การนำพระธาตุมาเป็นส่วนหนึ่งของการต่อรองได้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับความต้องการสิ่งยึดเหนี่ยว ในช่วงที่บ้านเมืองเกิดการเปลี่ยนผ่านหรือเกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ พบว่าการสร้างพระธาตุเจดีย์ได้วนเวียนมาทำซ้ำรูปแบบเดิมด้วยการเลียนแบบจากพระธาตุเจดีย์ในยุครัฐจารีต การสร้างสรรครูปแบบใหม่หมดไป ส่วนหนึ่งเกิดจากอำนาจของผู้อุปถัมภ์เปลี่ยนไป ทำให้การสร้างพระธาตุเจดีย์วนกลับไปหารูปแบบเดิม ด้วยฝีมือที่ตกต่ำลง จนมาถึงยุคโลกาภิวัตน์ เมื่อระบบทุนนิยมได้เปลี่ยนวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า การสร้างพระธาตุจึงกลับมาตกแต่งด้วยรูปแบบและวัสดุสมัยใหม่ให้มีความงดงามประดับตกแต่งด้วยลวดลายอย่างเต็มที่ พระธาตุเจดีย์ในรุ่นหลังจึงกลายเป็นสถานที่เน้นการทำบุญบริจาค

พระธาตุกับการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ในสังคมโลกาภิวัตน์

1. พระธาตุล้านนากับความเชื่อในสังคมโลกาภิวัตน์

โลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อตำนานพระเจ้าเลียบโลกและคติจักรวาลในพุทธศาสนาได้เปลี่ยนไปตามเหตุผลที่แสดงความจริงในโลกปัจจุบัน ซึ่งอาศัยการพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ข้อมูลข่าวสาร ผู้คนในสังคมล้านนาต่างปรับตัวให้ทันสมัย ก้าวทันสังคมโลกปัจจุบันมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุยังคงได้รับการกล่าวถึงในอิทธิปาฏิหาริย์ ในฐานะที่พึ่งทางจิตใจ พร้อมกับการเดินทางไปสักการบูชาพระธาตุสำคัญตามเมืองต่างๆ ควบคู่กับการท่องเที่ยว

ความนิยมพิสูจน์พระธาตุของแท้ โดยพิจารณาจากพระธาตุของพระพุทธเจ้ามีสีและขนาดตามที่ได้กำหนดไว้ในตำนาน ต่อมาการบูชาธาตุพระอรหันต์มีมากขึ้น หลักการพิจารณาพระธาตุแท้ อาศัยการพรรณนาถึงลักษณะของพระธาตุว่ามีลักษณะกลม ยาวรี เลี้ยว หรือเป็นเหลี่ยม ขนาดใหญ่ เล็ก มีหลากสี สีทองอุไร สีขาว แดง ดำ และวิธีการพิสูจน์พระธาตุแท้คือนำมาลอยน้ำ ของจริงลอยน้ำได้ รัศมีของน้ำหรือประกายของน้ำจะปรากฏเป็นแฉกๆ บางครั้งจมน้ำ แต่เมื่อขึ้นขึ้นมาจะลอยใหม่ได้ และมักรวมตัวกันเสมอ¹

ความศรัทธาในพระธาตุจนถึงปัจจุบัน ร่วมกับความเชื่อในลักษณะการหาความแท้ของพระบรมสารีริกธาตุจึงเกิดการรื้อฟื้นเรื่องราวจากตำนานพระธาตุ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เพื่อแสดงสถานที่ประดิษฐานทุกส่วนของพระวรกายพระพุทธเจ้าให้ครบทั้งพระองค์ เป็นเรื่องที่ต่างไปจากความในพระไตรปิฎก การศึกษาหลักฐานของพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ และพระธาตุ² เพื่อตอบสนองความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุ การสักการบูชาด้วยพระคาถาต่างๆ เพื่อเกิดสิริมงคล การบันทึกปาฏิหาริย์ของพระธาตุที่อยู่เหนือเหตุผลที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ กล่าวได้ว่าความเชื่อและความศรัทธาที่พุทธศาสนิกชนมีต่อพระธาตุนั้น มีความเป็นนามธรรมสูง ด้วยความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุ เป็นปุชนิยธาตุสิ่งเดียวที่บังเกิดจากพระวรกายของพระองค์จึงเป็นสิริมงคลล้ำค่า เกิดจากการปฏิบัติจนบรรลุผล นิพพาน ตลอดจนถึงกับอริยบุคคลผู้บำเพ็ญเพียรขัดเกลากิเลส

¹ สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำราญ จิมพะเนาว์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 5.

² จากตัวอย่างการศึกษารวบรวมของ บรรจบ บรรณรุจิ. (2546). พระบรมสารีริกธาตุ. และ ทศพล จังพานิชย์กุล. (2548). พระบรมสารีริกธาตุพระอรหันตธาตุ.

สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ กล่าวถึงเหตุที่พุทธศาสนิกชนเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่กับ พระธาตุ และกราบไหว้บูชาเพื่อคุ้มครองตนเองให้แคล้วคลาดจากอันตรายทั้งปวง บางตำนานที่แต่งขึ้น ในช่วงยุคทองของล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 โยงไปถึงเรื่องที่เทวดาที่มากคุ้มครองพระธาตุ จะคอยปกป้องรักษาผู้ที่มากราบไหว้บูชาพระธาตุนั้นด้วย¹ ดังตัวอย่างจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่มี เนื้อหาเกี่ยวกับการสักการพระธาตุว่า

จงสักการบูชาตามสติกำลังและเจตนา ด้วยที่แท่นเทวดาพระอินทร์ละพระพรหมทั้งหลายยอมลงมา ไหว้พระธาตุสมาธิเสมอ เราย่อมได้กลิ่นของหอมตลบอบอวลไปทั่ว มีเสียงดนตรี ช้อง กลอง คนทั้งหลาย ไม่ควรทำอนาจารและสิ่งของสกปรกใกล้บริเวณบ่อน้ำที่นั่น ไม่เหมาะไม่ควร ไม่เป็นที่พอใจแก่เทวดา ทั้งหลาย อาจทำให้เกิดเภทภัยได้ ส่วนผู้ใดได้นมัสการกราบไหว้บูชาด้วยความเคารพแก้มหาธาตุเจ้า ดังกล่าวมา ผู้นั้นย่อมสัมฤทธิ์ผลทางโลกียสุขในเมืองคนและเมืองสวรรค์ จนกระทั่งเข้าถึงพระนิพพาน อย่างแน่นอน²

ส่วนความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุในปัจจุบัน ทศพร จังพานิชย์กุล ได้กล่าวไว้ในบทนำของ พระบรมสารีริกธาตุว่า “มีความเชื่อว่าบุคคลที่มีพระบรมสารีริกธาตุหรือแม้แต่พระธาตุของพระอรหันต์ ไว้ในครอบครองหากหมั่นสักการบูชาและประพฤติตนอยู่ในทางที่ชอบด้วยศีลธรรมแล้วจะประสบแต่ สิริมงคล มีความสุขความเจริญ และความร่มเย็นเป็นอย่างยิ่ง”³

เรื่องราวที่สร้างขึ้นใหม่ในแต่ละสังคม แต่ละช่วงเวลาประกอบด้วยเหตุผลที่หลากหลาย ซึ่ง สะท้อนถึงวัตถุประสงค์ทั้งทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมที่อธิบายได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง ความคิด ความเชื่อตามกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถูกท้าทายจากแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ แนวคิดเรื่อง เหตุผลนิยม สัญนิยม ได้ส่งผลอย่างชัดเจนต่อระบบความคิดของคนตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลคติของล้านนาเปลี่ยนแปลงไปเป็นจักรวาลใหม่ที่มีความชัดเจน ตามการศึกษาด้านดาราศาสตร์ที่พัฒนามาอย่างต่อเนื่อง

ความเจริญของการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์จากตะวันตก ตลอดจนแนวคิดของรัชชาติส่งผล ถึงการขีดเส้นแบ่งเขตแดนการปกครองแต่ละประเทศอย่างชัดเจน ส่งผลถึงการกำหนดอาณาเขตการ ปกครองด้วย “จอมเจดีย์” หรือพระธาตุสำคัญในแต่ละภูมิภาคที่ประกอบกันเป็นราชอาณาจักรไทย เป็นส่วนหนึ่งของ “การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติและดินแดนเพื่อรักษาความ

¹ สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำราญ จิมพะเนาว์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 1

² สิงพะ วรรณสัย. (2557). เล่มเดิม. หน้า 86

³ ทศพร จังพานิชย์กุล. (2548). พระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ. หน้า 39.

มั่นคงของพระราชอำนาจตามกฎหมายสมัยใหม่ของตะวันตก”¹ เป็นเหตุผลที่สนับสนุนการเมืองการปกครอง และการสร้างอาณานิคมอย่างชัดเจน

ส่วนพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ เมื่อเชื่อมโยงกับกระแสโลกาภิวัตน์แล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในช่วงหลังทศวรรษ 2500 เมื่อเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นมา พระธาตุมีบทบาทหน้าที่ใหม่ต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่เห็นได้ชัดเจนคือปรากฏการณ์การท่องเที่ยวที่ทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าสำหรับนำเสนอแก่นักท่องเที่ยว เป็นการสร้างมูลค่าทางการท่องเที่ยว ตลอดจนแนวคิดในการอนุรักษ์ที่ต่างไปจากอดีต โดยถือว่าพระธาตุสำคัญเป็นสมบัติของชาติ ในปัจจุบันจึงมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาให้การดูแลโดยตรง ภายใต้กรอบความคิดของมรดกโลก และมรดกชาติ

2. แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าในกระแสโลกาภิวัตน์

แนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) ของรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ นำเสนอไว้ในปี พ.ศ. 2536 เป็นมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ เกี่ยวกับการพัฒนาการของทุน ด้วยการสังเกตพัฒนาการของระบบทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจไทย ภายใต้ความเชื่อว่าการกลุ่มทุนวัฒนธรรมที่มีความสำคัญในสังคมโลกปัจจุบัน และยังคงทรงอิทธิพลต่อไปในอนาคต โดยทุนวัฒนธรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของทุนบริการได้เข้ามาแทนที่ทุนอุตสาหกรรม จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมเศรษฐกิจโลก ทุนวัฒนธรรมเติบโตด้วยอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรมที่มีการฝังตัวของวัฒนธรรม (Cultural Embodiment) อยู่ในสินค้าที่ทำให้สินค้าแต่ละประเภทมีคุณสมบัติ คุณค่า และความแตกต่างหลากหลาย²

หากพิจารณาเรื่องทุนทางวัฒนธรรมที่กลายเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงอยู่ของความเชื่อทางศาสนาท่ามกลางสังคมโลกาภิวัตน์ ทั้งความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ที่ถูกปฏิเสธด้วยวิธีคิดเชิงตรรกะและเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ แต่ด้วยความเชื่อที่สั่งสมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ทำให้เกิดการฝังตัวของวัฒนธรรมตามแนวคิดของ รังสรรค์ สามารถใช้พิจารณากรณีศึกษาพระธาตุล้านนาได้ว่า วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องพระธาตุ คือ มุขปาฐะหรือการเล่าเรื่อง การแต่งตำนานพระธาตุรองรับความศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ พิธีกรรมอันเป็นมงคลที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู เช่น การสงฆ์พระธาตุ การยึดเหนี่ยวเป็นศูนย์กลางและที่พึ่งทางใจ แทนองค์พระพุทธรูป สิ่งเหล่านี้ดำรงอยู่ท่ามกลางบริบทของคำว่าวัฒนธรรมที่นำมาเป็นทุน ที่เกิดทั้งผลดีและผลเสียต่อสังคมในเวลาเดียวกัน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

¹ ชาตรี ประกิตนันทการ. (2551). พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์. หน้า 78.

² รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2546). ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม 1. กรุงเทพฯ : มติชน หน้า 17-18, 28-29.

การเติบโตของทุนวัฒนธรรมต้องอาศัยอุตสาหกรรมสินค้าวัฒนธรรม (Culture Product) เช่น ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่มีความใหญ่โตมากกว่าอดีต การสอดแทรกกิจกรรมที่หลากหลายวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้คนมากขึ้น เป็นการดำเนินการโดยใช้ฐานความคิดความเชื่อ การนำเสนอความเป็นอัตลักษณ์ ให้กลายเป็นรูปธรรม จับต้องได้ กลายเป็นสินค้าและบริการที่มีมูลค่า

จากวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าด้วยกระบวนการตามแนวคิดหลักเรื่องทุนวัฒนธรรมนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้วิเคราะห์ในเชิงสังคมวิทยา ว่าด้วยระบบทุนนิยมว่าเป็นขั้นตอนสุดท้ายของโลกาภิวัตน์ในการเอาประโยชน์จากวัฒนธรรม เปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าเปลี่ยนเรื่องคุณค่าทางจิตใจให้กลายเป็นสินค้า¹ ทำให้คุณค่าและเรื่องราวจิตใจกลายเป็นสินค้า ทำให้ผู้คนคิดว่าความหมายเป็นของจริง ถูกแทนที่ด้วยตัวสินค้าที่จับต้องได้ เพราะความหมายเป็นคุณค่า มีอยู่จริง เป็นสิ่งที่มีแก่นสาร ทำให้สินค้านั้นกลายเป็นของจริงที่สามารถจับต้องได้ขึ้นมา² ตัวอย่างการให้ความหมายแก่พระธาตุสิ่งบูชาสูงสุดในพุทธศาสนาเนื่องจากเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่มาจากส่วนต่างๆ ของพระวรกาย พระพุทธเจ้าเป็นความเชื่อว่าเป็นความจริง พระธาตุที่แท้จริงมีอยู่จริง ประกอบกับการปรับเปลี่ยนพุทธศาสนาให้เข้ากับยุคสมัย ด้วยความเชื่อเรื่องอานิสงส์การกราบไหว้บูชา การอธิษฐานขอพร การบูชาเครื่องรางของขลัง ทำให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ตามสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุจริงตามตำนาน ทำให้การท่องเที่ยวในภาคเหนือเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น การเดินทางไหว้พระ 9 วัด การร่วมประเพณีสงกรานต์พระธาตุสำคัญ หรือพระธาตุประจำปีเกิด เป็นต้น

กระบวนการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้านี้เป็นการนำเสนอให้ผู้คนยึดโยงกับเรื่องราวของตำนานพระธาตุว่าเป็นความจริง ด้วยการถ่ายทอดสืบต่อกันมานาน ทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร มุขปาฐะ ตลอดจนพิธีกรรม ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และอิทธิปาฏิหาริย์ทำให้ไม่คำนึงถึงวัตถุประสงค์การสร้างตำนานในแต่ละช่วงเวลา หรือแม้จะขัดแย้งกับความคิดเชิงวิทยาศาสตร์ที่เน้นการหาเหตุผลและการพิสูจน์ กลับกลายเป็นความพยายามพิสูจน์หาพระธาตุจริงหรือปลอมไป โดยไม่คำนึงถึงหลักธรรมคำสอนที่ถ่ายทอดผ่านระบบสัญลักษณ์ ความเชื่อดังกล่าวเกิดจากระบบทุนนิยมที่เปลี่ยนทุกสิ่งให้กลายเป็นสินค้า การใช้เงินจำนวนมากให้ได้ครอบครองถือว่าเข้าถึงคุณค่า เป็นอีกพฤติกรรมหนึ่งที่สอดคล้องกับการอธิบายของอานันท์ ว่าด้วยสินค้าทางวัฒนธรรมเข้ามา

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2545). โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม. ใน **เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์**. หน้า 142-154.

² อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 143.

ครอบงำความเป็นคน จนไม่เหลือคุณค่าใด¹ เช่น ความเชื่อว่าการทำบุญด้วยการบริจาคทรัพย์ทำให้คนได้รับผลานิสงส์มาก ส่งผลให้มีชีวิตหลังความตายที่เป็นสุขได้ในภพภูมิที่สูงขึ้น หรือประสบความสำเร็จในชีวิตได้ ทำให้ค่านิยมเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การปฏิบัติและการขัดเกลากายใจเป็นรองลงไปเมื่อเทียบกับบริจาคทรัพย์ที่ทำได้ง่ายกว่า

อย่างไรก็ตาม อานันท์กล่าวถึงคนที่ขานรับกระแสโลกาภิวัตน์ โดยตกไปอยู่ภายใต้กระแสนั้นเป็นพวกบริโภคนิยม² การแบ่งยุคของโลกาภิวัตน์ตามวิวัฒนาการของระบบทุนนิยมทำให้เห็นภาพได้ชัดเจนขึ้น ทุนนิยมเปลี่ยนทุกอย่างให้กลายเป็นสินค้าเพื่อให้เกิดกำไรสูงสุด ดังนั้นโลกาภิวัตน์จึงมีวิวัฒนาการตามทางของทุนนิยม โดยมีเทคโนโลยีการสื่อสารช่วยขยายออกไปได้เร็วขึ้น “โลกาภิวัตน์เป็นพัฒนาการขั้นตอนสุดท้ายของทุนนิยมที่เปลี่ยนให้สิ่งที่เป็นสื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนจากทรัพยากรมาเป็นแรงงาน สุดท้ายเป็นวัฒนธรรม ความรู้สึก คุณค่า จิตใจของผู้คนให้เป็นสินค้าไปด้วย”³

การศึกษากระแสโลกาภิวัตน์ในประเทศไทย เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 ว่าด้วยเรื่อง Globalization ซึ่งขณะนั้นใช้ศัพท์ภาษาไทยว่า โลกานุวัตร ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมท่ามกลางมุมมองที่หลากหลาย ด้วยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์มีหลายทิศทางที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ล้วนเป็นการเปลี่ยนไปตามกระแสโลก

โลกาภิวัตน์ แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของโลกที่เกิดขึ้นพร้อมการพัฒนาทุน ยุค ศรีอารียะ กล่าวถึงโลกาภิวัตน์คือการเคลื่อนตัวของพัฒนาทุนในระดับโลก ที่เริ่มมาตั้งแต่ศตวรรษ 15-16 ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับระบบศักดินาในยุโรป ความต้องการสินค้า วัตถุดิบ เงินทองนำไปสู่การล่าอาณานิคม⁴ เช่นเดียวกับ รัชสรรค์ ณะพรพรรณ ได้กล่าวถึงกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของโลกเข้าเป็นหนึ่งเดียวกันโดยอาศัยกระบวนการทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการล่าอาณานิคม มีความสัมพันธ์ทางการค้าในรูปแบบอาณานิคมที่รองรับสินค้าจากเมืองแม่ รวมทั้งประเทศที่ได้รับผลกระทบจากอาณานิคมด้วย⁵ เป็นการเปลี่ยนแปลงโลกาภิวัตน์ในขั้นแรก คือ การเอาประโยชน์จากทรัพยากรในรูปแบบอาณานิคม จนถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของโลกาภิวัตน์ในขั้นตอนสุดท้ายคือ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 144.

² แหล่งเดิม. หน้า 147.

³ แหล่งเดิม. หน้า 154.

⁴ ยุค ศรีอารียะ. โลกาภิวัตน์ 2000. ใน วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง ชุด โลกานุวัตร. หน้า 33.

⁵ รัชสรรค์ ณะพรพรรณ. (2537). โลกานุวัตรกับสังคมเศรษฐกิจไทย ปาฐกถา สภา ศิริमानนท์ ปี 2537. ใน วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง ชุด โลกานุวัตร. หน้า 18. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในปรัณวณศัวรรษวัฒนธรรมไทย และครบรอบ 60 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 15-16 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมฮอลิเดย์อินน์ จังหวัดหนองคาย.

การเอาประโยชน์จากวัฒนธรรม เปลี่ยนวัฒนธรรม คุณค่าและเรื่องราวจิตใจกลายเป็นสินค้า เป็นของจริงที่สามารถจับต้องได้¹

การเชื่อมโยงระหว่างกาเปลี่ยนแปลงโลกาภิวัตน์ที่เกิดด้วยระบบอาณานิคม ส่งผลถึงสยามที่แม้ไม่ได้ตกเป็นเมืองอาณานิคมแต่ได้รับผลกระทบจากการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศส จนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศตะวันตก และเพื่อให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมพร้อมเปิดรับอารยธรรมจากตะวันตกทั้งการศึกษา วัฒนธรรม จนส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาในระดับท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมล้านนาที่เห็นได้ชัดเจนในการเปลี่ยนให้เป็นทุน สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยอาศัยแผนพัฒนาจากรัฐบาลกลางเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรวมดินแดนต่างๆ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรโดยอาศัยการปกครองแบบรวมศูนย์ ความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อและบังคับบัญชาจากส่วนกลาง ทำให้สภาพ สังคม ล้านนาเปลี่ยนแปลงไปภายใต้ระบบการจัดการของรัฐบาลที่ส่งผลกระทบโดยตรงและเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน สังคมล้านนาจึงเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์อย่างชัดเจนเมื่อสูญเสียความเป็นรัฐจารีตไป และถูกระบบทุนนิยมเข้ามามีการจัดการภายใต้การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมล้านนาเมื่อเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ในช่วง พ.ศ.2500-2539

เหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์โลกแสดงถึงกระแสโลกาภิวัตน์ได้เชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้งล้านนาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลก โลกาภิวัตน์มีพัฒนาการมาตั้งแต่การขยายตัวของการสะสมทุนและการค้า และการล่าอาณานิคมช่วง พ.ศ.2043-2293 ทำให้เกิดการพัฒนากฎหมายในยุโรป นำไปสู่การเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมทั่วโลกเข้าด้วยกัน โดยมียุโรปเป็นศูนย์กลางการพัฒนาระบบทุนโลกมีระบบเศรษฐกิจ การค้า เงินตรา และตลาดโลก เป็นหัวใจ² ก่อนถึงช่วง พ.ศ.2500 สังคมโลกเปลี่ยนแปลงด้วยระบบเศรษฐกิจอันเกิดจากการปฏิวัติทางเทคโนโลยี การปฏิวัติอุตสาหกรรม การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม การค้าเสรี การผูกขาดทางการค้า กลายเป็นการลงทุกระดับโลก

ก่อน พ.ศ.2500 มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นเมื่อล้านนารวมเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนชื่อจากสยามเป็นประเทศไทย ใน พ.ศ.2482 ทำให้ชื่อของอาณาจักรล้านนากลายเป็นเพียงประวัติศาสตร์ของเมืองในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน การเรียกชื่อ

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2545). โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม. ใน **เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์**. หน้า 143.

² ยุค ศรีอารียะ. โลกาภิวัตน์ 2000. หน้า 31-52 (หน้า 31-34 บอกว่า)

เมืองต่างๆ ได้ใช้ชื่อจังหวัดประกอบด้วย 8 จังหวัด คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย พะเยา แม่ฮ่องสอน ทำให้ความสำคัญของท้องถิ่นลดลง ความแตกต่างของการใช้ชื่อ “ล้านนา” กับชื่อ “ภาคเหนือตอนบน” สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งด้านการปกครอง และด้านวัฒนธรรม จากความพยายามในการสร้างความเป็นศูนย์รวมของประเทศที่ภาคกลาง โดยมีกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวง และการนำวัฒนธรรมไทยมาสู่ภูมิภาคเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพในการปกครองระบอบรัฐชาติ ทั้งการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ต่อเนื่องมาจากการออกพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ.2478 การปฏิรูปศาสนา การพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่ง โดยการสร้างทางหลวงแผ่นดิน (ตั้งแต่ พ.ศ.2507-2509) การก่อตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (พ.ศ.2507) จากความเจริญที่เกิดขึ้นในเขตภาคเหนือตอนบนในช่วงกว่า 50 ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อของชาวล้านนาไปจากเดิมหลายด้าน

ช่วงหลัง พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ความชัดเจนที่เป็นรูปธรรมจากการขยายตัวและความเจริญในสังคมเมืองทำให้เกิดการจัดการด้านทรัพยากร สิ่งแวดล้อม การขยายเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกทั้งการสร้างโรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ การสร้างมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในเขตที่ตั้งของวัดป่าอันเป็นบริเวณที่ทำวิปัสสนาอันเจียบสงของพระสงฆ์มาแต่อดีต ส่วนในเขตเมืองเกิดการทำลายกำแพงเมือง การปลูกสิ่งก่อสร้างทับซ้อนบนแหล่งโบราณสถานที่กว้าง ซึ่งสะท้อนถึงการมองข้ามคติความเชื่อเดิมตามจารีตล้านนาเกี่ยวกับข้อห้ามต่างๆ ที่เรียกว่า ชิด ซึ่งเชื่อกันว่าเมื่อฝ่าฝืนจะเกิดภัยพิบัติที่ร้ายแรง ความคิดความเชื่อในโลกสมัยใหม่ได้เข้าแทนที่จารีตเดิมตั้งแต่ช่วงการเจริญของเมืองซึ่งเริ่มขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมหลัง พ.ศ.2500¹

จากสภาวะทางสังคมล้านนาที่เปลี่ยนแปลงในลักษณะการเชื่อมโยงและร่วมไหลเวียนไปกับเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในระดับโลก เนื่องจากแนวคิดเรื่องพรมแดนของความ เป็นชาติมีความสำคัญน้อยลง² ในช่วงเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมล้านนาอย่างเข้มข้น ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยจากนโยบายรัฐนิยมในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงก่อนทศวรรษ 2500 มาเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในช่วง พ.ศ.2501-2506 ระบบเผด็จการและการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง ด้วยความสอดคล้องและเหมาะสมในหลักการ พัฒนาแหล่งโบราณสถานเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มบทบาทของแหล่งโบราณสถาน ในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทำให้เกิดการพัฒนากการท่องเที่ยวหลังจากที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ (พ.ศ.2502-2506) สนับสนุนให้จัดตั้ง “องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย” ในปี

¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2555). ประวัติศาสตร์ล้านนา. หน้า 588.

² แมนเฟร็ด สเตเกอร์. (2553). โลกาภิวัตน์ : ความรู้ฉบับพกพา. แปลโดย วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง. หน้า 33.

พ.ศ.2502¹ และประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ต่อด้วยการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างชัดเจนตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514) เป็นต้นมา การพัฒนาช่วงแรก พ.ศ.2504-2529 ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-5 รัฐได้ส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว และประชุมส่งเสริมการท่องเที่ยวระดับนานาชาติขึ้นที่เชียงใหม่ เพื่อสนับสนุนให้เชียงใหม่อดีตเมืองหลวงของล้านนาเป็นแหล่งสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ หัตถกรรม และศิลปวัฒนธรรม² ทำให้สังคมเมืองเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียงมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วมีแหล่งบันเทิง โรงภาพยนตร์ ภัตตาคาร โรงแรม เพื่อรองรับการท่องเที่ยวหลังจากที่รัฐบาลประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514) ทำให้การท่องเที่ยวเป็นธุรกิจที่ขยายตัวมาถึงปัจจุบัน³

ปรากฏการณ์ที่สำคัญหลังจากการที่สังคมล้านนาได้กลายเป็นสังคมไทยอย่างแท้จริงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ด้านประวัติศาสตร์ชาติผ่านระบบการศึกษา ระบบราชการ และสื่อต่างๆ การรื้อฟื้นความเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา ยังคงสร้างความเข้าใจว่าวัฒนธรรม หมายถึง “ความหลากหลาย” เพื่อสร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งและการพัฒนาอย่างยั่งยืนสู่ชุมชนนั้น โดยความเป็นจริงแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดในการสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของชาติไทยในปัจจุบัน⁴ รายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้สภาวะทางสังคมล้านนาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในลักษณะการเชื่อมโยงและร่วมไหลเวียนไปกับเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมในระดับโลก ตอบสนองการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญแห่งยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างชัดเจน ตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ.2500 เป็นต้นมาจากเหตุการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมจากการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย โดยสรุปรวมได้ ดังต่อไปนี้

(1) **ด้านเศรษฐกิจ** จากการลงทุนโดยภาคธุรกิจเอกชนในเขตภาคเหนือตอนบน เกิดการอพยพเข้าสู่เมือง คนในวัยหนุ่มสาวใช้ชีวิตแบบสังคมเมืองในการทำงานหาเลี้ยงชีพ ไม่มีเวลาเข้าวัด ประกอบกับระบบการเรียนในปัจจุบันเน้นการประกอบวิชาชีพ ต่างจากการเรียนรู้แบบจารีตในวัด มุมมองต่อเศรษฐกิจล้านนาจากเดิมเป็นสังคมเกษตรได้เปลี่ยนไปเป็นสังคมการค้าและการบริการ การเปิดแหล่ง

¹ สุนทรี ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา. (2536-2537). 70 ปี แห่งการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรม. ใน หน้าจั่ว. 12: 37.

² ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2540). การปกครองเมืองในสังคมไทย กรณีเชียงใหม่เจ็ดศตวรรษ. หน้า 61.

³ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2555). เล่มเดิม. หน้า 586.

⁴ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2552, 16 พฤษภาคม). ได้กระแสดความเปลี่ยนแปลงของ “ประวัติศาสตร์” ในทศวรรษ 2530. **กรุงเทพธุรกิจ**. (Online). <http://www.bangkokbiznews.com> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2552.

ท่องเที่ยว พัฒนาสินค้าและบริการต่างๆ สำหรับการพักผ่อนหย่อนใจของคนเมืองและเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว ทำให้ เช่น ร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ โรงแรม เป็นแหล่งเศรษฐกิจที่สำคัญจากการเป็นอยู่พอยังชีพเปลี่ยนเป็นการค้าและการลงทุน คนรุ่นใหม่ต้องทำงานนอกบ้าน ฐานะทางสังคมวัดจากทรัพย์สินและเครื่องใช้ส่วนตัว เช่น รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ การแต่งกาย มากกว่าการมองที่แนวคิดและการปฏิบัติตนตามหลักศาสนาอย่างมีคุณธรรม จริยธรรม

ส่วนเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัด จากการจัดลำดับความสำคัญด้วยพระธาตุ ทำให้ผู้คนนิยมเดินทางมากราบไหว้บูชาพระธาตุประจำเมือง ทำให้เกิดการจัดการภายในวัดเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว เกิดการมอบหมายงานแก่เจ้าหน้าที่ประจำวัดเป็นการจ้างงาน เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น วัดพระธาตุช่อแฮ วัดพระธาตุแช่แห้ง วัดพระธาตุหริภุญไชย จากเงินรายได้ที่มาจาก การบริจาคให้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายด้านสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ วัดจึงจำเป็นต้องหารายได้ พบว่านอกจากการตั้งตู้รับบริจาคแล้ว บางวัดที่อยู่ในเมืองใกล้สถานที่สำคัญ หรือย่านธุรกิจที่การจราจรคับคั่ง ทางวัดได้จัดสถานที่ภายในวัดให้เป็นที่พักผ่อน โดยเก็บค่าเช่า ตลอดจนการให้เช่าที่ขายของต่างๆ การขายวัตถุมงคลของวัดที่จัดทำขึ้นแก่นักท่องเที่ยว

การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจคือการพัฒนาสิ่งปลูกสร้างภายในวัด วัดสำคัญต้องมีการสร้างถาวรวัตถุจำนวนมาก ทั้งเพื่อประกอบการเลื่อนสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ การแสดงฐานะทางเศรษฐกิจของวัด การบอกถึงความสำคัญของวัดที่มีต่อศรัทธาในระดับชนชั้นต่างๆ ในสังคม และรสนิยมในการตกแต่งวัด ทำให้การหาปัจจัยในการก่อสร้างเป็นการระดมทุนจากศรัทธาภายนอกชุมชนที่มาจากต่างจังหวัด โดยเฉพาะกรุงเทพฯ รวมถึงศรัทธาชาวไทยในต่างประเทศ

การขยายตัวของวัดด้วยการสร้างถาวรวัตถุ ทำให้วัดเน้นการจัดกิจกรรมเพื่อให้ผู้มาเยือนได้ทำบุญ ถวายปัจจัย ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่าหน้าที่ของพระสงฆ์ที่เปลี่ยนไป มุ่งสู่วัตถุนิยมมากขึ้น ไม่ได้เน้นการกล่อมเกลาคิดใจของคนในชุมชนที่อยู่รอบวัดหรือคณะศรัทธา ในปัจจุบันทั้งพระและคณะศรัทธามีหน้าที่ต่อวัด คือ การหาเงินเข้าวัด พยายามสนับสนุนให้คนเข้าวัดมากๆ จึงพยายามตอบรับการจัดการท่องเที่ยวที่เป็นอุตสาหกรรมหลักของประเทศในปัจจุบัน

(2) ด้านการเมือง จากอดีตในรัฐจารีตการสร้างความปลอดภัยในการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ด้วยการสร้างและทำนุบำรุงพระธาตุ พระพุทธรูป ตลอดจนพระสงฆ์สำคัญทุกแห่งในอาณาจักร พร้อมทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก เป็นธรรมราชา ทำให้สถาบันศาสนามั่นคงรุ่งเรือง ได้ส่งผลต่อการเมืองการปกครองในอาณาจักรเป็นการบ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรือง ความเป็นอารยะของอาณาจักรนั้น

การให้ความสำคัญกับพระธาตุตามกระแสโลกาภิวัตน์ ตั้งแต่ช่วงล่าอาณานิคม พบว่าสยามมีความพยายามในการรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่ส่วนกลาง พระธาตุจึงมีบทบาทที่ชัดเจนขึ้นเมื่อ

ชนชั้นปกครองต้องการแสดงออกถึงการปฏิเสธอำนาจของราชอาณาจักรสยาม ด้วยการเดินทางไปบูรณปฏิสังขรณ์วัดสำคัญในล้านนา ประกอบกับเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับการจาริกแสวงบุญของครูบาศรีวิชัย (พ.ศ.2421-2481) ตนบุญแห่งล้านนา จึงเกิดความร่วมมือในการเดินทางไปบูรณะพระธาตุสำคัญ ตามแนวคิดเรื่องการสะสมบุญเพื่อบรรลุปะเป็นพระโพธิสัตว์ แสวงหาพุทธภูมิหรือจักรวาลทางศาสนาที่ปรากฏในตำนานวัดต่างๆ ว่าพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาถึง¹ เป็นการให้ความสำคัญกับระบบจักรวาลของล้านนา และใช้พระธาตุเป็นการแสดงพลังสำคัญ รวมทั้งสภาพสังคมและจิตวิญญาณของชาวล้านนาเป็นอย่างดี

แนวคิดและแนวปฏิบัติที่เคลื่อนไหวในล้านนาสวนทางกับการที่สยามกำหนด “จอมเจดีย์” เพื่อแสดงถึงเขตแดนของพระราชอาณาจักรตามแนวคิดของชาติที่ต่างไปจากจักรวาลในอุดมคติของล้านนาอย่างชัดเจน แนวคิดเรื่องจอมเจดีย์ทำให้ดินแดนที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์นั้นต้องยอมรับในพระราชอำนาจของกษัตริย์ผู้เป็นองค์ศาสนูปถัมภกองค์สำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์ผ่านการขึ้นทะเบียนของกรมศิลปากร การถวายน้ำสรงพระราชทานในประเพณีสรงน้ำธาตุร่วมกับน้ำศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่น การถวายผ้ากฐินพระราชทาน ตลอดจนพิธีสำคัญในโอกาสพิเศษต่างๆ การประกาศเป็นพระอารามหลวง เป็นต้น

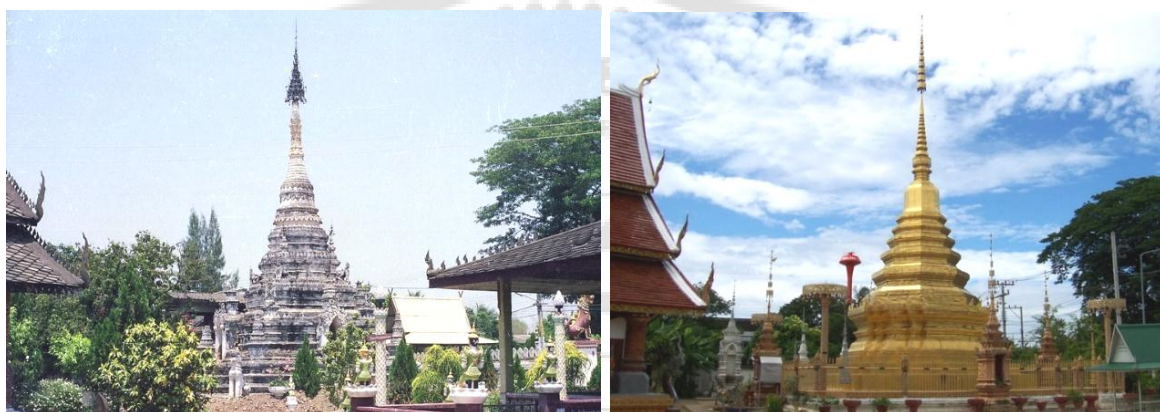
ปัจจุบันเมื่ออำนาจทางการเมืองที่กระจายสู่ท้องถิ่น ทำให้เกิดการแสดงออกอย่างชัดเจนในการให้งบประมาณแก่วัดในการจัดงานเพื่อทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมสำคัญ เช่น งานสรงน้ำพระธาตุ ที่ต้องการให้มีกิจกรรมและผู้เข้าร่วมงานจำนวนมาก จึงจัดทั้งการแสดงสินค้า มหรสพ ตลอดจนการประกวดชิงรางวัลเพิ่มเติมจากสิ่งที่ทำเพื่อความศรัทธา

(3) ด้านวัฒนธรรม วัฒนธรรมล้านนา และวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาแสดงออกถึงการยอมรับในความหลากหลาย พระธาตุเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวพุทธ เป็นสิ่งที่สร้างความเท่าเทียมกันของชนชั้นในสังคม จากความแตกต่างทางชาติพันธุ์เมื่อรวมในกันบ่าเพัญบุญบารมีเพื่ออุทิศถวายแก่พระธาตุได้ก่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นได้ ซึ่งตัวอย่างที่เห็นได้จากกรณีพิพาทเข้ามาปกครองล้านนาเป็นระยะเวลานานถึง 216 ปี (พ.ศ.2101-2317) ยังมีการทำนุบำรุงพุทธศาสนาและพระธาตุในล้านนา เช่น หลักฐานจากศิลาจารึกวัดเชียงมั่นกล่าวถึงพระเจ้าบุเรงนองก่อเจดีย์ วิหาร อุโบสถ และเสนาสนะ² และช่วงพม่าเข้ามาทำการสัมปทานป่าไม้ในล้านนาได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ให้มีลักษณะเป็นศิลปะพม่า เช่น เจดีย์ที่วัดเจดีย์เหลี่ยมเวียงกุมกาม มีการบูรณะให้มีรูปแบบชุ้มพระและพระพุทธรูปตามอย่างศิลปะพม่า ซึ่งยังคงสภาพอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

¹ ไสยา ชานะมูล. (2534). **ครูบาศรีวิชัย "ตนบุญ" แห่งล้านนา (พ.ศ.2421-2481)**. หน้า 35-37.

² สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2555). **เล่มเดิม**. หน้า 290. (อ้างอิงจาก ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น ใน **ประชุมจารึกภาคที่**

แนวคิดเรื่องศิลปะประจำกลุ่มชาติพันธุ์ ที่สร้างสำนึกในพุทธศาสนาร่วมกันได้เปลี่ยนไปในช่วงหลัง พ.ศ.2500 ด้วยการศึกษาด้านชาติพันธุ์ ความรู้ด้านรูปแบบศิลปะ หรือความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ กระตุ้นให้เกิดการรื้อฟื้นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ โดยปฏิเสธรูปแบบพระธาตุเจดีย์ที่แสดงถึงแบบศิลปะของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น การรื้อหรือสร้างครอบพระธาตุเจดีย์องค์เดิมด้วยรูปแบบพระธาตุหริภุญไชยเป็นต้นแบบในการสร้าง การครอบพระธาตุเจดีย์วัดฉางข้าวน้อยเหนือด้วยพระธาตุจอมยองเนื่องจากเป็นพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ยองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดลำพูน เป็นการเปลี่ยนแปลงความสำนึกทางชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในช่วงโลกาภิวัตน์ การเชิดชูและสนับสนุนให้รื้อฟื้นวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ทำให้เกิดความภาคภูมิใจ เมื่อเห็นถึงคำว่าอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์แล้วจึงใช้ประกาศความมีตัวตนขึ้นมาให้เป็นที่รู้จักไม่ถูกกดไว้อีกต่อไป

ภาพประกอบ 59 วัดฉางข้าวน้อยเหนือ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เดิมมีพระธาตุเจดีย์รูปแบบศิลปะพม่าต่อมามีการปรับเปลี่ยนด้วยการสร้างครอบตามต้นแบบที่พระธาตุจอมยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า

การยกย่องให้วัฒนธรรมเป็นมรดกที่ทรงคุณค่าด้วยการถ่ายทอดความเจริญทางสังคมจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยความเข้าใจว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง เปลี่ยนแปลงมิได้ ต้องอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไปตราบนานเท่านาน เป็นแนวคิดที่ต่างไปจากกระแสโลกาภิวัตน์ ท่ามกลางพลวัตทางสังคม เมื่อเกิดการประดิษฐ์ คิดค้น เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ เกิดนวัตกรรม เป็นสิ่งใหม่ที่ต้องสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า วัฒนธรรมเดิมจึงต้องปรับเปลี่ยนตามโดยคนในสังคมเป็นผู้กำหนด ความเป็นไปได้ในการรักษาวัฒนธรรมเดิมบางอย่างให้คงอยู่ พร้อมปรับเปลี่ยนให้เกิดเป็นความเจริญงอกงามได้ ด้วยการตั้งคำถามต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อกาลเทศะหรือไม่ ทั้งความเป็นรูปธรรมผ่านประเพณี พิธีกรรม งานศิลปกรรม ความเป็นนามธรรม ผ่านค่านิยม ความคิด ความเชื่อในการดำรงชีวิตของคนในสังคม ที่ดำเนินไปในปัจจุบันเหมาะสมหรือไม่ สร้างปัญหาหรือแก้ปัญหาให้กับสังคมอย่างไร

4. การท่องเที่ยวและการอนุรักษ์วัฒนธรรมล้านนา (พ.ศ.2540-ปัจจุบัน)

ผลจากการพัฒนาช่วงที่ 2 พ.ศ.2530-2549 ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6-9 ช่วงทศวรรษที่ 2530 เรียกว่าเป็นทศวรรษแห่งเศรษฐกิจแบบพองสบู่ ยุคของนักธุรกิจ จนถึง พ.ศ.2540 พองสบู่แตก ผลกระทบที่ตามมา คือ ธุรกิจของเอกชนทั้งสถาบันการเงิน อสังหาริมทรัพย์ บ้านจัดสรรปิดกิจการ พนักงานถูกปลดเกิดภาวะหนี้สิน ประกอบกับปัญหาทางเศรษฐกิจหนักขึ้น ราคา สินค้าและบริการสูงขึ้น ภาครัฐพยายามนำหลักปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ให้ประชาชนพึ่งพาตนเอง ได้ รัฐบาลต่อมาได้สนับสนุนให้เกิดกองทุนหมู่บ้าน SMEs โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ OTOP เพื่อให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น จากค่าเงินบาทอ่อนตัวลงทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยว แต่เรื่องท่องเที่ยว กลับตรงข้าม คืออย่างมาก เพราะค่าเงินบาทถูกลง ทำให้หลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ.2540 รัฐบาลรณรงค์ การท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยประกาศให้ในปี พ.ศ.2541-2542 เป็นปีส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย Amazing Thailand

สืบเนื่องจากการรณรงค์ด้านการท่องเที่ยว ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่สนับสนุนการเปลี่ยน วัฒนธรรมเป็นสินค้า การแสวงหาความรู้ด้านวัฒนธรรมเพื่อสร้างเป็นมูลค่า ได้รับประโยชน์จากการ ค้นหาลักษณะล้านนาก่อนการฉลองวาระครบ 700 ปี การสถาปนาเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ.2539 คือ การพัฒนาด้านวิชาการในท้องถิ่นสถาบันการศึกษาในเชียงใหม่ได้มีความพยายามค้นหาลักษณะ ล้านนา ผ่านมุมมองหรือโลกทัศน์ของชาวล้านนาในทุกด้าน เพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องความเป็น ล้านนาให้กับทั้งคนในและคนนอก โดยผ่านมุมมองของนักวิชาการทุกแขนงทั้งด้านการเมือง ศาสนา ปรัชญา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ศิลปกรรม วัฒนธรรม ภาษาและวรรณกรรม ทำให้การสรุป ความหมายของโลกทัศน์ล้านนามีความชัดเจนยิ่งขึ้น ในการเฉลิมฉลองเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ 700 ปี ความเป็นอัตลักษณ์ล้านนาถูกนำเสนอผ่านกระบวนการต่างๆ ทั้งการรื้อฟื้นประเพณีพิธีกรรม เกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นถิ่น พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย เจ้านายฝ่ายเหนือสายตระกูลเจ้าเจ็ดตน การจัดเครื่องแต่งกายเพื่อการแสดง การค้นคว้าทาง ประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี เพื่อนำเสนอผลงานผ่านเอกสารและการจัดสัมมนาวิชาการ เหล่านี้ทำ ให้อัตลักษณ์ล้านนากลายเป็นวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะเจาะจงต่างจากวัฒนธรรมไทย คนต่างถิ่นได้ เดินทางมาสัมผัสความเป็นล้านนาซึ่งสอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้ศิลปวัฒนธรรม ล้านนากลายเป็นสิ่งดึงดูดให้เกิดการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวที่สำคัญมาจนปัจจุบัน

ปรากฏการณ์ด้านวัฒนธรรมดังกล่าว ส่งผลต่อพระธาตุล้านนาในฐานะศาสนสถานสำคัญ ระดับชาติเช่นกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อการสื่อความหมายของพระธาตุ ตลอดจน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพตามเหตุปัจจัยด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม โดยแบ่งเป็น 2 ประเด็นคือ

ประเด็นที่ 1 การส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว ทำให้พระธาตุสำคัญประจำจังหวัดในภาคเหนือ ได้แก่ พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุจอมทอง พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยสุเทพ และพระธาตุดอยตุง ที่รวมกันเป็นพระธาตุประจำปีเกิด ถูกนำเสนอในบทบาทและแนวคิดใหม่เพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว เมื่อวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า เกิดประเพณีประดิษฐ์ที่เอื้อประโยชน์แก่การอนุรักษ์และพัฒนาด้านการจัดการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ เกิดการผลิตซ้ำพระธาตุสำคัญในระดับท้องถิ่นด้วยการนำรูปแบบพระธาตุสำคัญมาเป็นแบบสร้างครอบพระธาตุระดับชุมชนเพื่อสร้างคุณค่าและความหมายให้มากยิ่งขึ้น เช่น การสร้างพระธาตุเจดีย์องค์ใหม่ครอบองค์เดิมเพื่อให้เกิดความสง่างาม

ส่วนวัดที่มีการจัดบรรยากาศให้งดงามเป็นที่รวมของงานช่างฝีมือมีความโดดเด่น การอำนวยความสะดวกต่อนักท่องเที่ยว การรองรับนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ดังกรณีวัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย ที่บูรณะขึ้นโดยศิลปินแห่งชาติ เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ และ วัดบ้านเด่น อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ที่สร้างโดยพระครูไพศาลพัฒนโกวิท หรือครูบาเทือง นาคสีโล เป็นตัวอย่างวัดสำคัญที่มีความโดดเด่นแห่งยุคสมัย

ภาพประกอบ 60 วัดร่องขุน ปัจจุบันเป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเชียงราย มีการบริหารจัดการเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 61 วัดบ้านเด่น อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในการสร้างกลุ่มพระธาตุเจดีย์ประจำปี
เกิดทั้ง 12 องค์

ประเด็นที่ 2 การอนุรักษ์และบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุในล้านนา ทั้งในระดับชาติที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมศิลปากร จนถึงระดับนานาชาติซึ่ง UNESCO ได้ตั้งเกณฑ์แหล่งโบราณสถานเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก เป็นการเพิ่มคุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรมของแต่ละเมืองที่เป็นเมืองเก่าในล้านนา

ทั้งสองประเด็นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพระธาตุในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ได้ทำการศึกษาและบันทึกปรากฏการณ์พร้อมการวิเคราะห์ตีความ ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนาที่ชัดเจนดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 กระแสโลกาภิวัตน์กับการท่องเที่ยว

การนำวัฒนธรรมมาใช้ในการท่องเที่ยว เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาให้วัดและพระธาตุสำคัญในท้องถิ่นเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานการท่องเที่ยว องค์การระดับจังหวัด โดยเน้นปริมาณนักท่องเที่ยวและการจับจ่ายเป็นตัวชี้วัด พบว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงรูปแบบการนำเสนอที่เน้นความยิ่งใหญ่ในการดึงดูดผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยกิจกรรมการประกวดชิงเงินรางวัล การประชาสัมพันธ์ที่เน้นความตื่นตาตื่นใจ ทำให้ความสำคัญกับคุณค่าและวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการแสดงออกทางประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นลดลง

เมื่อศาสนสถานที่แสดงถึงความเจริญทางด้านจิตใจของผู้คนในสังคมล้านนาถูกนำมาใช้ในฐานะต้นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นในหลายรูปแบบ ที่มีความชัดเจนที่สุดในปัจจุบัน คือ การส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว องค์การท่องเที่ยวโลก (www.unwto.org) ได้กำหนดการท่องเที่ยวไว้ 3 รูปแบบ คือ (1) การท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (2) การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ และ (3) การท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ โดยการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรมยังสามารถจำแนกได้อีก 3 กลุ่ม คือ (1) การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (2) การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี และ (3) การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท เพื่อให้เกิดความชื่นชมในงานประเพณีท้องถิ่นด้วยความเคารพและยอมรับในวัฒนธรรมที่แตกต่าง การศึกษาความเชื่อในท้องถิ่น ให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรมบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดของการพัฒนา

ประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวได้เกิดขึ้นมาเป็นเวลานานก่อนการรับอิทธิพลจากตะวันตก ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 หากเชื่อมโยงการเดินทางในอดีตกับการจัดการท่องเที่ยวภายใต้สังคมและวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา พบว่ามีรูปแบบคล้ายการเดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระธาตุสำคัญ รอยพระพุทธรูป การไปร่วมทำบุญกฐิน ผ้าป่า หรือกิจกรรมต่างๆ ในเชิงวัฒนธรรมต่างสถานที่ทำให้เกิดการผ่อนคลายพร้อมได้รับความรู้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมที่แตกต่าง เห็นสภาพภูมิประเทศที่แปลกตา พร้อมการสร้างความสัมพันธ์กับคนต่างถิ่นทั้งการเป็นผู้ให้ และผู้รับในขณะเดียวกัน

จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 25 การท่องเที่ยวได้กลายเป็นการเดินทางเพื่อความสุขสำราญ การท่องเที่ยวเพื่อรักษาสุขภาพ และเพื่อทัศนศึกษาเปิดโลกทัศน์ เมื่อเปรียบเทียบกับการจัดการท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ภายใต้สังคมบริโภคนิยมในปัจจุบันแล้ว การท่องเที่ยวยังคงเป็นเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความสนุกสนานตื่นเต้น หรือเพื่อหาความรู้ ประสบการณ์ตามสถานที่ต่างๆ การท่องเที่ยวคือรูปแบบหรือบรรทัดฐานหนึ่งของการดำเนินชีวิตที่แสดงว่าผู้ไปเที่ยวมีรสนิยมในการใช้ชีวิต การท่องเที่ยวจึงเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

เมื่อภาครัฐเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยว พร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ จึงได้จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว มีการประชาสัมพันธ์ให้ชาวไทยและชาวต่างประเทศหันมาเที่ยวประเทศไทยให้มากขึ้นโดยใช้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี มาเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูด นักท่องเที่ยว¹ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรม เป็นการสร้างประสบการณ์

¹ ปิ่นเพชร จำปา. (2545). วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394-2544. หน้า 30, 135, 168-172.

การเรียนรู้ และประสบการณ์ตรงในการสัมผัสความประทับใจในวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่มีความแตกต่าง หรือมีความคล้ายกับสังคมในอดีตที่นักท่องเที่ยวเคยสัมผัส ส่วนหนึ่งเพื่อบำบัดภาวะทางใจที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันและตอบสนองความต้องการบริโภคในโลกสมัยใหม่ ทำให้เกิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น การไหว้พระธาตุประจำปีเกิด การไหว้พระแก้ววัด

4.2 ประเพณีประดิษฐ์

แนวความคิดเปลี่ยนวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุในล้านนา¹ เป็นการสะท้อนปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ประเพณีประดิษฐ์” (The Invention of Tradition) ซึ่งเป็นแนวคิดของ Eric Hobsbawm ได้รับการกล่าวอ้างตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา¹ แนวคิดนี้ถูกนำมาอธิบายปรากฏการณ์ในโลกปัจจุบันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะมิติวัฒนธรรมด้านการท่องเที่ยวและการบริโภคอดีตในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว รูปแบบของประเพณีประดิษฐ์ คือ การสร้างขึ้นใหม่ เป็นชุดปฏิบัติการ (a set of practices) ที่ปลูกฝังค่านิยมและบรรทัดฐานทางพฤติกรรมด้วยการทำซ้ำๆ แสดงถึงความต่อเนื่องกับอดีต ทำให้เกิดการยอมรับและปฏิบัติตามได้อย่างกลมกลืน²

ประเพณีประดิษฐ์จึงมิใช่เรื่องที่สามารถตัดสินถูกผิดได้ชัดเจนนัก เมื่อมีการยอมรับว่าประเพณีเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้และเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา แต่มีความเกี่ยวข้องกับอดีต หลายประเพณีตัดสินยากกว่าเป็นของแท้ การแยกความแตกต่างของประเพณีประดิษฐ์ไม่สามารถบอกจุดเริ่มต้นที่ชัดเจนได้ แต่ที่ชัดเจนคือเป็นปรากฏการณ์ในการพัฒนาสู่สมัยใหม่ของรัฐชาติและลัทธิชาตินิยม สร้างการส่งเสริมอัตลักษณ์ของชาติให้เป็นหนึ่งเดียว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ส่งผลกระทบตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับโลก ประเพณีได้ปรับเปลี่ยนตลอดมาเพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ ภายใต้การดำเนินการซ้ำๆ ต่อเนื่องเป็นประจำ ภายใต้การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น วัตถุประสงค์ของประเพณีประดิษฐ์มีหลากหลายตามความจำเป็นของคนแต่ละกลุ่มที่ได้อาศัยประโยชน์นั้น แต่ที่ชัดเจนที่สุดคือประเพณีประดิษฐ์เป็นสิ่งที่สร้างความมั่นคงให้กับอนาคต ให้ดำรงอยู่ต่อไป³ ซึ่งอาจทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจร่วมกัน เกิดความสามัคคีกัน ทั้งความภาคภูมิใจในประเพณีและวัฒนธรรมประจำชาติ หรือการยอมรับ ยกย่องประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้ประเพณีที่กำลังจะสูญหายได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่

¹ Eric Hobsbawm; and Terence Ranger. (1983). *The invention of Tradition*. p.1-14.

² Ibid. p.1.

³ "เปิดม่าน" สังคมที่โหยหาอดีต โดย "ธเนศ วงศ์ยานนาวา". (2549, 7 ธันวาคม). ประชาไท. (Online). <http://www.prachatai.com/journal/2006/12/10809> สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2552.

ภาพประกอบ 62 ป้ายประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเมืองลำพูนด้วยการสนับสนุนให้เดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญให้ชีวิตสูงส่งขึ้น

การจัดงานประเพณีทำให้เกิดมุมมองที่แตกต่างไปทั้งการจัดเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของคนในท้องถิ่น หรือการจัดเพื่อดึงดูดให้คนภายนอกเข้ามาร่วมชื่นชม เรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากงานประเพณีจึงไม่สามารถระบุได้ชัดเจน เนื่องจากผู้ได้รับประโยชน์มีหลายกลุ่ม ทั้งเจ้าของวัฒนธรรม ผู้จัดงานประเพณี นักท่องเที่ยว ทำให้นักวิชาการให้ความสนใจในที่มา หรือแนวคิดในการสร้างประเพณีขึ้นใหม่ และกระบวนการที่ทำให้เกิดการยอมรับ และปฏิบัติตาม ประเพณี ประดิษฐ์ทั้งการรื้อฟื้นด้านรูปแบบและการสร้างขึ้นมาได้สร้างความภูมิใจแก่กลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม ให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันในต่างพื้นที่ ประเพณีที่ถูกสร้างขึ้นใหม่กลายเป็นการระลึกถึง และนำสิ่งดีงามจากอดีตมาเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตและรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปด้วยการฟื้นฟูในรูปแบบต่างๆ ภายใต้สำนักและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์นั้น

(1) กรณีศึกษาประเพณีการสงฆ์น้ำพระธาตุล้านนา

กรณีศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพระธาตุล้านนาในงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ นอกจากประเพณีสำคัญแล้วยังแฝงไปด้วยประเพณีประติษฐ์ ที่สอดคล้องกับการตอกย้ำเรื่องพระธาตุในอาณาเขตของราชอาณาจักรไทย และการสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวโดยทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างไปจากการย้ำความศักดิ์สิทธิ์และการแสดงความศรัทธาอย่างสูงสุดที่มีต่อพระธาตุ ลักษณะการจัดงานนอกจากเป็นงานประจำปีแล้วได้มีการสร้างพิธีกรรมต่างๆ เพิ่มเข้ามาให้ยิ่งใหญ่ ต่างจากอดีต โดยประเพณีสงฆ์น้ำธาตุ ถือเป็นประเพณีสำคัญในล้านนาที่

จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในปัจจุบันการจัดงานสงฆ์พระธาตุแต่ละแห่งดำเนินการระหว่าง 5-7 วัน มีหน่วยงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยร่วมกับจังหวัดนั้นๆ เป็นผู้ร่วมจัดงานและประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนเข้าร่วมงาน เน้นการจัดงานให้ยิ่งใหญ่มีรูปแบบทั้งการทำบุญและงานรื่นเริงประจำปี โดยตัวอย่างการจัดงานสงฆ์พระธาตุสำคัญประจำเมืองแต่ละแห่งมีรายละเอียดแตกต่างกันตามประวัติความเป็นมาที่เป็นเอกลักษณ์ของพระธาตุแต่ละเมือง โดยความแตกต่างในการรับพระราชทานน้ำสงฆ์พระราชทานนอกเหนือจากน้ำทิพย์หรือน้ำศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของผู้คนในพื้นที่ พระธาตุล้านนาที่ได้รับน้ำสงฆ์พระราชทาน ได้แก่ พระธาตุหริภุญไชยในฐานะจอมเจดีย์ในภาคเหนือ

นอกจากนี้พบว่ามียอดพระธาตุสำคัญได้ขอรับน้ำสงฆ์พระราชทานแก่องค์พระธาตุ พระธาตุศรีจอมทองได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานน้ำสงฆ์พระธาตุที่อัญเชิญออกมาให้ประชาชนได้สักการบูชา วัดพระธาตุดอยสุเทพได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานสงฆ์พระธาตุดอยสุเทพตั้งแต่ พ.ศ. 2543 และได้รับพระราชทานต่อเนื่องทุกปี ด้วยความสำคัญและความพร้อมของคณะกรรมการวัดจึงสามารถขอรับพระราชทานน้ำสงฆ์พระราชทานได้ เนื่องจากคณะกรรมการวัดต้องเดินทางไปอัญเชิญมาจากกรุงเทพฯ¹ ต่างจากพระธาตุหริภุญไชยที่มีเจ้าพนักงานอัญเชิญมาพร้อมเครื่องสักการะพระราชทานทำพิธีรับมอบ ณ ท่าอากาศยานนานาชาติจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนบันทึกในเอกสารเนื่องในโอกาสสงฆ์พระธาตุประจำปี 2554 ของวัดได้กล่าวถึงพระธาตุดอยสุเทพได้รับน้ำสงฆ์พระราชทานว่า

“จึงกล่าวได้ว่าเป็นเจดีย์สำคัญ หรือ “จอมเจดีย์” เช่นเดียวกับเจดีย์ทั้ง 8 องค์ ที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็น “จอมเจดีย์เมืองไทย” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานน้ำสงฆ์เป็นกรณีพิเศษ นับเป็นเจดีย์องค์ที่ 9 นับแต่วันวิสาขบูชา ปี 2543 ตรงกับวันเพ็ญเดือน 6 (เดือน 8 เบ็ญ) วันที่ 17 กรกฎาคม 2543 เป็นต้นมา”²

รูปแบบการจัดงานเพื่อรับน้ำสงฆ์พระราชทานเป็นการจัดพิธีเพิ่มเติมขึ้นมาจากงานสงฆ์พระธาตุในท้องถิ่น โดยมีหน่วยงานราชการเป็นเจ้าภาพสนับสนุนงบประมาณดำเนินการ มีบุคคลสำคัญของแต่ละหน่วยงาน นำโดยผู้ว่าราชการจังหวัด นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด และข้าราชการร่วมขบวนแห่สงฆ์พระราชทานดังปรากฏพิธีกรรมเพิ่มขึ้นในการรับน้ำสงฆ์พระราชทานจากการจัดขบวนอัญเชิญน้ำสงฆ์พระราชทานจากท่าอากาศยานนานาชาติเชียงใหม่สู่จังหวัดลำพูนที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูนจัดขบวนแห่นำโดย รถตำรวจนำขบวน ขบวนพระบรม

¹ ศรีทน ยศถาภี. (2557, 28 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์. ที่วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่.

² ใหว่สาปาระมีพระบรมธาตุดอยสุเทพ วิสาขบูชา 2554. (2554). หน้า 27.

สาทิสลักษณ์ ขบวนรถบุษบกอัญเชิญน้ำสรงพระราชทาน รถอัญเชิญเครื่องสักการะ รถกองเกียรตินิยมติดตามขบวน และรถ อปพร.ปิดท้ายขบวน

ส่วนฝั่งขบวนการจัดขบวนแห่อัญเชิญน้ำสรงพระราชทานและน้ำทิพย์ดอยชะม้อในวันประกอบพิธีจัดเป็นขบวนประชาสัมพันธ์งานประกอบด้วยรถตำรวจนำขบวน และรถประชาสัมพันธ์งานเพื่อบอกกล่าวที่มาและรายละเอียดของการดำเนินงาน ต่อด้วยดุริยางค์นำขบวน ป้ายนำขบวน ขบวนธงชาติ/ธงตราสัญลักษณ์ 30 คน วงปี่จุม กลอง 17 คน เป่าแ่น 1 คน นักเรียนหญิงแต่งกายชุดพื้นเมืองถือป้าย 4 คน ส่วนที่แสดงถึงความเป็นราชการได้เป็นส่วนสำคัญของขบวนประกอบด้วยข้าราชการแต่งชุดเครื่องแบบปกติขาวอัญเชิญเครื่องสักการะและตามราชรถ 10 นาย ช้าง 1 เชือก อัญเชิญน้ำสรงพระราชทาน บุคลากรใส่ชุดแดงแบบโบราณ 20 คน เดินประกอบขบวนราชรถ ข้าราชการแต่งชุดเครื่องแบบปกติขาวเดินราชรถ 40 นาย นำหน้าขบวนน้ำทิพย์จากดอยชะม้อที่จัดขบวนแห่โดยองค์การบริหารส่วนตำบลมะเขือแจ้ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งของดอยชะม้อที่มาจากน้ำทิพย์ศักดิ์สิทธิ์ ช้าง 1 เชือก อัญเชิญน้ำทิพย์จากดอยชะม้อ ขบวนเทิดไถ่องค์ราชันของอำเภอต่างๆ ปิดท้ายด้วยดุริยางค์นำขบวนและขบวนกลองหลวงซิงแซ่มปีล้านนาจำนวน 30 คน

ภาพประกอบ 63 แผ่นป้ายประชาสัมพันธ์งานสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชย ภาพประกอบในแผ่นพับแสดงถึงรูปแบบการจัดงานที่เน้นพิธีการจากภาครัฐร่วมกับท้องถิ่น

(1.1) ประเพณีสงฆ์พระธาตุหริภุญไชย หรือประเพณีแปดเป็ง มีองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูนเป็นเจ้าภาพสนับสนุนงบประมาณในการจัดงาน วัดอุประสงค์การจัดงานนอกจากการสักการพระบรมสารีริกธาตุ และร่วมปฏิบัติธรรมเพื่อถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมประเพณีอันดีงามรวมทั้งเป็นการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดลำพูนอีกทางหนึ่งด้วย¹ รายละเอียดโดยย่อของงานเริ่มตั้งแต่ก่อนวันงานทำพิธีอาราธนาพระมหาอุปคุตมาจากแม่น้ำกว๋ มีขบวนแห่ผ้าสงฆ์พระราชทาน พร้อมเครื่องสักการบูชาและน้ำศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ อบรมสมโภชน้ำสงฆ์พระราชทาน และเครื่องราชสักการะ ให้พุทธศาสนิกชนเข้าร่วมทำบุญและสงฆ์องค์พระบรมธาตุเจ้าหริภุญชัย ถวายภัตตาหารพระสงฆ์และสามเณร ร่วมฟังธรรม พร้อมจัดงานรื่นเริง ดนตรี การประกวดแข่งตีกลองสะบัดชัย กลองหลวง ตลอดจนระยะเวลา 7 วัน พิธีฝังก้างน้ำ (เสาสถิงเพื่อชักดึงน้ำขึ้นไปส่งองค์พระบรมธาตุ) เพื่อรองานวันสุดท้าย มีพิธีการสำคัญในช่วงบ่ายเป็นขบวนแห่ธัญเชิญน้ำสงฆ์พระราชทาน พร้อมเครื่องราชสักการะ น้ำทิพย์ดอยชะม้อ ขบวนประกวดครัวทาน และขบวนประกวดการแห่ครัวทาน พิธีถวายน้ำสงฆ์พระราชทาน พร้อมเครื่องราชสักการะ และน้ำทิพย์ดอยชะม้อ

¹ คำกล่าวรายงานเปิดพิธี “งานประเพณีสงฆ์พระธาตุหริภุญไชย ประจำปีพุทธศักราช 2550” วันพุธที่ 25 เมษายน 2550 ณ วัดพระธาตุหริภุญไชยวรมหาวิหาร โดยมีนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูนกล่าวรายงาน พิธีเปิดแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน

ภาพประกอบ 64 บริเวณที่ฝังเสาทำน้ำมีการกันพื้นที่เพื่อพิธีกรรมของหน่วยงานภาครัฐในพิธีอัญเชิญ
น้ำสรงพระราชทานและน้ำทิพย์ดอยชะม้อขึ้นสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชย

ภาพประกอบ 65 ผู้ประกอบพิธีรับน้ำสรงพระราชทานและน้ำทิพย์จากดอยชะม้อทำพิธีสรงน้ำพระธาตุ
หริภุญไชย และรอน้ำสรงจากประชาชนผู้เข้าร่วมพิธี

(1.2) **ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุดอยสุเทพ** หรือประเพณีเดินขึ้นดอยสุเทพ จัดขึ้นตั้งแต่วันที่ 5 พฤษภาคม วันฉัตรมงคล ตั้งน้ำสงฆ์พระราชทานฉลองสมโภชที่วัดโลกโมฬี 5 วัน ในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 8 เหนือ ช่วงเย็น อัญเชิญน้ำสงฆ์ไปตั้งขบวนแห่ ณ ลานอนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย เชียงดอยสุเทพ มีหน่วยงานภาครัฐ เอกชน สถานศึกษา ประชาชน ร่วมเดินขึ้นดอยสุเทพในงาน ป่าเวณีเตวขึ้นดอย ออกเดินทางจากอนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย 19.59 น. ระยะทางเกือบ 11 กิโลเมตร ขึ้นถึงเที่ยงคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 วันวิสาขบูชา เป็นประเพณีที่อาศัยมวลชนจำนวนมากเดินขึ้นพระธาตุดอยสุเทพ เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์โดยการอัญเชิญน้ำสงฆ์พระราชทานขึ้นไป ความสำคัญของการทำเลที่ตั้งในระดับสูงบนดอยสุเทพ อันศักดิ์สิทธิ์ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพระธาตุในสมัยพระญาเกือนาเชื่อมโยงมาถึงครูบาศรีวิชัย ตนบุญแห่งล้านนาผู้บุกเบิกการสร้างทางขึ้นดอยสุเทพ จึงเกิดความเชื่อว่าการเดินขึ้นดอยสุเทพ ส่งเสริมให้เกิดบุญบารมีมากมาย

(1.3) **ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุศรีจอมทอง** หรือประเพณีเดือนเก้า(เหนือ) การสงฆ์น้ำพระบรมธาตุศรีจอมทองมีความพิเศษกว่าพระธาตุอื่นในล้านนา คือการอัญเชิญพระธาตุออกมาให้ประชาชนได้สักการบูชา ในพิธีมีขบวนอัญเชิญน้ำสงฆ์พระราชทานมาประดิษฐานบนมณฑปจำลอง ทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสามเณร ในวันจัดงาน พระสงฆ์ทำพิธีอัญเชิญพระบรมธาตุเจ้าจอมทองออกจากโกศหำซัน ไปใส่ในโกศใบใหม่สำหรับการสงฆ์น้ำ อัญเชิญน้ำสงฆ์พระราชทานจากมณฑปจำลองไปมอบแก่ประธานพิธี เพื่อสงฆ์น้ำพระบรมธาตุเจ้าจอมทอง พระสงฆ์ 9 รูปเจริญชัยมงคลคาถา แล้วอัญเชิญโกศขึ้นบนคานแห่พระบรมสารีริกธาตุไปยังพระอุโบสถเพื่อบูชา ข้าวปลา อาหาร พุทธศาสนิกชนชดข้าวตอกดอกไม้ใส่พระบรมสารีริกธาตุ จากนั้นประดิษฐานพระธาตุเพื่อสงฆ์น้ำยังห้องสงฆ์ข้างวิหาร น้ำที่ใช้สงฆ์มาจากน้ำแม่กลางผสมกับดอกคำฝอย ในช่วงค่ำทำพิธีประทักษิณ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ แสดงพระธรรมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ปฐมสมโภช พุทธาภิเษก อ่านตำนานพระธาตุจอมทอง สวดเบิก พิธีกว่นข้าวทิพย์ เป็นการอบรมสมโภชพระบรมธาตุตลอดคืน ในวันสุดท้ายถวายเครื่องไทยทาน ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์แล้ว อัญเชิญพระธาตุศรีจอมทองเข้าในพระวิหาร เพื่อประดิษฐานในมณฑปปราสาท

(1.4) **ประเพณีสงฆ์น้ำวัดพระธาตุแช่แห้ง** หรืองานประเพณีหกเป็ง นมัสการองค์พระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง จัดต่อเนื่องเป็นเวลา 7 วัน มีกิจกรรมให้พุทธศาสนิกชนทำวัตรเช้า สวดมนต์แปล ปฏิบัติธรรมองค์มหาสติปัฏฐาน 4 พิธีสืบทอดหลวง ถวายภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสามเณร ขบวนแห่เครื่องหลวงถวายสักการะ น้ำทิพย์สงฆ์องค์พระธาตุ และผ้าทิพย์ห่มองค์พระธาตุ พร้อมชมการแสดงศิลปวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้าน ขบวนแห่ครัวตานของแต่ละอำเภอ ในวันสุดท้ายรับฟังพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์ ตลอดทั้งวัน ร่วมกับพิธีถวายผ้าป่าสมทบทุนบูรณะพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง

(1.5) **ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุช่อแฮ** หรือประเพณีไหว้พระธาตุช่อแฮเมืองแพร่แห่ตุงหลวง ระหว่างวันขึ้น 11 ค่ำ ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เหนือ หรือเดือน 4 ใต้ (ซึ่งอยู่ระหว่างในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ต้นเดือนมีนาคมของทุกปี) ซึ่งเจ้าผู้ครองนครแพร่ทุกองค์จึงได้ยึดถือประเพณีไหว้พระธาตุประจำปี สืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันได้จัดงานเป็นเวลา 7 วัน 7 คืนเริ่มในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 เหนือ เรียกว่าประเพณีไหว้พระธาตุช่อแฮ เมืองแพร่ ประกอบด้วยขบวนแห่ของทุกอำเภอ ขบวนช้างเจ้าหลวง และเครื่องสักการะ ขบวนแห่ผ้าแพรคลุมองค์พระธาตุ 12 สี ซึ่งประกอบด้วยขบวน 12 ราศี การเทศน์และฟังเทศน์มหาชาติ ร่วมกับมหรสพสมโภชตลอดงาน

(1.6) **ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุดอยตุง** หรือหกเป็งล่องฟ้า ไหว้สาพระธาตุดอยตุง ในตำนานพระธาตุดอยตุงตอนหนึ่งกล่าวถึงความศรัทธาและการบูชาพระธาตุในการบนบานเรื่องเกี่ยวกับฝนสมัยพระยอดเมืองเชียงใหม่ฝนแล้งพระราชมารดาบูชาพระธาตุดอยตุงเพื่อให้ฝนตก ทำให้เกิดความศรัทธาถวายกลองลูกหนึ่ง พร้อมเครื่องสักการบูชา

ประเพณีการไหว้พระธาตุดอยตุงสืบมาจากพระมหากัสสปะเนรมิตบ่อน้ำ เพื่อให้คนทั้งหลายชำระตนก่อนมาไหว้พระธาตุ จะปราศจากอันตราย สมความปรารถนา ตำนานกล่าวถึงบ่อน้ำทิพย์และคุณสมบัติของน้ำแต่ละบ่อ ทั้งให้หายจากความกลัว ปราศจากอันตราย หายจากโรคต่างๆ ให้ฝนตกชุ่มเย็นทั่วบ้านเมืองเมื่อนำน้ำจากบ่อพระอินทร์เนรมิตไว้ทั้ง 5 บ่อมาสงฆ์พระธาตุ เป็นน้ำมูรธาภิเษก เป็นต้น

กิจกรรมเดินจาริกแสวงบุญขึ้นพระธาตุดอยตุง “เตียวขึ้นดอย ตวยฮอยครูบา” ไหว้สาพระธาตุดอยตุง” จัดกิจกรรมพิธีสืบชะตาหลวงล้านนา บริเวณพระธาตุดอยตุง กิจกรรมพิธีตักน้ำทิพย์ ณ บ่อน้ำทิพย์ สมโภชน้ำทิพย์ การแสดงแสง สี เสียง “เป็งป๋อยดอยตุง” เพื่อบอกเล่าตำนานดอยตุง กิจกรรมขบวนแห่เครื่องสักการะ แห่ตุง และนำสงฆ์พระราชทาน โดยส่วนราชการ ท้องถิ่น พิธีนมัสการและสงฆ์น้ำ ห่มผ้าพระธาตุ และถวายเครื่องสักการะ พระธาตุดอยตุง พิธีแขวนตุง

การจัดงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุนอกจากเป็นงานบุญได้ทำการสักการบูชาพระธาตุแล้วยังเป็นงานรื่นเริงที่จัดขึ้นก่อนฤดูกาลเพาะปลูก การจัดงานมีพระสงฆ์และประชาชนร่วมดำเนินการ ความสำคัญของประเพณีและพิธีกรรมที่คนในสังคมถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อให้มีการรักษาศิลธรรมจรรยาไว้ในสังคม กล่อมเกลาคคนที่นับถือปฏิบัติได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การแสดงออกทางประเพณีพิธีกรรมเกิดจากการหล่อหลอมความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา ที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม สืบเนื่องมาจากความเชื่อในเชิงสัญลักษณ์ของ “พระธาตุ” ที่สะท้อนถึงควมมีศีลธรรม ความศรัทธาซึ่งเป็นนามธรรมที่อยู่ในจิตใจของคนล้านนา ที่ได้สะท้อนเป็นรูปธรรมผ่านพฤติกรรมการทำบุญ ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุประจำปีได้จัดเป็นงานรื่นเริง ในช่วงก่อนการเพาะปลูกหรือก่อนฤดูในจะมาถึง โดยพระธาตุสำคัญประจำเมืองเป็นสถานที่จัดก่อนแล้วจึงเวียนจัดในวันพระถัดไป

จากประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุมีการกำหนดระดับชั้นด้วยการถวายนํ้าสงพระราชทาน พร้อมเครื่องสักการบูชาแก่พระธาตุหรือกุญไชย จอมเจดีย์แห่งภาคเหนือมาอย่างต่อเนื่อง ประเพณีการสงฆ์น้ำพระธาตุหรือกุญไชยจึงมีความแตกต่างไปจากพระธาตุองค์อื่น ในการจัดขบวนแห่นํ้าสงพระราชทาน นำขบวนแห่นํ้าทิพย์จากดอยชะม้อที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าเลียบโลก เนื่องจากเป็นนํ้าที่ผุดขึ้นบนยอดดอยสูงจึงเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์

ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2540 ได้มีการกราบบังคมทูลขอรับนํ้าสงพระราชทานแก่พระธาตุดอยสุเทพ และพระธาตุศรีจอมทองในฐานะพระธาตุสำคัญของเมืองเชียงใหม่ ส่วนหนึ่งด้วยเหตุผลในการเป็นวัดที่มีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยว เป็นพระธาตุที่มีตำนานรองรับในเรื่องการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเช่นกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2545 มีพิธีสมโภชนํ้าศักดิ์สิทธิ์จากดอยหลวงเชียงดาว ดอยสุเทพ และดอยอินทนนท์ เพื่อนํ้าไปสงพระธาตุในเมืองเชียงใหม่ 9 วัด คือ วัดเจดีย์หลวง วัดพระสิงห์ วัดเจ็ดยอด วัดบุพพาราม วัดเชียงมั่น วัดกู่เต้า วัดสวนดอก วัดเชียงยืน และวัดโลกโมฬี เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างความศรัทธาและเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระธาตุในเมืองเชียงใหม่ให้สอดคล้องกับการจัดการท่องเที่ยวที่รองรับด้วยประเพณี พิธีกรรมด้านศาสนา เพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลแก่ผู้มาเยือน

(2) พระธาตุกับการสื่อความหมายในโลกโลกาภิวัตน์

ประเพณีพิธีกรรมแยกไม่ออกระหว่างรูปธรรมและนามธรรม การสื่อความหมายเชิงนามธรรมผ่านสิ่งที่เห็นเป็นรูปธรรมเป็นไปได้ยาก ถูกมองข้ามไป ปรากฏเพียงความเป็นรูปธรรม เช่น การชื่นชมความงามของโบราณสถาน งานพุทธศิลป์ โดยไม่เข้าใจความหมายหรือมูลเหตุในการก่อสร้างมาก่อน การดำรงรักษาจึงเป็นหน้าที่ของหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง กระบวนการอนุรักษ์ ศึกษาหาความรู้ และการร่วมพัฒนาด้วยความรู้สึกร่วมกัน จึงมิได้เกิดขึ้นเป็นสำนึกร่วมของคนในสังคม

ประเด็นการพัฒนาท้องถิ่นในปัจจุบัน เสมือนภาครัฐได้เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการงานประเพณีท้องถิ่น ให้ความรู้ ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว แต่ผลในทางปฏิบัติพบว่าพบว่าความร่วมมือระหว่างรัฐกับท้องถิ่นยังขาดการประสานงาน ท้องถิ่นมีส่วนร่วมน้อย การทำงานโดยมีหน่วยงานของรัฐและการดำเนินงานตามโครงการ งบประมาณเป็นสำคัญ ทำให้ประเพณี วัฒนธรรมหรือแหล่งท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาอย่างไร้ทิศทางไม่สอดคล้อง ไม่สัมพันธ์กับความต้องการของท้องถิ่น

ในด้านการจัดการท่องเที่ยวโดยคนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมน้อย เกิดจากการพึ่งพาหน่วยงานภาครัฐที่มีพื้นฐานความเข้าใจแตกต่างไป เช่น การส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมวัดหากขาดความเข้าใจความหมาย การสื่อสารเรื่องราวน่าเที่ยวจึงเป็นไปตามรูปธรรมที่พบเห็นได้ด้วยตา ไม่ซึมซับในหลักธรรมคำสอน หรือแม้แต่วัตถุประสงค์ของการจัดงานประเพณีในพุทธศาสนา ได้เพียงพบเห็นรูปแบบของขบวนแห่ เครื่องแต่งกายในการจัดกิจกรรมเท่านั้น

ความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมก่อให้เกิดเป็นปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว การมองข้ามความหมายในเชิงนามธรรม ทำให้คุณค่าของงานประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนงานพุทธศิลป์ลดลง หรือแม้แต่การดำเนินงานประเพณีที่เน้นความอสังการไม่สนใจคนในท้องถิ่นเจ้าของวัฒนธรรมเดิม จัดกิจกรรมใหม่ที่เน้นนักท่องเที่ยวมากกว่าคนในพื้นที่ ทำให้เกิดประเพณีรูปแบบใหม่ที่ห่างไกลไปจากสำนึกของท้องถิ่นเกิดการแบ่งแยกอย่างชัดเจน เป็นวิกฤตทางวัฒนธรรมที่พัฒนาไปในระดับการสร้างมูลค่ามากกว่าการส่งเสริมความยั่งยืนด้านคุณค่า ซึ่งพบได้หลากหลายกรณีในพื้นที่ท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ตัวอย่างที่พบจากการไม่เข้าใจความหมายของสิ่งที่ปรากฏเป็นรูปธรรมทำให้เกิดการละเลยมองข้าม ไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจในความเป็นนามธรรมที่แฝงอยู่ กรณีศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเกี่ยวกับประเพณีประติษฐิ์ในเขตภาคเหนือตอนบน กลุ่มจังหวัดในอาณาจักรล้านนาที่รุ่งเรืองด้านวัฒนธรรม กล่าวเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

(2.1) การสร้างเลียนแบบวัดและพระธาตุเจดีย์เพื่อการท่องเที่ยว

การสร้างถาวรวัตถุในวัดล้านนาช่วงหลัง พ.ศ.2500 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ที่เกิดกรณีการเลียนแบบสถาปัตยกรรมพระธาตุในการประดับตกแต่งอาคารสถานที่ ที่มีใช้ศาสนสถาน สร้างคำถามและความคิดที่ขัดแย้งกันในสังคมพุทธศาสนาตัวอย่างจากกรณีโรงแรมเหมือนวัดจากบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย “จากถวายเป็นวัด วิกฤตสังคมไทย” ได้สะท้อนความคิดเห็นของพระสงฆ์ นักวิชาการ ชาวพุทธในจังหวัดเชียงใหม่เกี่ยวกับการใช้ผลงานพุทธศิลป์ในเชิงพาณิชย์อย่างไม่เหมาะสม โดยมีการบันทึกสถานการณ์ที่เกิดเหตุการณ์ทั่วทั้งของกลุ่มชาวพุทธในจังหวัดเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ.2547 ไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานกฤษฎามนตรี และความเห็นเกี่ยวกับความเจริญที่เกิดขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ การละเลยประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น การขัดกับคติความเชื่อโบราณของล้านนา ความคิดส่วนใหญ่เห็นว่าควรมีการดำเนินการหาข้อยุติโดยออกกฎหมาย หรือสร้างองค์ความรู้ด้านพุทธศิลป์ต่อไป

ส่วนแนวคิดจากกลุ่มนักธุรกิจมีความแตกต่างออกไป โดยเสนอให้มีการนำมรดกทางวัฒนธรรม เป็นงานต้นแบบเพื่อการเลียนแบบเพื่อสร้างมูลค่า ตอบสนองการลงทุน การท่องเที่ยว โดยเน้นการให้บริการแก่ชาวต่างชาติ โดยทั้งสองประเด็นได้นำมาสู่การแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบความเหมาะสม ในการนำสถาปัตยกรรมและเครื่องตกแต่งของวัดมาใช้ตกแต่งโรงแรมในจังหวัดเชียงใหม่ ตามคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรม ที่ 492/2547 ลงวันที่ 10 พฤศจิกายน 2547¹ ซึ่งส่วนหนึ่งในการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหากล่าวว่า “ผู้เป็นเจ้าของโครงการต้องทำการประชาสัมพันธ์ให้ทราบว่า

¹ ยุพิน เข้มมุกด์ และคณะ. (2548). จากถวายเป็นวัด วิกฤตสังคมไทย บันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย. หน้า 43-48.

อาคารที่สร้าง โดยนำแบบอย่างสถาปัตยกรรมภาคเหนือที่มีอยู่ในวัดมาใช้นั้น ได้นำไปใช้ในทางสร้างสรรค์และทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง” และผู้เป็นเจ้าของต้องดูแลมิให้เกิดการลบหลู่ทางศาสนา เป็นต้น

ภาพประกอบ 66 วัดโหล่หินหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง กับการจำลองจักรวาลขนาดเล็ก เปรียบเทียบกับสิ่งก่อสร้างของโรงแรมที่จำลองแบบจากวัดโหล่หินหลวง ในสัดส่วน 1:1

การตกแต่งสถานที่ท่องเที่ยวและสถานที่บริการเช่นโรงแรม ร้านอาหารด้วยสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น พระธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป ภาพจิตรกรรม เพื่อสร้างบรรยากาศและอัตลักษณ์ความเป็นไทยเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเป็นการเลียนแบบที่เน้นความงามที่ฉาบอยู่ภายนอก งานศิลปะในพุทธศาสนาที่หยิบยกไปใช้ในการประดับตกแต่ง ด้วยความไม่เข้าใจความหมายที่แฝงอยู่ เป็นเพียงประโยชน์ในการพาณิชย์ ไม่สร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพียงนำมาใช้ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ โดยไม่คำนึงถึงคติในการสร้างมาเพื่อประโยชน์ใช้สอยเดิมเป็นสิ่งที่พบอย่างดาษดื่นในสถานที่เกี่ยวกับการต้อนรับนักท่องเที่ยว

(2.2) สุภาพสตรีห้ามเข้า: การเรียกร้องสิทธิสตรีของคนนอกวัฒนธรรม

การกำหนดพื้นที่ เพื่อแยกระหว่างสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และสถานที่ประกอบพิธีสงฆ์ออกจากสตรีซึ่งเป็นที่เข้าใจของคนในพื้นที่จึงไม่มีการรุกร้า กับคนต่างวัฒนธรรมที่ต้องการเหตุผลอธิบายข้อห้ามนี้ จนเกิดเป็นกรณีการดูหมิ่นวัฒนธรรม โดยสมาชิกวุฒิสภาหญิงท่านหนึ่งเรียกร้องให้ชี้แจงเหตุผลของกรณีผู้หญิงห้ามเข้าโดยอ้างถึงสิทธิสตรี สร้างความไม่พอใจแก่สตรีชาวล้านนาผู้ยึดถือปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัด ด้วยเหตุผลในการเคารพสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นอย่างสูงสุด จึงเกิดการจัดพิมพ์หนังสือ “ผู้หญิงกับพระธาตุ” ขึ้นเพื่อลำดับเหตุการณ์ที่เกิดความไม่เข้าใจนั้น พร้อมบทความจาก

นักวิชาการในภาคเหนือ ด้วยความเข้าใจว่าผู้หญิงสกปรกทำให้คนนอกวัฒนธรรมมองว่าเป็นการกดขี่เพศหญิง การเรียกร่องสิทธิสตรี¹

แต่เหตุผลหนึ่งที่ไม่มีการกล่าวถึงในบทความเกี่ยวกับการห้ามผู้หญิงเข้ามา คือ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ ในพระวินัยปิฎก เป็นพุทธบัญญัติในส่วนของ อาทิพรหมจริยการศึกษา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือ เรื่องมาตุคาม² ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ความว่า “ในพื้นที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอาบัติทุกกฏเหมือนกันทั้งสิ้น แก่ภิกษุผู้จับต้องด้วยความรัก อาศัยเรือนว่า ผู้นี้เป็นมารดาของเรา ผู้นี้เป็นธิดาของเรา นี่เป็นพี่น้องสาวของเรา เพราะขึ้นชื่อว่าผู้หญิง จะเป็นมารดาก็ตาม เป็นธิดาก็ตาม เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ทั้งนั้น”³ เป็นสาเหตุให้ต้องกีดกันผู้หญิงออกจากเขตพรหมจรรย์ ไม่เว้นแม้แต่พระบรมสาวรีกธาตุของพระพุทธเจ้า

ภาพประกอบ 67 ป้ายบอกสุภาพสตรีห้ามเข้า ณ พระธาตุจอมกิตติ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

¹ สุภาภรณ์ อาภาวัชรุตม์, บรรณาธิการ. (2547). **ผู้หญิงกับพระธาตุ**. หน้า 2.

² เกริก อัครชินเรศ. (2557, 15 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์ ที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

³ มหามกุฏวิทยาลัย. (2534). **พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม 1 ภาค 3. ใน พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล 91 เล่ม**. หน้า 173.

สรุปผลจากการจัดการท่องเที่ยวในวัดที่เน้นการเข้ามาทำบุญ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทและความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุ แบ่งเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

(1) **ความรู้ ความเข้าใจในความหมายของพระธาตุเปลี่ยนไป** จากเหตุที่คนล้านนาเคารพบูชาพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งสูงสุด เนื่องจากมีความเชื่อเรื่องอานิสงส์ในการบูชาพระธาตุทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขในชีวิตทั้งในโลกนี้และโลกหน้า จึงได้ประดิษฐานพระธาตุไว้ในตำแหน่งที่สำคัญที่สุดของวัด เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางของจักรวาล เปรียบดังการเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งความเชื่อพระธาตุมาจากพระวรกายของพระองค์ จึงเป็นการตอกย้ำความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นมงคล ซึ่งการจัดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการบูชาพระธาตุในปัจจุบันไม่มีการสื่อความหมายและความสำคัญด้านนี้ มีเพียงป้ายบอกคำสวดบูชาพระธาตุ วัดจึงกลายเป็นสถานที่ที่นักท่องเที่ยวมาแวะพักเพื่อสักการะพระธาตุ ก่อนการเดินทางต่อไป อาจกล่าวได้ว่าเป็นหนึ่งในกิจกรรมการท่องเที่ยวเท่านั้น

(2) **การเน้นถาวรวัตถุ** สร้างพระธาตุเจดีย์และวัดให้มีความยิ่งใหญ่และสวยงามตามมติของพระสงฆ์และคณะศรัทธา เพื่อแสดงถึงความเจริญในพุทธศาสนาและดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาทำบุญ โดยวัดที่ได้รับการสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว หรือต้องการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวนั้นได้มีการบูรณะที่แตกต่างไปจากวัดในชุมชน เช่น การปิดทองที่องค์พระธาตุเจดีย์ และงดการสงฆ์ที่ผสมด้วยสัมป่อยที่จะทำให้ทองคำเปลวที่ปิดไว้หมองไป

การพัฒนาวัดที่ส่งผลกระทบต่อการจัดวางผังวัด การนำวัสดุใหม่ที่ทันสมัย มีราคาสูงมาทดแทนพื้นทรายในวัด ตลอดจนรูปแบบของเสนาสนะต่างๆ สามารถสะท้อนถึงแนวคิดและความต้องการที่มีต่อการจัดการท่องเที่ยวได้ โดยดูจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ภายในวัดเพื่อรับนักท่องเที่ยวทั้งการจัดพื้นที่ขายของที่ระลึก ที่จอดรถ เพื่ออำนวยความสะดวกเป็นสิ่งที่ไม่ต่างไปจากแนวคิดเดิมของสังคมและโลกทัศน์ล้านนา

การจัดการท่องเที่ยวที่เน้นปริมาณของนักท่องเที่ยว หรือรูปแบบการท่องเที่ยวแบบมวลชน (Mass Tourism) เป็นการเน้นให้เกิดรายได้และให้ความสำคัญกับการอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวเป็นหลัก โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ทำให้พื้นที่ดังกล่าวถูกแทนที่ด้วยบุคลากรจากภายนอก ผู้คนในท้องถิ่นเจ้าของวัฒนธรรมถูกผลักออกไปจากพื้นที่เพื่อนำทรัพยากรและเรื่องราวจากท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแบบมวลชนจึงถูกวิพากษ์ว่าเป็นสิ่งที่ทำลายการท่องเที่ยวที่ยึดท้องถิ่นเป็นหลัก และไม่สามารถสร้างรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง โดยไม่มีการใช้ผลผลิตจากท้องถิ่นพื้นที่

เมื่อเชื่อมโยงการผลักดันออกจากพื้นที่กับการดำเนินการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานโดยหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวและกรมศิลปากร จึงไม่สามารถผสานแนวคิดและแนวทางปฏิบัติร่วมกันได้

อย่างชัดเจน จากกรณีศึกษาผลกระทบทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการจัดการท่องเที่ยวเทียบได้กับผลกระทบที่ส่งตรงถึงท้องถิ่นที่ตั้งแหล่งโบราณสถานเช่นกัน ดังนั้นการดำเนินงานระหว่างหน่วยงานของรัฐจึงต้องอาศัยความร่วมมือของท้องถิ่นเป็นสำคัญ จากกรณีการอนุรักษ์โบราณสถานที่ยดำเนินการโดยกรมศิลปากรเป็นหลัก และการแก้ไขปัญหาโดยสร้างความร่วมมือกับท้องถิ่นในลักษณะการกระจายอำนาจมากขึ้น ทำให้การอนุรักษ์โบราณสถานให้คุณค่าที่ต่างกัน เช่น กรณีเจดีย์หลวงการบูรณะโดยอาศัยหลักการทางวิชาการเพียงอย่างเดียว มีผลต่างไปจากการอนุรักษ์พระธาตุดอยสุเทพที่อาศัยการบูรณะความรู้ด้านวิศวกรรม พระธาตุดอยตุงที่พึงเสี่ยงจากประชาคมในจังหวัดเชียงรายเรียกร้องให้รื้อเจดีย์ที่สร้างครอบนอกเพื่อคงรูปแบบของเจดีย์ที่สร้างโดยครูบาศรีวิชัยไว้ เพื่อคุณค่าทางจิตใจ และกรณีอนุรักษ์ลำดับสุดท้ายคือวัดปางสนุกกับการอนุรักษ์โดยภาคประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่นำมาสู่ความสำเร็จเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต รายละเอียดในหัวข้อถัดไป

4.3 กระแสโลกาภิวัตน์กับการอนุรักษ์พระธาตุ

หากมองการจัดการท่องเที่ยวในวัดในเชิงการอนุรักษ์ที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมตามยุคสมัย ให้วัดคงอยู่อย่างยั่งยืน คงกล่าวได้ว่ายังเป็นแนวทางที่ไม่ยั่งยืน เนื่องจากการให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว และเรื่องราวของพระธาตุได้ปรับเปลี่ยนมาเพื่อเป็นเรื่องเล่า ส่งเสริมการท่องเที่ยว นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และการสร้างถาวรวัตถุที่ไม่สอดคล้องกับรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะในปัจจุบัน ชนชั้นกลางไม่รู้คติที่รักษากันมาอย่างเคร่งครัดเท่ากับชนชั้นปกครอง ซึ่งต้องยอมรับ เนื่องจากระบบการศึกษา สังคม และประสบการณ์ในมุมมอง โลกทัศน์ที่ต่างกัน ทำให้การบูรณปฏิสังขรณ์การอนุรักษ์ไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของทุกฝ่ายได้

ส่วนหนึ่งของกระแสโลกาภิวัตน์ได้กระตุ้นให้มีการอนุรักษ์ขึ้นเป็นการอนุรักษ์เพียงอย่างเดียว โดย อานันท์ กาญจนพันธ์ ยกตัวอย่างเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กับการกีดกันและทำลายคนที่อยู่ในเขตอนุรักษ์¹ หากพิจารณาร่วมกับกรณีการอนุรักษ์ศาสนสถาน กระบวนการอนุรักษ์พระธาตุอันเป็นแหล่งโบราณสถานอันมีคุณค่า ด้วยการขึ้นทะเบียนอยู่ภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร ที่มีพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 เป็นหลักเกณฑ์สำคัญ แต่อย่างไรก็ตามการอนุรักษ์ได้ปรับเปลี่ยนไปตามบริบทโดยรอบแหล่งโบราณสถาน ทั้งนี้การยกตัวอย่างการอนุรักษ์โบราณสถานในเขตภาคเหนือตอนบน 3 แหล่ง เพื่อเป็นกรณีศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ตามที่ได้กล่าวมาทั้งหมดคือ

¹ อานันท์ กาญจนพันธ์. (2545). โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม. ใน เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์. หน้า 150

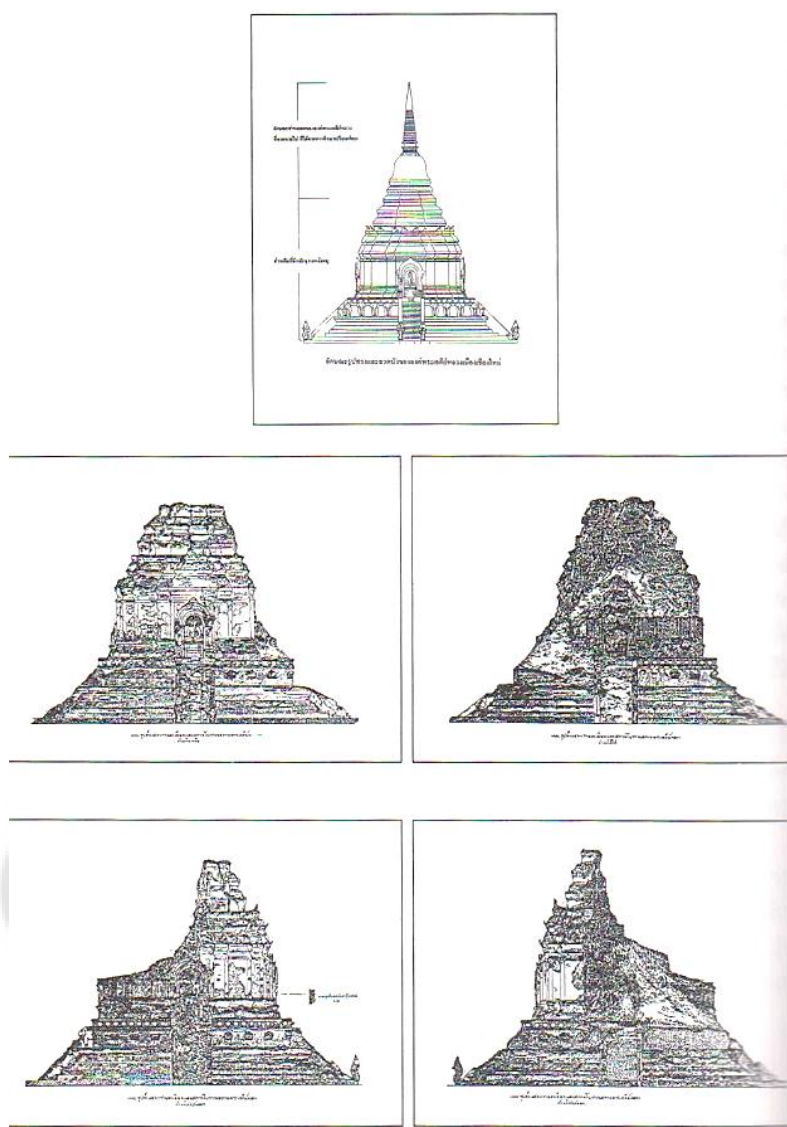
กรณีที่ 1 เจดีย์หลวงการบูรณะให้เป็นเจดีย์ยอดหัก

รายละเอียดของการบูรณะเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ในการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งล่าสุดระหว่างปี พ.ศ.2533-2535 โดยกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักในการบูรณะ ซึ่งแนวคิดในการบูรณะครั้งแรกทางวัดและกรมศิลปากรมีความเห็นพ้องต้องกันในการต่อเสริมยอดเจดีย์ให้สมบูรณ์ดังเดิม เพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา โดยศึกษารูปแบบยอดเจดีย์จากวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ แต่จากการทักท้วงของนักวิชาการเกี่ยวกับยุคสมัยในการสร้างเจดีย์วัดเชียงมั่นที่อาจเกิดขึ้นในชั้นหลังด้วยการก่อรวมเจดีย์องค์เดิมไว้ภายใน¹ จากความไม่มั่นใจในรูปแบบเดิมและการจ้างผู้รับเหมาในการทำงานอนุรักษ์ที่เร่งด่วน ทำให้ขาดการวางแผนและการศึกษาในเชิงวิชาการอย่างลึกซึ้ง รูปแบบของเจดีย์จึงถูกสร้างเสริมด้วยวัสดุที่ใกล้เคียงกับของเดิม ทำให้ยากที่จะบอกถึงความแตกต่างระหว่างยุคสมัยซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในด้านวิชาการได้

ภาพประกอบ 68 เจดีย์หลวงหลังจากการบูรณะโดยกรมศิลปากร ในการเพิ่มเติมรายละเอียดที่เกิดจากข้อสันนิษฐานต่างๆ เช่น ลวดลายปูนปั้นตกแต่งซุ้ม ตกแต่งพระญานาค และรูปช้างล้อมที่สร้างมาจากการสันนิษฐานให้เห็นภาพช้างที่สมบูรณ์ ตลอดจนทางขึ้นทั้ง 4 ด้านที่เป็นทางเรียบ สร้างข้อสงสัยแก่ผู้พบเห็นมาถึงปัจจุบัน

¹ สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. (2542). การอนุรักษ์ศิลปกรรม. (เอกสารประกอบคำสอนรายวิชา 104300 คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). หน้า 102-103.

ภาพประกอบ 69 ภาพสันนิษฐานส่วนยอดของเจดีย์หลวง และรูปด้านทั้งสี่ที่มีการบันทึกสภาพก่อนการบูรณะ

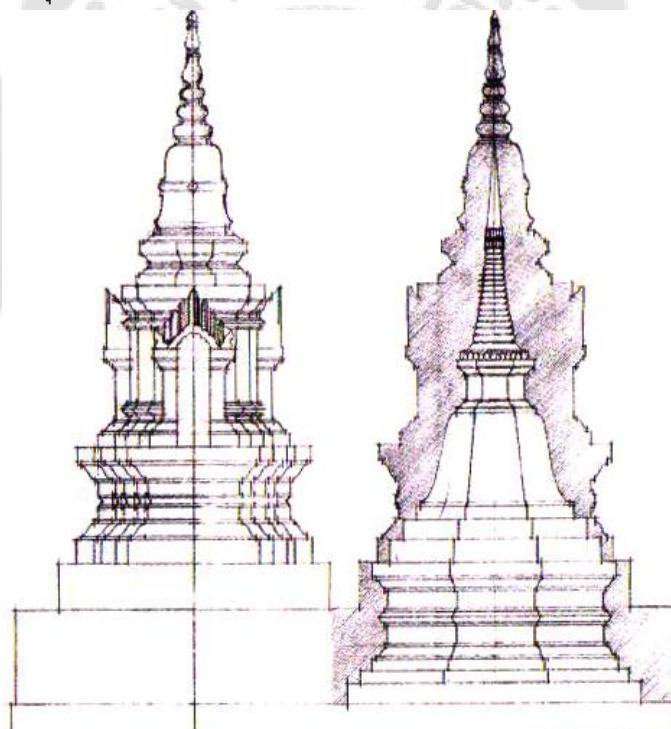
ที่มา: สุรพล ดำริห์กุล. ปัญหาและความรู้ใหม่เกี่ยวกับโบราณสถานพระเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่. ใน **สมโภช 600 ปี พระธาตุเจดีย์หลวง**. หน้า 176.

สภาพการอนุรักษ์เจดีย์หลวงที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างคุณค่าทางสังคมในการเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สมบูรณโดยการต่อยอดเจดีย์ขึ้นให้สมบูรณกับการอนุรักษ์เพื่อรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ หลักฐานทางวิชาการ ผลการบูรณะจึงปรากฏดังสภาพปัจจุบัน ทำให้เจดีย์อยู่ในสภาพที่ขาดคุณค่าทั้ง 2 ด้านไปพร้อมกัน

กรณีที่ 2 พระธาตุดอยตุง เสี่ยงท้องถิ่นกับการบูรณะ

จากรูปแบบพระธาตุดอยตุงเป็นเจดีย์ที่สร้างคู่กันรูปแบบที่ปรากฏตั้งแต่พ.ศ.2515-2550 กว่า 35 ปีเป็นเจดีย์แบบประยุกต์ที่ออกแบบโดย จิตร บัวนุศย์ ได้สร้างครอบเจดีย์องค์ในทั้งสององค์ซึ่งยังปรากฏภาพถ่ายและการบันทึกว่าครูบาศรีวิชัยได้ทำการบูรณะเมื่อ พ.ศ.2470

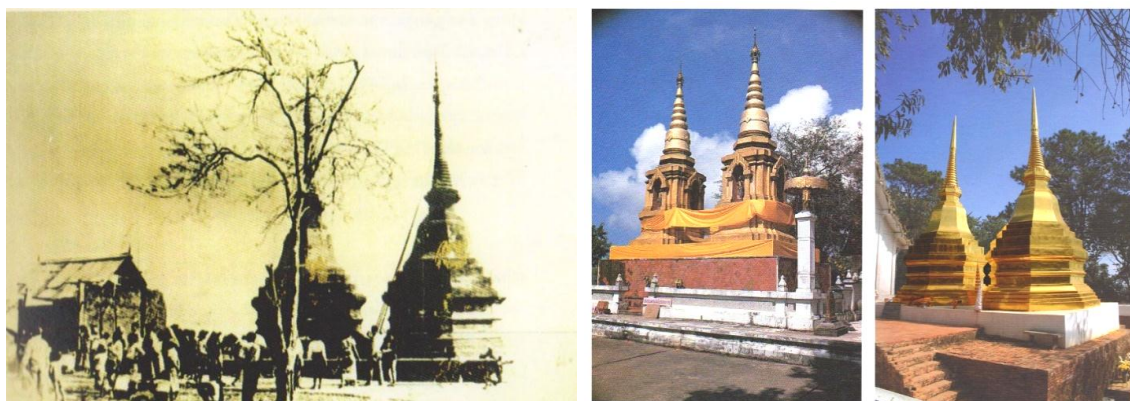
กรมศิลปากรได้ทำประจําติ รับฟังเสียงจากประชาชนในพื้นที่ที่เลือกรูปแบบดั้งเดิมไว้ จึงทำการบูรณะด้วยการตัดยอดองค์พระธาตุที่ครอบอยู่ออกไป ให้เห็นพระธาตุในยุคที่ครูบาศรีวิชัยบูรณะด้วยเทคนิคการใช้เลื่อยตัดพระธาตุองค์นอกเป็นชิ้นส่วนต่างๆ เพื่อนำกลับมาประกอบกันได้อีกครั้ง เพื่อไปเก็บรักษาไว้ที่พระธาตุดอยน้อยใกล้กับวัดพระธาตุดอยตุง¹ ทำให้ประวัติศาสตร์การสร้างพระธาตุดอยตุงได้รับการบันทึกและเก็บหลักฐานไว้อย่างละเอียดตามกระบวนการทางโบราณคดี ขั้นตอนการอนุรักษ์ ทั้งเอกสารหลักฐานและภาพถ่ายไว้อย่างครบถ้วน โดยการอนุรักษ์และพัฒนาารูปแบบของพระธาตุที่มีความสัมพันธ์กับความต้องการของสังคม สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างมีคุณค่า

ภาพประกอบ 70 แสดงการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับเจดีย์องค์เดิมที่อยู่ภายใน

ที่มา: พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 68.

¹ ศิลปากร, กรม. (2552). พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 102

ภาพประกอบ 71 รวมภาพพัฒนาการของพระธาตุดอยตุง ใน 3 ช่วงเวลา

ที่มา: พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกการอนุรักษ์และพัฒนา. หน้า 74, 109 และหน้าปก

กรณีที่ 3 พระธาตุดอยสุเทพ ความเสี่ยงต่อการพังทลายจากการพัฒนาที่ไร้หลักการ

เป็นกรณีศึกษาที่กรมศิลปากรได้พยายามทำการอนุรักษ์เพื่อแก้ปัญหาการพังทลายของโบราณสถานพระธาตุดอยสุเทพ โดยการศึกษาหาข้อมูลอย่างละเอียดในการประเมินความเสี่ยงโดยว่าจ้างสองสถาบันคือสถาบันเทคโนโลยีเอเซีย หรือ AIT ให้สำรวจสภาพความทรุดโทรมขององค์พระเจดีย์ธาตุ เมื่อปี 2541 และ ภาควิชาวิศวกรรมโยธา คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำรวจเพิ่มเติม ในปี 2549 ซึ่งผลสรุปของสองสถาบัน ต่างพบว่าพระธาตุอยู่ในสภาพทรุดโทรม สภาพที่ตั้งโดยรอบบริเวณวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร อยู่ในสภาวะอันตรายที่เสี่ยงต่อการพังทลายเนื่องจากปัญหาความชื้น คือ อิฐที่เป็นโครงสร้างของพระธาตุเปื่อยมากเนื่องจากปัญหาการหุ้มทองจังโกพระธาตุทั้งองค์เมื่อความชื้นจากพื้นดินจึงระเหยขึ้นจากพื้นดินไปยังองค์พระธาตุ อิฐจึงอมน้ำหมดทำให้เมื่อมีความร้อนเกิดขึ้นก็จะกลั่นออกมาเป็นหยดน้ำและไหลออกมาตามช่องหรือรูระบายต่างๆตามรอยแยกทำให้มีตะไคร่น้ำเกาะเป็นสีเขียว และพื้นหินแกรนิตที่ทางวัดปูไว้นั้นข้างใต้อยู่ในสภาพชื้นเนื่องจากน้ำใต้ดินไม่สามารถระบายออกมาได้¹ ต้องทำการบูรณะและเสริมความมั่นคงรอบบริเวณวัดและองค์พระธาตุอย่างเร่งด่วน

¹ อันตราย"พระธาตุดอยสุเทพ"ชำรุดหนัก หวั่นพังทลายลงมาทั้งองค์-เสนอเจ้าอาวาสเร่งบูรณะ.

(2549, 11 กันยายน). ข่าวสด. (Online). <http://www.matichon.co.th/khaosod/kh...day=2006/09/11> สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2552.

แนวทางการแก้ไขที่กรมศิลปากรและมูลนิธิพระบรมธาตุศุขยโสเทพมีโครงการบูรณะซ่อมพระธาตุศุขยโสเทพครั้งใหญ่เพื่อให้มีความมั่นคงแข็งแรง โดยดำเนินการ 3 ขั้นตอน ได้แก่¹

ขั้นตอนที่ 1 การตัดส่วนปลียอดพระธาตุออก และอัญเชิญยอดพระธาตุมาเก็บรักษาไว้ก่อน

ขั้นตอนที่ 2 การเจาะรูระบายความชื้นฝังท่อ 100 ท่อ

ขั้นตอนที่ 3 การรื้อหินแกรนิตรอบพระธาตุออกทั้งหมดและเปลี่ยนเป็นกระเบื้องดินเผาแทน

การดำเนินการเพื่อรักษาพระธาตุศุขยโสเทพของกรมศิลปากรได้ดำเนินการตามหลักวิชาการที่ถูกต้องและมีวิธีการที่สามารถแก้ไขปัญหาก็ได้ แต่ขัดกับความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ที่ขาดความเข้าใจและสำนึกในการอนุรักษ์ เนื่องจากนึกถึงมูลค่าของการสูญเสียทัศนียภาพขององค์พระธาตุและอาจจะกระทบต่อการท่องเที่ยวรวมถึงรายได้ที่จะเข้าวัดด้วย จึงมีข้อขัดแย้ง เช่น หวั่นว่าจะก่อให้เกิดวิกฤตศรัทธา และถือเป็นการทำลายความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ มีข้อโต้แย้งกับวิธีการอนุรักษ์ของกรมศิลปากรโดยอาศัยความเชื่อมั่นว่าพระธาตุมีความแข็งแรงดี สามารถทนต่อสภาพอากาศและภัยธรรมชาติได้ ที่พึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการลักลอบขุดของคนมากกว่า จากกรณีการอนุรักษ์วัดพระธาตุศุขยโสเทพ สะท้อนถึงความเสียหายต่อโบราณสถานที่เกิดจากความศรัทธาในการบริจาคทรัพย์เพื่อพัฒนาวัดโดยสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้นบนฐานที่ปูด้วยหินแกรนิต ทำให้ความชื้นสะสมในพื้นดิน ที่มีสภาพอ่อนแอจะไม่สามารถรองรับน้ำหนักได้นานนัก และการมองข้ามความถูกต้องตามหลักวิชาการของพุทธศาสนิกชนบางกลุ่ม ซึ่งผลการอนุรักษ์จนถึงปัจจุบันได้ดำเนินการในส่วนของการปล้องไฉนเสร็จเรียบร้อยแล้ว เหลือเพียงส่วนขององค์พระธาตุ และ Slop ดินที่เป็นส่วนของฐานทางทิศเหนือที่มีความสำคัญแต่ยังไม่ได้ดำเนินการบูรณะ เนื่องจากติดปัญหาหลายส่วน อาทิ การใช้พื้นที่บริเวณองค์พระธาตุประกอบพิธีกรรมต่างๆ² และการลอกแผ่นทองจังโกที่หุ้มออกต้องรอความเห็นชอบจากทุกฝ่าย

¹ บูรณะพระธาตุศุขยโสเทพครั้งใหญ่วันนี้. (2551, 4 มิถุนายน). ร่วมด้วยช่วยกัน. (Online).

<http://www.rd1677.com/branch.php?id=35483> สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2552.

² ฐานรากพระธาตุศุขยโสเทพร้าว. (2552, 28 มิถุนายน). เดลินิวส์. (Online).

<http://www.dailynews.co.th/newstartpage/index>. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2552.

ภาพประกอบ 72 การปูพื้นหินแกรนิตที่พื้นพระธาตุดอยสุเทพก่อนการรื้อแล้วเปลี่ยนเป็นแผ่นดินเผา เพื่อลดความร้อนและความชื้นให้เกิดความปลอดภัยต่อพุทธศาสนิกชน ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการใช้พื้นทรายกับคติจักรวาลในการสร้างสิทันดรสมุทรได้หายไปจากการบูรณะวัดในช่วงหลัง ที่เน้นความเรียบสะอาดด้วยวัสดุสมัยใหม่ราคาสูง

การปิดระบบถ่ายเทความชื้นจากพื้นดินยังทำให้เกิดความชื้นสะสมในชั้นดิน และขึ้นไปถึงองค์พระธาตุซึ่งภายในมีการอัดดินไว้ เมื่อดินมีความชื้นและไม่ยืดเกาะตัว จะดันออกมาทำให้องค์พระธาตุเกิดความเสียหาย ดังกรณี องค์พระธาตุดอยสุเทพที่ต้องมีการรื้อแผ่นทองจังโก และเจาะรูเพื่อระบายความชื้นออกมา¹ การให้ความสำคัญกับการจัดการท่องเที่ยวเพื่อเอื้อความสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยว เช่น โครงการสร้างกระเช้าลอยฟ้าเพื่อขึ้นไปนมัสการพระธาตุดอยสุเทพ ได้ถูกระงับไว้โดยชาวเมืองเชียงใหม่ ที่เห็นว่าไม่เหมาะสม และลดความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุลง

จากการอนุรักษ์โดยหน่วยงานภาครัฐเพื่อนำความสำเร็จนั้นไปสู่การขึ้นบัญชีมรดกโลกที่ประสบความสำเร็จมาแล้วจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และนคร

¹ พระธาตุดอยสุเทพ"ร้าวเพิ่ม" ผวา! แผ่นดินไหวถึงพังทลาย. (2552, 22 มิถุนายน). มติชน. (Online). http://www.dmr.go.th/ewt_news.php?nid=10765 สืบค้นเมื่อวันที่ 30 กันยายน 2552.

ประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวาร¹ นำไปสู่การอนุรักษ์เมืองเก่าในลำนานาเป็นมรดกโลก เพื่อให้คุณค่าของแหล่งมรดกโลกกลายเป็นสินค้าสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวร่วมกับการสร้างกระแสการอนุรักษ์โดยชุมชนต่อไป แต่การนำเสนอคุณค่าของโบราณสถานในลักษณะแหล่งโบราณสถานจัดแสดงสำหรับการท่องเที่ยว ทำให้ขาดการแสดงคุณค่าด้านความคิด ความเชื่อผ่านการมีส่วนร่วมของผู้คนในสังคม

ด้านหนึ่งของการแสดงคุณค่าศาสนสถานต่อสังคม เกิดเป็นกระแสการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ในระบบทุนนิยม ด้วยการใช้ความรู้พื้นบ้านต่อต้านการครอบงำของกระแสอนุรักษ์ สามารถดำเนินการอนุรักษ์ได้โดยชาวบ้าน เพื่อให้คุณค่าคงอยู่ในสังคมในความเชื่อของคนในพื้นที่ โดยมีได้กลายเป็นสินค้าไปทั้งหมด การพยายามเข้ามาครอบครองและทำลายโดยคนนอก หน่วยงานภาครัฐ จึงเป็นสิ่งที่พบว่ามี การต่อสู้จากท้องถิ่นเสมอมาด้วยการเปิดพื้นที่ของชุมชน ให้แสดงตัวตนออกมาเป็น คนที่มีคุณค่ามากขึ้น² เป็นกลุ่มคนที่ไม่ตกอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ไปเสียทีเดียว

กรณีวัดปรางสนุกเกิดปรากฏการณ์คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์³ ทำให้ได้รับประกาศนียบัตรรางวัลระดับดี (Awards of Merit) ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ประจำปี 2551 จากสำนักงานองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) กลายเป็นการท่องเที่ยวทางเลือกที่เน้นคุณค่าด้วยเรื่องราวของงานพุทธศิลป์โดยชุมชนเป็นผู้ดูแลบริหารจัดการ แต่ความเข้าใจเรื่องคุณค่าและพฤติกรรมความเคยชินของนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ในกระแสบริโภคนิยมกลายเป็นข้อจำกัดในการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ท่ามกลางพื้นที่ขนาดใหญ่ทางสังคม จึงต้องนิยามความสำเร็จของการอนุรักษ์และความสุขคนในชุมชนได้เพียงบางเรื่องเท่านั้น

¹ ทั้งสองแห่งได้รับการขึ้นบัญชีเป็นมรดกโลก (World Heritage List) ภายใต้ชื่อ “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” และ “นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวาร” เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญครั้งที่ 15 ที่เมืองคาร์เทจ ประเทศตูนิเซีย โดยองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

² อานันท์ กาญจนพันธ์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 148

³ เกียรติกร เกิดศิริ, บรรณาธิการ. (2550). ปรางสนุก คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์. หน้า 67-69.

ภาพประกอบ 73 วัดปงสนุกในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่า จากการอนุรักษ์และการมีส่วนร่วมดูแลรักษาโดยคนในชุมชนปัจจัยความสำเร็จอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน

ในส่วนท้ายของบทนี้ ได้ยกแนวคิดของ พระชยานันทมณี, ดร. ท่านเจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง อายุ 46 ปี ในการบริหารจัดการวัดพระธาตุแช่แห้งให้มีความยั่งยืน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกที่ไม่หยุดนิ่งว่า

“การสร้างสำนึกถึงบารมีพระธาตุเป็นการปลูกฝังให้พระเณร ที่อยู่อาศัยในวัดนี้ทำสิ่งใดหัวใจต้องเป็นพระธาตุ ให้ระลึกถึงทุกขณะจิต ให้พระธาตุเป็นกำลังใจของเรา เป็นข้อคิดว่างค์พระธาตุท่านอยู่นิ่งๆ ทนแดด ทนฝน ครั้งหนึ่งฟ้าผ่าท่านก็ยังนิ่ง เป็นบารมี ให้บารมีพระธาตุเป็นกำลังใจให้คิดดี ปฏิบัติดี มีความกตัญญูต่อพระธาตุแช่แห้ง ตัวเราคงจะเจริญ เราทำให้พระธาตุ ถ้าเรากินของพระธาตุไม่มีความกตัญญูพระธาตุจะเปรียบเสมือนคนแก่ที่ถูกทารุณไปเรื่อยๆ ก็อาจจะตายไปสักวันหนึ่ง การสร้างบารมีพระธาตุต้องสร้างให้อยู่ในใจเช่นนี้ จึงจะอยู่ต่อไปได้”¹

¹ พระชยานันทมณี. (2558, 29 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน.

สรุปบทที่ 5

สังคมล้านนาเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์เมื่อความคิดความเชื่อในโลกสมัยใหม่ และความเป็นรัฐชาติเข้ามาแทนที่จารีตเดิม จนถึงการยอมรับอย่างเต็มรูปแบบตั้งแต่ช่วงความเจริญของเมืองซึ่งเริ่มขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมหลัง พ.ศ.2500 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การพัฒนาช่วงแรก พ.ศ.2504-2529 ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-5 รัฐได้ส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว จนถึง พ.ศ.2540 ฟองสบู่แตก ทำให้หลักปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” กองทุนหมู่บ้าน SMEs โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ OTOP รัฐบาลรณรงค์การท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ เป็นการส่งเสริมให้สังคมล้านนาเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ในช่วงพัฒนาการขั้นสุดท้ายของระบบทุนนิยม

ความเชื่อเรื่องพระธาตุล้านนาในสังคมโลกาภิวัตน์ เปลี่ยนไปตามแนวความคิดการเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า โลกาภิวัตน์เป็นพัฒนาการหนึ่งของระบบทุนนิยม การเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้ามีทั้งผลดีและผลเสีย โดยการแสวงหาวัฒนธรรมใหม่ๆ เพื่อนำเสนอในรูปแบบแหล่งท่องเที่ยวทำให้เกิดการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มในล้านนา เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ลื้อ ชาติพันธุ์มอญ ชาติพันธุ์เขิน ชาติพันธุ์ยอง ซึ่งอาจส่งผลดีที่ทำให้ชนกลุ่มน้อยนั้นมีความภาคภูมิใจ มีที่ยืนในสังคม เป็นที่รู้จัก สามารถต่อรองกับคนในสังคมได้ แต่เมื่อมีการนำผลประโยชน์ หรือมูลค่ามาเกี่ยวข้องกับการแสดงจุดยืน การแสดงตัวตนของคนในชุมชน เพื่อรับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งในที่สุดแล้วผลประโยชน์กลับตกอยู่กับนายทุนเช่นเดิม

การเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้าทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในสังคม 2 ลักษณะ คือ การส่งเสริมให้เกิดการศึกษาค้นคว้า และอนุรักษ์พระธาตุให้ถ่ายทอดรูปแบบในสังคมรัฐจารีตออกมา เพื่อเป็นหลักฐานทางวิชาการ ให้ท้องถิ่นรู้ถึงรากเหง้าของตนเอง และส่วนหนึ่งเพื่อเป็นข้อมูล สร้างเรื่องราวเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่การท่องเที่ยว

ความรู้ ความเข้าใจเรื่องความเชื่อและโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อพระธาตุยังเป็นเรื่องที่สร้างความขัดแย้งและความไม่เข้าใจในสังคม เช่น ความเชื่อเรื่องพิษงูพระธาตุแท้หรือปลอม การเรียกร้องสิทธิสตรีในการเข้าไปในพระธาตุ อานิสงส์ในการทำบุญด้วยการบริจาคจำนวนมากเพื่อให้มีชีวิตที่สุขสบายขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้งหมดเป็นความเข้าใจที่คนในสังคมโลกาภิวัตน์มีความเข้าใจทำให้สิ่งที่เป็นามธรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นคุณค่าของภูมิปัญญา ความคิด ความศรัทธาเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายได้ทั้งหมด ดังนั้นในการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่ผู้มาเยือนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง

บทที่ 6

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีเนื้อหาการศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา ทั้งความหมายของพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นผลงานศิลปะสถาปัตยกรรม โดยอาศัยต้นแบบทั้งหมด 8 องค์ เป็นพระธาตุเจดีย์สำคัญประจำเมืองต่างๆ ในล้านนามาแต่สมัยรัฐจารีต มีบทบาทในยุคเปลี่ยนผ่านสู่รัฐชาติ และแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามกระแสสังคมโลกาภิวัตน์ พระธาตุเจดีย์เหล่านี้มีพัฒนาการในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและเป็นแหล่งท่องเที่ยวเรียนรู้เชิงวัฒนธรรม การศึกษาครั้งนี้เป็นการตอบวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์ ตีความ ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมล้านนา และเพื่อศึกษารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา ความสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ พิธีกรรม

1. สรุปผลจากการวิจัย

ในการตั้งสมมติฐานของการวิจัยสองประเด็น คือ (1) พระธาตุมีบทบาทและความสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ในรัฐจารีต รัฐชาติ และโลกาภิวัตน์อย่างต่อเนื่องสัมพันธ์กัน และ (2) รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา มีความสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ พิธีกรรม อันส่งผลต่อการสร้างความศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน จนถึงพัฒนาการของระบบทุนนิยมทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า รูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุเจดีย์ยังคงดึงดูดให้คนเข้าวัดเพื่อการท่องเที่ยวและการทำบุญเพื่อหวังอันสืบทั้งชีวิตในภพนี้และชาติภพต่อไป

การศึกษาเริ่มจากการเกิดพระธาตุ และประวัติความเป็นมาในแนวทางของพุทธศาสนา สากล กำหนดให้พุทธศาสนิกชนบูชาพระธาตุเสมือนการบูชาพระพุทธรูป ความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุที่มาจากพระวรกายพระพุทธรูป ทำให้กลายเป็นสิ่งมีค่าควรแก่การบูชาสูงสุดเพื่อระลึกถึงพระพุทธรูป เหตุที่พระบรมสารีริกธาตุแตกกระจายเป็นส่วนย่อยเพื่อการเผยแพร่พุทธศาสนาไปตามบ้านเมืองต่างๆ ดังพุทธทำนาย โดยครั้งสำคัญคือในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ในราวพุทธศตวรรษที่ 3 เมื่อพุทธศาสนาในอินเดียเริ่มเสื่อมลงได้ย้ายศูนย์กลางการเผยแพร่มาที่ศรีลังกา การสร้างตำนานเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าจึงเป็นสิ่งที่ทำเพื่อความชอบธรรมและสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับพุทธศาสนา มาเจริญอยู่ โดยความเชื่อของเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ศรีลังกาเป็นสถานที่ที่มีพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ พระสงฆ์ภายใต้การสนับสนุนของกษัตริย์ในแต่ละเมืองได้เดินทางมาศึกษาพุทธศาสนา มาบวชใหม่ และคัดลอกตำนาน ทำให้พุทธศาสนาและระเบียบวิธีต่างๆ ที่ได้มาจาก

ศรีลังกามีความสำคัญในการแสดงความเจริญของเมือง ตลอดจนพระราชอำนาจของกษัตริย์ผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ในประเด็นของการคัดลอก และแต่งตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระธาตุเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกแห่งที่พุทธศาสนาเจริญอยู่ ด้วยความเชื่อที่พุทธศาสนาแผ่ความเจริญไปถึงลัทธิเป็นพุทธศาสนจักร มีคุณค่าและความสำคัญเทียบเท่ากัน ตำนานไม่จำเป็นต้องตรวจสอบหาข้อเท็จจริง ด้วยเป็นความจริงสูงสุดของพระพุทธานุภาพการสร้างตำนานเป็นบุญกุศล สะท้อนถึงสัจธรรมของการเวียนว่ายตายเกิด เหตุการณ์ซ้ำๆ เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่วนเวียนเป็นวัฏจักรการหลุดพ้นคือจุดหมายสูงสุดแห่งพระนิพพาน คือความเป็นสากลของพระธาตุที่เชื่อมโยงสู่การแสดงออกของผู้คน สังคม ที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย โดยสรุปได้ 2 แนวทาง ดังนี้

1.1 พระธาตุกับการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

ผลการศึกษาบทบาทและความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุในล้านนาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย ถึงก่อนการรวมอำนาจการปกครองสู่รัฐบาลสยามเป็นมุมมองพระธาตุที่มีชนชั้นปกครองเป็นผู้ให้ความหมายและความสำคัญ ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งภายหลังจากการสูญเสียอำนาจปกครองของกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือแล้ว ชาวบ้านเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนาที่สำคัญสืบต่อมา ภายใต้อำนาจและความศรัทธาในพระธาตุ มีการสืบทอดประเพณีการบูชาพระธาตุด้วยเหตุผลและแนวความคิดที่แตกต่างไปตามผลการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ บทบาทและการให้ความสำคัญของพระธาตุได้ส่งผลกระทบต่อสังคมในรัฐจารีต รัฐชาติ และโลกาภิวัตน์ จากประเด็นพระธาตุกับการส่งเสริมการเมืองการปกครองโดยสรุปได้ดังนี้

1) ในรัฐจารีต พระธาตุสร้างขึ้นมาจากความต้องการสร้างบ้านเมืองให้เจริญภายใต้การนำของกษัตริย์ เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระธาตุที่ประดิษฐานในดินแดนนั้นซึ่งถือเป็นความจำเป็นที่ต้องมีตำนานพระธาตุรองรับเสมอ จากการสำรวจตำนานพระธาตุที่แต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 มีโครงเรื่องมาจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่เหลือสืบมาถึงปัจจุบันมีเพียงไม่กี่เรื่องส่วนใหญ่เป็นพระธาตุสำคัญในแต่ละเมืองที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นตำนานพระธาตุที่ศักดิ์สิทธิ์อันเกิดจากการรองรับโดยกษัตริย์ในแต่ละช่วงเวลา มีความเชื่อมโยงกับศรีลังกา ในการอ้างถึงพระพุทธานุภาพเสด็จมาประทานเส้นพระเกศา พร้อมถวายพุทธทำนายในการสร้างบ้านเมือง ด้วยความที่ไม่ได้สืบวงศ์มาจากกษัตริย์ศากยวงศ์ กษัตริย์ท้องถิ่นต่างสร้างความชอบธรรมด้วยการโยงไปถึงพุทธประวัติ พระพุทธานุภาพเสด็จ การอยู่ในพุทธทำนาย โดยพระธาตุที่มีตำนานรองรับมีความสำคัญกว่าพระธาตุองค์อื่นเสมอ

การประดิษฐานพระธาตุทำให้เกิดการยอมรับในพุทธศาสนา เกิดการเผยแพร่ไปตามดินแดนต่างๆ ตั้งแต่ศรีลังกา มาถึงพม่า สุโขทัย และล้านนา ภายใต้อำนาจอุปถัมภ์ของกษัตริย์เนื่องจากพิธีการประดิษฐานพระธาตุ หรือธาตุนิทานกรรม โดยสร้างห้องบรรจุพระธาตุพร้อมเครื่องสักการบูชา เป็น

พิธีกรรมสำคัญเกี่ยวกับการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการอ้างถึงเทพดาที่รับหน้าที่ดูแลพระธาตุนั้น จำเป็นต้องอาศัยผู้มีบารมี คือ กษัตริย์ผู้ปกครองนั่นเอง

พระธาตุในรัฐจารีตที่เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากมีความสำคัญ เป็นพระธาตุประจำเมืองต่างๆ ของล้านนา มีพัฒนาการสืบมาถึงปัจจุบันตามประเด็นการศึกษา โดยแบ่งตามช่วงเวลาได้ 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 พระธาตุที่มีตำนานรองรับว่าสร้างขึ้นก่อนอาณาจักรล้านนา สันนิษฐานว่าเป็นการรับพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยทวารวดีซึ่งพระธาตุที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ จารึกมอญในสมัยทวารวดี คือ พระธาตุหริภุญไชย ส่วนพระธาตุลำปางหลวงในฐานะเมืองที่ร่วมวัฒนธรรมกับหริภุญไชย อาจมีเรื่องราวเกี่ยวกับการเคยเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุทำให้พระญาจากเมืองสุวรรณภูมิและเมืองพลราช มาขุดหาพระธาตุแต่ไม่พบ เมื่อพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ในสมัยล้านนาทำให้เจ้าเมืองทูลขอพระเจ้าติโลกราชสร้างพระธาตุลำปางหลวงขึ้น

กลุ่มที่ 2 พระธาตุที่มีตำนานรองรับว่าสร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรล้านนาเริ่มจากสมัยพระญาเกือนา ทรงอัญเชิญพระธาตุมาจากสุโขทัยพร้อมพระสมณเถระ เพื่อชำระพุทธศาสนาในล้านนา ให้บริสุทธิ์ตามอย่างพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ นิกายรามัญ เกิดการบรรจุพระธาตุดอยสุเทพ สร้างพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก

ส่วนตำนานพระธาตุช่อแฮที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยโดยพญาลิไท และพระธาตุแช่แห้งที่ได้รับพระราชทานพระธาตุมาจากกษัตริย์สุโขทัยอาจสร้างขึ้นในช่วงเวลาและสถานการณ์ใกล้เคียงกัน

พระธาตุดอยตุง แม้ตำนานเดิมจะแสดงถึงการบรรจุพระธาตุหลายครั้งแต่จากพื้นที่ตั้งและความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำกกเป็นการนับถือผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ในตำนานกล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชถวายตำนานบูชาพระธาตุดอยตุงจึงสันนิษฐานว่าตำนานได้แต่งขึ้นในช่วงเวลานี้

พระธาตุศรีจอมทอง ตามตำนานกล่าวถึงการสร้างโดยชาวบ้าน มีเรื่องพระธาตุเสด็จออกมาสู่พระแม่ฟ้าของพระพุทธรูปในวิหาร ตั้งแต่ พ.ศ.2042 กษัตริย์จึงให้ความสำคัญ เป็นพระธาตุสำคัญของเมืองเชียงใหม่มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนเจดีย์หลวงไม่มีประวัติการบรรจุพระธาตุ และได้แต่งตั้งตำนานขึ้นรองรับความศักดิ์สิทธิ์ในภายหลัง

หลังจากที่พระญาเกือนาสืบพระชนม์ มีประวัติกล่าวถึงการสร้างเจดีย์หลวงขึ้นกลางเมืององค์หนึ่งให้มีขนาดใหญ่เพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริงแต่ไม่แล้วเสร็จ มีปรากฏการณ์ยอดหักพังลงมาหลายครั้ง จนถึงปัจจุบันยังไม่สามารถซ่อมแซมให้กลับไปมีสภาพสมบูรณ์ได้ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทำให้สรุปได้ว่าการสร้างพระธาตุสำคัญเพื่อเป็นที่สักการะมีความจำเป็นต่อการรองรับอำนาจของกษัตริย์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่ สร้างความชอบธรรม ดังปรากฏ

ในช่วงปลายอาณาจักรล้านนาการสร้างพระธาตุและตำนานการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไม่ปรากฏแล้ว เป็นเพียงการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุสำคัญในแต่ละเมือง จนในที่สุดเมื่ออาณาจักรล้านนาเริ่มเสื่อมลงจนตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าไม่พบการสร้างพระธาตุสำคัญอีกเลย

ในช่วงการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง มีหลักฐานการเขียนตำนานที่เกี่ยวกับประวัติและความชอบธรรมของพระญาณาวินัยในการครองเมืองเชียงใหม่ โดยอ้างอิงอดีตชาติของพระญาณาวินัยที่เคยเกิดมาพบได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ถวายการต้อนรับและได้รับพุทธทำนายในการปกครองบ้านเมืองแห่งนั้นต่อไป พระญาณาวินัยเลือกบูรณะวัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นสถานที่แรก เพื่อแสดงความเป็นผู้นำสูงสุดในการบูรณะพระธาตุสำคัญเพื่อสร้างความชอบธรรมในการครองราชย์ที่ชอบธรรมดังเช่นกษัตริย์ราชวงศ์มังราย แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเมือง ในช่วงปลายของรัฐจารีตพระธาตูล้านนากลายเป็นสิ่งต่อรองอำนาจระหว่างล้านนาและสยามซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ของล้านนาที่ยังคงแบบรัฐจารีต กับสยามที่เปลี่ยนโลกทัศน์เป็นสมัยใหม่ทำให้มุมมองของพระธาตุเปลี่ยนไป และแนวคิดสมัยใหม่นี้เข้ามาพร้อมกับการปกครองของสยามและเปลี่ยนโลกทัศน์ของชาวล้านนาให้เป็นแบบรัฐชาติไปโดยสมบูรณ์

2) ในรัฐชาติ แนวคิดและมุมมองที่กำหนดพระธาตูล้านนากลายเป็นสิ่งต่อรองอำนาจระหว่างล้านนาและสยาม โดยล้านนามีแนวคิดเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด 12 แห่งเป็นโลกทัศน์ที่สืบมาจากรัฐจารีต ส่วนสยามมีแนวคิดเรื่องจอมเจดีย์ 8 แห่งเป็นโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่เกิดขึ้นในช่วงรัฐชาติกับการกำหนดอาณาเขตการปกครองเพื่อแสดงพระราชอาณาเขตในการปกครองของพระมหากษัตริย์สยาม พระธาตุดอกกลายเป็นเครื่องมือการต่อรองการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การแสดงออกของฝ่ายล้านนา เจ้าผู้ครองนครที่สูญเสียอำนาจการปกครองและเสียประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ดำเนินการตามแนวทางของกษัตริย์ราชวงศ์มังรายเดิมในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาโดยอาศัยศรัทธาประชาชนที่มีต่อตนบุญล้านนาในขณะนั้นคือ ครูบาศรีวิชัย ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในลดทอนอำนาจของสถาบันสงฆ์ท้องถิ่น ครูบาศรีวิชัยถูกขอล่าว่ากล่าวกระทำการขัดแย้งกับคณะสงฆ์จากส่วนกลาง แต่ด้วยการสนับสนุนประชาชนที่ศรัทธาในพุทธศาสนาแบบจารีตทำให้การต่อสู้กับคณะสงฆ์ส่วนกลางมีความเข้มข้นและรุนแรงมากขึ้น ครูบาศรีวิชัยกลายเป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่น เป็นการต่อสู้ทางความคิดความเชื่อที่แฝงอยู่ในกิจกรรมทางศาสนาแต่การต่อรองครั้งนี้ล้านนาไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ ต้องยอมรับการปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูปคณะสงฆ์ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาในรัฐจารีต สู่วิถีความเป็นรัฐชาติ ประกอบกับการเข้ามาของจักรวรรดิตะวันตก ความทันสมัยในแนวคิดแบบสมัยใหม่ ทำให้ระบบรัฐจารีตเสื่อมลง แต่เมื่อถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมโลกาภิวัตน์อันมีระบบทุนนิยมในขั้นตอนที่ทำให้วัฒนธรรม

กลายเป็นสินค้า ความเป็นรัฐจารีตได้กลับมาในรูปแบบของการโหยหาอดีต การปรับเปลี่ยนให้ความหมายกลายเป็นมูลค่าที่จับต้องได้ การสร้างประเพณีประดิษฐ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ควบคู่ไปกับแนวทางในการอนุรักษ์เพื่อให้ความดีงามของรัฐจารีตตามอุดมคติดำรงอยู่

3) ในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ส่งผลกระทบต่อล้านนาอย่างชัดเจนในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยการรวมเป็นส่วนหนึ่งของสยาม และต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ.2500 ภายใต้การพัฒนาด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พระธาตุถูกนำเสนอเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งโบราณคดี และสถานที่ประกอบประเพณีสำคัญในงานบุญต่างๆ ตามวิวัฒนาการของระบบทุนนิยม ความเชื่อเรื่องพระธาตุล้านนาในสังคมโลกาภิวัตน์ เปลี่ยนไปตามแนวความคิดการเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า พบพระธาตุถูกจำลองแบบไปสร้างผิวดตุประสงค์หรือผิวดที่ผิวดทาง แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้าทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในสังคม 2 ลักษณะ คือ การส่งเสริมให้เกิดการศึกษา ค้นคว้า และอนุรักษ์พระธาตุให้ถ่ายทอดรูปแบบในสังคมรัฐจารีตออกมา เพื่อเป็นหลักฐานทางวิชาการให้ท้องถิ่นรู้ถึงรากเหง้าของตนเอง และส่วนหนึ่งเพื่อเป็นข้อมูล สร้างเรื่องราวเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่การท่องเที่ยว การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่ผู้มาเยือนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง

1.2 รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา

จากการศึกษาพบว่ารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระธาตุเจดีย์ในสังคมล้านนา ความสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ พิธีกรรม โดยอาศัยการถ่ายทอด 2 ลักษณะ คือ การถ่ายทอดเรื่องราว และการถ่ายทอดสัญลักษณ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การถ่ายทอดเรื่องราว พระธาตุในรัฐจารีตมีเรื่องราวที่เป็นแสดงวัฏจักรมีการเกิด ดำรงอยู่ และดับไป การแสดงปาฏิหาริย์ของพระธาตุเสมือนมีชีวิต โดนเรื่องราวดังกล่าวปรากฏในตอนท้ายของตำนานมูลศาสนา ความเชื่อเรื่องพระธาตุเสด็จเดินทางไปมาหากันทางอากาศเป็นแสงของพระธาตุที่พุทธศาสนิกชนได้พบเห็นและเล่าขานต่อมา เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับการอันตรายานของพระธาตุในอนาคตเมื่อพระธาตุเสด็จไปรวมกันตามสถานที่สำคัญทางพุทธประวัติแล้วจะเผาไหม้ด้วยเตโชธาตุที่เกิดจากภายในของพระธาตุจะเผาไหม้พระธาตุนั้นเป็นเปลวไฟสูงขึ้นไปถึงพรหมโลก

ก่อนถึงกาลแห่งธาตุอันตรายาน คติการบูชาพระธาตุในล้านนาได้ดำรงอยู่ด้วยการสร้างพระธาตุเจดีย์มีธาตุนิทานกรรมได้ขึ้นดิน เพื่อป้องกันการขุดลักขโมย การสร้างให้มีขนาดใหญ่และมั่นคง เพื่อเกิดความศรัทธา และเป็นสถานที่จัดประเพณีการสงฆ์น้ำพระธาตุปีละ 1 ครั้ง เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นความสัมพันธ์ของรูปแบบพระธาตุเจดีย์ที่มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมที่เน้นการปฏิบัติภายใต้แนวคิดเรื่องความเสื่อมของพระธาตุและความเชื่อในโลกอุดมคติโดยการเร่งทำบุญเพื่อจะไปเกิดใหม่ในยุครพระศรีอาริย์เมตตรัย หลังจาก 5,000 ปี ของพุทธศาสนาในกัปนี้

ความเชื่อเรื่องพระธาตุในล้านนาเกี่ยวกับการบูชาในโลกนี้ เกิดอันสืบถึงชาติภพต่อไป ทำให้พ้นจากความทุกข์ได้เกิดมาพบตนบุญ พระญาณธรรมิกราช และพระศรีอาริยมตตริย โดยความเชื่อนี้ปรากฏเป็นรูปธรรมผ่านประเพณีพิธีกรรม เช่น การฟังเทศน์มหาชาติ การบูชาพระมอญ การสรงน้ำพระธาตุ เป็นต้น

2) การถ่ายทอดสัญลักษณ์ แสดงคติไตรภูมิจักรวาล ภาพภูมิทั้งสามพระธาตุถ่ายทอดรูปแบบที่ออกแบบมาจากวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิดของสิ่งมีชีวิตในกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพาน การค้นหาความจริงของจักรวาล เพื่อให้ข้ามพ้นปัญหาเกี่ยวกับคำถามของชีวิต จึงต้องเดินทางตามพุทธศาสนา เชื่อมันและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ความเกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาลเกิดขึ้นในภายหลังโดยมีตำนานรองรับ เพื่ออธิบายถึงกฎแห่งกรรม ให้เข้าใจถึงการเวียนว่ายตายเกิด การออกแบบพระธาตุเจดีย์ให้เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า

การเดินทางไปนมัสการพระธาตุเพื่อแสวงบุญและประกอบประเพณีพิธีกรรมเป็นหนทางสู่การเข้าใจงานในเชิงสัญลักษณ์ แม้แต่ผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนาเอง เพื่อให้เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นยังได้เดินทางไปนมัสการพระธาตุสำคัญด้วย สำหรับพุทธศาสนิกชนเมื่อเกิดความเข้าใจแล้วจะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป ในการสร้างความเข้าใจสัญลักษณ์จึงประกอบพิธีกรรมขึ้นอย่างต่อเนื่อง ร่วมกับการสวดฟังพระธรรมคำสอนจากพระสงฆ์

การศึกษารูปแบบและพัฒนารูปแบบของพระธาตุเจดีย์ล้านนาเพื่อการสังเคราะห์และแปลความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่อเนื่องมาจากการศึกษาด้านรูปแบบในเชิงศิลปกรรมและพัฒนารูปแบบของพระธาตุเจดีย์ในท้องถิ่นที่มีคติไตรภูมิจักรวาลเป็นแนวคิดในการออกแบบถ่ายทอดในเชิงสัญลักษณ์ โดยพบว่าการสร้างพระธาตุเจดีย์เหมือนการสร้างจักรวาลโดยการจำลองพิธีกรรมมา การสร้างพระธาตุเป็นศูนย์กลางของวัด ของเมือง หรือสร้างบนที่สูง การสร้างวัดเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ เหมือนจักรวาลที่มหาศาล จากรูปแบบและพัฒนารูปแบบของพระธาตุเจดีย์ล้านนาสะท้อนถึงความเชื่อหรืออิทธิพลทั้งทางพุทธศาสนาและแบบศิลปะที่รับมาจากศรีลังกา พุกาม สุโขทัย ซึ่งเป็นบ้านเมืองที่รายล้อมด้วยความเจริญทางพุทธศาสนา

ในประเด็นการตีความเชิงสัญลักษณ์เป็นการนำองค์ประกอบเหล่านี้มาวิเคราะห์การออกแบบ โดยการอ้างถึงหลักพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในการหลุดพ้นจากวัฏสงสารสู่นิพพาน พระธาตุเจดีย์เหมือนสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า โดยระลึกถึงพระธาตุที่บรรจุอยู่ภายใน เพื่อระลึกถึงหนทางที่จะขึ้นไปสู่จุดสูงสุดของพุทธศาสนา ทั้งคำสอนและการปฏิบัติ พระธาตุเจดีย์จึงเป็นสัญลักษณ์ของการพ้นทุกข์ นิพพานเป็นที่ระลึกถึงและให้ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าสำหรับผู้ที่ยังไม่สามารถบรรลุได้

เมื่อบ้านเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ การนำพระธาตุมาเป็นส่วนหนึ่งของการต่อรองได้เกิดขึ้น ควบคู่ไปกับการต้องการสิ่งยึดเหนี่ยว ในช่วงที่บ้านเมืองเกิดการเปลี่ยนผ่านหรือเกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ พบว่าการสร้างพระธาตุเจดีย์ได้วนเวียนมาทำซ้ำรูปแบบเดิมด้วยการเลียนแบบจากพระธาตุเจดีย์ในยุครัฐจารีต การสร้างสรรค์รูปแบบใหม่หมดไป ส่วนหนึ่งเกิดจากอำนาจของผู้อุปถัมภ์เปลี่ยนไป ทำให้การสร้างพระธาตุเจดีย์วนกลับไปหารูปแบบเดิม ด้วยฝีมือที่ตกต่ำลง จนมาถึงยุคโลกาภิวัตน์ เมื่อระบบทุนนิยมได้เปลี่ยนวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า การสร้างพระธาตุจึงกลับมาตกแต่งด้วยรูปแบบและวัสดุสมัยใหม่ให้มีความงดงามประดับตกแต่งด้วยลวดลายอย่างเต็มที่ พระธาตุเจดีย์ในรุ่นหลังเป็นสถานที่ศรัทธา เน้นการทำบุญบริจาคส่วนความเชื่อและความศรัทธายังไม่สามารถเทียบเท่าพระธาตุในอดีต

2. อภิปรายผลการวิจัย

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นหลักของการอ้างอิงในงานวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย 1) แนวคิดพุทธศาสนจักร เพื่ออธิบายปรากฏการณ์พระธาตุในรัฐจารีตถึงรัฐชาติ 2) แนวคิดโลกียนุวัตร 3) แนวคิดระบบทุนนิยมทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า และ 4) แนวคิดการเกิดประเพณีประดิษฐ์ โดยแนวคิดที่ 2-4 ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์พระธาตุภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

2.1 แนวความคิดเรื่องพุทธศาสนจักร อานันท์ กาญจนพันธ์ กล่าวถึงพื้นที่และเวลาที่ปรากฏในตำนานพุทธศาสนาว่ามีการวนเวียนซ้ำๆ เป็นวัฏจักร มีอิทธิปาฏิหาริย์อันเกิดจากจินตนาการที่ไม่จำกัด เกิดจากความคิดความเชื่อที่แสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ ตำนานพุทธศาสนาจากลังกามาถึงล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักรตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงสมัยอาณาจักรล้านนา ภายใต้ประวัติศาสตร์จักรวาล (Universal History) ที่โยงจักรวาลทางพุทธศาสนา เป็นจักรวาลของชาวพุทธในล้านนาที่เป็นสากลทางพุทธศาสนา¹ โดยผู้แต่งตำนานได้ยึดโยงอาณาจักรล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักร เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ไม่เน้นเรื่องเวลาและสถานที่ ทุกแห่งเป็นพุทธศาสนจักรมีความสำคัญเทียบเท่ากันหมด โดยแนวคิดและแนวทางปฏิบัติได้เริ่มมาจากศรีลังกาที่สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้กับดินแดนที่เผยแพร่ความเจริญพุทธศาสนาต่อจากอินเดีย เป็นแบบอย่างและการถ่ายทอดตำนานเรื่องพุทธศาสนจักรแก่เมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในพม่ามีการเดินทางของคนพื้นเมืองที่เป็นพ่อค้าข้ามทะเลไปติดต่อกับอินเดียได้พบกับพระพุทธรูป และได้ัญเชิญพระเกศาธาตุกลับมา ในสุโขทัยกษัตริย์ทรงทำการค้นหาพระธาตุจากแหล่งโบราณสถานที่เชื่อกันว่ามีพระธาตุประดิษฐานอยู่ตามแนวทางของพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่ออัญเชิญมาประดิษฐานในพระธาตุเจดีย์ที่

¹ อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). *ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์*. หน้า 29.

สร้างขึ้นใหม่ให้มีความเหมาะสม ส่วนล้านนาได้แต่งตั้งท่านพระเจ้าเลียบโลก ที่ปรากฏหลายชื่อแต่เนื้อความเป็นไปในลักษณะเดียวกัน โดยสืบทอดมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา มีเรื่องราวแต่ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมา จนถึงการบินทีกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกษัตริย์และการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ และส่งผลไปถึงอาณาจักรล้านช้างในการเขียนตำนานในยุครุ่งเรืองของตำนานซึ่งตรงกับสมัยพระเมืองแก้ว (ต้นพุทธศตวรรษที่ 21) โดยตำนานอุรังคธาตุของล้านช้างมีแบบแผนการเรียบเรียงใกล้เคียงกับล้านนา เนื้อเรื่องจบลงในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช จึงสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในช่วงเวลานี้

กรอบแนวคิดเรื่องพุทธศาสนจักรทำให้เห็นกระบวนการผลิตซ้ำของเอกสารประเภทตำนานตลอดจนวัฏจักรของพระธาตุที่สัมพันธ์กับการเวียนว่ายตายเกิด ภพภูมิ พระธาตุเกิดจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า สร้างความศรัทธาในฐานะตัวแทนของพระพุทธองค์ มีชีวิต มีอิทธิปาฏิหาริย์ และมีจุดจบเมื่อพุทธศาสนาครบ 5,000 ปี และจะวนกลับมาเป็นพระธาตุของอนาคตพระพุทธเจ้า มีความสำคัญต่อความเชื่อ ความศรัทธา ประโยชน์ในทางตรงเกี่ยวข้องกับคุณธรรมจริยธรรมของผู้คนในสังคมล้านนา ในทางอ้อมเกี่ยวข้องกับการนำไปใช้ในกิจการการเมืองการปกครอง การจัดการสังคมวัฒนธรรม การจัดประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุที่ปรากฏในสังคมล้านนา ดังปรากฏในพัฒนาการด้านแนวคิดการปกครองที่แสดงออกอย่างชัดเจนในช่วงรัฐจารีต ตลอดจนช่วงเปลี่ยนผ่านในรัฐชาติที่พระธาตุถูกนำมาต่อรองอำนาจระหว่างล้านนากับสยามด้วยการจัดประเพณีและการประกาศยกย่องให้มีความสำคัญกับจอมเจดีย์หนึ่งเดียวในล้านนาที่พระธาตุหริภุญไชย

2.2 แนวคิดทฤษฎีเรื่องโลกียนุวัตร เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของศาสนา ทฤษฎีโลกียนุวัตร (secularization) อภิญา เฟื่องฟูสกุล ได้วิเคราะห์ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎีโลกียนุวัตร โดยอ้างถึง ปีเตอร์ เบอร์เกอร์ (1967) ผู้นิยามโลกียนุวัตรกับการเสื่อมถอยของศาสนา อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์โลกสมัยใหม่ เกิดรัฐชาติ วิทยาศาสตร์ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี เป็นเหตุให้เกิดการปรับตัวภายใต้ทางเลือก 2 ประการ คือ การปรับตัวให้เข้ากับทุนนิยม บริโภคนิยม หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง โดยสงวนรักษารัฐเดิมเอาไว้ ซึ่ง อีฟ ลอมแบร์ (1999) ไม่เห็นด้วยกับการพิจารณาถึงความเสื่อมถอยเพียงด้านเดียว ควรมองผลลัพธ์ด้านอื่นที่เกิดขึ้นด้วย เช่น การปรับตัวซึ่งรวมถึงการตีความศาสนาใหม่ การประดิษฐ์ใหม่ทางวัฒนธรรม ที่สังคมสมัยใหม่ละทิ้งสัญลักษณ์ทางศาสนา เกิดการประดิษฐ์รูปแบบใหม่ของศาสนาที่เพียงสร้างความหมายแก่ชีวิตในโลกนี้ได้อย่างไร²

¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2522). อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม). ใน **จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม**. หน้า 11, 14-15.

² อภิญา เฟื่องฟูสกุล. (2551). **มานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี**. หน้า 104-105.

แนวคิดนี้มีความสอดคล้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ในระบบทุนนิยมที่เปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้า เนื่องจากการปรับตัวของศาสนาให้เข้ากับระบบทุนนิยม บริโภคนิยม เมื่อได้ศึกษาอย่างละเอียดโดยมีแนวคิดเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์แล้ว พบว่าประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาถูกสร้างขึ้นภายใต้วัตถุประสงค์บางอย่างที่มีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจอย่างลึกซึ้งยากแก่การสังเกตและแยกแยะด้วยการมองเพียงด้านเดียว เช่น การศึกษาพระธาตุล้านนาพบว่าในแต่ละยุคสมัยพระธาตุมีความสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครอง ด้วยความศรัทธาในรัฐจารีตที่มีการเขียนตำนานพระธาตุ การรับนิยายทางศาสนาจากดินแดนที่เจริญ เช่น เมืองพันท เมืองสุโขทัย เมืองลังกา

ในช่วงเปลี่ยนผ่านสมัยรัฐชาติ พระธาตุเป็นหมุดแสดงอาณาเขตในการปกครองทั้งจอมเจดีย์ของสยาม และพระธาตุประจำปีเกิดของล้านนา จนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า พระธาตุได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีทั้งการพัฒนาในเชิงถาวรวัตถุและการอนุรักษ์สองกระแสควบคู่กันไป

นอกจากนี้แนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เรียกว่า “millenarian movement”¹ เป็นขบวนการที่มีภาพลักษณ์ของสังคมในอุดมคติที่แตกต่างจากสภาพสังคมจริงในขณะนั้นอย่างมาก เป็นขบวนการที่สร้างกำลังใจแก่คนในสังคม เร่งทำความดี ทำบุญ เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมให้กลายมาเป็นอุดมคติดังฝัน เช่น ขบวนการพระศรีอารียเมตตรัย ที่มีการเขียนตำนาน การสร้างพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อให้คนพันทุกข์ หมดกังวลเมื่อพุทธศาสนาผ่านไปครบ 5,000 ปี โดยพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันมาอย่างชัดเจน คือ การฟังเทศน์มหาชาติที่มีอันสงส์เมื่อฟังครบทั้ง 13 กัณฑ์ พร้อมถวายเครื่องสักการบูชาธรรมนั้นแล้วจะได้เกิดร่วมยุคกับพระศรีอารียเมตตรัย² ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้คนปฏิบัติสามารถบรรลุถึงนิพพานได้ในที่สุด เป็นการเร่งและปลอบใจให้ผู้คนมีความหวังในการบำเพ็ญบุญ ประกอบกรรมดีต่อไป

2.3 วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า เริ่มจากแนวคิดของ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เรื่องทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) ในเชิงเศรษฐศาสตร์เพื่ออธิบายถึงทุนวัฒนธรรมได้เจริญขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในฐานะส่วนหนึ่งของทุนบริการ (Service Capital) ซึ่งเป็นทุนหลักเข้ามาแทนที่ทุนอุตสาหกรรม มีความเกี่ยวข้องกับสินค้าวัฒนธรรม คือ สินค้าที่มีความเกี่ยวพันถึงวัฒนธรรม เรียกว่า การฝังตัวของวัฒนธรรม (Cultural Embodiment) ในสินค้านั้น³ ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดในเชิงสังคมศาสตร์ของ อาณันท์ กาญจนพันธุ์ ที่กล่าวถึงปรากฏการณ์วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าว่า เป็นผล

¹ แหล่งเดิม. หน้า 110.

² สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2552). มหาเวสสันดรชาดก. หน้า 5.

³ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2546). วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม 1. หน้า 28-29.

จากการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของโลกาภิวัตน์หรือทุนนิยมขั้นสุดท้าย คือ เอาประโยชน์จากวัฒนธรรม ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมทำให้คุณค่าและเรื่องทางจิตใจกลายเป็นสินค้า ทำให้ผู้คนคิดว่าความหมายเป็นของจริงเป็นสินค้าที่จับต้องได้¹

สามารถนำมาพิจารณาในกรณีของพระธาตุที่ตำนานพระธาตุถูกนำเสนอว่าเป็นเรื่องจริง ความศรัทธาและบูชาพระธาตุที่มาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าหรือแม้แต่พระอาริยสงฆ์เป็นของจริง แม้ความคิดนี้จะขัดแย้งกับความคิดเชิงวิทยาศาสตร์และมีความพยายามในการพิสูจน์ แต่ในทางศาสนาได้อธิบายถึงจุดหมายสูงสุดของการบูชาคือเพื่อยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และผู้คนในสังคมต่างต้องการที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ระบบทุนนิยมจึงเปลี่ยนอานิสงส์ในการทำบุญด้วยปัจจัยสามารถทำให้คนมีชีวิตหลังความตายที่เป็นสุขได้บนภพภูมิที่สูงขึ้น หรือมีชีวิตในโลกนี้อย่างเป็นสุขสมตามความปรารถนา ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับการอธิบายของอานันท์ ว่าด้วยสินค้าทางวัฒนธรรมเข้ามาครอบงำความเป็นคน จนไม่เหลือคุณค่าใด² เป็นกระแสของพวกบริโภคนิยม³

ประเพณีเกี่ยวกับพระธาตุถูกนำเสนอเป็นหนึ่งในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สำคัญประจำจังหวัดในภาคเหนือ เช่น ประเพณีสงกรานต์พระธาตุซึ่งมีความเกี่ยวโยงกับความเป็นสิริมงคล ทำให้คนได้เข้าใจถึงคุณค่าของพระธาตุมากขึ้น และน้อมนำสู่คำสอนของพุทธศาสนาในที่สุด เมื่อกลายเป็นกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวที่มีตัวชี้วัดที่ยอดขายและจำนวนผู้มาจับจ่ายสินค้า กิจกรรมในงาน ทำให้การเปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต้อนรับการท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวต่างวัฒนธรรมที่ไม่เข้าใจในความหมายทางวัฒนธรรมเกิดคำถาม การเชื่อมโยงความคิดต่างชั่ว เช่น สิทธิสตรี ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาที่ดำรงอยู่ด้วยพระวินัยปิฎกเรื่องพรหมจรรย์ ทำให้เกิดความขัดแย้งในพื้นที่ด้วยเหตุที่เจ้าของวัฒนธรรมละเลยความสนใจจากเรื่องนี้จึงไม่สามารถตอบคำถามให้กับสังคมได้นอกจากการสาปแช่งผู้ที่นำเสนอแนวคิดที่ขัดแย้งนี้

ดังนั้นการปรับเปลี่ยนเพื่อการดำรงอยู่ของประเพณีสำคัญในท้องถิ่น เพื่อความมีสาระแก่นสารในชีวิต เพื่อการพัฒนาจิตใจ ภายใต้ประเพณีเกี่ยวกับพระธาตุ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนอาจต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เกิดเป็นความสามัคคี ความภาคภูมิใจในท้องถิ่นนำไปสู่การยอมรับดังกรณีศึกษาในการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุและวัดสำคัญเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับประเพณีวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ได้แม้จะอยู่ในรูปประเพณีประดิษฐ์ก็ตาม

¹ อานันท์ กาญจนพันธ์. (2545). “โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม.” **เส้นผมบังภูเขาคิด: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์**. หน้า 143.

² แหล่งเดิม. หน้า 144

³ แหล่งเดิม. หน้า 147

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา เป็นการใช้นวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างคุณค่า บทบาท หน้าที่ของพระธาตุขึ้นมาตั้งแต่พุทธศาสนาสากกล ผู้ท้องถิ่นในช่วงรัฐจารีต ที่บ้านเมืองต่างๆ รับความเจริญนี้ไว้แล้วขับเคลื่อนไปด้วยกัน ซึ่งแนวคิดทฤษฎีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องสามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษา ทำให้เกิดเป็นกรณีศึกษาวิจัยที่หลากหลายประเด็น สามารถเชื่อมโยงเกิดเป็นผลงานวิจัยที่สะท้อนถึงการพัฒนาร่วมกันต่อไป

3.2 ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางวิจัยที่สามารถตอบข้อสงสัยจากสังคมปัจจุบันได้อย่างไร เป็นสิ่งที่ควรทำการศึกษาต่อไป เพื่อตอบคำถามด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนาในการบูชาพระธาตุ โดยศึกษาผ่านความเป็นรูปธรรม คือ ประเพณี พิธีกรรม ตำนาน รูปแบบศิลปกรรม เพื่อสะท้อนถึงความคิด ความเชื่อ ความศรัทธาและความมุ่งหวังของคนในสังคมปัจจุบันในการนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมตามช่วงเวลา ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินต่อไปเนื่องจากวัฒนธรรมมีความเป็นพลวัตสูง

บรรณานุกรม

- กัตัญญ ชูชื่น. (2525). **พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา : บทวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(จารึกภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- กรมศิลปากร. (2525). **การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือในเขตความรับผิดชอบของหน่วยศิลปากรที่ 4**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- (2522). **จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม**. กรุงเทพฯ: พิมพ์เอง.
- (2527). **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสือไทย พุทธศักราช 2526.
- (2513). **ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เจริญสิน. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม 2513.
- (2552). **พระธาตุเจ้าดอยตุง: บันทึกว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนา**. กรุงเทพฯ: ถาวรกิจการพิมพ์.
- (2533). **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป.
- กฤษณ์ อินทโกศัย. (2503). การขุดค้นโบราณวัตถุสถานบริเวณแม่น้ำปิง. ใน **สมบัติศิลปะจากบริเวณเขื่อนภูมิพล**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. จัดพิมพ์เนื่องในการจัดแสดงศิลปะโบราณวัตถุ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร วันที่ 1 กันยายน 2503.
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2543). **จอมเจดีย์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้ง. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ 100 ปี แห่งวันพระราชสมภพในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี.
- เกริก อัครชินเรศ. (2556, 30 สิงหาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดต้นแก้ว ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.
- เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณาธิการ. (2550). **ปงสนุก คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์**. กรุงเทพฯ: อี.ที.พับลิชชิ่ง, แก้ว นันทชัย. (2558, 7 กันยายน) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านช่างเพี้ยน อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.
- คณะกรรมการตรวจสอบชำระต้นฉบับ. (2549). **ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ฉบับ 635 ปี**. เชียงใหม่: แสงศิลป์.
- คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี**. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.
- จวน เครือวิชฌยาจารย์. (2539). **ตำนานพระเจดีย์ร้างกู่**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

- จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. (2539). **พระเจดีย์เมืองเชียงแสน**. กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- (2541). **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่: วรณรักษ์.
- จีรารวรรณ แสงเพ็ชร. (2552). **ระบบการจัดและการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ ปร.ด.(โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ชยานันท์มณี, พระ. (2558, 29 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน.
- ชาตรี ประกิตนทการ. (2551). **พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2539). **สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม**. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2551). **ภาษากับการเมือง/ความเป็นการเมือง**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชุม อินตะปัน. (2558, 15 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.
- เด่นดาว ศิลปานนท์. (2553). **แกะรอยพระมาลัย**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- เดลินิวส์. (2552, 28 มิถุนายน). **ฐานรากพระธาตุดอยสุเทพร้าว**. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2552. จาก <http://www.dailynews.co.th/newstartpage/index>.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2463). “คำนำ.” **มหาวงษ์ เล่ม 3**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาอรรณพการประสิทธิ์ (คุณดิลก) อธิบดีกรมอัยการ ปีวอก พ.ศ.2463.
- (ม.ป.ป.). **ตำนานพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- ทรงวิทย์ แก้วศรี. (ม.ป.ป.). **บทวิเคราะห์อัครคัมภีร์สูตรในประเด็นเรื่องต้นกำเนิดโลกเป็นพุทธมติหรือพราหมณ์มติ**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทศพล จังพานิชกุล. (2548). **พระบรมสารีริกธาตุพระอรหันตธาตุ**. กรุงเทพฯ: คอม่่า.
- ธนธร กิตติกันต์. (2554). **มหาธาตุ: แนวคิดและแนวทางในงานสถาปัตยกรรมไทย**. วิทยานิพนธ์ ปร.ด.(ประวัติศาสตร์ศิลปะ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2540). **การปกครองเมืองในสังคมไทย กรณีเชียงใหม่เจ็ดศตวรรษ**. เชียงใหม่: โครงการศึกษาการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- รัชชัย ยอดพิชัย. (2546). **เจดีย์ในประเทศไทยหลัง พ.ศ.25475**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์ศิลปะ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ธีรชัชชัย อักษรดิษฐ์. (2545). **ชุดาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุที่เกิดขึ้นในล้านนา**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภูมิภาคศึกษา). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- (2552). **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมิ**
นาม ตำนาน ผู้คน. เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- นนท์ อินทองงาม. (2558, 15 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านแม่แรง ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.
- นพพร นิลณรงค์. (2549, มิถุนายน-กรกฎาคม). **ฮ่อมพระธาตุ เงามพระธรรม. หมายเหตุหริภุญไชย**. 1(1): 10-13.
- นฤมล ธีรวัฒน์ และคณะ. (2551). **มองพม่าผ่านขเวดากอง**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2555). **ไตรภูมิโลกวิเนจยยกถา ส่วนวนที่ 1**. กรุงเทพฯ: ลายคำ.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2546). **พระบรมสารีริกธาตุ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมธาตุในพระสังฆราชูปถัมภ์.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). **กาลครั้งหนึ่ง: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: แอคทีฟ พรีนซ์.
- (2548). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไท: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม**. วิทยานิพนธ์ ปรัช.ด.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจันทบุรีนฤนาท**. (2537). พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก. พิมพ์ประกาศเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส 11 ธันวาคม 2537.
- ประชาไท. (2549, 7 ธันวาคม). **"เปิดม่าน" สังคมที่โหยหาอดีต โดย "ธเนศ วงศ์ยานนาวา"**. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2552. จาก <http://www.prachatai.com/journal/2006/12/10809>
- ปริยัติธรรมธาดา, พระยา. (2510). **คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย**. ม.ป.ท. พิมพ์เนื่องในงานฉลองอายุครบ 6 รอบของ นางกิมฮ้อ นิมนานเหมินทร์ 20 มีนาคม 2510.
- ปิ่นเพชร จำปา. (2545). **วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394-2544**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

พรรณเพ็ญ เครือไทย; และศรีเลา เกษพรหม. (2556). **ประชุมจาริกล้านนา เล่มที่ 15 จาริกเมือง**

เชียงใหม่ ภาคที่ 1. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระคัมภีร์อุปวงค์ ดำเนินว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์. (2511). พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด

นทชัย. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางอนุ ทองไข่มุกด์ 27 มีนาคม พ.ศ.2511.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก.** พิมพ์

ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.

พระพุทธญาณ พระพุทธพุกาม. (2553). **มูลศาสนา ล้านนาล้านนา.** แปลโดย บำเพ็ญ ะวิน. ม.ป.ท.

จัดพิมพ์เนื่องในงานทำบุญอายุวัฒนมังคล พระครูสุวัตติปัญญาโสภิต (ครูบาปัญญาวิชระ)

วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง) จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2553.

พระรัตนปัญญาเถระ, , แสง มนวิฑูร, แปล. (2501). **ชินกาลมาลีปกรณ์.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2511, กรกฎาคม-กันยายน). **เจดีย์กลมแบบพื้นเมืองเชียงแสน. โบราณคดี.**

2(1): 106-118.

----- (2511, ตุลาคม-ธันวาคม). **เจดีย์ทรงกลมแบบเชียงใหม่. โบราณคดี.** 2(2): 59-69.

----- (2510, กรกฎาคม-กันยายน). **เจดีย์เวียงท่ากาน. โบราณคดี.** 1(1): 116-123.

----- (2555). **ตำนาน.** กรุงเทพฯ: มติชน.

----- (2527). **วิจารณ์หนังสือ ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา. วารสารมนุษยศาสตร์**

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 12(1): 108-123.

----- (2522). **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม).** ใน **จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุ**

พนม. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศ.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์; และชนิษฐา อัดถาสัมปณณะ. (2510). **เจดีย์เชียงใหม่.** กรุงเทพฯ: คณะ

โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภานุพงษ์ เลาสม. (2541). **จิตรกรรมฝาผนังล้านนา.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

มติชน. (2552, 22 มิถุนายน). **พระธาตุดอยสุเทพ"ร้าวเพิ่ม" ผวา!แผ่นดินไหวถึงพังทลาย.** สืบค้น

เมื่อวันที่ 30 กันยายน 2552, จาก http://www.dmr.go.th/ewt_news.php?nid=10765.

มณี พยอมยงค์. (2533). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การ

พิมพ์.

แมนเฟร็ด สเตเกอร์. (2553). **โลกาภิวัตน์ : ความรู้ฉบับพกพา.** แปลโดย วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง.

กรุงเทพฯ: Openworlds.

- ยุท ศักดิ์เดชยนต์. (2520). **มนุษย์กับสังคม : ความรู้เบื้องต้นตามแนวสังคมวิทยาหมาภาค.**
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2546). **ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: มติชน.
- รัฐา ฤทธิศร. (2541). **การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา.** วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ร่วมด้วยช่วยกัน. (2551, 4 มิถุนายน). **บูรณะพระธาตุคอกสุเทพครั้งใหญ่วันนี้.** สืบค้นเมื่อวันที่ 20
กันยายน 2552. จาก <http://www.rd1677.com/branch.php?id=35483>.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). **พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525.** กรุงเทพฯ:
อักษรเจริญทัศน์.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. (2544). **วิหารล้านนา.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- (2558, 5 กรกฎาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพฯ.
- วิศิษฐ์ปัญญากร, พระครู. (2550, 3 ตุลาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดแม่สารบ้านตอง
ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.
- วิทยาลัยครูเชียงใหม่. (2534). **เอกสารรวบรวมบทความจากการประชุมสัมมนาทางวิชาการ
ล้านนาศึกษา : โลกทัศน์ชาวล้านนา.** เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่
วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- แว่น อติละ. (2557, 7 มีนาคม) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านห้วยทราย อำเภอแม่ทา จังหวัด
ลำพูน.
- ศรีเลา เกษพรหม. (2550). พิธีกรรมการบูรณะเจดีย์. ใน **ตำนานพระธาตุแช่แห้ง เวียงห้าว อำเภอ
พาน จังหวัดเชียงราย 81.064.01L.09I (ไมโครฟิล์ม).** เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2539). **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ.** กรุงเทพฯ:
เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชาย สายสิงห์. (2547, กรกฎาคม-ธันวาคม). พระธาตุหริภุญไชย: ต้นแบบเจดีย์ “ทรงระฆังแบบ
ล้านนา” **ดำรงวิชาการ.** 3(6): 59-71.
- (2556). **ศิลปะล้านนา.** กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุภชัย สิงห์ยะบุตร. (2553). **หลวงพระบางเมืองมรดกโลก ราชธานีแห่งความทรงจำและพื้นที่
พิธีกรรมในกระแสโลกาภิวัตน์.** กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ศรี แสนอุ้น. (2558, 10 มิถุนายน) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่บ้านปาง อำเภอฝาง จังหวัดลำพูน.

ศรีทน ยศถาณี. (2557, 28 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์. ที่วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2549). **สำรวจงานศึกษาว่าด้วย “ผลกระทบทางสังคมจากการท่องเที่ยว**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สภากุฎี อภิสิตธิ, พระ. (2558, 3 พฤศจิกายน) สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, ที่วัดบ้านเหล่าพระเจ้าตาเขียว ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

สมโชติ อ๋องสกุล. (2552). **ปาฐกถาเรื่องประวัติศาสตร์ไทยในองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา vs. การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น/ประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาแนวคิดและประสบการณ์**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมภพ ภิรมย์. (2516). “คำนำ.” **พงศาวดารโยนก**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

สมหมาย เปรมจิตต์; กมล ศรีวิชัยนันท์; และสุรสิงห์สำรวจม ชิมพะเนาว์. (2524). **พระเจดีย์ในลานนาไทย**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สร้อยดี อ๋องสกุล. (2555). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

สร้อยดี อ๋องสกุล. (2558). **พินิจตำนานลำปาง**. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สันติ เล็กสุขุม. (2534). **ศิลปะเชียงใหม่ (ล้านนา) และศิลปะสุโขทัย**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 8. (2542). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สิงมะ วรรณสัย. (2557). **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก**. ลำพูน: ธีรบุปผการพิมพ์. *ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพมหาเจติยาจารย์ (ไพบุลย์ ฐิริวิบุลมหาเถระ) 16-23 มีนาคม 2557*.

สิทธิ บุตรอินทร์. (1979). **โลกทัศน์ชาวไทยลันนา**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

สุนนท์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา. (2537). 70 ปี แห่งการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรม. **หน้าจั่ว**. 12: 30-48.

สุรพล ดำริห์กุล. (2539). **แผ่นดินล้านนา**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

----- (2555). **อัตลักษณ์ของศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา**. (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เหลียวหลังแลหน้าล้านนาพุทธศิลป์ วันที่ 7 กันยายน 2555 ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2506). **คำบรรยายเรื่องศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุภาภรณ์ อภาวัชรุตม์, บรรณาธิการ. (2547). **ผู้หญิงกับพระธาตุ**. เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง.

สุวิภา พงษ์ปวน. (2541). **การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์

สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

สุวิภา จำปาวัลย์ และ ชันนะ ปิ่นเงิน. (2553). **การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา**. เชียงใหม่:

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เสนอ นิลเดช. (2536). **ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

แสง จันทรงาม. (2534). **ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

โสภา ชานะมูล. (2534). **ครุศาสตร์วิรัช "ตนบุญ" แห่งล้านนา (พ.ศ.2421-2481)**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.

(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

อดิน รพีพัฒน์. (2551). **วัฒนธรรมคือความหมาย ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**.

กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2534). "สถานภาพล้านนาศึกษา : สถาปัตยกรรมล้านนา (ประวัติศาสตร์

สถาปัตยกรรมล้านนา)." **หน้าจั่ว**. 11: 56-86.

อภิชาติ สถิตนิรามัย, บรรณาธิการ. (2537). **วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**

ชุด โลกานุวัตร. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสารประกอบการสัมมนาทาง

วิชาการ **เนื่องในปรัณวงศ์วัฒนธรรมไทย และครบรอบ 60 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่**

15-16 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมฮอเลียเดียอินน์ จังหวัดหนองคาย.

อภิญา เพ็ญฟูสกุล. 2551. **มานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี**.

เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2552, 16 พฤษภาคม). **ได้กระแสดความเปลี่ยนแปลงของ“ประวัติศาสตร์”**

ในทศวรรษ 2530. สืบค้นเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2552, จาก

<http://www.bangkokbiznews.com>

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). **ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความ**

ทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2545). **เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

เดียนตุลา.

อุษณีย์ ธงไชย. (2540). **จารึกและตำนาน หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา
ลังกาวงศ์ เชียงใหม่**. เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอเดรียน สอนอดกราส. (2537). **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**. แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

หม่อง ทิน อ่อง, เพ็ชรี สุมิตร แปล. (2556). **ประวัติศาสตร์พม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลินนิธิ
ไต่ย่ด้าประเทศไทย.

Hobsbawm, Eric; & Terrence Ranger. (1983). **The Invention of Tradition**. Cambridge:
Cambridge University Press.

Plelggi, Maurizio. (2002). **The Politics of Ruins and the Business of Nostalgia**. Bangkok:
White Lotus.

Alexander B Griswold; Ghewan Kim; & Pott, Peter H. (1964). **Art of the World: The Art of
Burma, Korea, Tibet**. New York: Crown.

Aung Thaw, U. (1972). **Historical Sites in Burma**. Rangoon: Ministry of Union Culture.

Brown, Percy. (1975). **Indian Architecture (Buddhist and Hindu Periods)**. 7th ed. Bombay:
D.B.Taraporevala Sons&co. Private Ltd.

Department of Higher Education, Ministry of Education. (1989). **Architectural Drawing of
Temples in Pagan**. Rangoon: Department of Higher Education, Ministry of
Education.

The Director of Archaeological Survey, Burma comp. (1971). **Pictorial Guide to Pagan**.
4th ed. Rangoon: Ministry of Union Culture Revolution Govt. of the Union Burma.

Elizabeth Moore; Hansjorg Mayer; & U Win Pe. (1999). **Shwedagon Golden Pagoda of
Myanmar**. New York: Thames and Hudson.

Luce, Gordon Hannington. (1969). **Old Burma-Early Pagan**. New York: Artibus Asia and the
Institute of Fine Art, New York University.

Pant, Sushila. (1976). **The Origin and Development of Stupa Architecture in India**. Varanasi:
Mahesh Kumar.

Pichard, Pierre. (1992). **Inventory of Monuments at Pagan**. Paris: UNESCO.

Trainor, Kavin M. (1997). **Relics Ritual and Representation in Buddhism Rematerializing the
Sri Lanka Tharavada Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	สุวิภา จำปาวัลย์
วันเดือนปีเกิด	24 กุมภาพันธ์ 2517
สถานที่เกิด	จังหวัดลำพูน
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	59/1 ถนนสันป่ายาง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน 51000
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	นักวิจัย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 239 ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2537	ศิลปบัณฑิต ศป.บ. (ศิลปะไทย) จาก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
พ.ศ.2541	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์-สถาปัตยกรรม) จาก มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ.2558	ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (D.A. Doctor of Arts) (ศิลปวัฒนธรรมวิจัย) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ